

Моювай те, таветави́йте,
Кайдемы порви́те,
И вражого злою кровью
Волно окропи́те.
И мене вь семби великій
Из семби волюній новій
Незабудьте поминутье
Недзьмь тыхимь словомь.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО, ЗАПОВІТ, 1845

22*

2001

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)

Мирослав Маринович

Андрій Павлишин

Софія Онуфрів

Ігор Балінський

Вальтер Моссманн

Алла Татаренко

Юрій Бабік

Андрій Кирчів

Тарас Батенко

Антон Борковський

Ярина Боренько

Адреса редакції:

e-mail: jj@litech.lviv.ua

e-mail: jj@is.lviv.ua

www.jj-magazine.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2001

Минуло 10 років від дня здобуття незалежності України. Однак всіх нас досі не покидає неспокій, а інколи й розпач. Чи про незалежність йдеться? Чи не втрачено / вже втрачаємо ми її? Та й взагалі, чи насправді про «Україну», оту очікувану мрію йдеться? Бо ж не виглядає збудоване в Україні суспільство тим царством справедливості, де кожен знайшов своє достойне місце, про яке мріялося і яке очікувалося впродовж стількох століть змагань за незалежність.

Може радше йдеться про здійснення в Україні «проєкту Україна», проєкту з назвою «Україна», до якого всі ми насправді маємо вкрай віддалений стосунок. Однак ким він здійснюється? І навіщо? Звичайно ж зацікавленими, тими, хто його спланував, а сьогодні успішно втілює задля забезпечення своїх інтересів.

Хто б міг реалізувати справді амбітний план? Навряд чи переважно *совецький* за інерцією навіть по десяти роках проголошеної незалежності народ України. Очевидно, що найбільш підготовленою до проголошення (*sic!*) незалежності станом на 1991 рік була партсо-

вецька номенклатура Української Совецької Соціалістичної Республіки (як один із підрозділів загальносоюзної номенклатури). Вона ж цю незалежність і підготувала (очевидно, що для себе), і (знову ж таки – для себе) *проголосила*. Симптоматична тут саме *проголошеність незалежності*. Бо ж вона не була ані відвоєнована у *колонізаторів* (саме так, хоч упродовж останніх 10 років зроблено все, щоб про це забули), ані вирвана з рук все тієї ж *номенклатури*. Воля була «височайше» (і не без цинізму – яка прозорливість!) *дарована*.

Змарозмілий ССРСР, вщент програвши Холодну Третю Світову війну, заскочив Захід своїм розвалом. І головними *дійовими особами цього розвалу* звичайно ж стали не поодинокі романтики-дисиденти, а саме комуністична номенклатура. Бо не було сил (мушу визнати це з десятилітньої перспективи, попри весь свій патріотизм) завалити подібну махину. Саме більшовики-комуністи й довели новоімперський проєкт Росії до повного краху, хоча сьогодні чимало з їхніх прихильників галасують про те, що це «хтось» – натовці, бандьори, жиди, демократи – зруйнував їхній «рай на землі» – ССРСР. Надія тільки на одне – глупоту та безпам'ятство людське. І вірять.

Рятуючись із корабля, який ішов на дно, номенклатура «пішла назустріч прагненню народу України» та проголосила незалежність України. Однак, чим є ця незалежність? Персонально мало кому з нас вона коштувала років заслань, понівеченої молодості, крові. Окрім небагатьох, гідних шани людської (однак не від Держави Україна, а тим більше не пенсій – пенсії в «проєкті Україна» передбачені для ветеранів НКВД та СМЕР-Шу). Багато хто цієї незалежності й не зауважив, бо ж очікувалося все того ж ідеалу – комуністичного корита, але, щоб кожному було *більше і порівну*. Ми не тлумачили її як право на власний вибір та волю.

Проголошена незалежність більшості з нас нічого не коштувала. Тому вона в іронічному сенсі для більшості «безцінна», *немає жодної вартості*. А те, що не має вартості (в тім і споживчої) є безкорисним. Ми не послугуємося своєю незалежністю для себе. Однак, коли я кажу «ми», то мені не йдеться про справжніх творців, промоторів, а сьогодні і госпо-

дарів «проєкту Україна». Тобто тих, хто насправді послужився цією незалежністю, хто склав причетну до спільноти «проєкту Україна» політичну націю «проєкту Україна», хто певним специфічним чином є її патріотами – номенклатуру *Української Советської Соціалістическої Республіки*. Існуюча Держава Україна є її, номенклатури, зоряним часом – десятиліттям злету та самореалізації, хоча вона ще й сама не вірить у це, постійно озирюючись на московських невдах, які відчайдушно вдають, що не є світовими аутсайдерами. Звичайно, довелось з деким поділитися – з криміналом та колишніми фарцовщиками – всерйоз (бо ж майже свої), а із кількома десятками зрадітих націоналів (після селекції та ренегації – свої / «не свої») – дешицею.

Тому, для декого в Державі (зауважте – не Рес Публіці / Res Publica) Україна десятиліття незалежності України мало б бути святом їхньої самореалізації. Що й буде продемонстровано комічними парадними рештками совецької армії, ментів та вічно готових піонерів під іронічним прижмуром братків. Більшість народу України не має до цього політичного проєкту жодного відношення, хіба що у якості «матеріалу», «електорату». «Електорату» без права вибору (виборчі технології!)

На вулиці мого дитинства, в глибині Галичини усе частіше гаснуть старі люди. Може не так від старості та болячок, як від розпуки. Відходять старі засланці, котрі повернулися із сибірів та казахстанів. Були неймовірно щасливі, що діждали... А сьогодні гаснуть. Гаснуть окрадені.

Однак Україна все ж є. Так, не така, яка мала б бути. Але якою вона мала б бути? Кожен з нас, таких покалічених советщиною, має своє бачення майбутньої України. Гадаю, більшість погодиться з тим, що сьогоднішній, все ще совецькій, Україні далеко до того, чого ми насправді прагли. Не може пристати до думки тих «аналітиків» і «іміджмейкерів», які вмовляють нам, що це саме та незалежність, якої ми хотіли і за яку гинули дійсно гідні. Маємо знову починати спочатку. Не маємо права тратити надію. Не маємо права зрадити десятилітньої дитини.

Тарас Возняк

Львів, липень 2001



4	Оксана Пахльовська	УКРАЇНА І ЄВРОПА В 2001-МУ: ДЕСЯТИЛІТТЯ ВТРАЧЕНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ
21	Антоніна Колодій	СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
55	Анні Дубентон	ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: НА ВАРТІ ДЕМОКРАТІЇ
72	Віктор Вовк	УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ І СЦЕНАРІЇВ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ
97	Тарас Батенко	ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК РЕБУС ДЛЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
107	Ярина Боренько	НЕВДАЛА ІМІТАЦІЯ, АБО ЄВРОПЕЙСЬКА МАКРОДЕЯ В ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ МІКРОПРОСТОРІ
115	Олег Турій	ТРАДИЦІЙНІ ЦЕРКВИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ
133	Володимир Вітковський	УКРАЇНА: ТРЕТЄ ТИСЯЧОЛІТТЯ В «ТРЕТЬОМУ СВІТІ»?
147	Збігнєв Бжезінські	РОЗШИРИТИ АЛЬЯНС, ПОБІЛЬШИТИ ЄВРОПУ
153	Аркадій Мошес	СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ТРИКУТНИК: УКРАЇНА І БІЛОРУСЬ В РОСІЙСЬКІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ 90-Х РОКІВ
165	Ярина Боренько	СХІДНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ...
183	Мирослав Маринович	«ЄВРОПЕЙСЬКА МРІЯ» І УКРАЇНСЬКЕ МІСТО: 10 РОКІВ ПОЛІТИЧНОГО КІЧУ
193	Маркіян Філевич	РОЛЬ ЦЕРКОВ У БУДІВНИЦТВІ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
218	Андрій Панчишин	ГОГОЛЬ ЗА СТОЛОМ І НА СТОЛІ
227	Іздрик	ВІРШІ КІНЦЯ 80-Х
230		Т.ЗВ. «ЕСЕЙ НА ЗАМОВЛЕННЯ» АБО Ж ДЕКАДА ДЕКАДАНСУ

22* ЗМІСТ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

22* ЗМІСТ

4	Тарас Возняк	УКРАДЕНА УКРАЇНА: ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ
19	Мирослав Попович	УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ ДО ОБ'ЄДНОНОЇ ЄВРОПИ
36	Юрій Буздуган	ТЕКТОНІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
53	Андрій Кирчів	ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
70	Костянтин Бондаренко	ВЛАДОМОЖЦІ, АБО ХТО ЗДІЙСНЮЄ ВЛАДУ В УКРАЇНІ. ТАБЛИЦЯ ОЛІГАРХІВ
82	Богдан Осадчук	КРИЗИ ВЛАДИ І ОПОЗИЦІЇ НАД ДНІПРОМ
90	Вікторія Любашенко	ПРОТЕСТАНТИЗМ В УКРАЇНІ: ТВОРЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ ТРИВАЄ
104	Марк Найдорф	ПРОСТІР «У»
113	Антон Борковський	УКРАЇНА: 10 РОКІВ МІТУ
129	Інтерв'ю з Тімоті Гертоном Ешем	У КОЖНОГО СВОЯ ВЛАСНА ЄВРОПА
141	Йоран Перссон	УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПЕРСПЕКТИВІ
145	Сергей Чернишов	ГРОМАДЯНСЬКІ ТЕЗИ
150	Катерина Ботанова	УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ: ЗА ОБЛИЧЧЯМИ БЕЗ ОБЛИЧ
156	Андрій Окара	«УТРИМУЮЧА» МІСІЯ: УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ЯК СИСТЕМОТВОРЧИЙ ФАКТОР РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
161	Петро Гусак	ЕТИКА І ПОЛІТИКА: АЛЬТЕРНАТИВА ЧИ КОНСОНАНС?
171	Ігорь Клех	«СЕСТРА-УКРАЇНА, ПАМ'ЯТКА ІЛИ ВОКАБУЛЯРІЙ»
177	Вячеслав Глазьев	ЧАСИ ОСТАНОВИЛИСЬ В КОНОТОПЕ
183	Кость Бондаренко	ПРОЕКТ УКРАЇНА
195	Роман Мацюк	ФАНТАСМАГОРІЯ ДЕСЯТИЛІТНЬОЇ МЕТУШНІ
211	Андрій Окара	НА ЗАХИСТ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ. ПОЛТАВСЬКИЙ «СУРЖИК» ТА ДУХОВНЕ ПЛЕБЕЙСТВО
222	Володимир Цибулько	РЕФЛЕКСІ ЮВІЛЕЙНІ І ПРОСТО ТАК
230	Ярослав Невелюк	МЕДИТАЦІЇ
232	Олександр Нога	МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ 1992-2001 РОКІВ: ЕПОХА ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СВОБОДИ

в сім'ї вольній новій...

Із сім'ї вольній новій

україна і європа в 2001-му:

ДЕСЯТИЛІТТЯ ВТРАЧЕНИХ

МОЖЛИВОСТЕЙ

© о к с а н а п а х л ь о в с ь к а , 2 0 0 1

о к с а н а п а х л ь о в с ь к а

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

незлим тихим словом...

Незлим тихим словом.

украдена україна.

до формування

української політичної

© т а р а с в о з н я к , 2 0 0 1

нації т а р а с в о з н я к

1991 рік відкривався ентузіазмом України до Європи і ентузіазмом Європи до України. Перший ентузіазм був дещо ідеалістичним і позбавленим конкретності. Другий ентузіазм був обережнішим, але все ж це був перший за багато століть зацікавлений погляд Європи, спрямований на Україну як нову й самостійну політичну та культурну цілість.

2001-й, ювілейний для України рік, відкривається глибоким скептицизмом з обох сторін, Україна закидає Європі прагматизм її інтересів, непослідовність у ставленні до молодих східноєвропейських демократій, нерозуміння суто українських проблем. Європа дзеркально відбиває той сам репертуар докорів, переадресовуючи їх Україні, а саме: а) прагматичне ставлення до Європи (на рівні кредитів); б) непослідовність української політики, яка коливається між «європейським» та «російським» векторами; в) нерозуміння політичних та економічних проблем сучасної Європи, а відтак і неможливість

синхронізуватися із ними в процесі побудови «відкритого суспільства» на теренах України.

Звичайно, в такому розрізі це всього лиш загальна схема. Внутрішні механізми стосунків між Україною та Європою в цей останній період значно складніші, артикульованіші, в них можна вичленувати не лише драматичні провали, а й позитивні зміни. Але сьогодні вже фактично немає історичного часу на аналіз причин, чому ці стосунки не виправдали попередніх надій. Нині пріоритетним є питання майбутнього: що слід зробити насамперед для відновлення реального і результативного діалогу між Україною та Європою, а відтак і для зміни статусу України у світі? Це питання безпосереднім чином пов'язане з поняттям «національної ідеї», до якого ми детальніше повернемося дещо пізніше.

Складність ситуації полягає в тому, що, незважаючи на кризу в стосунках між Європою та Україною сьогодні, «бути чи не бути» України цілковито залежить від міри її інтеграції в європейський консорціум. Можна дискутувати форми й динаміку цієї

5



<http://www.jimagine.lviv.ua> <http://www.jimagine.lviv.ua>

...Присплять, лукаві, і в огні її, окрадену, збудять.
Тарас Шевченко. «В казематі»

*Нація... доступна для викрадення руками різних, часом
цілком несподіваних піратів.*
Бенедикт Андерсон (1,91)

ЗАПІЗНІЛЕ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сьогодні у світі відбувається перехід від індустріального до інформаційного суспільства. Економічні, політичні та соціальні процеси стають дедалі всеохопнішими – відбувається глобалізація світу, його об'єднання. Однак, не всього світу. Глобалізація не стосуватиметься безнадійно відсталих держав – вони мають повне право зберегти свою відсталість.

Постають три головні глобалізаційні центри: США і периферія, ЕС і периферія (?), Японія і периферія. Все, що поза цим обширом, не має шансів не те що досягнути того ж рівня, що у лідерів, але хоча б, принаймні, не безнадійно відстати. Формується так званий «золотий міль-

ярд». Переосмислюється роль держав у модерному світі – вже сьогодні можливо більшу роль, аніж ООН чи уряди другорядних країн, відіграє так звана Вашингтонська угода (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Міністерство фінансів США).

Відповідно, осмислення поняття «нації» як певної єдності у глобалізованому світі змінюється. Вже сьогодні її не можна обмежити територіальною чи мовною спільнотою. Можливо, завтра нею буде якась віртуальна спільнота користувачів, скажімо, певного типу програмування. І тоді її адепти зможуть фізично перебувати у різних частинах світу, однак, у єдиній електронній мережі. Але, це поки що футурологія, хоча й далеко небезпідставна.

Натомість, на постсовєцькому просторі іде протилежний процес розпаду, а часто деструкції. Він відбувається не «водночас», не в одному часі із процесом глобальної інтеграції. Ці два обшири земної кулі перебувають у різних вимірах історичного часу, чи на різних щаблях історичного розвитку, однак, в одному і тому ж фізичному часі. Модерний глобалізаційний час стає дедалі стрімкішим, тоді як на решті землі він неначе стагнує. І тому ті, хто не пробують увійти у модерний час, безнадійно відстають і зали-

інтеграції. Але поза всякою дискусією *категорична необхідність цієї інтеграції, якщо майбутня Україна мислиться в категоріях держави, нації, культури, а не однієї з численних мовчазних периферій анахронічної агонізуючої імперії.*

На початку 90-х це перше десятиліття української незалежності бачилося в перспективі насамперед як процес поступової – навіть не інтеграції, а – *реінтеграції* України як *органічно європейської реальності* в політичний та культурний простір Європи. Насправді ж фактично *реальна зустріч* між Україною та Європою досі ще не відбулася. Або, радше, відбулася їхня *незустріч*, тобто поверхове знайомство на основі гірших виявів обох реальностей, що не могло не призвести до певного взаємного відчуження. Адже ця *незустріч* спотворила механізми комунікації між Україною та Європою, які щойно починали складатися на початку нашої незалежності. Таким чином, замість насичення об'єктивною, «випрямленою», компенсованою і компенсуючою інформацією для світу поняття «Україна», відбулася зловісна проліферація застарілих сте-

реотипів, відкрився неміряний простір найрізноманітніших маніпуляцій українськими проблемами. А це в зовнішньому контексті поставило Україну в дифензивну позицію, слабку за означенням і загалом безперспективну в плані нових альянсів.

На софістикованих терезах новітньої європейської політики велику роль відіграв і складний та рухомий геополітичний контекст України. Це велике питання, отже, окреслимо його лише контурно. З одного боку, маємо низку східноєвропейських країн, які – за сьогоднішніми прогнозами – через три роки увійдуть до політичної, економічної та монетарної системи Європейської Співдружності. З цих країн Польща – пріоритетний стратегічний партнер України в багатьох аспектах. Але перетворення Польщі на «європейську державу» в політичному плані проломлює прірву між нею та Україною. Зрозуміло, водночас ця подія небезпечно підштовхує Україну до Росії, і не лише через занадто очевидну неоімперську стратегію останньої. Адже сьогодні спостерігаємо у світі постійні динамічні утворення ареальних «агломератів», зумовлені не-

шаються відкинутими на периферію єдиного модерного світу.

На руїнах совєцького світу начебто розпочалася побудова Української держави та консолідація української нації. Однак, чи здійснюється така консолідація насправді? І що ми насправді будуємо? Чому «проект Україна» виглядає сьогодні таким занепащеним? Чому мало хто тишиться з його реалізації, навіть найзаповзятіші патріоти? Чи об'єднав цей проект «націю»? Чи може консолідуватися якась інша спільнота, яка узурпувала «проект Україна» для своїх часто недалекоглядних та обмежених інтересів?

Перед Україною в цьому контексті стоїть подвійне завдання:

- реальне здійснення «проекту Україна»;
- вбудова цього «проекту Україна» в «проект глобального світу».

Ми повинні вбудуватися у дедалі стрімкіший глобалізуючий час. Натомість, 10 років незалежного існування показали, що ми не лише топчемося на місці, але й дедалі більше відстаємо. Причому стрімкість тут не є поетичною метафорою, а швидкістю та масованістю реалізації над-

нових технологій прийому, передачі та засвоєння інформації, реагування на виклики природного світу та наслідки техногенного втручання людини у ноосферу тощо.

Чи принаймні на рівні розуміння та постановки проблеми (не кажучи вже про її вирішення!) сучасний український політичний клас, клас, який насправді приймає рішення, щось робить у цьому напрямку? Чи хоча б у найпростішій формі усвідомлюють це завдання найширші маси, чи є хоча б якась подоба консенсусу щодо того, куди слід рухатись? Ні. Натомість маємо повне нерозуміння процесів українськими владоможцями, безжальне розкрадання всього, замість хоча б мінімальної посвяти, жодного прориву в економічній чи технологічній сфері, навіть жодних амбіцій. А поруч – майже вегетативне існування народу.

Як діють у подібних ситуаціях наші сусіди? Польща, Угорщина, Чехія чинять відчайдушні спроби вписатися в «золотий мільярд». І не без успіху. Як також не без участі всього народу й політичного класу. Вступ до НАТО та ЄС є абсолютно безальтернативними кроками до цього.

Росія програла все, що мала, однак вдає, наче не здалася ї, або вскочить в останній вагон, або очолить блок аутсайдерів, до якого вже можна зарахувати Україну.

відворотними механізмами глобалізації. Тому Україна рано чи пізно буде змушена зробити остаточний вибір між Європою та Росією також і під тиском потужних зовнішніх чинників. Власне кажучи – нині будь-який «внутрішній вибір» України так чи інакше буде детермінований динамікою системних перетворень Заходу.

З другого боку, Росія Путіна, цілковито ігноруючи безсилу риторику європейських ліберальних сил щодо необхідності «вирішити чеченське питання політичними методами», перетворилася на важливого стратегічного партнера таких ключових у західному світі країн, як США, Велика Британія та Німеччина. Звичайно, в цьому партнерстві відбуватиметься завжди перманентний «конфлікт інтересів». Але цей конфлікт не здатен переважити ролі Росії як постачальника різноманітної сировини, як нафтоносної жили для Заходу, як ринку збуту західних товарів. Відтак трикутник стосунків Захід-Росія-Україна ризикує перетворитися власне для України на Бермудський трикутник, де Україна безслідно щезне, без жодного жалю із західного і,

зрозуміло, не без задоволення з російського боку. Сформулюємо цю тезу без амортизуючих нюансів: щойно Захід переконається в безперспективності України як «європейської держави», він **віддасть Україну Росії**, спростивши собі тим самим політичну тактику в регіоні.

Тепер повернемося до «національної ідеї». Перефразовуючи слова Брехта про героїв, можна було б сказати: нещасна та нація, яка має потребу в національній ідеї. Історичні й філософські механізми постання «національних ідей» належать до попередніх фаз європейської історії, зокрема до епохи Романтизму. Тому можна лише пошкодувати, що для сьогоденної України «національна ідея», ба більше, необхідність її уточнень, корекцій, а чи й взагалі пошуку та формулювання, продовжує лишатися політичною актуальністю.

Але так є, отже, мусимо принаймні поставити проблему «національної ідеї» України в координатах нашого часу.

У межах цієї статті неможливо проаналізувати складну історико-культурну генеологію «української

7



ОКСАНА
ПАХЛЮВСКА
УКРАЇНА І ЄВРОПА
В 2001-МУ:
ДЕСЯТИЛІТТЯ
ВТРАЧЕНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Що ж робить такими ефективними західних сусідів України? Гадаю, консенсус щодо багатьох речей – від власного стратегічного вибору до засобів досягнення поставленої мети. Цей консенсус втілений у функціонуванні польської чи угорської політичної нації, і здійснюється відповідними державами. Натомість, в Росії та Україні цієї єдності немає, політична нація не консолідована навколо певного консенсусу, а отже жодна держава (хоча б і проголошена формально, як-от Українська) в її інтересах не діє.

Ба більше, Україна стратегічно запізнилася із формуванням «нації» та «держави». На часі об'єднання консолідованих єдностей (зрілих націй) у глобальне ціле. Натомість, сучасна Україна радше скидається на матеріал для побудови інших (щонайперше модерної російської, але також і американської, канадської та ізраїльської) спільнот. Та й узагалі, складається враження, що вона не робить нічого, аби хоч узяти участь у цих великих світових перегонах.

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІЇ

Таке історичне явище, як сучасна держава, є результатом формування чи усвідомлювання певної спільноти,

що її Бенедикт Андерсон (1) окреслює, як уявну, і яка базується на усвідомленні себе певною кількістю людей приналежними до такої уявлюваної людськими спільноти, як нація. Нація не є єдиною уявлюваною спільнотою. У різні історичні епохи такими уявлюваними спільнотами були і релігійні спільноти, що об'єднували, скажімо, всіх мусульман, і династичні держави, які об'єднували всіх підданих тієї чи іншої корони, і темпоральні єдності, коли люди Середньовіччя відчували себе сучасниками Христа, жили в есхатологічно обмежену кінець світу епоху. Натомість, у модерні часи витворилася нова форма єдності чи уявної спільноти – нація. Окреслюючи її, Б.Андерсон виводить низку визначників. Першим із них є її уявність, бо «представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників» (1,22). Водночас, нація є обмеженою, «бо навіть найбільша з них, налічуючи сотні мільйонів людей, має свої межі, нехай навіть і еластичні, поза якими знаходяться інші нації» (1,24). Разом з тим, ця уявлювана спільнота пробує утвердити свою окремішність, вона наполягає на своїй суверенності і «емблемою та символом цієї свободи стає суверенна держава» (1,24). І нарешті, нація «уявляється спільнотою, адже, незважаючи

ідеї». Ця ідея, безперечно, має багатостолітню еволюцію і належить, на мою думку, до одного з найцікавіших феноменів в історії формування європейських націй. В синтезі можна було б сказати, що в історіософському плані «українська ідея» – через свою індивідуалістично-ліберальну та антиімперську природу – від самих своїх початків становила собою свідомий і послідовний, по-громадянському зрілий *виклик* монолітній універсалістській системі країн православно-візантійського ареалу.

Але на початку Третього тисячоліття наша проєкція на майбутнє має спиратися не лише на традицію української історії майже півстолітньої давности, а й має неодмінно враховувати реальності та контексти сьогоденного світу.

Сьогодні актуалізація «української ідеї» в нашому суспільстві зумовлена не так об'єктивною потребою в цій ідеї, як важкою і загрозливою наявністю «ідеї російської». Як і кілька століть тому, «українська ідея» має тенденцію до дзеркального відображення «російської ідеї». Так само, як і в минулі часи, починаючи від Алексея Михайловича і Бог-

дана Хмельницького, «Імперії» протиставляється «Республіка», «підданцям» – «громадяни», універсалізму – індивідуалізм, ексклюзивності та агресивності – толерантність і відкритість до Іншого, готовність до цивілізованого ненасильницького з ним співжиття. Звичайно, це дзеркальне відображення «української» та «російської» ідей великою мірою методологічно виправдане. Адже воно породжене значною кількістю об'єктивних історичних факторів, сьогодні не менш актуальних, як і в минулі століття.

Одначе, ці фактори ризикують стати остаточною пасткою для сьогоденної України, – пасткою, яка перешкодить їй перейти в новий історичний час. Так, Росія продовжує залишатися імперією, або, точніше, – не полишає ілюзій продовжувати існувати як імперія і на майбутнє. Природно, доки існує ця ментальність, ні про які *глибинні структурні трансформації російського суспільства в плані демократії* не може йтися. Також зрозуміло, що – якщо не враховувати краху білоруської державности, безвихідної трагедії Чечні і латентних трагедій ще кількох автономій на території Російської Федерації, –

на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують, нація завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство» (1,24).

АДМІНІСТРАТИВНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТВОРЕННЯ НОМЕНКЛАТУРНОЇ «УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ»

Посилаючись на приклади креольських іспаномовних держав Латинської Америки, Б.Андерсон бачить ресурс для творення модерних націй у формі державного апарату Іспанської Корони – у кожній із провінцій (Болівії чи Аргентині) свій і пов'язаний тільки з власне Іспанією, а не між собою.

Щось подібного було і в СРСР – УССРівська адміністративна вертикаль, якою б слабкою вона не була, піднімалася тільки до Москви, і ніяк не була пов'язана із Мінськом. Це, звичайно, стало певним бюрократичним ресурсом (на базі російськомовної партноменклатури) для творення окремої української політичної нації. Однак, на жаль, номенклатурним.

Показово те, що саме українська совєцька номенклатура реально проголосила українську незалежність. Бо ж

незалежність не була завойована у боротьбі з цією, по суті колоніальною, адміністрацією. Зовсім ні – саме колоніальна адміністрація стала головним творцем українського суверенітету. І вона не могла проголосувати щось, що не було б в її інтересі. Вона вже тоді бачила своє реальне місце в спланованому нею «проєкті Україна» (2,60). Таким чином, від самого початку проєкт був номенклатурним. І першими громадянами незалежної «української нації» зразка 1991 року стали все ті ж совєцькі номенклатурники.

Звичайно, мені можуть заперечити, що народ усе ж брав участь у процесі суверенізації. Однак, наступний розвиток подій свідчить про стихійність процесів і неготовність до закріплення цієї незалежності як єдності.

Не меншою мірою усвідомлення єдності відбувалося і при формуванні нового, українського товарного, грошового ринку, ринку праці. Попри всю інтегрованість економіки СРСР, все ж був певний територіальний розподіл. Значною мірою його посилювало створення «раднаргоспів» як певних територіальних комплексів. Очевидно, найбільш інтегрованим був військово-промисловий комплекс, однак він, за певними винятками, розпався у процесі так званої «конверсії» при розпаді СРСР (не без участі у його зни-

першим сусідом Росії, який відчуває вагу цих гангренозних імперських амбіцій, є Україна.

І все ж, на мою думку, саме тепер настав час відірвати «українську ідею» від «російської», припинити цю патологічну залежність першої від другої. І це життєво важливо для України сьогодні, щоб вирватися з полону гальмівних інерцій своєї історії. Йдеться, власне, про **інтерпретацію** «українській ідеї»: переставши бути дзеркально протилежним відбиттям «російської», тобто припинивши відчувати антагоністичну «російську ідею» як полемічну точку відліку, ця ідея відразу зміститься в іншу систему координат. Одним словом, «українська ідея» як *своєрідний, але комплектуючий сегмент «ідеї європейської», а не конче і/або виключний антипод «російської ідеї»*. Подібна постановка питання цілковито змінює перспективу реалізації «української ідеї». Розширюється, збагачується і – творчо ускладнюється її контекст. Хоча б тому, що глобальна «європейська ідея» теж знаходиться в стадії самоаналізу. Європа ще тільки перебуває в пошуку своєї нової ідентичності, побудова якої виявилася набагато

складнішою, ніж уже завершене карбування євро. Європейські країни часто не здатні виробити спільної позиції щодо багатьох ключових проблем сьогоденного світу, а навіть своїх власних. Йдеться не про труднощі моментальних ситуаційних рішень, а про континентальні стратегії в життєво важливих сферах. Але все ж європейський простір має єдиний фундамент, який дозволяє Європі відчувати свою геокультурну єдність. Європейський простір продовжує залишатися *простором старих демократій*, у якому поняття закону та громадянських свобод недоторканне. Основоположна для європейської культури філософська концепція свободи індивідуальності історично перетворилася на органічну необхідність, а відтак і право свободи цілих держав і націй. Не випадково на міжнародному конкурсі на мотто нової Європи, проведеному в 2000 році, одним із «кандидатів» було мотто, запропоноване Італією, яке звучало латиною так: «*In libertate coniuncti*», «Об'єднані свободою».

Нині, однак, здавалось би, є чимало підстав заперечити цю мою тезу. Третє тисячоліття насправді

9



ОКСАНА
ПАХЛЮВСЬКА
УКРАЇНА І ЄВРОПА
В 2001-МУ:
ДЕСЯТИЛІТТЯ
ВТРАЧЕНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ

щенні США та РФ – на відпалих територіях). Це «звільнило» спільноти, які претендували на створення нових націй, до їх створення. Але водночас фрагментовану економіку охопила глибока економічна криза.

Таким чином, ситуація із створенням «української нації» на початку 90-х почала нагадувати ситуацію в Речі Посполитій XVIII ст. чи Угорському королівстві, коли польську чи угорську «націю» складала тільки шляхта, і до неї не входили польськомовні чи мадяромовні селяни. До «української нації» так і не було запрошено більшу частину населення України – вона і досі ніяк не може брати участі у вирішенні своєї долі та долі країни – ані через тепер вже регулярно фальшовані вибори, ані через співвласність чи причетність до розподілу більшої частини національного продукту – вона відчужена від більшої частини власності, виробничих можливостей, ані політично – вона не організована й зазнає маніпуляцій, вона не може реально усвідомлювати та вербалізувати свої інтереси. Весь проєкт здійснюється не в її, якому б то не було, інтересі.

Натомість, номенклатура від самого початку згодилася чи пішла на проголошення українського суверенітету за умови гарантій для неї, що вона не тільки збереже своє

панівне становище у суспільстві, але й отримає змогу розширити свої, насамперед економічні, можливості. Задля цього було сплановано та розпочалося втілення «проєкта Україна». І годі надіятись, що він здійснюється в інтересі якнайширшого загалу. Головна його мета – вибудовування та утримання схем збагачення все тої ж номенклатури.

Підприємці в Україні не можуть існувати поза впливом державного бюрократичного апарату. Вже від самого початку так званої «прихвизації» – коли адміністратор, який керував певним підприємством чи галуззю, ставав фактичним власником – жоден з них не міг здійснити цієї операції без впливу та долі бюрократії. Первинні капітали були або партійними грошима, які мав пильнувати «держатель партійного общака», або ж так звані підприємці просто був репрезентантом конкретного високопосадового номенклатурника. Таким чином відбувся перший етап поєднання влади та грошей.

Його можна засуджувати як несправедливий, як «неринковий» перехід до ринку та вільної конкуренції. Однак, таке походження первинного капіталу на другому етапі почало репродукувати конвертацію «прихвизованих» грошей у владу – завдяки виборним «технологіям». І на-

почалося в Європі і в цілому на Заході *глобалізацією всесвітньої корупції*, а отже, порушенням і закону, і демократичних норм. Вибори Президента в США довели й так самоочевидну річ: Президенти найчастіше є заручниками потужних фінансово-олігархічних угруповань. І перемагає в цій «сутічці гігантів» на виборах не той, чи інший кандидат, а той, чи інший фінансово-олігархічний гігант. Але на цьому не кінець. Міністерство Закордонних Справ Франції звинувачене в незаконному продажу зброї. З дня історії піднімаються документи, які наздоганяють навіть тіні Раджіва Ганді та Олафа Пальме, засвідчуючи нібито і їхню причетність до світового перемиту зброї.

Додаймо до цього глобалізацію *кримінального мовчання влад*, яке призвело до вибуху «коров'ячого сказу» на планеті. Виявляється, – але це виявляється лише сьогодні, – що мовчання Великої Британії почалося задовго до мовчання Совецького Союзу про Чорнобиль. Виявляється навіть, що в Європарламенті давно курсували документи з грифом «таємно», основна мета яких була блокувати

будь-яку інформацію про вищезгадане явище задля знову ж таки захисту фінансових інтересів.

А щоб картина була повнішою, слід, може, додати щойно відкритий факт ефективної допомоги американської IBM гітлерівській Німеччині в раціоналізації роботи нацистських концтаборів. Так що своєю смертю мільйони і мільйони жертв нацистського геноциду зробили великий внесок у вдосконалення наших з вами незамінних помічників комп'ютерів. Коротке замикання історії Європи ХХ століття.

Приклади можна було б множити, Але не варто, оскільки всі ці факти об'єднані одним складним і ніким ще до кінця не прозондованим явищем. Пише з цього приводу Салман Рашид: «Ласкаво просимо в Третє тисячоліття», в якому «є і залишається велика окультна влада, що виконує і згинає нашу епоху. – імперія, чиє існування заперечується і яка насправді щодня дедалі більше розпросторується [...]». Ця «імперія» – це *Влада*, і за таких умов немає жодної різниці, права вона чи ліва. Вона – *Влада*, і цього досить. Недарма стаття про останні події в Україні, надрукована в авторитетному англійському часо-

решті завершенням процесу став третій етап: конвертування влади у гроші – через безсоромний лобізм, безкінечне черпання замовлень, дотацій, пільг для «своїх» підприємств та галузей, який увінчався фактичною «приватизацією» самої держави. Це в самій основі розчавило яку б то не було конкурентність української економіки. Годі дивуватися, що на наш ринок не допустили жодних неконтрольованих іноземних інвесторів, які могли б нагадати про цивілізовані форми конкуренції. Жодного вільного ринку немає. Над кожним більш менш серйозним підприємством нависає так званий «дах» – від президентського до районного (який, зрештою, також є президентським, оскільки реально владу на всіх територіях здійснює корпус представників Президента – глав державних адміністрацій, голів податкових адміністрацій тощо).

Таким чином, бюрократія не тільки приватизувала на свою користь первинні капітали, правила гри в економіці, але й саму державу, її бюджет, який зараз підживлює приватизовані нею (бюрократією) підприємства через владний ресурс – від розподілу державного бюджету до замовлення форми Податкового кодексу «під себе». Водночас, вона практично нічим не ризикує, оскільки застра-

хована існуванням самої держави, що є втіленням її «проекта Україна». Тому цей проект дедалі більше скидається на акціонерне товариство закритого типу з обмеженою відповідальністю, у яке доступ іншим заказаний (А.Павлишин).

Водночас, не можна говорити тільки про придушеність бізнесу владою. Насправді ми маємо справу із нерозривною єдністю. Владні гроші репродукують саму владу. Це забезпечує спадковість влади. Вона не може зараз якимось радикально змінитися, ні у структурному сенсі, ні в особистісному. Для зміни потрібна певна політична воля чи сила. Натомість, власне незалежної від влади та владних грошей сили в Україні насправді немає.

Немає значних, дійсно побудованих на ідеологічних засадах партій. Невеличкі групи фахових політиків, називаючи себе політичними партіями, не тільки не мають жодного суспільного фундаменту, але й створені тільки під конкретні вибори самою ж бюрократією. Яких селян представляє Аграрна партія, окрім рудиментів колгоспної номенклатури? Яких регіоналів – Партія регіонів, окрім регіональних відділень Податкової адміністрації? Які верстви народу – Народно-демократична партія, недаремно назва-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

писі «*The Economist*» (2001, 10.03), мала лаконічну назву: «Power wins», «Влада перемагає». Тому ступінь корекції влади, ступінь її демократичної делімітації – це завжди і за будь-яких умов питання *рівня громадянської зрілості суспільства*.

До всього ми є сучасниками і справді *глобальної трансформації цілої політичної структури світу*, – трансформації, яку можна хіба порівняти з початком нашого століття, позначеним світовою війною, крахом імперій і консеквентними тектонічними зсувами всієї людської цивілізації. До, умовно кажучи, падіння Берлінського муру, маючи біполярну структуру, сучасний нам світ був чорно-білим, причому колір білий і колір чорний залежав відповідно від кута зору зацікавленої сторони. Після 1991-го жорстко маніхейська структура світу вибухнула. Нині ми маємо справу із постійно рухливим *puzzle'ом* нових реальностей, в якому не може існувати монолітної унітарності. Тут домінує принцип неперервної еволютивної трансформації, полівалентности явищ, ареальности їхнього розташування. Ось тому й для української реальности питанням першочер-

гової ваги стає питання як ширшого, так і вузького КОНТЕКСТУ, в який ця реальність входить, – і контексту знову ж таки мобільного, а отже, придатного до модифікацій.

Через те, з моєї точки зору, абсолютно необхідно вивести проблему «української ідеї» із гіпнозу мітологічних та ідеалістичних трактувань. Також вона має вийти з того, що я би наважилася назвати «політичним вертеризмом». З одного боку, маємо суспільство, – а також значну частину його політичної та культурної еліти, – просякнуте граничним цинізмом та індіферентністю. З другого боку: знову ж таки значна частина політичної та культурної еліти України хвора на вищезгаданий «політичний вертеризм». Подібно до гетевського Вертера, ця еліта, зробивши гірко відкриття щодо недосконалости світу, готова гордо відмовитися мати з ним справу і, таким чином, приставити до власного лоба пістолет. Обидві ці позиції є всього лиш двома опозиційними екстремізмами, а відтак і синонімами *громадянської незрілості українського суспільства*. Це суспільство і сьогодні продовжує часто мислити



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на «партією влади»? Яких трударів – Трудова партія, окрім трудящих банкірів? Натомість неначе б то «незалежні» (рудиментарно) РУХ, НРУ, КПУ, ПЗУ або сором'язливо приховують свій якнайтісніший зв'язок із владою, або ж ображені відсутністю від неї (ПРП).

Така реалізація «проекта Україна» вкрай неефективна і навряд чи зможе довго проіснувати. Неминучі ті, чи інші соціальні вибухи. Рано чи пізно треба буде виходити з такої вигідної для українського політичного класу економічної кризи, і тут не обійтися лише макроекономічними технологіями – знадобиться справедливий розподіл політичних свобод та матеріальних благ.

Однак, зараз український політичний клас не здатен на будь-який історичний крок, що свідчить про його моральну та інтелектуальну неспроможність. Єдиний насправді історичний крок – проголошення незалежності з огляду на свої інтереси – батьки-засновники цього політичного класу, чи реальної «української політичної нації», номенклатурники зробили. Виходячи із своєї адміністративно-управлінської консолідованости в рамках УССР, вони піднялися на сходинку вище і трансформувалися в існуючу в Україні «політичну націю».

СТАГНАРХІЯ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ СУЧАСНОЇ «УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ»

Однак, такий стан перетворює українське суспільство у мало уявну спільноту. А така мало уявна спільнота є й мало ефективною, бо практично об'єднує дуже вузьке коло осіб та сімей в Україні. На жаль, на даному етапі розвитку цієї спільноти практично ніхто про її ефективність не думає. Але ж кожна уявна спільнота чи нація покликані сконсолідувати її адептів задля певної мети. Такою метою, поза всяким сумнівом, є її ефективність. Причому, до плодів такої ефективности мають мати доступ у ідеалі всі адепти спільноти. Натомість, що ми маємо в Україні? Доступ до узурпованих плодів ефективности ще не доформованої спільноти має невеличка група колишньої номенклатури, їхні спадкоємці (діти, родичі), певні кримінальні елементи. Несмілива спроба Віктора Ющенка дещо привідкрити доступ до плодів ефективности/неефективности нової спільноти ширших верств цієї ж спільноти завершився агресивним бунтом олігархів і поваленням прем'єра.

Олігархат сьогодні абсолютно не здатний до якого б то не було перспективного мислення. Тим самим, масово павперизуючи своїх співгромадян, він робить неефектив-

непродуктивними абстракціями, надчасовими мітологемами, «приблизними» поняттями, що неминуче призводять до аберацій у сприйнятті сучасних реалій. Даний феномен зумовлений багатовіковою відірваністю України від світу, яка не дозволила її суспільству зануритися у живий потік інформації, вчитися, експериментувати із собою, своїми здібностями і своїми вміннями, а відтак набувати конкретного «робочого» досвіду побудови інституцій та комунікативних систем держави.

Певна річ, ні Захід, ні сама Україна не мали надмірних ілюзій щодо швидкості побудови в постремимій реальності демократичних інститутів та нових суспільних норм. Проте, одна справа, коли цей процес повільний, але системний, а відтак і неухильний. Інша справа, – а саме це й трапилося у випадку України, – коли процес набуває зигзагоподібних форм, просувається нелогічними стрибками уперед, щоб потім знову рішуче відкочуватися до висхідного пункту. І якщо щось і є неухильно в цьому процесі, то лише циклічне повернення стереотипних колізій.

ною усю спільноту. Широкі маси населення нічого, окрім особистих та суспільних невдач, із появою та розбудовою цієї спільноти не пов'язує. Епоха незалежності перетворилася для них на епоху стагнації, ба навіть занепаду.

Тому я знову б наполягав на визначенні верхньої страхи українського суспільства, яка сформувала це суспільство «під себе», саме як **стагнархії** – верстви, яка не дає розвинути в Україні ефективній, справді широкій спільноті.

Можливо, стагнархії йдеться про протидію широкій консолідації. Така консолідація могла б загрожувати її домінації. Зрештою, стагнархія в Україні має ту важливу рису, що вона значною мірою компрадорська. Практично всі дійсно великі капітали в Україні були побудовані на репрезентації російських сировинних потоків. А тому вона з засади не працює на створення в Україні жодної спільноти. Щоправда, до певного сепаратизму її штовхає страх перед власне російським капіталом, який, прийшовши в Україну та оволодівши нею, вже не потребуватиме посередницьких послуг.

Разом з тим, в Україні немає навіть спроб створення стратегії модерної економіки. Якщо де-не-де і впроваджу-

Основним програшем України за останнє десятиліття стала фактично теза «багатовекторності» України, за якою стоїть хронічна невизначеність української зовнішньої політики, відсутність у ній видимої конкретної стратегії, – власне, справжнього вектора. В цілому це і є нездатність експериментувати себе, відчувати себе собою, а отже, виступати самостійним і зрілим пропозитивним началом. Однак політика – не казка, в ній не пройдеш водночас, як у дотепних народних оповідях, «і взутий, і босий». Через те, при всій своїй позірній плюралістичності, теза «багатовекторності» України не виявилася ознакою відкритості держави до одночасної і паритетної кооперації з багатоманітними контекстами. Хіба навпаки: саме ця теза намалювала Україну у світовому товаристві як такого собі політичного «ваньку-встаньку». Про повагу до подібного «ваньки-встаньки» годі думати, оскільки «гнучкість» позиції вищезгаданого персонажа залежить виключно від кон'юнктури моменту, а отже, даний персонаж не має жодної історичної перспективи, жодного проекту на майбутнє. А країна, яка живе сьогодні

ються новітні технології, то не як результат продуманого плану, а радше як випадковість.

Абсолютно не продумане місце Української держави у глобалізованому світі. Українська економіка не може бути самодостатньою та всеохопною, бо Україна не є економічною надпотоугою. Вона радше повинна знайти своє унікальне місце, може доволі вузький сектор чи спеціалізацію, своє know how. Якщо Фінляндія зорієнтувала свою економіку на технології мобільного зв'язку, Норвегія – на видобуток нафти та газу у Північному морі, Франція ледь не монополізувала торгівлю предметами розкоші та туризм, і навіть США мають власні стратегічні пріоритетні сектори, як-от інформаційну мережу Інтернет, IBM тощо, то на що може розраховувати Україна – на застарілий та неефективний видобуток вугілля, виплавку сталі, чи може знищене сільське господарство? Яким ресурсом світового значення володіє Україна? Вугіллям та залізною рудою? Чи може висококваліфікованою робочою силою? Вугілля та руда були цікаві у позаминулому та минулому столітті, натомість справді кваліфікована робоча сила вже давно дискваліфікувалася на всюдисущих базарах. Звичайно, і вугілля, і сталі для помноження капіталів одного-двох придворних олігар-

нішнім днем, є вкрай невідгидним інвестиційним по-
лем.

Певна річ, мусимо обов'язково враховувати, що особливості геополітичного становища України і справді не сприяють односпрямованому вибору. Врешті, задекларовані офіційною Україною «пріоритетні стосунки» як і з Заходом, так і з Росією, могли б, звичайно, сприйматися і як життєво необхідний вибір. Але за певних умов: 1) якби «європейський шлях» України мав не риторично-декларативний, а наповнений конкретною тактикою характер; 2) якби Росія була справді демократичною державою, що вміє поважати прийняті зобов'язання та підписані угоди.

З огляду на вищесказане, які ж можуть бути прогнози на майбутні роки? На початку 90-х спектр прогнозів був значно різноманітніший. В цей спектр входив і прогноз ЦРУ щодо неминучої дисгрегації України в 1992 р. в результаті евентуальної громадянської війни, і небезпека повернення до влади комуністичного «Jurassic Park»'у, і триумфальний вхід України до авангарду Старого Континенту. Пере-

лік прогнозів можна продовжувати, однак не варто, оскільки жоден з них не справдився.

Нині ситуація простіша, але й складніша водночас. Тому що можливий лише один вибір при наявності всього лише двох альтернатив.

Перша альтернатива: «білорусизація» України. Цей вираз фантомно курсує західною пресою від 1994 року. Після певної перерви він знову з'явився нині, у зв'язку із загостренням ситуації в Україні. Йдеться про нову форму русифікаційного пресингу, – сказати б, у жанрі посткомуністичного водевілю з елементами макабри. Словом, біфштекс диктатури під соусом демократії.

Проаналізуємо коротко, що означає сьогодні феномен «білорусизації» України. Для прогресивного крила української політичної еліти дуже характерне *ретроспективне мислення*. Тобто сьогоднішня історія сприймається в термінах історії плюсквамперфектної. В координатах цього мислення Україна й зараз перебуває під загрозою наступу російських танків у супроводі бронетранспортерів.

13



ОКСАНА
ПАХЛЮВСЬКА
УКРАЇНА І ЄВРОПА
В 2001-МУ:
ДЕСЯТИЛІТТЯ
ВТРАЧЕНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

хів достатньо. Але для держави та її перспективи – рішуче ні.

Можливо, це звучатиме дуже по-українськи та ретроградно, але, здається, чи не останнім ресурсом України є її чорноземи. Сьогодні ми вступасмо не тільки у добу інформаційної революції, але, гадаю, й екологічної. Людство доходить до межі, за якою вичерпуються фізичні можливості планети. Попри ігнорування Кіотського протоколу США, працювати для збереження екосфери Землі на глобальному рівні необхідно. Проблема чистих продуктів завжди стоятиме перед людством. І тут Україна може знайти одну із своїх ніш. Якщо встигне перед іншими конкурентами. Однак, чи втримає вона свою землю?

З іншого боку, в Україні активно формується «*транснаціональна всесвітня корпорація Росія*» – коло пов'язаних із Росією та на неї зорієнтованих підприємців. Бо ж «корпорація ... зможе поставити на потік розробку сучасних підприємницьких схем і їх планомірне втілення щодо конкретних підсистем світової економіки» (3,120).

Прив'язка ледь не всіх серйозних капіталів в Україні до Росії і є елементом цієї підприємницької схеми. Те, що кожен з них робився не лише на російській сировині чи з

орієнтацією на Росію як ринок, але й значною мірою із порушеннями законодавства у перший «героїчний» етап присвоєння загальнодержавної власності, остаточно чинить залежними їхніх власників від тих, хто має про це інформацію. Нею, поза всяким сумнівом, передусім володіє Росія.

Однак, якщо Бог хоче когось покарати, він відбирає у нього розум. Останнім часом власне РФ робить кроки до того, щоб розірвати цей зв'язок, закриваючи різного роду митними, демпінговими та іншими обмеженнями свої ринки від українських підприємців, що призводить до усвідомлення їхньої окремішності – «креольськості» у термінології Андерсона чи «малоросійськості» по-нашому – українських стагнархів. Разом з тим, якщо задатися запитанням, хто найбільше скористав з української незалежності (поза декларативними здобутками безкорисливих патріотів), то очевидно, що це стагнархи та чимала обслуговуюча їх верства – від іміджмейкерів та «незалежних аналітиків» до постачальників. Таким чином, «проект Україна» їм необхідний, однак саме у такій формі, як він втілений сьогодні. Саме сьогоднішній стан України і є вивершенням «проекта Україна». Даремно сподіватися на те,

Однаке сьогодні російським танкам зовсім не треба витратити дорогоцінного пального на українських теренах. *Процес «білорусизації» йде вглиб структурної основи Української держави.* І ця небезпека по-своєму страшніша від танків. Бо супроти танків можна протестувати на вулицях, чи застосовувати інші вияви громадянської непокори. Супроти ж «білорусизації» не чинний жоден вияв громадянської непокори, оскільки «білорусизація» – не моментальний акт, що має на меті зламати стрижневі явища. Це капілярний процес, який «працює» над уже розхитаними структурами. А коли фізична маса розхитаних структур дійде межі, стрижень вломиться сам собою.

Серед таких форм «білорусизації» назвемо, наприклад, повільний і неухильний продаж українських підприємств і українських продуктивних сил російським структурам. Не випадково інформація про це завжди глуха і маргінальна. Або, скажімо, заповненість українського телепростору російськомовним шоу-бізнесом, ще вульгарнішим, як шоу-бізнес західний, але украй дійовим у суспільстві з

розхитаними етичними й естетичними орієнтирами (вже не кажучи про орієнтири лінгвістичні). Чи, принаймні, офіційне визнання Московського Патріархату Православної Церкви як єдино авторитетного співбесідника. *Це – форми економічної і культурної колонізації країни, яка не опирається цим процесам значною мірою саме тому, що навіть не усвідомлює цих процесів.*

Окремо слід сказати про інформаційну та видавничу машину. Одним із драматичних виявів «білорусизації» України є драстична редуція українського інформаційного простору, починаючи від часописів. Це дозволило перетворити інформацію (насамперед газетну і журнальну) з одного із основних механізмів побудови «відкритого суспільства» на ефективний механізм маніпулювання суспільною свідомістю, повторюю, на жаль, в цілому ще незрілою для адекватного сприйняття реалій сьогодишнього світу.

До цього додається криза видавничої справи. І річ не лише у самих видавництвах, – врешті, за це десятиліття ми стали свідками не тільки колапсу еди-

що за існуючої апатії та рудиментарного паразитизму населення, дрібничковості, немасштабності перспективного мислення політиків, нераціональної жадібності стагнархів щось мало б покращуватися. Все вже і так якнайкраще для тих, хто щось дійсно вирішує в Україні. І про жодну іншу перспективу вони не думають. Все має залишатися принципово так, як є, і на утримання такого стану кидаються всі можливі ресурси.

МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ НАЦІЇ

Андерсон, описуючи основи формування модерних націй, особливо наголошує на ролі друкарства, яке, перетворюючи знання (перед тим описуване не варварськими діалектами, а латиною) на масовий товар у вигляді не унікальної переписуваної, а друкованої книжки, баналізувало «високу» латину до місцевих говірок. Тим самим воно призвело до створення національних мов із безлічі місцевих діалектів, інколи за участю «офіційної мови» – латини. Це була неначе перша емансипація знання та перший крок до інформаційної революції. Таким чином, створювалися мовні спільноти, яких раніше не існувало – безліч

діалектів не були єдиним ціннісним чи інформативним кодом. Тільки створення та впровадження у вжиток літературних мов уніфікувало тогочасні інформаційні потоки. Воно і сформувало значною мірою почуття єдності.

Чи були такі передумови у тогочасній Україні? Частково були. Українська мова все ж до певної міри функціонувала у Советській Україні як літературна та у певному обмеженому об'ємі, як офіційна чи функціональна. Якщо російську літературну мову вивчали і володіли нею всі громадяни УРСР, то про українську літературну мову цього сказати не можна. Бракувало і бракує простого вивчення української мови у школах. Досі нею просто не володіє величезна кількість громадян України.

Переважна більшість інформації у совєцький час надходила російською мовою. Елітні верстви суспільства розмовляли (поза окремими випадками у західному регіоні) виключно російською мовою. Ба навіть більше – все населення було носієм російської мови, бо практично всі нею так чи інакше володіли.

Натомість, величезна частина суспільства у побуті користується масою українсько-російських та російсько-українських суржиків, які не є літературною мовою і попри свою масо-

ційної машини України, але й постання нових видавничих потужностей. Річ у самій урядовій політиці (насамперед податковій) щодо книги як фактора культури, освіти й інформації. Про це неодноразово йшла мова на різних рівнях. Але її безрезультатність свідчить сама за себе. Переповненість книжкового ринку України російськомовними виданнями (незалежно від якості цих видань, – а серед них є видання потрібні й цікаві) перетворює Україну на російську колонію з тою ефективністю, на яку не здобулася б жодна колона громохких російських танків, тим більше на сьогодні вже з іржавими гусеницями. Бо колона танків прийшла – і пройшла. А книга забезпечує стратифікацію в свідомості суспільства шарів культури, своєї та інших народів. Відтак від початку незалежності максимум коштів держави – і, до речі, максимум спонсорських зусиль діаспори, – мав бути кинутий на українську книгу. Додаймо до цього, що трагедія перерваних циклів української культури, періодичних заборон і вилучення імен і творів із органічної циркуляції культури призвела до *відчуження суспільства від влас-*

ної культури. Це відчуження шляхом довгої терплячої праці може подолати лише Книга, що сублімує інтелектуальний та естетичний набуток нації, надає суспільству почуття гідності та своєї вартості у світі. Але видавничий процес в Україні збувся не як система, а як спорадична мозаїка розрізнених фактів. За таких умов зменшується навіть сила дії потенційно геніальної книги, яка не стає частиною системного цілого, а відтак перебуває на периферії сприйняття, хай і елітарного.

Українським важливим аспектом цієї – без перебільшення – гуманітарної катастрофи України є майже цілковита відсутність *критичних фільтрів між книгою та суспільством*. І це за ситуації, що іноді присутність деяких критичних фільтрів є ще негативнішою, як їхня відсутність. – згадаймо хрестоматійні на сьогодні літературні скандали «постмодерного» прочитання класиків тощо. Таким чином, з одного боку, маємо голослівну постсовєцьку критику, лише із протилежним зарядом, згідно з якою видатні діячі української культури неминуче є «речниками духу», «мучениками», «титанами» та ще, евентуально, «но-

15



ОКСАНА
ПАХЛЮВСЬКА
УКРАЇНА І ЄВРОПА
В 2001-МУ:
ДЕСЯТИЛІТТЯ
ВТРАЧЕНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вість не мають можливості піднятися до рівня мови-носія інформації та мови-влади. Однак, величезне число людей не бажать відмовитися від них. Вони є певними визначниками «свій/не свій». Обидві літературні мови – і російська, і українська – для них чужі, вони є мовою «чужої», як завжди, влади. Для «людей суржику» чужий і декоративно українськомовний, і фактично російськомовний політичний клас, і оригінально російськомовний політичний клас Росії.

Таким чином, в Україні не витворюється почуття мовної єдності, солідарності. Вона розбита на три основні мовні підспільноти:

а) українськомовну; б) російськомовну; в) суржикомовну.

Кожна з цих підспільнот займала і займає певну суспільну страту. Елітні страти українського суспільства за час правління Леоніда Кучми однозначно закріпилися як фактично російськомовні (поза регіональними особливостями Заходу). Весь бізнес, більшість військових, урядовців, технічних працівників – російськомовні. У цьому пункті Леонід Кучма реально і без зайвого галасу чесно виконав свої обіцянки перед своїм першим електоратом.

Українська мова залишилася регіоналізованою, а отже маргіналізованою у селі в Центральній Україні та на За-

хідній Україні. Нею послуговується незначна частина гуманітарної інтелігенції по всій Україні. Як офіційна вона використовується лише декоративно. Законодавчо-нормативна база дублюється російською мовою, а це нівелює несміливі спроби українізації бізнесу, державного управління. Останнім часом найбільш репрезентативні «силови» вищі урядовці, на яких тримається існуючий у державі режим, демонстративно користуються тільки російською мовою без жодних реверансів у бік української мови (глава Державної Податкової Адміністрації Ніколай Азаров та Міністр внутрішніх справ Юрій Смирнов).

Вся Центральна Україна опанована суржиком. Це мова нижчих страт українського суспільства. «Люди суржику» як правило не мають соціальної перспективи, хоча мають своїх репрезентантів навіть у Верховній Раді (Іван Плющ).

Чи потрібне почуття мовної спільності для формування ефективного суспільного організму? Очевидно, що так. Чи можливе таке почуття спільності за умов різномовності? Приклад Швейцарії свідчить, що так. Однак, чи можливе формування такої спільності в умовах «війни мов»? Очевидно, що ні. Кожен відчуває себе покривдженим чи кривдником. Особливо, коли одна з мовних спільнот від-

сіями вічного вогню». З другого боку, псевдомодерна критика зі смаком перетворює «носіїв вічного вогню» на пацієнтів Фрейда, оперуючи тим самим не так авангардистську, як цілком анахронічну акцію. І це в той час, як і пересічний український читач, і західноєвропейський інтелектуал – звичайно, на різному рівні інтерпретації, – щоб наблизитись до України, потребують аналізу постатей, творів і феноменів української культури, поставлених, нарешті, в систему загальнозрозумілих культурних та історичних критеріїв, традицій та контекстів.

Ще однією з форм «білорусизації» України є принципове небажання створити систему культурної презентації України для зовнішнього реципієнта. Зрозуміло, в цю історичну фазу Україна і не могла би претендувати на динаміку економічного зросту, характерну хоча б для Польщі, Чеської Республіки чи Угорщини. Але наша держава має вкрай важливий «транзитний документ» на європейських теренах: культуру. І давня й модерна наша культура має велетенські здобутки. А це означає

необхідність створення комунікативних інструментів та структур, здатних забезпечити формування системи культурної (а відтак і інформаційної) взаємодії України з іншими державами світу (особливо ж із тими, стосунки з якими мають для України життєво вирішальну вагу). Ці комунікативні інструменти і структури не повинні мислитися в категоріях абстрактної містики. Вони *реалістичні і стандартні для всіх без винятку культур*: словники, переклади, комплексні підручники з історії, з культури, літератури, мови, антології, альбоми, аудіовізуальний матеріал, виставки, діяльність інститутів культури за кордоном як важливих «регуляторів» культурного обміну тощо.

До перерахованих чинників «білорусизації» можна додати також проблему морального виховання та освітнього зросту суспільства. Зрозуміло, релігія перестала бути виключним фактором морального впливу вже на початках постіндустріальної еволюції. З іншого боку, безперечно, що *технічні й виробничі проблеми цієї новітньої цивілізації є насамперед моральними проблемами*. Не менш очевидно й те, що сьогодні освітній зріст суспільства без-

чуває себе п'ятою колоною Росії в Україні, інша – обдуреною та обкраденою («вкрадена Україна»), а ще інша, суржикова, просто не має жодних шансів. В Україні ще не виробився достойний консенсус між мовами-спільнотами, а отже ще не витворився спільний інформаційний простір. Це дозволяє можновладцям усіх мастей говорити у різних регіонах різними мовами і про різне, забезпечуючи через таку розірваність інформаційного простору тривкість свого правління в Україні.

Сьогодні ми живемо не тільки в епоху після книжкової товарної революції, створення та впровадження національних літературних мов, – ми переживаємо інформаційну революцію. Сьогодні знання як інформація ще більше емансипується – завдяки мережі Інтернет, телебаченню, радіо воно у небачених об'ємах та миттєво стає доступним усім. Той, хто найефективніше оволодіє інформацією, той скористається із плодів своєї ефективності. Однак важливо не лише отримувати інформацію, але й передавати її, впливаючи таким чином на стан справ у світі. І тут ми наштовхуємося на певні бар'єри – код інформації – мову. В Інтернеті вона переважно англійська, і взагалі поки-що Інтернет по-справжньому (тобто ефективно)

існує тільки в США. Україна не є членом принаймні частково англомовної спільноти (кількість людей, котрі володіють англійською мовою, мізерна). Натомість в Україні триває безпрецедентна інтервенція в принцип безперспективної російської версії Інтернету. Зрештою, це було б меншим злом (кожна національна версія мережі має право на існування), якщо б це майже повністю не перекривало можливості створення україномовного Інтернету, а що гірше – не відтинали користувачів Інтернету від його головної англомовної версії – тобто, від глобального інформаційного проекту.

В Україні і досі відбувається масова інтелектуальна міграція в російськомовний культурно-інформаційний простір. В Україні не сформувалася переважаюча чи хоча б значна україномовна «корпорація читачів» (Б.Андерсон). В сучасних умовах радше слід говорити про корпорацію читачів/слухачів/глядачів/інтернатів. Разом з тим, покищо неможлива легітимна суржикомовна корпорація, хоча певні кроки у цьому напрямку вже є – небезвідомі телепередачі на кшталт «Верки Сердючки», «Довгоносикив», жовта преса, наче б то «інтелектуальні» видання на кшталт «прикинутого» журналу «НАШ», FM радіостанції («Наше радио»)

посередньо пов'язаний із його добробутом. Постійний відтік української молоді на Захід – на навчання й на роботу, – це трагедія ще незнаних пропорцій, це професійне і демографічне знекровлення держави, і так до краю вичерпаної і професійно, й демографічно в результаті злочинних експериментів совецького режиму. Але ця ситуація – справжня пастка. Відтік молоді триватиме, доки триватиме економічна криза. А економічна криза не може припинитися, коли країну покидає найбільш діюва і конкурентноспроможна її сила.

Важливо підкреслити, що серед знову ж таки прогресивної політичної та культурної еліти є тенденція звинувачувати у всіх цих формах «білорусизації» реального чи й уявного політичного та ідеологічного противника. Але противник, так би мовити, має свою роль у цій політичній психодрамі посткомунізму: він «противиться» позитивним змінам. І саме прогресивні сили, – як відомо, присутні і в уряді і в парламенті, – мають довести своє вміння консолідовано керувати ситуацією, змінюючи її на краще.

Знову ж таки для прикладу: певні діаспорні структури вкладають кошти у фантоматичні шкільні олімпіади, нагороджують школярів за правильно написані диктанти. Це – вибудова піраміди фікцій, піраміди хисткої і небезпечної в умовах держави, яка «державність» своєї мови має лише на папері. Набагато раціональніше було б вкласти кошти в об'єктивну і авторитетну українську щонаймасовішу газету, яка була б здатна капілярно проникнути в стереотипи мислення суспільства, а також подати об'єктивну інформацію та створити собою противагу бруталним антиукраїнським кампаніям певних часописів, що, власне, професійно і систематично працюють над свідомістю суспільства, дірчастою незгірше від швейцарського сиру. Це лише один приклад із маси інших, які засвідчують невміння прогресивних сил раціонально організувати наявні ресурси, задіяти їх для реальної, а не декларативної трансформації суспільства.

Таким чином, «білорусизація» – це справа рук не лише реальних і уявних «чорних сил». Це є парадоксально спільна відповідальність різних сегмен-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вже почали процес легітимізації суржикомовної корпорації. Російськомовну корпорацію читачів/слухачів/глядачів/інтернаутів обслуговують головню власне російські донори/банки інформації. Частка російськомовного інформаційного продукту в Україні однозначно домінує. Водночас, ми можемо констатувати, що російськомовна спільнота України сполучена із власне російським інформаційним простором, і з повним правом можна сказати, що значною мірою (поки що на персональному рівні – в Україні слабкі власне російські чи російськомовні організовані рухи) вона є елементом власне російської (у сенсі Російської Федерації як наступниці ССРСР) уявної спільноти, що Сергій Чернишов у доповіді для «Совета обороны Российской Федерации» 21.01.1997 формулює як «транснаціональну всемирную корпорацію Росію» (3,126). Він абсолютно точно, одразу після розпаду ССРСР накреслив можливий вихід із ситуації для постсовецької/постімперської Росії як переосмислення свого самовизначення як уявної спільноти у формі «транснаціональної корпорації»: «Я запевняю: транснаціональна корпорація, в ядрі котрої перебуває суб'єкт російського, англійського чи іншого культурного самовизначення, і є прообразом сучасної форми су-

веренітету. Вона цілком нездоланна, і вона всевітня» (3,122). А для того, щоб така корпорація могла діяти повсюди, а отже і в Україні, потрібно не так і багато: вчитися, читати, думати, чути російську мову на телебаченні, по радіо, у школі та в офісі. Що успішно втілюється сьогодні в Україні.

Ми вступаємо у XXI століття «як в епоху інформаційних воєн транснаціональних корпорацій» (3,120). Чи є хоча б які-небудь сліди творення «транснаціональної корпорації Україна»? На жаль, ні.

КІЛЬКА СЛІВ НА ЗАВЕРШЕННЯ

Як ми можемо оцінювати реальний стан в Україні напередодні десятиріччя її незалежності? З огляду на критерій моральності, то здобутки України ганебні. З огляду ефективності – практично ніякі. Якщо ж говорити про перспективу, то вона доволі безрадісна.

В Україні так і не вдалося за 10 років створити консолідоване суспільство, натомість збудована жорстка бюрократизована вертикаль, не вдалося досягнути принаймні мінімального консенсусу щодо майбутнього розвитку суспільства та держави, однак сформувався закритий полі-

тів політичного та культурного організму сьогоднішньої України. Ось тому відмова від «політичного вертеризму», з одного боку, та від традиційної, врешті, для переважної більшості європейських еліт, – анархічної і персоналістської амбіційності, а відтак і *солідаризація прогресивних сил в межах певних конкретних проектів* – це був би перший крок до створення широкого фронту опору процесам «білорусизації» України. Без ілюзій, що процеси «білорусизації» відразу припиняться: їхня сила й тривалість безпосереднім чином залежатиме від здатності до консолідації свідомої частини українського суспільства (враховуючи також присутність у цьому суспільстві свідомої ж таки в громадянському плані частини національних меншин; адже не імперська, а сама глибоко демократична форма стосунків українського соціуму з його національними меншинами є однією з ознак «європейськості» України).

Зрозуміло, якщо «білорусизація» України зайшла б надто вглиб Української держави, то Україна як військово-політична колонія новітньої Росії

втратила б остаточно і назавжди будь-яку історичну перспективу.

Крім цього невтішного сценарію, можлива **друга альтернатива**: умовно кажучи, «європеїзація» України. Природно, обсяг цієї статті не передбачає розгляду ані самого поняття «європейськість», ані політичного еквіваленту цієї історіософемі – нової Європи з вічно рухомими кордонами, із складним процесом формування її нової ідентичності. Врешті, на цю тему існує велетенська наукова література.

Обмежимося лише припущенням, що і в цьому другому варіанті Україна теж не відразу позбудеться свого «колоніального статусу». Врешті, перед Україною – якщо колись вона й справді дійде до порогу входу в Європу, – стоятимуть ті ж самі труднощі, які сьогодні переживають Польща, Чехія й інші країни цього кола. Не забуваймо, що Швейцарія і Норвегія в результаті всенародного референдуму відмовилися входити до ЄС; Англія погодилася увійти до ЄС, але не до монетарної системи Союзу, яка набуває чинності від 2002 року. Адже інтеграція в Європу означає добробут лише на наступних

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ТАРАС ВОЗНЯК
УКРАДЕНА
УКРАЇНА.
ДО ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

тичний клас, який точно знає і ефективно реалізує свої інтереси. Тому поки що наша держава не може бути ефективною і поринає у трясовину невизначеності й недовірленості. Всі її кроки завмирають на півдорозі.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що реально сучасну «українську націю» складають злиті у стагнархії бюрократи та компрадори, які через приватизацію «проєкту Україна» заблокували дійсну широку консолідацію населення України у модерну українську політичну націю.

Львів, липень 2001

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму. – Київ: Критика, 2001.
2. Возняк Т. «Проєкт Україна». Підсумки десятиріччя// Незалежний культурологічний часопис «І», №18, 1998 //www.ji-magazine.lviv.ua
3. Чернышов С. Русское самоопределение// Незалежний культурологічний часопис «І», №13, 1998 //www.ji-magazine.lviv.ua

Із сім'ї волюнтерів

етапах. А на початковому етапі інтеграція спричинює надзвичайно складну реструктуризацію всієї системи виробництва, масивну технологізацію, а відтак безробіття і нескінченну низку матеріальних, фінансових і психологічних проблем, типових для періоду адаптації до життя в цих нових європейських координатах.

Додаймо до цього проблему національних мов на теренах нової Європи, що поділятимуться на «транспортні» (вейкулярні) і «нетранспортні», а, простіше кажучи, на «імперські» й «неімперські», тобто знову «великі» й «малі». Додаймо також проблему уніфікації освіти, яка потребуватиме грандіозних фінансових витрат та застосування велетенських людських і професійних ресурсів. І якщо ера глобалізації, як стверджують, започаткувала кінець національних держав, то як впишуться в цю систему Україна й інші країни східноєвропейського ареалу, які щойно зараз – і шляхом тяжких втрат – здобулися на власну державу?

Ще одне: за давня неprisутність України в циркуляції ідей і проблематики західноєвропейських

культур, помножена на низку специфічних локальних обставин, не може не ослаблювати її потенціал у плані рецепції, асиміляції та відповіді на зустрічні імпульси. Але чим менше Україна наполягатиме на своїй специфічності та унікальності, і чим більше віднаходитиме в собі споріднені з іншими культурами інтелектуальні й естетичні енергії, тим швидше закінчиться цей «вавилонський полон». Україна має: навчитися говорити *загальнозрозумілою мовою*, яка була б антиподом «общепонятного языка». «Общепонятный язык» в імперській інтерпретації був носієм фальшивої інформації і засобом відчуження народів у радіусі цього «общепонятного языка» від світової цивілізації. Загальнозрозуміла мова, якої сьогодні вчиться Україна і у сфері політики та економіки, і у сфері інтерпретації власної культури, не може мати ані провіденційного, ані місійного, ані риторичного характеру. Тільки ця мова стане джерелом об'єктивної інформації про Україну і засобом зближення України з іншими політичними та культурними реальностями. Тільки ця мова стане, нарешті, *основним комунікатив-*



ОКСАНА
ПАХЛЮВСКА
УКРАЇНА І ЄВРОПА
В 2001-МУ:
ДЕСЯТИЛІТТЯ
ВТРАЧЕНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

український шлях, до об'єднаної європи

мирослав попович
© мирослав попович, 2001

мови

в сім'ї вольній новій...

Що таке Європа як культурно-політичне явище, як континент не тільки географічний, але й історичний і духовний? Здавалось би, в присутності інтелектуалів із Західної Європи киянину таке питання задавати безтактно. Однак, я знаю, що в західноєвропейській пресі багато пишуть на цю тему і далекі від одностайності в розумінні «європейськості». У нас, в постсовєцькому світі, часто розмірковують про те, що значить «бути росіянином», «бути українцем», «бути євреєм» тощо. В Європі я не зустрічав статей на подібні теми – скажімо, про смисл виразів «бути французом» чи «бути англійцем». Це нібито ясно. Зате «бути європейцем» є проблемою у зв'язку із народженням загальноєвропейської державності і загальноєвропейського патріотизму.

Не хотілось би одразу іти на історико-культурні глибини, однак дозволю собі на початку невелике абстрактне зауваження. В постсовєцьких країнах після краху економічного матеріалізму дедалі частіше згадують праці Макса Вебера про протестантську етику, яка визначила спосіб капіталістичного господарсько-

ним механізмом автентичної зустрічі України з Європою і світом.

Іншого шляху сьогодні немає. І, очевидно, не може бути. Консолідуючою ідеєю для українського суспільства має стати нині його вроджена європейська природа, культурний синтез його багатостолітньої європейської традиції, до глибини вистражданої і оплаченої занадто численними жертвами. *Україна буде українською державою тою мірою, якою вона сформується як держава європейська.*

Якщо Європа сьогодні ще тільки шукає своє мотто, то багато країн вже його мають в якнайширшому діапазоні. На тлі грандіозного дихання канадського мотто – «Від океану до океану» – сумно звучить нагадуванням про реальні умови життя на нашій планеті багатьох народів мотто Ботсвани: «Нехай би випали дощі». Україна, як і Європа, ще перебуває в пошуках свого мотто. Будемо сподіватися, що воно не буде схоже на мотто Фолклендських островів: «Залишитись британською колонією». Будемо працювати для того, щоб у мотто

української державности, – так само, як у мотто Франції, Німеччини і навіть маленького Сан-Маріно, – було присутнє слово LIBERTAS, Свобода.

В СІМ'І ВОЛЬНІЙ НОВІЙ...
138 *семби*

го розвитку європейського світу. Навіть погоджуючись із справедливістю основної тези Вебера про визначальний характер парадигм духовної культури, «стилю мислення» (термін Маннгейма) в розвитку економічних структур, все ж викликає сумніви його оцінка ролі протестантизму. Та й чи зводиться все до господарської ідеології? Чи не слід заглибитися в ту європейську ментальність, яка відкривається нам як пошукуваний синтез античності і християнства? Адже Європа – зовсім не один лише протестантський світ, не сама лише заальпійська германська північ. Свій внесок у розвиток європейського капіталізму ще раніше зробив середземноморський південь, а особливо Італія. Латинський світ умістив свій гуманізм в рамках католицької культури і не сприйняв протестантизму. Суворий фундаменталістський протестантизм ранньої пори ще довго не створював власної високої культури, доки не засвоїв спадщини барокової католицької контрреформації.

Що ж таке Європа? Звичайно, це – сукупність будівель, доріг, машин, лабораторій, бібліотек, музеїв, інформаційних систем, історичних пам'яток тощо, «священне каміння» храмів, міст і сіл європейського

континенту – разом із смыслом, уречевленим у предметах культури і живим завдяки неперервній трансляції історичного досвіду її людей від покоління до покоління. Що ж саме, який історичний і культурний смисл об'єднує всі образи Європи? І чи об'єднує?

Першим синтезом, що поклав основу сучасної духовної Європи, все-таки був Ренесанс, і навіть специфічно італійське Відродження, *Rinascimento*. Культура Відродження виникає як протиставлення *неіталійській* культурі, що її розцінюють відтепер як «варварську», «готичну». Нова культура осмислює себе як відродження культури «справжньої», тобто римо-італійської, розвиток якої нібито був перерваний «варварами» («готами»). (Хоча батьківщиною і центром готики була не Німеччина, а Франція). Тут бере початок і розуміння всієї попередньої європейської культури як перерви, «середини» між старою античною та відродженою новітньою.

Християнський спіритуалізм поєднується у мислителів і майстрів епохи Ренесансу з язичницьким натуралізмом. Починаючись як низка паралельних спроб широкого використання забутих форм античної спадщини у різних сферах, рух Відродження призводить до глибокого переосмислення відношення людини і

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
УКРАЇНСЬКИЙ
ШЛЯХ ДО
ОБ'ЄДНАНОЇ
ЄВРОПИ

волюнті новітні

© антоніна колодій, 2001

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

антоніна колодій

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Бога, приймаючи за вихідний біблійний принцип *людини як образу Божого*, по-новому витлумачений. Ця ідея залишається спільною і для католицизму, і для реформації, а пізніше неявно проникає і в східне християнство, насамперед через церковний живопис. Якщо традиція патристики вимагала визнання *над-образности* нетварного, позапросторового і позачасового Бога, вбачаючи подібність людини до Творця лише функціонально, лише в певних духовних здатностях людини, то ренесансна ідеологія ґрунтується на засадах гуманізму. Вираз «людина є образ Божий» розуміється в тому числі і буквально. Вслід за юдаїзмом середньовічна християнська теологія Бога радше *чує*, ніж *бачить*. Ренесанс прагне *побачити* Бога в людині і людину в Бозі. Бога-отця починають зображати у вигляді могутнього старця. Увесь «Божественний задум» ніби вміщується в світ людини і людського довкілля.

Однак, облишимо сумнівну царину аналізу «європейської ментальности» та філософії мистецтва. Простіше стоїть справа з суспільно-політичними вимірами феномену Європи. Саме для Європи характерне переважання системи цінностей, в якій чільне місце займають *політична демократія, ринкова економі-*

ка та національна державність (nation-state). Ця система цінностей є цілком конкретною системою вимірів чи координат, в якій можна встановити «відстань» кожної нації від європейських ідеалів.

Підґрунтя громадянського суспільства складають три кити: приватна власність, розвинені правові відносини, самостійні і впевнені у своїх силах люди. Не всюди, отже, для нього складаються передумови. В Росії приватна власність упродовж XIX ст. фактично не утвердилась ні економічно, ні психологічно. Вона загалом не стала *соціальною цінністю* (хоч у різних провінціях імперії становище було неоднаковим). На межі XIX і XX століть розпочався інтенсивний процес капіталізації, який супроводжувався створенням інститутів громадянського суспільства у формі земств і інших організацій, формувалася багатопартійність. Однак через нагромадження суперечностей між потребами та спробами модернізації країни, з одного боку, та традиціями деспотичного правління, з іншого, цей процес зірвався. До влади прийшли більшовики, які доклали чимало зусиль, аби надати йому зовсім іншого змісту і спрямування. Керуючись спрофанованою ідеєю «знищення класів», вони відібрали власність у тих, хто її мав, і перетворили усіх людей на найманих працівників одного державно-партійного синдикату під назвою «соціалістична держава». Людина, що й без того не почувала себе незалежним ін-

Зрештою, ці основні європейські цінності можуть бути самі кваліфіковані як продукт досить пізньої європейської історії. Незважаючи на прагнення Церкви – подекуди успішні – підпорядкувати собі державу і утворити тоталітарну теократію, в цілому західноєвропейській історії притаманна *відносна незалежність віри і влади*. Аналогічно складались і стосунки військового стану і держави, з одного боку, і світу міст, торговельно-промислового багатства. Врешті решт сформувалась система *стосовної незалежності влади, віри і грошей*. В подальшому розвитку все це призвело до утворення соціально-культурної різноманітності, інформаційної різноманітності, особливо значущої в силу національної строкатости Європи. Європа як культурно-політична та економічна система пристосована до саморегуляції та самокерування і завдяки цьому має високу здатність до швидкого розвитку в усіх сферах, до еволюції та утворення дедалі вищих і складніших інфраструктур.

дивидуумом, втратила останні підстави своєї самостійності, здатності й бажання покладатися на саму себе. Усе соціальне життя було зведене до «боротьби класів». Як писав Р. Пайпс, настав час «розпаду», оскільки знищене було саме суспільство.

Свого часу Маркс, хоча і не визнавав громадянське суспільство з його індивідуалізмом і егоїстичними інтересами цінністю для соціалістів, усе ж вважав його кроком до майбутнього усупільненого людства, де людина з царства речей і спільнот, з якими вона себе ідентифікує, повернеться до самої себе. Він писав, що людина як член громадянського суспільства є неполітична, природна людина, у той час як у політичній сфері вона є штучною людиною. Політичне життя, навіть у стані його найвищої напруги (такою є за Марксом революція) — це лише засіб. Мета ж — налагоджене життя громадянського, а пізніше — *людського* суспільства. Більшовики перетворили засіб на мету, хоч це й було, в принципі, зовсім нормальною і неминучою трансформацією марксистської доктрини.

Чи існувало громадянське суспільство в ССРСР?

Існують різні підходи до питання про те, чи існувало громадянське суспільство за умов комуністичного прав-

ління. Природно, що ті, хто дотримується широкого погляду на громадянське суспільство як усю позаполітичну сферу, вбачають в колишньому ССРСР більш або менш розвинені елементи громадянського суспільства. Адже існували формальні й неформальні (легальні чи таємні) форми спілкування між людьми, порівняно незалежним було родинне життя тощо. Тобто, деякі позаполітичні «закутки» суспільного життя не контролювалися всюдисущою владою тому, що вона до них просто не могла дотягнутися. Адже навіть у тоталітарному суспільстві політичний контроль не може бути абсолютно тотальним. Причому розміри цього розходження між тоталітаризмом як ідеальним типом і його реальними формами були далеко неоднаковими в різних країнах. На мій погляд, подібна аргументація означеної позиції вкрай слабка, адже рештки позаполітичного спілкування й солідарності не становили істотного сектора суспільства, який би міг і хотів діяти незалежно, а іноді й на противагу державі. Не існувало також незалежної, публічно висловленої громадської думки, з якою мусила б рахуватися влада. Не було й вільної преси. Ніхто, зрештою, не смів *публічно залишатися самим собою*. А без вільних, незалежних індивідів, права яких захищені Конституцією та законами, про грома-

Від ідеалу відносної незалежності економіки, політики і духовності досить далекі всі європейські країни і зараз, але систему ідеальних координат визначити можна. Отже, будемо говорити про Україну в системі європейських цінностей, виділяючи кожен із згаданих вимірів зокрема.

Ринкова економіка. Стагнація виробництва, власне кажучи, є спадщиною періоду «розвинутого соціалізму». Вона стала явною в період «перебудови» (в Україні ріст припинився в 1990 р.), але в напівдержавному сільському господарстві симптоми краху очевидні вже з початку 80-х рр., коли воно стало не просто неефективним, але й збитковим. Однак, йдеться не просто про стагнацію. Розміри депресії 1990-1999 рр. вражають. Справжня криза настала 1992 р., коли піперінфляція і обвальне скорочення виробництва привели до краху фінансової системи і в Росії, і в Україні. Для порівняння нагадаю, що *Велика депресія* початку тридцятих років привела до падіння виробництва в західному світі *менш, ніж наполовину*. Українська ж економіка скоротила виробництво *більш, ніж в три рази*. Масштаби руйнації продуктивних сил порівнянні з наслідками війни і нацистської окупації.

в народному господарстві визволеної від окупантів України в кінці війни працювало *близько 30%* довоєнних виробничих потужностей. Для відновлення втрат потрібно було *п'ять років*; 1950 р. довоєнний рівень було навіть перевищено на 15%. Перед цим Україна зазнала ще більшого розорення: перша світова війна, революція і громадянська війна 1917-1920 рр. скоротили продуктивні сили України *на дев'ять десятих*. Проте, уже в 1925-1926 рр., *через п'ять-шість років*, довоєнний рівень промисловості був в основному відновлений, а сільське господарство ще раніше було поставлене на ноги «новою економічною політикою»¹. Нинішня ситуація з погляду перспектив виходу з кризи принаймні більш невесела. Постсоціалістична Україна тільки минулого року, *через десять років* після початку явної стагнації, дала невеликий ріст (6% за офіційною статистикою). Прогнози щодо термінів відновлення виробничого потенціалу не хочеться навіть і згадувати. Не варто також говорити про середню заробітну плату і пенсії, рівень безробіття, споживання білків, поширення туберкульозу, жебраків, проституцію на експорт, зграї безпритульних дітей тощо.

Криза штовхає систему, що її переживає, до при-

дяньське суспільство годі й казати. Не дивно, що з совєцького суспільствознавства назовсім зникло саме поняття «громадянського суспільства».

Т.зв. громадські організації комуністичний режим творив із метою камуфляжу своєї сутності, а також у мобілізаційних цілях. Їх завдання полягало в тому, щоб бути «привідними пасами», які з'єднують партійно-державну машину з народом. Усі вони створювались партією-державою, були їй абсолютно підконтрольні, вступ до багатьох із них був примусовим (інакше передбачались певні санкції дискримінаційного характеру). За їх допомогою державно-партійні структури тримали під контролем усіх більш-менш суспільно активних громадян і мобілізували їх на проведення тих чи інших вигідних для органів влади акцій, створюючи лише видимість громадського життя.

Участь у таких організаціях була імітацією громадської роботи. Вона не тільки не імпонувала, а й була нестерпною для справді демократичних і самодостатніх індивідів (наприклад, у документальній повісті Д. Граніна «Зубр» описано, як видатний вчений-радіобіолог і взагалі непересічна особистість Тимофєєв-Рєсовській, повернувшись до СРСР після тривалого перебування на Заході, ніяк не міг втямити, навіщо ті численні збори, на яких

нічого не вирішують, і як їх можна терпіти). Наявність подібних організацій зовсім не була свідченням розвитку громадянського суспільства в колишньому СРСР. Вона лише підтверджувала, що тоталітаризм — це справді «учасницький» деспотизм, який здійснюється від імені і з залученням широких верств населення (А.Г. Меєр).

Можна погодитись із зауваженням, що «пасивність і байдужість членів суспільства» до громадської сфери в СРСР була іншою, ніж у відсталому аграрному суспільстві. Зусиллями партії та її апарату суспільство було поставлене на рейки примусової модернізації. Традиційне суспільство з пасивним і аполітичним населенням прискореними темпами перетворювали (!) в сучасне (індустріалізоване, освічене) учасницьке суспільство. Населення за комуністичного режиму *мусило* брати участь у суспільних та політичних акціях, бо цього вимагав тоталітаризм — система, яка характеризується не лише відсутністю прав і свобод, але й ще т.зв. «активною невольністю особи» — примушуванням людей до участі в санкціонованих владою акціях і організаціях. Натомість, несанкціоновані форми суспільної активності заборонялися. «Маленька» і безправна людська істота опинилася самна-сам із величезною і бездушною партійно-державною

23



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мітивізації, спрощення, огрублення. Найбільша небезпека криз в тому, що вони стимулюють незворотне зниження рівня складності системи.

Прийmemo слідом за дослідниками з Київського міжнародного інституту соціології² поділ суспільств за макрогалузевою структурою (тобто за структурою зайнятості) населення на аграрно-індустріальну, індустріально-аграрну, індустріально-інформаційну і інформаційно-індустріальну стадії еволюції. В європейських націях за останнє десятиліття спостерігався рух від індустріально-інформаційної стадії, на якій найбільша частина суспільної праці витрачалась на виробництво і зберігання речових та енергетичних способів існування, — до інформаційно-індустріальної стадії, де на перший план виходять виробництво інформації та інформаційні послуги. Україна десять років тому знаходилась на стадії індустріально-аграрній, а за десять літ перебудови і реформ стався *відступ* до аграрно-індустріальної стадії. Так, в 1990 р. в промисловості було зайнято 7,8 млн. чол. (30,7% населення), в сільському господарстві — 5 млн. чол. (19,7%). В 1999 в промисловості вже зайнято 4,4 млн. чол. (20,2%), в сільському господарстві — 4,9 млн. (22,5%). Це дає

підстави В.Є.Хмельку говорити про макросоціальну *інволюцію*.

Попереду утворення величезних урбаністичних центрів із убогими нетрями, тяжіння населення до портових міст — все як у країнах із вузьким внутрішнім ринком, з орієнтацією на експорт, з поганою транспортною структурою та системою зв'язку. Як усяка економіка з вузьким внутрішнім ринком, українська економіка шукає і буде шукати порятунку в експорті. Як при цьому виникають проблеми, показує досвід української металургії. Ця потужна галузь нашої індустрії на 80% працює на ринок дальнього зарубіжжя. При цьому сама металургія ледве зводить кінці з кінцями, зате країна має валюту. Відомо, на які антидемпінгові бар'єри в країнах Заходу наштовхується наш металургійний експорт. Орієнтація на зовнішні ринки веде до загибелі тих — неконкурентних на світовому ринку — галузей, котрі базувались на вищих досягненнях науково-технічної думки, в Україні досить розвинутої і перспективної. Можливості збереження плацдарму для прориву до інформаційно-індустріальної стадії розвитку суспільства стають дедалі слабшими.

машиною і поступово починала вірити, що інакше жити неможливо.

Лунає ще один аргумент про наявність в комуністичних країнах елементів громадянського суспільства. Після смерті Сталіна почали виникати (чи виходити на поверхню, адже повністю зникнути вони не могли ніколи) такі елементи громадянського життя, як критична громадська думка, нехай у її елітарному й нелегальному виразі, певні клуби культурницького плану, з'явилися спроби підпільної приватновласницької ініціативи. Існував також відверто опозиційний дисидентський рух зі своїми ЗМІ («самвидав»), не чітко сформованими спілками, непересічними незалежними особистостями. Саме вони послужили основою для виникнення численних «неформальних», не санкціонованих владою організацій в часи «перебудови». Це справді була зародкова форма (чи паросток) громадянського суспільства. Однак розвивалася вона у неприродних умовах нелегальності, була слабкою і деформованою. Тут варто нагадати слова одного з найвидатніших дисидентів хрущовсько-брежнєвської епохи, славного сина України генерала Петра Григоренка: «У підпіллі, — казав він, — народжуються тільки щурі. Громадяни народжуються у відкритій політичній боротьбі».

Це стосується не лише політичних чи політизованих організацій, а й тіньової економіки. Її часто видають за «незалежний» від держави сектор, що був начебто провісником ринкової економіки. Однак чи відповідає це дійсності? Адже цей сектор функціонував в умовах абсолютної державної монополії, паразитував на ній, зосереджував увагу не на протиборстві з державою (чого в принципі не могло бути), а на тому, щоб державу обдурити, вкрасити в неї. Тому його побічним соціальним продуктом були радше антигромадянські, ніж громадянські якості підприємців, які поширювалися й на загал. У міру загинання тоталітарного режиму, наростання кризи його легітимності нелегальне, «друге» або «паралельне» суспільство пробивало собі шлях «по необхідності нетрадиційними, ним самим винайденими способами», проте навряд чи всі вони мали позитивний вплив на суспільний розвиток після краху комуністичної системи.

Отже, навряд чи є підстави говорити, що в умовах тоталітаризму існувало, нехай не дуже розвинене громадянське суспільство, оскільки його існування передбачає публічність, наявність незалежної преси, а також суспільну активність незалежно від держави, а коли треба — то й на противагу їй, що робити легально в ССРСР та інших соц-

Чи стала причиною структурної деградації економіки України відсутність ринкових реформ?

Що, власне, мається на увазі, коли говорять про млявість чи навіть повну відсутність економічних реформ в Україні? Якщо ринок — це вільне формування цін, то лібералізація цін відбулася в Україні і в Росії паралельно за умов гіперінфляції 1992-1994 рр. Якщо реформування економіки — це передусім приватизація, то цей процес в Україні почався дійсно із запізненням і поки практично не охопив ядра могутньої індустрії, і не перетворив землю на товар. Однак, все ж у 1996 р. сталося рішуче зрушення, і число приватизованих підприємств істотно перевищило рівень 30 тис. об'єктів, визначений експертами як мінімальний для створення ринкового середовища. Правда, і завершення малої приватизації стало лише першим кроком до створення ефективного власника, бо приватизація проводилась переважно в формі викупу об'єктів трудовими колективами без передачі права власності на приміщення, землю, будови. Тим не менше, в даний час мала приватизація завершена, завершується середня і почалась приватизація значних підприємств, промислових гігантів.

Як міняє приватизація долю виробництва? Щоб відповісти на це питання, слід уявити собі конкретно, що таке велике совєцьке підприємство. Великі підприємства призначались для безумовного виконання напружених і масштабних державних завдань. Якщо врахувати, що для виготовлення основної продукції вимагалась іноді тисяча підприємств-суміжників, то зрозуміло, що промислові підприємства, надіючись передусім на себе, створювали якомога більше допоміжних виробництв, нерідко мало не середньовічного технічного рівня. Крім того, вони не могли надіятися на державне забезпечення своїх працівників житлом, медичними, спортивними, дитячими установами тощо і обростали величезним тягарем служб соціального призначення. Подібне підприємство лише близько третини вартості своїх основних фондів використовувало для основного виробництва; близько чверті його фондів поглинали додаткове і непрофільне виробництво³.

Подібні вади мають цілі галузі і вся система.

Стагнація виробництва пов'язана насамперед із тим, що неповороткі індустріальні монстри нездатні до самостійного ринкового плавання, в яке їх закинула

країнах було практично неможливо. За умов тоталітаризму виникали лише деякі зародки (паростки) громадянського суспільства, які не могли функціонувати легально. Вони розвинулися в громадянські інститути лише з лібералізацією режиму і пізніше — з переходом до демократії.

В Західній Україні традиція громадянського суспільства була багатшою — однак тільки до 1939 р. З одержавленням власності, закриттям незалежних газет та журналів, заборону «неформальних» об'єднань громадян тут також зникли — майже на 40 наступних років — будь-які підстави для функціонування громадянського суспільства. По всій Україні були зруйновані характерні для громадянського суспільства горизонтальні зв'язки у виробництві і культурній сфері. Державно-партійні владні структури підпорядковували собі всі суспільні інституції, які були посередниками у відносинах особи з державною владою. У відносинах влади і народу, держави і суспільства панували не громадянські, а патронажно-клієнтельні відносини бюрократичного та бюрократично-дееспотичного характеру, доповнювані репресіями. Вони призвели до повної підпорядкованості людини тоталітарній державі і до деформації особистості.

Порушення рівноваги між громадянським суспільством і державою відкрило шлях гіпертрофії владних структур, з одного боку, занепаду ініціативи та самодіяльності народу, з іншого. В системі тотального усупільнення люди стали безвідповідальними, інфантильними, їх опанували пристосовництво, конформізм, байдужість, страх — риси, яких тепер так важко позбутися.

Перехід до громадянського суспільства і правової держави розпочався з *делегітимізації влади* в колишньому СРСР. Оскільки одним із головних засобів легітимізації влади партійної верхівки була ідеологія, то криза легітимності проявилася передусім як зростаюче усвідомлення невідповідності ідеологічних гасел і практичної діяльності правлячої верхівки, подвійності стандартів, які вона застосовувала до себе та свого оточення, з одного боку, і до решти громадян — з іншого. Делегітимізація супроводжувалась значними зрушеннями у системі цінностей тодішнього совєцького суспільства. Тому Горбачовська «перебудова», метою якої було економічне зростання («прискорення»), а реальним результатом стала «гласність», була сприйнята населенням із надзвичайним ентузіазмом.

Саме гласність мала вирішальне значення для відновлення громадянського життя наприкінці 80-х — на



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

навіть початкова і часткова лібералізація економіки. Уявлення про те, що достатньо відпустити всіх на свободу, і «невидима рука ринку» достоту за Адамом Смітом сама все урегулює, ще раз виявилось різновидом соціальної релігії.

Ринок, як відомо, — це насамперед сукупність ринкових *інститутів*. Якщо Росія епохи Гайдара поспішила із перетвореннями дещо істерично, прагнучи, щоб вони стали незворотними за умов неминучих відступів, то Україна спершу топталась на місці, хитро очікуючи, що вийде у нервового північного сусіда. Після 1994 р. вона пішла по тому ж ліберальному шляху, не використавши державні важелі для підготовки підприємств до ринкового існування, створення ринкових інститутів та правових норм, мало турбуючись про інформаційно-управлінську структуру. Нічого й говорити про планування модернізації народного господарства, про що, наприклад, потурбувались французи після війни («план Монне»). Відмінність України від Росії в тому, що, за оцінками іноземних інвесторів, правова невизначеність і недотримання державою своїх зобов'язань в Україні *ще гірші*, ніж в Росії⁴. Як наслідок — в Україну скеровується всього близько 1% світових інвестиційних потоків.

В результаті склалось суспільство із величезним запасом внутрішньої напруженості, зумовленим так званою «високою макроструктурою», тобто великою дистанцією між багатими і бідними. В 1998 р. 5% населення України одержали 21% всіх доходів (для порівняння: в США часів *Великої депресії* 5% населення мали 30% всіх доходів). На тлі загального збідніння утворення класу дуже багатих людей не могло не дати важких соціально-психологічних наслідків.

За своєю класовою структурою нове українське суспільство нібито наближається до європейських стандартів. Для Європи середини ХХ ст. характерна наявність основних класів — власників-працедавців (5-8% зайнятих), власників-працівників (самозайнятих — 5-15% зайнятих), найманих працівників (менеджерів, супервізорів і виконавців — 80-89% зайнятих). В Україні працедавці, котрі в 1991 р. складали бл. 0,1%, сьогодні складають бл. 4,8% зайнятих, а самозайняті — бл. 13,4% (у 1991 р. — 0,5%). Іншими словами, число працедавців збільшилось в 40 разів, самозайнятих — в 27 разів, і ситуація вийшла на європейські параметри⁵. Однак, якісно ситуація в Україні істотно відрізняється від європейської.

початку 90-х років. Паралельно з гласністю йшло *визнання соціального й політичного плюралізму* — спершу т.зв. «соціалістичного», а відтак — без ідеологічної ідентифікації. Воно супроводжувалось швидким зростанням неформальних громадських, а пізніше й політичних організацій. Завдяки цим аспектам «перебудова» розбурхала суспільство. Перші *організовані політичні та громадські сили змогли досягнути певного ступеню автономності*.

В Україні найвизначнішу роль у пробудженні громадської свідомості та в інформуванні людей про громадські рухи й організації відіграла газета «*Літературна Україна*» та її видавець — Спілка письменників України, але як розкріпачення преси, так і процес реформування суспільних відносин взагалі в Україні йшов повільніше, ніж у багатьох інших республіках.

Загалом перехід України до демократичного режиму відбувався, як і в більшості нових незалежних держав (ННД), котрі виникли на теренах колишнього ССРСР, шляхом «*вростання*» старих еліт у нові структури та відносини, завдяки їх поступій трансформації, і формування «нових» еліт із перевагою старих кадрів. Цей шлях найтриваліший і найважчий, бо стара еліта, зберігаючи

керівні позиції, справляє гальмівний вплив на процес трансформації. Однак, виразною відмінністю України на початкових етапах її трансформації було, те, що наявна в країні опозиція (дисидентський рух був доволі розвиненим в Україні з початку 60-х років) наштовхувалась на сильний опір «неполоханих», на той час, комуністів.

Союзний центр в особі М.Горбачова тримав на посаді першого секретаря ЦК КПУ брежнєвського сподвижника В.Щербицького аж до осені 1989 р. В Україні існували дуже серйозні обмеження щодо процесів економічної та політичної лібералізації. Державно-партійна монополія на участь у політичному житті, звинувачення на адресу «неформалів», що вони «рвуться до політики», були серйозними перешкодами для розгортання масових рухів. Тому скасування статті 6 Конституції УССР про керівну роль КПСС разом з іншими політичними зрушеннями, які відбулися восени 1990 р. після акції студентського голодування, стали важливим кроком на шляху до незалежності та створення держави, яка *вперше за тривалий час почала рахуватися з вимогами громадськості*.

Відродження громадського життя і політичного плюралізму відбувалося паралельно. Якщо не рахувати профспілок, то перші громадські організації в СРСР і в Україні

Таких безконтрольних «олігархів», як у Росії, українська лібералізація не породила. Зате Україна навіть краще, ніж Росія, зберегла могутнє джерело корупції — державний апарат із його сильним впливом на розподіл ринків, податковим тиском і способами таємного і явного заступництва і контролю.

Якщо в Росії рівень корумпованості, за деякими оцінками, навіть вищий, ніж в Україні, то у нас типовіша фігура не стільки «олігарха», скільки чиновника з величезними можливостями впливу або директора-менеджера, що безконтрольного управляє великою власністю, але не знає відповідальності власника.

Макросоціальна стратифікація в Україні зростала з 1991 р. і максимального значення досягла в 1998 р. За даними В.Є.Хмелька, розрив між положенням найзаможнішої п'ятої частини і найбіднішої п'ятої частини населення в 1998 р. перевищив показники США періоду *Великої депресії*: тоді в Америці дистанція в доходах була в 1:18, в Україні ж — 1:29. На початку процесу, в 1991 р., розрив складав 1:8. Якщо врахувати абсолютні цифри, то можна уявити, яке море злиднів розлилось по Україні. При цьому найбагатші люди

— це не стільки працедавці, скільки чиновники і господачники-управляючі, неспроможні збагачуватися без використання важелів влади.

Цікаво, що показник соціальної стратифікації за два роки урядування Ющенка — 1999-2000 — зменшився з 1:29 до 1:10. Неясно, чи сталося це завдяки покращенню становища найбідніших, чи погіршенню становища багатших, а чи діяли обидва фактори.

Зрозуміло, що описана ситуація породила хворобливе явище втрати основних вартостей — *аномії*, свого часу охарактеризоване Дюркгаймом. За даними Євгена Головахи і Наталі Паніної, в ранній період «перебудови» загальний настрій народу України був радше оптимістичним, але після 1991 р. недостатність стандартних вартостей для розв'язання основних життєвих завдань характеризувало до 85% населення. Це означало б повну втрату чутливості до моральної сторони подій, подібну до втрати больових відчуттів. Єдине, що утримує від таких оцінок, — це той факт, що при всьому тому більшість населення зберігає якщо не оптимізм, то надію на краще.

Відродження державно-соціалістичних тенденцій чи привид авторитаризму — не просто результат живу-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>



були явно або приховано політизовані. Вони були організовані особами, котрі орієнтувалися на далекосяжні політичні цілі і лише через заборону опозиційної політичної діяльності обмежувались культурницькими, екологічними чи економічними гаслами. Найвідомішими були громадські об'єднання, започатковані творчою інтелігенцією: Культурологічний клуб у Києві (1987 р.), Товариство української мови ім. Шевченка, культурологічне Товариство Лева у Львові; розвивалися екологічні рухи («Зелений світ»), товариство захисту колишніх в'язнів тоталітарного режиму «Меморіал» та інші. *Відновлення політичного плюралізму* припадає на 1988-89 роки. Це був підготовчий період, ще не формування багатопартійності. Головна його подія — утворення і діяльність Народного Руху України, масової, ідеологічно строкатої, проте антикомуністичної та національно орієнтованої організації.

Найпершими на політичній ниві заявили про себе дисидентські правозахисні групи, що стежили за дотриманням гуманітарної частини Гельсінських угод 1976 р. Вже влітку 1988 р. Українська Гельсінська Спілка (УГС) оприлюднила свою «Декларацію принципів» і почала діяти не як суто правозахисна, а як політична організація. Цього ж року в Україні набула популярності ідея створення

широкого демократичного руху, на зразок народних фронтів, що виникли у країнах Балтії. На підтримку цієї ідеї у Львові відбулися масові мітинги, в яких брали участь найрізноманітніші політичні сили: від Української Гельсінської Спілки до міського комсомолу. Спроби створення народного фронту були і в інших регіонах України, а члени Спілки письменників України висунули восени того ж 1988 року ідею створення Народного Руху України за перебудову. У вересні 1989 р. був проведений Установчий з'їзд Руху, що мав своїм наслідком перетворення Руху в альтернативну щодо КПСС політичну силу (хоча його членами могли бути спершу й комуністи). Відбулася *фактична легалізація політичного плюралізму* і почали закладатися підвалини для створення нових партій. Перший період *творення власне партій* розпочався навесні 1990.

Процес формування незалежних громадських і політичних організацій у 1987-91 рр. (до здобуття незалежності) в Україні красномовно свідчить, що «оксамитова революція» в Україні була, проте успіх її не був настільки великим, щоб енергійно трансформувати політичну та економічну систему.

Створення багатопартійності припадає на період весни 1990 — літа 1991 року. Саме в цей період сформував-

части комуністичних передсудів, а друга, *нова* хвиля, викликана до життя глибокою кризою.

Політична еволюція до демократії. Ситуація в Україні з цього погляду не найгірша. Після падіння комуністичного режиму на всій території колишнього СРСР (за винятком Латвії і Естонії) прокотилася хвиля становлення президентських республік — подібно до Латинської Америки після падіння іспанської та португальської королівської влади. Не може бути й мови, звичайно, про порівняння України з колишніми азійськими совецькими республіками. Держави з культом національного батька та пожиттєвими Президентами з точки зору демократичності ладу знаходяться на рівні, нижчому, ніж комуністичні режими останніх десятиліть. Україна ще залишається, слава Богу, демократією. Але процеси, які в Україні відбуваються, серйозно тривожать.

За схемою політичних процесів найближчою до нас залишається Росія. В Росії влада Президента величезна, склалася і система «влада — опозиція», взаємовигідна для обох сторін: президентська владна структура спирається на адміністрацію Президента, а адміністрація політично спирається на страх більшос-

ти населення перед поверненням комуністів. В свою чергу комуністи не мають ефективної програми дій і по суті не прагнуть до влади, — їх влаштовує роль опозиції його величності. Дрібні політичні угруповання не можуть конкурувати ні з владною бюрократією, ні з комуністичною опозицією. Однак, адміністрація і вся державна бюрократія потребує масової політичної опори і постійно утворює свою «партію влади», за функціями дуже схожу на довоєнну польську авторитарну систему. Такою «партією влади» була партія «Наш дом — Росія»; останнім часом роль партії виконавчої влади випала на Путінське «Єдинство». Президентська влада в Росії продемонструвала політичним партіям свою силу, на певний час легко встановивши контакт з комуністами і роздушивши всякий опір в парламенті. Оскільки з більшістю олігархічних кланів у адміністрації існує порозуміння, то згаданий епізод структуривання новообраного парламенту РФ можна було б розглядати як парадоксальний «комуністично-олігархічний союз». Насправді ті події не були реальним встановленням союзу нової бюрократії з комуністами, оскільки в інтересах обох сторін тільки одне — заповнення політичної авансцени двома головни-

ся політичний спектр, який відображав практично усі ідеологічні позиції — від вкрай лівих до вкрай правих. Це відбулося доволі швидко, бо в зародку більшість майбутніх демократичних і націонал-патріотичних політичних течій містилася в організаціях Народного Руху, у той час як КПУ була широким об'єднанням лівих сил, по-різному зорієнтованих щодо державності і демократії.

Найвизначнішим з точки зору творення партій став період після виборів 1990 р. — перших альтернативних виборів до законодавчого органу України, у яких Рух був головною опозиційною до КПСС силою. Головним політичним досягненням демократичних сил було створення першої організованої опозиції у Верховній Раді — Народної Ради 6 червня 1990 р. на чолі академіком І. Ожновським, у складі якої було 125 депутатів.

З точки зору активізації громадянства, окрім багатолюдних мітингів і маніфестацій, цікавою була спроба організації під назвою Українська міжпартійна асамблея (УМА) піти шляхом заперечення законності комуністичної влади. УМА почала записувати людей громадянами Української Народної Республіки, яка зазнала поразки від більшовиків у 1920 р., але уряд якої продовжував формально існувати в еміграції, зберігаючи державні

клейноди (пізніше їх було передано Л. Кравчукові). Така акція для України була екзотикою. Населення в комуністичні часи було повністю позбавлене знань про свою історію, а отже не могло на цю акцію відгукнутися масово. Та й політична сила, яка збирала підписи, не була ані численною, ані авторитетною. Тому на 27 вересня 1990 р. їй вдалося зареєструвати як «громадян УНР» лише 729 тис. осіб¹. Найголовнішим досягненням УМА було привернення уваги українців до своєї історії, сприяння подальшій делегітимації влади комуністів та практична демонстрація того, що діяти можна мирними, але відверто антиофіційними методами.

Найгучнішою і однією з найрезультативніших акцій (передусім у довгостроковому вимірі та у плані впливу на суспільну свідомість) було студентське голодування у жовтні 1990 р. у наметовому містечку на майдані Незалежності (тоді ще площа Жовтневої революції) — в самому центрі Києва. Його організувала Українська студентська спілка та Студентське братство (Львів). Через 10 днів після початку акції у ньому брало участь 158 осіб. Студенти приїхали з 24 міст. До них приєдналися 11 депутатів ВРУ². Частина інших депутатів, навпаки, категорично засуджувала тих політиків, котрі допускали можливість

ми політичними гравцями, доки не здобуде монополію один.

Ситуація дуже нагадує ті зворушливі єднання наших, українських олігархів із комуністами як у справі відставки Генерального прокурора, так і у справі відставки прем'єра Віктора Ющенка. Сценарій комбінацій на президентських виборах, дійсно, в Україні і Росії однотипний: на фінішну пряму мають бути виведені кандидати від «партії влади» і від компартії, і тоді проблему розв'язано. Насправді комуністам достатньо вивіски непримиренної захисниці інтересів знедолених мас і позицій другої за впливом партії, з якою необхідно домовлятися будь-якої правлячій силі. Тому консенсус «партії влади» і комуністичної «опозиції» можливий кожної хвилини.

Але на цьому паралелі з Росією кінчаються.

Росія судомно зупиняє процес розвалу імперії, що тільки почався з Біловезької пущі. В Росії «партія влади» ідейно тримається на великодержавній ностальгії однієї частини населення і бажанні іншої частини населення здійснити кардинальні реформи праворадикальними методами, за Піночетом. Обидві ідеології не суперечать одна одній. Тому опорою Путіна є

водночас і силові структури, і агресивні російські націоналісти, і цинічні олігархи, і реформатори типу Чубайса. Комуністи в Росії не менш агресивно, ніж «партія влади», тримаються ідеології втраченої Великої Держави — ССРСР, ідеології гекачепістів, яка давно набула характеру російського націоналізму. Війна в Чечні породила ті страшні терористичні вибухи, що згуртували націю навколо гасла «мочить их в сортирах». Кого их і як їх знайти — неважно, були б сортири.

Росія, як у нас колись любили говорити, — країна контрастів. Мало не весь високий інтелектуальний потенціал держави зосереджений в Москві. Майже всі гроші цієї країни (десь коло 80%) гуляють у Москві. Москва — духовний і політичний центр держави, тут зосереджена високого класу наукова, технічна, гуманітарна інтелігенція, рівень політичної культури тут незрівнянно вищий, ніж в Томську чи Владивостоку, Краснодарі чи Кінешмі, не кажучи вже про загублені в глухій провінційній глибинці поселення. Відстала і примітивна, занедбана і нещасна провінція тисне знизу на політичну еліту центру і спрощує алгоритми політичного життя. Сплески протестів демократичної громадськості найчастіше не виходять за межі Москви, зонайбільше великих центрів.

подібних методів протесту — адже йшлося про життя молодих людей.

На щастя, навіть комуністична більшість у Верховній Раді усвідомила серйозність ситуації і погодилась прийняти Постанову, згідно з якою вимоги голодуючих мали бути виконані. Серед них: приведення Конституції у відповідність із Декларацією про державний суверенітет; прийняття закону про партії та вибори і проведення нових виборів на багатопартійній основі у найближчий час; невідписання жодного союзного договору до прийняття нової Конституції України, відставка Голови Ради Міністрів В.Масола.

Після припинення голодування було виконано лише останній пункт. Проте акція сколихнула Україну, пробудила ту частину громадянства, яка ще спала в політичному відношенні, зрештою забезпечила стійкість і послідовність України у здобутті та відстоюванні нею своєї державності, у тому числі й голосуванні за незалежність на референдумі 1 грудня 1991 р. Це був акт громадянської мужності, відданості й самопожертви. І хоча він відповідав духові часу і пізніше нічого подібного вже не повторилося, але такі події зрушують маси, які починають відчувати силу та роль громадськості, яка може захищати свої прагнення та інтереси самостійно.

Під тиском студентів та інших демократичних сил у жовтні 1990 р. Верховна Рада УРСР скасувала статтю 6 Конституції, в якій стверджувалася «провідна і спрямовуюча» роль КПУ. Були внесені зміни в Статут Руху і комуністи більше не могли бути його членами, оскільки їхні вищі керівні органи перебували поза межами України. Проте, створити усталену систему демократичної державної влади, так само як і правовий простір для громадянського суспільства, можна тільки на фундаментальних конституційних засадах.

Оксамитові революції кінця 80-х років у Центральній та Східній Європі породили «радикальний інтелектуальний поворот у бік категорії громадянського суспільства», зазначає Дж. Кін³. Щось подібне сталося і в Україні. Популярність терміну «громадянське суспільство», яким зацікавились і науковці, і громадські діячі, відповідала намірам значної частини суспільства сформувати справді демократичні інститути влади, кардинально змінити стосунки держави і громадян, дати людям змогу самим робити вибір і на власний погляд влаштовувати своє життя, що відповідало ідеологічній стадії становлення такого суспільства. Наступним кроком мало стати законодавче закріплення намірів та інституціалізація нових відносин.

29



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Україна — теж країна контрастів. Дистанція між Києвом і Жмеринкою чи Конотопом залишається величезною, що, власне, типово для бідних цивілізацій. В Києві, за різними оцінками, обертається близько 60% усіх грошей України. Дистанція між центрами і глибинкою не така різюча, як в Росії, але й концентрація культурно-політичного потенціалу теж не така. Наші «олігархи» відрізняються від російських, як іноді жартують, тим, що російські мають гроші. Мають, звичайно, і наші, хоча й не такі великі; зате наші більш залежні від держави, державної «крыши».

Але головна різниця — ідеологічна. Партія влади в Україні, так само як і «ліва» опозиція, не має такого потужного джерела великодержавного натхнення, як в Росії. Ті, хто став жити гірше, ніж при совецькій владі (а таких однаково багато і у нас, і в Росії), в Україні свою озлобленість спрямовують не на «чорнозадих» і ще Бог зна кого, не на шкідливих «дымократов»-«дерьмократов», а безпосередньо на саму владу, та ще хіба інколи на туманно уявлюваних, нібито у всьому винних «рухівців». В Росії спогади про минуле штовхають до ідеї Великої Держави і владу, і опозицію. У нас комуністична опозиція не може поєднатися

з націоналістами, як в Росії, а «партія влади» з її державництвом при бажанні — може. Колчак і Денікін були давно, а війна у волинських лісах — за життя того покоління, яке сьогодні становить комуністичний електорат. Ніколи патріоти МВД не помиряться з патріотами УПА. «Партія влади» (не дуже щиро) жовто-блакитна, комуністи (не дуже щиро) червоні. А це означає різні електорати.

Ці обставини роблять електоральну боротьбу і парламентські союзи в Україні більш цинічними і вульгарними, ніж у братній Росії.

Уряд Ющенка було скинуто спільними зусиллями політичних угруповань «олігархів», що нібито підтримують Президента, і комуністичної «опозиції». Ініціаторами виступили партія СДПУ(о), що в даному випадку виправдала жартівливе перейменування на СДП(у.о.), і партія Олександра Волкова, «трудовики» з виразним трубним запахом («трубовики») та інші фінансово-парламентські групи. Незламні марксистиленінці відігравали роль тих неголених чоловіків, які в потрібну хвилину вилазять з-під мосту і кажуть перехожому: «Не ображай хлопчика, віддай дитині пальто!»

Конституційний процес в Україні тривав порівняно довго — він почався від прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. і завершився 28 червня 1996 р. ухваленням нової Конституції України. Декларація прокладала шлях до незалежності, а Конституція її закріпила у політично-правовому відношенні.

Згідно з Конституцією *«Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»* (Ст. 1). Конституція надає широкі гарантії прав і свобод людини і громадянина незалежно від походження, майнового стану, статі, раси, мови, релігії, політичних та інших переконань. Гарантовано право кожного на збереження і захист своєї національної самобутності, на розвиток національних мов і культур, на задоволення громадянами своїх соціальних потреб.

Стаття 15 Конституції стверджує, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності», гарантує «свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України».

Разом із статтями 34 та 35, які гарантують громадянам право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також на свободу сві-

тогляду і віросповідання, вона є конституційною підставою формування плюралістичного суспільства.

Організаційне оформлення плюралізму через утворення громадянами партій та громадських організацій забезпечує стаття 36. «Політичні партії, — сказано в статті, — сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах». А громадські організації створюються для «здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень встановлених законом...». Конкретизація відмінностей у структурі, способах утворення та функціях партій і громадських організацій міститься в Законі «Про об'єднання громадян», який було прийнято ще в 1992 р. У той час, коли його приймали, країна ще не мала досвіду розвитку інститутів плюралістичної демократії та громадянського суспільства. Хоча закон не суперечить чинній Конституції, у ньому не всі особливості діяльності партій та громадських організацій розписані на міру сучасних потреб. Тому передбачається прийняття окремих законів про партії, про профспілки та інші типи громадських об'єднань. Уже прийняті такі вужчі за сферою чинності закони, як Закон «Про благодійність та благодійні організації» та

Можна співчувати Ющенку, можна його не сприймати як політика. Але не можна вважати нормальним, що прем'єра відправляють у відставку за те, що він «не домовився» з парламентськими політичними групами, керованими дуже багатими людьми. Не домовився не в програмно-політичних, а в «кадрових» питаннях! Ніхто не поставив під сумнів компетентність уряду в економічних та фінансових питаннях, за які він відповідає. Якщо при цьому один із можливих серйозних кандидатів на вищі посади публічно, по телебаченню заявляє, що успіхами уряд Ющенко завдячує багатолітній політиці Президента, а недоліки у нього власні, — то це справляє на публіку зворотне і досить гнітюче враження. Зрештою, невідомо, на чий реакцію розраховують промовці: публіки чи «партії влади». Мабуть, все-таки «партії влади».

Демократія народжується в лоні знесиленого і спорохнявілого комуністичного режиму, з його матеріалу, з його передсудів і стандартів мислення і дії.

Гасла свободи і демократії не належать до найпопулярніших, — свободи слова, здається, потребує лише інтелігенція. Маса схильна радше до гасел по-

ряду. Однак, ситуація в нашій країні, як і в Росії, свідчить про несподівану симпатію широких мас до опозиційних рухів на захист демократичних свобод. В Росії боротьба НТВ за існування одержала несподівано широку підтримку, чи принаймні викликала несподівану симпатію (за даними соціологів, близько третини населення, включаючи провінційну глушину, симпатизувало цій групі незалежних тележурналістів). Я наважусь сказати, що виступи нашої опозиції мають спільне коріння із виступами на захист НТВ — російською, суто інтелігентською за мотивами, опозицією. Не випадково справа Гонґадзе виявилася в центрі хвилювань. За наших умов проблема демократичних свобод стала несподівано гострою і зачіпає інтереси простого люду не менше, ніж проблеми економічні.

Демократія — це не просто вибори, газети, незалежне телебачення. Це насамперед — політичний і правовий простір, тобто система, за якої кожен громадянин має можливість захистити свої права. Комуністичний лад не був налаштований на захист прав громадян від агресивної влади, до того ж останні десятиліття він уже був дуже корумпований. Але все ж це була владна система з якимись механізмами са-



«Про творчих працівників і творчі спілки». Вимагають законодавчого врегулювання деякі проблеми оподаткування громадських об'єднань та їх фінансової підтримки (спонсорами і державою), а також спрощення процедури їх реєстрації.

Ідея *правової держави* має реалізуватись через послідовне здійснення принципів верховенства права та поділу єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу і судову з конституційним визначенням їх повноважень та взаєморівноваженості. Діяльність держави обмежується Конституцією та законами України. В Конституції наголошується, що *права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними*. Ніхто з громадян не може бути примушений чинити те, що не передбачено законом. Гарантується право громадян на безпосереднє звернення до суду в разі порушення їхніх конституційних прав і свобод.

Отже, правова, соціальна демократична держава задекларована в Конституції як намір, як політично-юридичний ідеал, до здійснення якого прагне суспільство. Гарантія прав і свобод людини, невтручання держави у справи громадянського суспільства, її відповідальність перед народом створюють політико-правові передумови для того,

щоб люди домагались максимального наближення дійсності до цього ідеалу. Однак, на практиці ще діють старі стереотипи, уявлення про те, що Конституція — лише політичний документ, а життя диктує свої вимоги. Тільки незначна частина людей вірить у те, що в Україні усі дотримуються законів і Конституції. Якщо таке ставлення є лиш суб'єктивною оцінкою, воно все одно створює несприятливі умови для розвитку громадських організацій сучасного типу. Адже теорія твердить, що недостатня правова захищеність індивіда, неповага до його конституційних прав, а тим більше можливість притягнути його до відповідальності за дії, які є протизаконними тільки тому, що законодавець не потурбувався про захист життєвих потреб та інтересів особи, створює ситуацію, коли пересічний громадянин шукає прикриття у «сильних світу сього» і погоджується на їхній патронаж. Функціонування інститутів громадянського суспільства за таких умов може бути витіснене на периферію суспільної системи.

При всьому *розходженні сподівань і досягнень* у становленні правових передумов формування громадянського суспільства, не можна недооцінювати значення нової Конституції та створення Конституційного суду — з одного боку, законодавства про власність, підприємниц-

мозахисту від корупції, і навіть в певних рамках і за певних умов — захисту громадян. Всі старі механізми «справедливості через райком» зруйновано, а нові перебувають у процесі становлення. Невдоволеність Європи станом демократії в Україні походить не від злої волі якихось антиукраїнських сил, а від тієї обставини, що маленька людина у нас — з європейської точки зору і з точки зору цієї самої людини — повністю беззахисна. Перед міліцією, ДАІ, податківцями, судами, прокурорами і так далі — все залежить від того, чи попадеться у владних структурах порядна людина, чи мерзотник.

Ось чому в опозиції виявились і праві, і ліві. І скільки не іронізують з цього приводу її противники, більшість людей, як мені уявляється, політичне сусідство Юлії Тимошенко із Степаном Хмарою і Олександром Морозом здається природним, а сусідство панів Волкова чи Суркіса з товаришами Симоненком та Крючковим — неприродним чи радше цинічним.

Поява опозиційного руху, в центрі уваги якого — механізми захисту прав і свобод і маленької, і великої людини, знову ж таки ускладнює завдання партії влади, бо предметом критики стала ахіллесова п'ята

нинішньої української державності — розбудова демократичних інститутів. Що помічено і нашими громадянами, і європейською спільнотою. І що не було помічено авторами численних багатослівних праць про «розбудову держави».

Українська «нація-держава» (nation-state). Проблема збереження національної незалежності України загострюється перед лицем зміни політичної географії в парламенті та суспільстві. Що, зрештою, найбільше турбує західний світ, так це питання, чи повернеться Україна в російські обійми. Врешті, це мало б бути найнагальнішим і для пересічного українця. Адже і комуністичний уряд змінився б рано чи пізно на антикомуністичний, і економіка врешті якось вилізе з боргової ями, але якщо самостійність України буде знову втрачено, то це, вважайте, практично назавжди.

Проблеми, подібні до українських, властиві всім постімперським національним державам і на перший погляд видаються суто національно-культурними. Нації, що входили до складу Австрійської імперії, вищій прошарок професійної культури сприймали в німецькомовному варіанті; австро-німецька культура була культурою *койне*. Так само російськомовна вища

тво та інших соціально-економічних законів — з іншого, для розвитку громадянського суспільства в Україні. По-новому були також врегульовані (інша річ, — наскільки досконало) питання діяльності партій та громадських організацій: ліквідована однопартійність, прийнято Закон про громадські об'єднання; про відносини держави і Церкви; діє низка законів про пресу та інші ЗМІ; про вибори та багато інших.

Завдяки приватній власності та новому законодавству стало можливим розвивати незалежні форми спілкування й співробітництва громадян, з *ініціативи громадян створювати громадські організації та фонди, відкривати освітні установи, засновувати приватні засоби масової інформації, тобто створювати інститути громадянського суспільства, що виникають і функціонують незалежно від держави*. Значна частина людей здобула досвід участі в нових формах громадської роботи (благодійництво, неприбуткова економічна та інша діяльність, активний захист своїх прав) та в демократичному політичному процесі (вибори, референдуми, маніфестації, пікетування). Виросло нове покоління громадян України, які вже навіть не уявляють, що ще яких 15 років тому можна було «обирати» депутатів зі списку,

в якому на одне місце пропонувалась одна кандидатура, або що за неприналежність до громадської організації — комсомолу — молода людина могла бути обмежена у своїх правах або й зазнати відвертих переслідувань.

Зупинимось на функціонуванні громадського (або як тепер часто говорять — «третього») сектора, який охоплює сукупність недержавних організацій (*НДО*), котрі становлять «кістяк» громадянського суспільства.

Спалах активності в період боротьби за незалежність 1989-91 рр., як специфічний прояв громадянської активності періоду революційних змін в суспільних інститутах, неминуче мав відійти в минуле. Йому на зміну прийшов період творення організацій зовсім нового для посттоталітарних країн типу, які формуються дійсно знизу і намагаються розв'язувати проблеми громадян зусиллями самих громадян. Немає нічого дивного в тому, що це не відразу проходить успішно: значна частина новостворених організацій відмирає, виявившись із тих чи інших причин неадекватною. Однак, утворюються нові спілки та асоціації, і загалом процес триває. За час після здобуття незалежності Україна пройшла значний шлях нарощування числа та вдосконалення якості різноманітних громадських спілок, асоціацій, фондів, інших добровільних ор-

професійна культура в дореволюційній і пореволюційній імперії творилася не одними росіянами і була культурою загальноімперського койне. На долю національних «окраїн» залишалася або культура етнографічних реалій, або суміш місцевих національних і російських за мовою та місцем первісного формування культурних шарів.

Сама постановка питання про «формування політичних націй» на західний взірєць свідчить про непорозуміння навіть термінологічне. Ми і Європа з Америкою говоримо різними мовами. Там, де європейці і американці говорять про *полікультурність* американської, німецької і т.д. *нації*, там ми говоримо про *багатонаціональність культури народу* — росіян («россиян»), (політичних) українців тощо.

Плутанина походить від того, що поняття «нація» увійшло у політичний вжиток на Заході у зв'язку з виникненням демократичних режимів, тобто режимів, де джерелом легітимності влади став не богопозваний монарх, а суверенна воля Народу (Нації). Поняття нації як політичне поняття таким чином містить вказівку на джерело політичної влади без згадки про етнічний характер «нації»-«народу». Оскільки

ж реально різниця між французом — етнічним французом і французом — етнічним арабом чи сенегальцем все-таки є, виникають і тут непорозуміння, що їх знімає термін «полікультурність». Двоїстість ситуації краще можна зрозуміти у світлі запропонованого колись Теннісом розрізнення «громади-*Gemeinschaft*» і «суспільства-*Gesellschaft*». Як органічна спільнота-громада, етнос має культурне коріння і є чимось цілісним, в його власному уявленні навіть зумовленим спільністю походження від єдиних предків-батьків. Це, звичайно, культурна ілюзія, але факт цілого безсумнівний. Як формальна соціальна структура суспільство є щось цілком визначене і окреслене, і соціальний інститут і *nation-state*, навіть не «національна держава», а «нація-держава». Як ціле не є сумою частин, так етнос-нація не є нацією-державою і не може бути «перетворений на політичну націю».

Не вдаючись до теоретичних і термінологічних дискусій, можна констатувати, що прагнення «сформува-ти політичну націю українців» може набути різних виразів. З одного боку, пошуки національної єдності можна вести на основі етнічної культурної цілісності українців, і тут проблема утвердження української мови

ганізацій, що створюються з ініціативи громадян і входять до «третього сектора»⁴.

За даними *Центру інновацій і розвитку* у 1999 р. в Україні налічувалось біля 30 000 зареєстрованих громадських організацій, з яких понад 800 (біля 4%) мали загальноукраїнський статус. Це доволі високий показник, особливо, якщо врахувати, що за 2 роки перед тим в Україні було зареєстровано 20 000 організацій, а у 1995 р. їх було усього 4 тис.⁵ Найбільшу частку складають благодійні фонди та організації (20 всеукраїнських благодійних фондів та 300 благодійних організацій). На другому місці — жіночі об'єднання (215). Далі йдуть: культурно-освітні й мистецькі організації (70), об'єднання національних меншин (65), молодіжні організації (36), правозахисні (понад 30) групи, а також природоохоронні, релігійні, допомоги жертвам Чорнобиля, допомоги літнім людям та інвалідам тощо. Найбільша частина всеукраїнських організацій функціонує у великих містах, серед яких на першому місці Київ, потім — Харків, Львів, Одеса, Донецьк та інші⁶.

Важливим аспектом аналізу громадських організацій є їх класифікація. Окрім можливості кваліфікованого обліку, вона дає змогу змалювати загальну картину існую-

чої мережі горизонтальних зв'язків між членами суспільства, визначити, які форми суспільної активності більше, а які менше розвинені. Оскільки діяльність організацій є дуже багатогранною і вони вступають в найрізноманітніші суспільні зв'язки з іншими підструктурами суспільства, то критеріїв такої класифікації може бути чимало. Найголовніші серед них: суб'єкт та об'єкт діяльності, сфера діяльності, вид і спрямованість діяльності, мета організації тощо.

За суб'єктом діяльності ми виділяємо жіночі, молодіжні організації, об'єднання ветеранів, пенсіонерів тощо. У цьому випадку нас передовсім цікавлять питання *хто об'єднався? «чії» це організації?*

Інше питання: *заради чого люди об'єдналися?* Критерієм класифікації тут є *мета організації*. Наприклад, вирішення проблем, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС, — це настільки важлива мета, що незалежно від того, хто і як буде діяти, вона об'єднує в окремий клас усі організації, що спрямовані на її досягнення. Іншим прикладом можуть бути організації, що брали участь у масовому русі в США проти війни у В'єтнамі в 60-ті роки.

Важливим є питання, у якій сфері суспільного життя діють організації? Критерій — *сфера діяльності*. Від ньо-

33



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

набуває особливого символічного політичного значення. В рамках цієї перспективи сформувався гасло єднання насамперед етнічних українців як ядра «політичної нації», навколо якого тільки і можливе об'єднання нації як цілого.

З іншого боку, пошуки підстави об'єднання населення України навколо державного ідеалу можуть мати іншу, цілком емпірично констатовану і формально визначену структурну основу.

Щоб ситуація була яснішою, звернемося до ще однієї країни з жовто-блакитними кольорами, яка приблизно в один із нами час стала з аграрної аграрно-індустріальною. Йдеться про Швецію, ще недавно дуже бідну країну з обмеженими ресурсами, сьогодні для нас — предмет заздощів. Ривок у майбутнє Швеція почала в 30-ті роки, коли встановила систему класового партнерства. Між лівими і правими політичними партіями Швеції завжди була домовленість у зовнішньополітичних питаннях. Політика компромісів була можлива саме тому, що всі сторони мали за основу національний інтерес *усіх шведів*.

Із змінними успіхами в шведському суспільстві велася боротьба між різними точками зору на ринкову

економіку та засоби державного впливу на неї, на конституційну та інші реформи, на систему освіти та пенсійного забезпечення, але партнерами залишалися і праві, і ліві, навіть комуністи, — оскільки стояли на ґрунті спільних національних задач.

У нас же немає чітко артикульованого українського національного інтересу, на основі якого можливі окремі домовленості. Політичні партії України мають визначити власне розуміння інтересів української політичної нації як цілого, і тоді на цій базі можна сперечатися, які з пропонованих національних проектів найбільше відповідають очікуванням соціальних груп, що за дану партію голосують. Природно, що партія, яка апелює до спогадів про щасливі часи ССРСР, не може вважатися ані правою, ані лівою, — вона просто є політичним трупом, але, на жаль, живим трупом.

В цьому, по суті, полягає проблема «національної ідеї», про яку у нас так багато говорять і ще більше зітхають. Пошуки «національної ідеї», обернені до *Gemeinschaft*, не мають перспективи *політичної*, оскільки політика має справу із структурами. Національна ідея як культурний феномен має бути винесена за рамки політичної боротьби. Сьогодні це — настійлива

го залежить конкретний зміст того, що люди роблять: чи це кредитна спілка, яка допомагає своїм членам розв'язувати фінансові проблеми, чи танцювальний клуб, в якому молодь проводить вільний час. За цим критерієм ми виділяємо організації *культурно-освітні, екологічні, соціальної допомоги, спортивні* тощо.

Ще один критерій — *тип і спрямованість діяльності організації* щодо того суб'єкта, який її утворив. Це може бути *благодійна діяльність, спрямована на допомогу іншим*, на те, щоб допомогти людям, які не можуть з певних причин (через брак сил, ресурсів, гарантованих прав) захистити себе самі. Прикладом можуть бути організації, що допомагають інвалідам, бідним, потерпілим від лиха, правозахисні групи тощо. Іншою є *діяльність, спрямована на захист власних групових інтересів*. Робітники об'єднуються з цієї метою у профспілки, знедолені групи утворюють свої організації, щоб спільно, громадською допомогою врахування своїх інтересів чи задоволення потреб. Є й такі організації, діяльність яких *спрямована на вирішення проблем*, з якими стикаються люди, власними силами членів об'єднання (такими є гаражні кооперативи, кредитні спілки). Діяльність може бути також спрямована *на задоволення потреби в са-*

морозвитку, відпочинку і розвагах, бо де ще люди більше потребують спілкування з іншими, до себе подібними, як на дозвіллі? Ця потреба реалізується через утворення об'єднань «за інтересами» або *аматорських спілок та клубів*. Є, нарешті, ще один тип діяльності — *діяльність, спрямована на вирішення загальносуспільних проблем*: реформування освіти або економіки, впровадження певних ініціатив тощо. Ці організації близькі до громадсько-політичних рухів і часто переростають в них.

Отже, відповідаючи на питання: що саме, як і для кого роблять люди, які об'єдналися, ми можемо виділити доволі багато видів громадських організацій. Найістотнішою характеристикою будь-якої організації є усе ж *тип діяльності*, що визначається її спрямуванням та змістом. На ньому й мала б ґрунтуватися загальна типологія НДО, складена, наприклад, за такою схемою:

A. Організації, діяльність яких спрямована на самих себе.

AI. Захисні, що найчастіше виступають як групи тиску, що домагаються врахування своїх інтересів на урядовому рівні;

AII. Самопомогові;

AIII. Аматорські (любительські).

вимога часу, бо Україна мусить визначитися із своїми політичними орієнтаціями, вирішити, чи загальнонаціональний інтерес її лежить в площині європейській, а чи її доля — в євразійському військово-політичному і цивілізаційному центрі, конкурентному як щодо Америки, так і щодо Європи. І в цьому відношенні Україна перебуває у вигіднішій порівняно з Росією ситуації, оскільки вона не обтяжена фантомним болем втраченої імперії.

На закінчення варто сказати, що дискусія про культурні фундаменти Європи, природу Ренесансу і протестантської етики, навіть Людину як образ Божий не така вже й абстрактно-філософська.

За вірою в марксизм як вище досягнення людської думки стояли переконання, що соціалізм знайшов ту світову силу, той клас, ту об'єктивну необхідність, яка прокладає собі шлях через історію і до якої треба свідомо приєднатись. Така доктрина не могла надовго утвердитися в Європі. Реальне європейське життя, в тому числі і велика політика, ближча до гри, де можливі величезні стратегічні виграші і страшні поразки. Людина може міняти хід історії і на щастя, і на горе іншим людям.

Це індивідуалістичне переконання, успадковане від лібералів, але й сучасний європейський соціалізм має не революційне і класове, а ліберальне і етичне спрямування. Напружені шукання великих людей європейської цивілізації були спрямовані на обґрунтування ідеалів, які можуть стати вищими цінностями в політиці, моралі і праві. Такою вихідною цінністю може бути *гідність людини*. Суспільство має бути побудоване в такий спосіб, щоб ані злидні, ані насильство, ані національна та інша спільність не принижували людської гідності жодного його члена.

Суперечки про теоретичні положення будь-якої доктрини мають належати до науки і вестися науковими способами. А щодо політики, люди різних переконань і вірувань можуть знайти спільну мову тоді, коли вони поділяють загальні погляди на людські цінності. Якщо повага до людської гідності, до принципів свободи, справедливості і солідарності у когось впливає з марксистських переконань, а у когось — із християнських, юдаїстських чи ісламських, всі вони можуть бути в одному політичному таборі з гуманістами, орієнтованими на науковий спосіб мислення. Якщо ж людське життя з легкістю приноситься в жер-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
УКРАЇНСЬКИЙ
ШЛЯХ ДО
ОБ'ЄДНАНОЇ
ЄВРОПИ

Б. Організації, діяльність яких спрямована на інших.

Б1. Благодійні фонди;

Б2. Благодійні організації;

Б3. Правозахисні групи;

Б4. Громадсько-політичні й політичні організації та рухи.

Найскладнішою і найрізноманітнішою є палітра організацій класу А1, куди входять об'єднання підприємців та клуби ділових людей; професійні робітничі спілки (традиційні та нові, незалежні від держави та керівництва підприємств); фермерські організації; об'єднання військовиків та працівників поліції; професійні об'єднання інтелігенції та службовців; творчі спілки, а також більша частина жіночих, молодіжних, студентських, ветеранських об'єднань. Захисні організації в Україні – доволі численні, але ще не всі мають якості справжніх суб'єктів громадянського суспільства. Якщо об'єднання підприємців, молоді, жінок, етнічних груп діють доволі успішно, то робітничі та інші профспілки часто залишаються бюрократизованими структурами, які мало значать для своїх членів. Втративши функції розподілу соціальних благ, які перебували в їх розпорядженні за комуністичного режиму, вони не стали справжніми захисниками економічних,

соціальних та політичних інтересів своїх членів. Інакше й не може бути, оскільки до одних і тих самих офіційних профспілок, які входять до ФНП (Федерації незалежних профспілок), часто належать і робітники, і підприємці. Претензія на те, що Федерація об'єднує 18 млн. членів, є безпідставною, бо занепали не лише більша частина старих профспілок, а й підприємства, на яких вони діяли.

Кориснішими і перспективнішими є т.зв. нові або вільні профспілки, а також фермерські організації, що утворились у період переходу до ринку й демократії. Однак Об'єднання вільних профспілок, яке нараховувало 150000 членів, розпалось у 1996 р. Тепер частина таких профспілок діє самостійно, частина – через Конфедерацію профспілок. В акціях протесту найчастіше беруть участь Вільні профспілки шахтарів Донбасу, федерація «Солідарність» працівників кооперативів, дрібного й малого бізнесу та деякі інші.

Чимало в Україні аматорських спілок, в які люди об'єднуються заради проведення дозвілля. Згідно з концепцією «соціального капіталу» Р.Патнема, вони також формують якості, необхідні людям для життя в демократичному суспільстві: соціабельність, толерантність, довіру до інших. Однак у кризових умовах України їх значення, зви-

35



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тву доктринам, ми опиняємося в різних просторах. В цьому, я гадаю, полягає найбільше досягнення духовної Європи.

¹ Див.: Українська радянська енциклопедія. – Т.11. – С.164, 165.

² Див.: Хмелько В. Макросоціальні результати реформування суспільства (рукопис). З дозволу автора.

³ Верховодова Л.Т. Инвестиционная привлекательность крупных предприятий //Мониторинг экономики Украины (дальше МЭУ). – №4(23). – 1997.

⁴ Лях Л. Прямые иностранные инвестиции в Украине // МЭУ. – №3 (32). – 1998.

⁵ Див. Хмелько В.Е. Цит. праця.

И враного

Волно охр

чайно, менше, ніж інших типів організацій; адже вони мало докладаються до подолання кризового стану та спадщини тоталітаризму у правовій та інших сферах суспільного життя. А вкрай необхідні самопомогові організації, як-от господарські об'єднання, кредитні спілки, сусідські об'єднання, самоврядні комітети, самодіяльні органи безпеки і протипожежної охорони, фонди розвитку, будівництва пам'ятників, церков тощо, розвинені значно менше.

Успішно розвиваються, при значному сприянні міжнародних фондів та організацій, об'єднання групи Б. Благодійні фонди та організації, на зразок загальноукраїнського фонду допомоги інвалідам «Надія», справді гуманізують суспільство. Благодійні організації створюються при церквах, у межах жіночого руху. Зароджується меценатство та благодійна діяльність серед українських підприємців. В Україні поки що небагато заможних і багатих людей, які до того ж хотіли б вкладати гроші у суспільні справи, займатись благодійництвом чи надавати спонсорську допомогу. Законодавство також поки що не сприяє витрачання коштів на благодійні цілі. Тим приємніше, що за даними авторів проекту «Бізнес і благодійність» із львівського Ресурсного центру лише 5% укра-

їнських підприємців не підтримують благодійність взагалі та 7% не зацікавлені в ній. 72,8% підприємств, навпаки, тією чи іншою мірою були втягнені в благодійну діяльність. У більшості випадків, проте, їхня участь обмежувалась одноразовим наданням допомоги окремим особам або організаціям⁷.

Важливим показником розвитку громадянського суспільства є не тільки число організацій, але й участь людей у їх діяльності: *громадська залученість* або *волонтеризм*⁸. Тут, на перший погляд, картина менш втішна: частка населення, зайнятого громадською діяльністю не лише невисока, вона ще й має тенденцію до зниження. За даними соціологічних опитувань фонду «Демократичні ініціативи» від 1994 до 1997 рік відсоток людей, які заявили про свою приналежність до тих чи інших громадських організацій, зменшився від 17,8% до 12,0%⁹. У 1999 р. за даними опитувань Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) таких було тільки 9%¹⁰.

Ці цифри не є катастрофічними для умов України. Адже раніше люди масово залучались до формальної участі у нібито громадських, але підконтрольних державі організаціях на зразок ТСО, традиційних профспілок тощо. Цей різновид масової залученості справді відми-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

по х о в а й т е

Модовайте, ТЕКТОНІЧНІ процеси в українському СУСПІЛЬСТВІ

© Ю р і й б у з д у г а н , 2 0 0 1

т а в е т а в а й т е ,
т а в с т а в а й т е

ВСТУП

Десять років змін. Неймовірно стрімких. Темп вищий, ніж у пікові моменти після Першої Світової. Радісне очікування перейшло у роздратування, роздратування – у втому. Втома переходить у звичку, звичка, у байдужість. Тепер навіть маніпуляції свідомістю вже не викликають роздратування, тільки рефлекторні посмикування. Якщо немає віри – хай буде її ерзац. І все це на тлі того, що ніколи наше буденне життя, зміст наших гаманців, шлунків і думок не залежали від потоку суспільних процесів, як сьогодні. Ніщо так не заважає логічному мисленню, як релятивізм цінностей.

А в умовах швидких трансформацій соціальних структур ціннісні системи не тільки не працюють, як соціальні регулятори, але навіть не встигають сформуватися. Дії основних суб'єктів стають неетичними не тільки в сенсі недотримання заповідей. Дії втрачають глибину надзавдань, стають рефлекторними, інтереси переслідуються виключно короткотермінові. Система стає примітивною, стихійністю процесів не спотворюється. Жити в такій системі незручно і некомфортно, але аналізувати

рає. З іншого боку, залученість на рівні 9-12 відсотків не є надто низькою для країни, яка перебуває в стані тривалої кризи. За таких обставин важливо враховувати не лише фактичну участь, а й тенденції щодо потенційної готовності українських громадян приєднатися до певного виду НДО та розуміння ними ролі НДО в демократичному суспільстві.

За даними всеукраїнського опитування громадської думки про НДО, проведеного в Україні в травні 1996 р. за підтримки IFES, 51% українців вважали, що НДО дуже важливі для суспільства, тоді як 25% вважали їх неважливими, а ще 24% не мали жодної думки з цього приводу¹¹. Високо оцінювали значення НДО люди, котрі живуть у великих містах (наприклад, кияни), молоді (особливо у віці 18-24 років), особи з високою освітою та прозахідною орієнтацією. Найменш освічені переважно вагалися з відповіддю. Дослідники з цього роблять висновок, що піднесення загального рівня освіченості громадян, а також просвіта щодо ролі громадських організацій і принципів їх діяльності може підвищити авторитет НДО в очах населення України¹².

Те ж саме опитування показало, що тільки 25% респондентів не бажали приєднатися до жодного різновиду

громадських організацій та 5% не мали позиції з цього питання. Інші ж вказали на той чи інший вид об'єднань, у яких вони згодні були б працювати. Серед старшого покоління найбільшим авторитетом користувались організації споживачів, благодійні та релігійні об'єднання, серед молоді – спортивні, молодіжні, екологічні, за інтересами споживачів. Доволі значна частина опитаних (12%, а в Києві – 18%) готові були приєднатися до жіночих організацій. Позитивна налаштованість на громадську участь у Києві (його взято як зразок великого міста) та серед молоді вища, ніж в середньому по вибірці¹³. Отже, в суспільстві загалом є значний резерв для зростання громадського сектора.

Соціологічні опитування не є стовідсотково надійними, бо відповіді респондентів залежать від того, як сформульовані запитання. Це доводить опитування тієї ж IFES в Україні в червні 1999 р. На питання «Чи хотіли б ви брати участь у роботі громадської організації?» відповіді були такими: абсолютно так – 5%; можливо – 20%; залежно від обставин – 15%; радше ні – 14%; а 41% респондентів вибрали відповідь «абсолютно ні»¹⁴. Це можна інтерпретувати як значне зниження громадянського потенціалу суспільства через продовження соціально-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

її просто. Знову ж таки, якщо є моральні сили. Бо, як сказав Винниченко, «історію України можна читати тільки з бромом».

Перший же ж погляд на суспільні процеси в Україні дає зрозуміти, що наближається стабілізація. Закінчується хаос, формується порядок. Стабільна соціальна структура. Відчувається, що зміни, свідками яких ми сьогодні є, будуть останніми або передостанніми. Розгортається боротьба за те, щоб увійти у фазу стабілізації в панівному становищі. Вчора програвати було неприємно, але не смертельно. Наростаюча стабілізація перетворює сьогоднішній програв в довічний. Принаймні для гравців нашого конкретного покоління. Для олігархів.

А відставному олігарху не позаздриш. В нього є лише три варіанти «виходу на пенсію»: отримати кулю в голову, сісти в тюрму, або втекти за кордон. Може хтось знає хоч один приклад долі відставного олігарха, що принципово відрізнявся б від долі Євгена Щербаня, чи Павла Лазаренка? І холод заповзає в душі тих, влада кого сьогодні не має меж. Їм страшно...

Процеси традиційно розвиваються в трьох площинах – держава, економіка, суспільство. Суб'єктами цих процесів є відповідно бюрократія, капітал та соціум.

Найпростіше з бюрократією. Сучасна держава неможлива без високоорганізованої та стабільної бюрократії. Nobles oblige. Українська бюрократія, що дісталася нам у спадок, як уламок совєцької номенклатури – не найгіршого варіанту олігархії (відкритої, біполярної, з горизонтальною та вертикальною мобільністю та несладковою системою оновлення) – довела свою живучість. Справа навіть не в тому, що досьогодні можна зустріти Главу райдержадміністрації, що до того був Головою Ради, а до того Представником Президента, а до того Першим Секретарем райкому. Стабільність апарату з урахуванням вікової ротації складає відсотків 90. Система збереглася. І слава Богу.

Сьогодні в Україні саме бюрократія виконує функцію каркасу стабільності, який приймає на себе удари динамічних соціальних трансформацій, забезпечуючи цілісність системи загалом, незважаючи ні на що. Еволюція бюрократичної системи дуже повільна, значно повільніша навіть за певною мірою хаотичні зміни її юридичного статусу. В будь-якому випадку очевидно, що «процеси державотворення» у вузькому сенсі цього слова не можуть бути ані першопричиною, ані джерелом трансформацій, ані задавати їх темп.

економічних негарздів та наростання апатії. А можна розцінити і як наслідок неконкретної постановки питання. Не маючи чіткого уявлення про існуючі альтернативи у виборі сфер громадської діяльності, люди просто заперечили її можливість.

Засоби масової інформації (ЗМІ) займають особливе місце у системі інститутів громадянського суспільства. Інформуючи про події в світі та в державі, про політичне і громадське життя, вони впливають на формування поглядів людей, громадської думки, яка є важливим інститутом демократичної системи врядування і ознакою функціонуючої «сфери Відкритості». *Формування громадської думки* — найважливіша функція ЗМІ з погляду громадянського суспільства. Адже для з'ясування того, що думають громадяни, є чимало й інших інститутів. Вибори, для прикладу, з великою мірою достовірності виявляють громадську думку і ставлення окремих суспільних груп до політичних лідерів, партій та їхніх програм. Каналами висловлення громадської думки є також участь у зборах, мітингах, маніфестаціях. Її вивченням займаються спеціалізовані установи, що проводять регулярні соціологічні опитування. А от наскільки громадська думка сформована, різнобічна, відверто висловлена — це

значною мірою залежить від якості, відкритості та вільного функціонування засобів масової інформації.

Аби ЗМІ впливали на формування громадської думки, потрібно, щоб населення ними користувалось. Одним з найголовніших засобів масової інформації в Україні є телебачення. Телевізор та радіо є практично в кожному домі, і вони практично безоплатні, у той час як придбання чи передплата газет дошкульно б'є по сімейному бюджету пересічного українця. Опитування «*Соціс-Геллат*» 1998 р. показали, що 62% українських жителів одержують інформацію про соціальні та політичні події саме з телевізійних програм, 38% — з радіо та лише 18% — з газет.

Другим чинником впливу ЗМІ на формування громадської думки є довіра до них населення. В Україні рівень довіри до ЗМІ невисокий. За даними «*Соціс-Геллат*» 1998 р. тільки 19% дорослого населення довіряли загальнонаціональним засобам масової інформації, хоч вони й належали до тих трьох соціальних інститутів, яким люди довіряють найбільше (третє місце після релігійних організацій та армії). Знову ж таки, найбільшою довірою користувалось телебачення.

І, нарешті, якість і напрям впливу залежить від рівня об'єктивності та неупередженості інформації та аналі-

З економікою все не настільки очевидно. Перетворення тривають, та ще й які бурхливі! Приватизація, клани, цінова лібералізація тощо безумовно справляють враження глибинних економічних трансформацій. Але тільки справляють враження. Джерело цих змін знаходиться поза економічним простором функціонування капіталу.

Насправді економічні трансформації зводяться до певною мірою антуражних речей. З економічної точки зору зрушень не спостерігається не тільки якісних (технології), але й кількісних (наявні виробничі потужності). Запорізька атомна як була, так і залишається найбільшою в Україні (і в Європі, між іншим, теж) електростанцією. Нові енергоблоки, заводи, залізничні гілки в дію не вводяться. Ба більше, з точки зору кількісних показників спостерігається поступова ерозія наявного капіталу. Вже не кажучи про його якість.

А «глибинні економічні перетворення» зводяться навіть не до трансформацій менеджменту (директорат сьогодні є групою закритішою і недоступнішою для впливу, ніж десять років тому), а до боротьби за контроль над ресурсними і фінансовими потоками. Трансформації процесу капіталотворення не зачіпають ви-

робництва, а розгортаються виключно в площині розподілу. Вплив цих трансформацій на його величність Капітал можна порівняти із суперечкою, «чи належить собака усім блохам одразу, чи якісь конкретній бросі». Конкретному капіталу, скажімо, у вигляді тієї ж ЗАЕС, байдуже до будь-яких перетворень форм власності, поки це не заважає його самовідтворенню. Втім, коли блохи починають занадто кусатися (на ЗАЕС повертається грошима 3% вартості виробленої електроенергії) їх чекає скоро прочуханка, а реформу вдалою може назвати тільки та блоха, що кладе решту до себе в кишеню.

Висновок несподіваний з точки зору нашої добре промитої суспільної свідомості: реальні економічні трансформації в сенсі кількісних або якісних змін національного капіталу та його структури зводяться до повільної ерозії. Антуражні перетворення (в сенсі контролю блохи над собакою) дійсно мають місце і незаперечний вплив на національний капітал і його структуру, але обумовлюються не процесами його внутрішнього розвитку, є для нього чимось зовнішнім, як блоха для собаки, чи точніше, глисти для кошеняти.

Аналіз засвідчує, що основні чинники, які зумовлюють розвиток суспільно-політичних процесів у сьогод-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЮРІЙ БУЗДУГАН
ТЕКТОНІЧНІ
ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ

зу, які пропонують ЗМІ. Найкраще це проявляється під час виборчих кампаній та в інші критичні моменти життя суспільства.

Лакмусовим папірцем рівня незалежності (а точніше — залежності) послужили такі події на українському телебаченні як рішення каналу «1+1» про «призупинення» керівництвом найцікавішої щотижневої програми політичних оглядів «Післямова»; маніпулювання людьми і їхніми думками у зовні нібито вільному ток-шоу «5х5» у передвиборчий період виборчої кампанії 1998 р.¹⁵, зняття з ефіру заключених дебатів під час президентських виборів 1999 р., антикабмінівська позиція «Інтеру» та інших програм УТБ упродовж 2000 р.; так само відверто пропрезидентська та антипарламентська позиція каналу УТ-1¹⁶.

Під час президентських виборів 1999 р. представники міжнародних місії також заявили, що «засоби масової інформації не мали змоги забезпечити безстороннє та об'єктивне висвітлення виборчої кампанії». Відповідно до їхніх спостережень, не було навіть найменшого натяку на рівний доступ усіх кандидатів до преси. Як відзначила Анна Рїйд в «Times», чинний Президент «безпардонно вивищив себе на державному телебаченні», у

той час як агітації проти нього чинились усілякі перешкоди. Представник Європейського інституту засобів масової інформації Д. Реліх відзначив очевидний регрес у порівнянні з виборами-98.

Преса є іншим традиційно важливим засобом інформування. Несприятливим фактом громадського життя України стало непомірне подорожчання — порівняно з рівнем доходів населення — ціні на друковані видання. Друковане слово в Україні зараз стало менш поширеним, ніж воно було, скажімо, 10 років тому. Із зареєстрованих 4500 газет в Україні сьогодні виходять лише 2500—3000. Напередодні виборів 1998 р., за даними «Соціс-Геллс», регулярно читали газети лише 20% дорослих українців, а зовсім не читали — 14%¹⁷. А це означає, що відповідно зменшилась і їх роль у формуванні громадської думки і громадянського суспільства.

Під час останніх виборчих кампаній преса займала позицію далеку від незалежної: надаючи перевагу одним партіям і політичним лідерам, вона відверто дискримінувала інших. Від виборів до виборів ЗМІ *недостатньо аналізують* можливі варіанти вибору. А їх виразна заангажованість не дає їм змоги діяти в якості *незалежних посередників між виборцями та політиками*¹⁸. Стаття

39



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нішній Україні зосереджені не в економічній чи бюрократичній площині, а в сфері динаміки соціальних структур, еволюції соціуму. Цей аналіз дозволяє не тільки описати процеси, що відбуваються, вичленити домінуючу тенденцію, встановити часову градацію, але і робити середньострокові прогнози.

По-перше, необхідно ще раз підкреслити основну функцію соціуму — встановлення системи правил міжлюдських взаємовідносин, стереотипів поведінки та структури, в межах якої такі відносини розгортатимуться. До речі, та сама функція, що й у держави, є в економічній системі. З тією різницею, що регулятором тут виступає мораль, етика, а не система економічних відносин чи писані правила. А простором розгортання є національна культура. По-друге, очевидно, що після розвалу СССР, і соціум, і система цінностей совецького суспільства були зруйновані. Точніше, система цінностей була зруйнована, і внаслідок цього розвал СССР став подією неминучою.

По-третє, формування нової структури соціуму України пішло зовсім не конструктивістським шляхом, як всі очікували: от виникли нові профспілки, а от політичні партії... Структури є, але соціальними їх назвати важ-

ко. Не впливають вони, тим паче регуляторів не продукують. Формування нової структури громадянського суспільства в Україні пішло еволюціоністським шляхом. Соціум України проходить всі етапи, які пройшло людство: від найпримітивніших до дедалі складніших. Цей процес нагадує описаний в шкільному підручнику розвиток людського ембріону, який за 5-9 тижнів проходить етапи від клітини, через плазуна із зябрами і мавпи з хвостом, до homo. А швидкість процесу зумовлюється «різницею потенціалів» між індустріальним рівнем розвитку економіки і структурою суспільства, характерною для часів Ясона Афіського чи Вільгельма Завойовника. Інший чинник, що впливає на темпи розвитку українського соціуму — географічна близькість України до Західної Європи — субрегіону із високо розвинутою соціальною структурою.

ГЕРОЇЧНА ЕПОХА

Громадянське суспільство новонародженої України не мало ніякої внутрішньої структуризації. Воно було *атомізоване*. Вельми складна структура соціуму СССР розлетілася на друзки. Була зруйнована не тільки система взаємовідносин між соціальними групами, але й

35 Закону «Про вибори» 1997 р. забороняє «друкованим ЗМІ, що мають державну участь, висловлювати підтримку чи надавати будь-яку перевагу в їхніх матеріалах та програмах будь-якій партії». Отже ЗМІ разом з партіями були порушниками цього закону¹⁹. І тут ми знову маємо справу з неправовими відносинами у сфері громадянського суспільства, які перешкоджають формуванню громадянської культури.

Рівень свободи та незалежності ЗМІ визначається трьома основними чинниками: 1) їх економічною життєздатністю та стосовною фінансовою незалежністю (можливістю жити за рахунок продажу своєї продукції та розміщення реклами); 2) невтручанням владних органів у їх діяльність; 3) забезпеченням умов для високопрофесійної діяльності ЗМІ: шляхом підготовки висококласних журналістів, котрі володіють фаховими навичками, а також достатньо високим рівнем відповідальності та моралі; шляхом підготовки професійних менеджерів преси, здатних забезпечити економічну життєздатність різних видів ЗМІ.

За даними соціологічного опитування, проведеного УЦПД в січні 1997 р. серед журналістів, перше, що потрібно зробити для забезпечення *вищого рівня свободи*

слова в Україні — створити умови для фінансової незалежності ЗМІ та журналістів (так вважають 84,3% журналістів). Як західні спостерігачі, так і опитування, проведене в Україні серед журналістів, свідчать, що найбільший тиск на пресу чинить виконавча гілка влади, особливо президентська. Серед засобів «впливу» на перше місце було поставлено «психологічний тиск» на журналіста й редактора (його відчували 48% опитаних); на друге — економічні санкції проти видання (26%); на третє — фізичну розправу з журналістом (14%). При тому журналісти з обласних видань ставлять силовий метод тиску попереду економічних санкцій²⁰. Редактори газет вказують на такі методи політичного тиску, як контроль за розповсюдженням, необґрунтовані з фінансового боку, політично вмотивовані перевірки податківців, які супроводжуються блокуванням випуску видань тощо. Найяскравіші приклади таких дій — закриття газети «Правда України» під час виборів 1998 р. та газети «Сільські Вісті» у 2000 р.

З комуністичних часів прийшов до нас фігуральний вислів про ЗМІ як «четверту владу». Деякі представники владної верхівки і сьогодні хотіли б, щоб засоби масової інформації (а також третя, судова влада) виконували роль

самі соціальні групи не уникли процесу деструкції. В кращому випадку вони були дезорганізовані до стану втрати самоусвідомлення.

Але такий стан не може бути стійким. Практично зразу почалися процеси первинного примітивного структурування. Ці процеси виникають у будь-якому середовищі із статистично великою кількістю елементів. Наприклад у розчинах, чи газових сумішах. Основою такої структуризації стають флюктуації, які виконують роль центрів концентрації. В рідинах — це флюктуації тиску, температури чи молекулярного складу. Називають їх центрами кристалізації. В суспільстві такими центрами структуризації стають яскраві, харизматичні лідери.

В умовах дезорганізації, спричиненої крахом попередньої соціальної структури, «святе місце» заповнили собою «герої» — зразки для наслідування. Україна вступила в *героїчну епоху* — найперший етап структуризації соціуму.

Це був період, коли ключову роль грали яскраві харизматичні особистості, такі, як В.Чорновіл, Л.Кравчук і О.Мороз. Причому не тільки на національному рівні. В кожному селі є свій поважний чоловік (чи жінка), до якого усі ходять на пораду. Це був час саме таких лю-

дей. Люди були готові йти за ними і проти них. В героїчну епоху працює головний механізм формування стереотипів поведінки — «роби, як я». В історичному розрізі цей період відповідає елліністичному. І проходить він або під знаком боротьби свого Фемістокла (лідер народної партії) із своїм Кімоном (лідер олігархів), або стає епохою Мойсея, що встановлює дороговкази у вигляді десяти заповідей, чи Лікургових або Солонівих законів. Звісно, якщо знайдеться здатний на таке.

І не такі вже особливі люди потрібні в героїчну епоху. Афінівський царьок Тезей насправді існував, хоча, зрозуміло, ні за яким Золотим Руном не їздив. А був він звичайним бандитським (чи точніше піратським) ватажком. Плавав Егейським морем і грабував містечка й села, гадки не маючи, яку чудову легенду складуть про нього нащадки. Героїчна епоха — це час, коли, за словами Руссо, формується авторитет сили. І час, коли роблять стартовий капітал.

Деякі роки тому я мав зустріч із одним російським політиком. Він розповів, як об'їхав майже весь Туркестан — шукав мусульманських фундаменталістів. Він зустрічався з багатьма польовими командирами. І з чим же зіткнувся? Серед них не було жодного фундамента-

придатка до першої та другої гілок влади і в цьому сенсі були б «четвертою владою». Проте завдання преси, радіо та телебачення полягає в тому, щоб бути носієм плюралізму думок, поглядів, орієнтацій і джерелом всебічної інформації, яка справді впливала б на формування громадської думки, а коли треба, то разом з іншими інститутами громадянського суспільства виступала б щодо неї противагою, запобігаючи можливим зловживанням владою. Чимало журналістів і директорів ЗМІ це розуміють, але не всі з них мають однакову можливість і однакову сміливість протистояти тискові.

Одним із найважливіших засобів забезпечення свободи слова і думки є розвинене законодавство про ЗМІ. На сьогодні воно в Україні доволі розгалужене, але не зовсім послідовне. Та найголовнішою перешкодою для забезпечення свободи ЗМІ є те, що в Україні поки що відсутній дух правової держави. Дуже складно, а з деяких питань — майже неможливо людині взагалі і журналістові зокрема шукати справедливости в судах. Третя гілка влади, так само як і «четверта», багатьма можновладними особами розглядається як прислужниця, а судові розгляди справ часто виконують роль «карального інструмента» в руках інших гілок влади, замість того, щоб слу-

жити інструментом захисту громадянських прав. Тому, зазнаючи тиску, журналісти, як свідчать опитування, найменше розраховують на органи правосуддя, більше покладаючись на допомогу впливових «покровителів»²¹. А це вже прояв клієнтельських, а не громадянських відносин.

Іншим засобом захисту своїх інтересів і свого права на вільне висловлення думок є створення журналістами професійних спілок та об'єднань, які також є частиною громадянського суспільства. Зокрема, в Україні діють:

створена ще в 1957 році та перереєстрована 20 січня 1993 року *Спілка журналістів України*. Вона налічує 12 тисяч членів, має відділення у всіх областях України і є членом *Міжнародної федерації журналістів*. У 1994 році в її рамках було створено *«Комітет захисту свободи преси»*;

професійна спілка українських журналістів *«Незалежність»*. Створена 5 травня 1990 року. Її мета — захищати права та свободи журналістів, сприяти розвитку фаховости в журналістиці та захищати етичні принципи;

Гільдія головних редакторів українських засобів масової інформації — громадська організація, котра налічує бл. 100 членів. Створена 12 травня 1995 року з метою

41



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ліста! «Який Алаг Акбар?» — казали вони йому. — «Я важна людина. У мене є і джип, і броньовик, але по аулу я ходжу пішки. Бо будь-який мешканець повинен мати можливість підійти до мене і про щось розпитати або порадитись». Саме такі люди формують стереотипи поведінки. Орієнтація на них (чи проти них) стає первинним елементом структуризації суспільства.

Важко говорити про часові межі різних періодів соціальної історії, оскільки ключові елементи одного періоду зароджуються в надрах попереднього. Ми маємо декілька реперних точок: початок перебудови (1985), заснування Народного руху України за перебудову (1989), здобуття незалежності (1991). Тим не менш, ми можемо датувати момент встановлення героїчної епохи 1990 роком — початком роботи Верховної Ради XII (I) скликання. Саме з цього моменту вищезгадані особи та ще незліченна група інших стають реальним фактором формування соціальної поведінки.

Хоча, якщо говорити відверто, з «героями» Україні не надто пощастило. Більшість із них у кризові моменти розбігалися і ховалися, незалежно від політичних переконань. У перший день серпневого путчу в Києві раптом не знайшлося жодного демократичного лідера

першого ешелону. Рух вивозив комп'ютери із своєї штаб-квартири у Музейному провулку 8, УРП (найбільша на той момент націонал-демократична партія) переходила на підпільний стан. Лідер національної бюрократії Кравчук не спромігся ні на що більше, крім великорозумної сентенції: «Ну чого в житті не буває?» І врятувало українську демократію лише те, що по той бік, у владних кабінетах теж не знайшлося жодного «героя», здатного на рішучий вчинок, хоча б у вигляді наказу. Над банальним філістерством до рівня жесту, що зміг стати символом, піднялися тільки студенти під час голодування та Олександр Мороз — лідер комуністичної більшості, котрий у кризовий момент постпутчівських розборок таки проявив себе на тлі загальної маси тарганів, що розбіглися («Я буду створювати Українську комуністичну партію...»). От мабуть і все, на що Україна спромоглась в героїчну епоху. Сумно.

КЛІЄНТЕЛЬНА ЕПОХА

Наступним етапом еволюції соціальної структури є *епоха клієнтел*. Відданість прихильників своїм «героям» зазвичай безкорислива, але нестійка і сповнена розчарувань. Ті з «героїв», хто може підігріти відданість

захисту прав журналістів в органах законодавчої та виконавчої влади;

Фундація захисту свободи слова та інформації – недержавна позапартійна організація, створена популярними громадськими діячами, в тому числі політиками, письменниками та художниками. Вона намагається дати відсіч порушенням свободи слова та займається справами переслідування журналістів;

Кримська спілка вільних журналістів та інші організації.

Отже, так само, як і в сфері створення громадських організацій, однією з найголовніших перешкод для перетворення ЗМІ у впливовий інститут громадянського суспільства є, з одного боку, стосовно низький рівень правосвідомості та нерозуміння переваг демократичних процедур владою елітою, а з іншого, – нерозвиненість судової влади, зневіра тих, на кого чиниться тиск, у тому, що можна знайти захист в органах правосуддя. До названих чинників долачується бідність загалом, а разом з нею – відсутність економічної незалежності й впевненості у власних силах інститутів громадянського суспільства.

Висновки щодо *становлення інститутів* громадянського суспільства в Україні – неоднозначні. Якщо су-

дити за темпами щорічного зростання кількості зареєстрованих громадських організацій, то можна сказати, що його основний структурний елемент – «третій сектор» – успішно розвивається. Якщо ж засновуватися на результатах опитувань про залученість людей до громадських організацій, так само як і про їхні наміри приєднатися до цих організацій у майбутньому, то можна констатувати звуження громадської участі (при наявності деяких резервів). Старі масові організації відмирають чи не швидше, ніж народжуються нові. Але це не завжди знаходить відображення в реєстраційних списках. Там є немало віджилих або й «мертвонароджених» одиниць. Разом з тим, у кожному місті, як і в кожній сфері суспільного життя, діють менш-більш стійкі, достатньо ефективні, відомі широкому загалу організації. Лише необізнаність з їх діяльністю породжує надмірний песимізм щодо розвитку громадського сектора і громадянського суспільства в цілому.

Зрештою, громадський сектор – це лише одна складова громадянського суспільства. З утвердженням інституту приватної власності були утворені приватні школи, вищі навчальні заклади, культурно-освітні установи, які також є проявом громадянського суспільства. Розвива-

матеріально (грошима, впливом, вигідними контрактами, співучастю в операціях) навіть серед дуже обмеженого кола найближчих прибічників із часом здобувають суттєву перевагу. В тому числі і перед талановітшими і симпатичнішими конкурентами. Такий природній відбір поступово трансформує соціальну структуру до якісно іншої моделі.

Клієнтела – пірамідальна структура, на вершині якої перебуває патрон, а фундамент такої піраміди складають залежні від нього (насамперед економічно, але не тільки) клієнти. Як правило, таких клієнтел близько десятка. Взаємовідносини між ними складні і нестійкі.

Прикладом клієнтельної структури є Cosa nostra – італійська мафія в Америці. Такий собі архаїчний і чужорідний анклав у розвиненому суспільстві. Типовим клієнтельним суспільством був Рим за часів Юлія Цезаря. Патрон був великим землевласником, економічно самодостатнім суб'єктом. Його основна функція полягала в забезпеченні зростання як власних доходів, так і залежних від нього клієнтів, вільновідпущеників і рабів. Політика тих часів являла собою складну мозаїку взаємовідносин між патронами основних клієнтел. Динаміка таких взаємовідносин грала значно більшу

роль, ніж традиційний поділ на оптиматів (олігархів) та популярів (демократів). Упродовж довгих років політику в Римі визначали не взаємовідносини між демократами і олігархами, а між двома непересічними діячами – Помпеем та Цезарем. Помпей Магн – оптимат, котрий зробив собі ім'я та спадок на придушенні повстання популярів під проводом Марія Цезарем. І загинув врешті-решт у боротьбі з тим же Цезарем.

Дев'яносто третій рік (як не згадати Юго) став роком зародження якісного переходу. Роком коли частина «героїв невидимого фронту» попередньої епохи накопичила таку кількість капіталів, які створили іншу якість, завдяки чому вони почали перетворюватися із успішних авантюристів у патронів, відповідальних за долю сотень, а відтак і тисяч залежних від їхніх махінацій людей. У дев'яносто третьому Ігор Бакай не тільки по справжньому розгортається на газовому ринку, але і починає втручатися в політику (фінансує першу президентську кампанію Леоніда Кучми). А Віктор Медведчук із Григорієм Суркісом, повернувши аферу з трастом «Омета ХХІ сторіччя», – Леоніда Кравчука.

Це був етап приходу в політику «неполітиків» Юфи,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ється благодійництво як форма громадської діяльності. З'явилось багато приватних ЗМІ. Поки що в країні існують значні проблеми з їх незалежністю та свободою слова, однак є і рух (в журналістському середовищі і поза ним), спрямований на виправлення ситуації. А сам факт організаційного становлення й суспільного визнання НДО, приватних установ та ЗМІ, що прагнуть до незалежності, є дуже важливим. Бо шлях трансформації усіх перехідних суспільств такий: від нових структур — до нової культури, а далі — через нову культуру до вдосконалення і розширення сфери впливу нових структур і до їх стабільного функціонування.

Значні громадські функції виконують також політичні партії. Хоча у своїх розвинених формах вони є елементом політичної системи, але і за своїм місцем у суспільстві, і за функціями, які вони виконують, партії мають прямий стосунок до громадянського суспільства. Як уже зазначалося, на політичному рівні вони представляють акумульовані та узагальнені ними інтереси різних суспільних груп; виступають *посередниками у стосунках громадянського суспільства і держави*. Партії забезпечують не лише політичну структурованість органів влади, а й зворотній зв'язок владних структур з народом. Залу-

чення значних верств населення до політики і до контролю за діяльністю державних структур в інтересах тих чи інших груп населення є змістом соціалізуючої функції партій. *З точки зору будівництва громадянського суспільства саме представницька й соціалізуюча діяльність партій є пріоритетною.*

В Україні поки що практично немає масових партій (принаймні не лівих). Велика частина партій перебувають у стадії становлення; вони, по суті, ще не вийшли за межі громадського сектора. Те саме можна сказати й про партії, які зменшили вплив на політику після численних розколів і функціонують лише на низовому рівні. Крім того, низові ланки будь-яких партій є радше структурами громадянського суспільства, ніж політичної системи.

В розвитку багатопартійності в Україні існують великі проблеми, що позначаються й на громадському житті. *По-перше*, українські партії — всього лиш посткомуністичні утворення, і вийти на шлях справжнього політичного плюралізму їм поки що не вдається. Їх «перевиробництво» призводить до болючої фрагментації не лише політикуму, а й усього суспільства²². *По-друге*, завдяки надмірному захопленню «партійним будівництвом» відбувся відтік і так нечисленної української еліти з грома-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Щербаня, Лазаренка, Шарова, Франчуків, ще одного Щербаня і ще багатьох інших. Але це були лише перші кроки. Реальне становлення клієнтельної (або по-українськи — кланової) системи припало на 94-й рік. Рік парламентських (березень-квітень) і президентських (липень) виборів. Проте ключовим моментом став жовтень — момент ухвалення «Програми радикальних економічних реформ» новообраного президента Леоніда Кучми. Продекларована цінова лібералізація, замість забезпечити рух до економічних свобод, конституювала епоху економічної безкарності для кланів. Україна віддається їм на відкуп. Саме після жовтня 94-го з'являється заборгованість по зарплатах і пенсіях, саме після жовтня 94-го починає наростати криза неплатежів. Відтепер клани стають економічною і політичною основою режиму. Але насамперед — його соціальною базою.

Клани відігравали роль не тільки економічних структур. Кланові піраміди стають в цей момент найвпливовішими соціальними структурами. Відтепер тільки належність до кланової ієрархії робить твій голос значущим і впливовим. З іншого боку, патрон сильний не тільки своєю економічною потужністю. Його сила визначається не меншою мірою чисельністю та відданістю його

клієнтів. Саме в цьому напрямку відбувався розвиток соціальної структури України після 1994 року.

По-перше, самі олігархи пішли в депутати і міністри. По-друге, вони стали вербувати власні команди успішних політиків. Вершиною цього процесу стало створення або перекуповування політичних партій. У 1994 році концерн «Славутич» (Суркіс, Медведчук) пробує перекупити Соціал-демократичну партію, але, незважаючи на більш ніж комфортні умови (свій міністр юстиції Онопенко, начебто професіонал-юрист Медведчук) операція проводиться настільки недолуго і брудно, що фальсифікації були анульовані, і в 1996 році доводиться створювати нову партію — Соціал-демократичну об'єднану.

Саме на цей період припадає створення таких партій, як Громада чи Народно-демократична, багатьох інших менш відомих. Партій, що стали політичними філіями конкретних клієнтел. На кожний клан — по партії. Чомусь всі ці партії проголошували себе соціал-демократами. Якщо на початку 90-х майже кожний активіст був націоналістом, то із середини десятиріччя всі починають пхатися в соціал-демократію. Бідна українська соціал-демократія. Як довго їй доведеться відмежуватися від такої «рідні»...

дянського суспільства в політику. І з кадрового, і з функціонального боку було б набагато краще, якби декотрі з них залишилися громадськими організаціями²³. *Потретьє*, в міру олігархізації економіки і політики, дедалі більша кількість партій поповнюють лави «другорядних» утворень, які нічого не вирішують, але служать прикриттям для тих чи інших великих (і часто тінювих) інтересів. А олігархічно-кланові партії, як уже було сказано, сприяють поширенню клієнтелізму та намагаються протидіяти проявам громадянської поведінки.

До важливих інститутів громадянського суспільства належать вибори. Існує пряма залежність між характером виборчої поведінки громадян і демократизмом органів влади. *Специфіка українського виборця як людини посткомуністичної епохи* полягає в амбівалентності його свідомості та поведінки, у поєднуванні здавалось би непоєднуваного. До позитивних моментів відноситься достатньо висока (в середньому на рівні 70%) виборча активність населення. Аналітики, однак, ставлять під сумнів те, що високий рівень участі виборців у голосуваннях є наслідком їхньої громадянської позиції. Вони схильні відносити активність українського електорату на рахунок звички, покірливості тощо. Окрім того, візна-

чаються негативні настрої значної частини електорату: прагнення голосувати не «за» щось чи когось, а «проти».

Самі виборці оцінюють мотиви свого голосування у 1998 р. так: для 28% головною спонукою піти на виборчі дільниці був «громадянський обов'язок», 21% хотіли «підтримати партії та кандидатів, яким симпатизують», 14% сподівалися «вплинути на процес управління країною». Отже 63% назвали цілком позитивні мотиви політичного характеру. Негативні наміри, серед яких бажання «засвідчити свою незгоду з політикою держави» (15%) та «перешкодити приходу до влади людей, яким не довіряю» (33%), притаманні в сумі 48% людей. Інші мотиви, не пов'язані з політичною боротьбою і політичним представництвом, відзначили 21% опитаних, у тому числі 15% голосували за звичкою²⁴.

Другою позитивною рисою є позитивне сприйняття самого факту голосування та віра значної частини населення в його суспільне значення. Згідно з опитуванням, яке провели «Демократичні ініціативи» в день парламентських виборів 1998 р., 45% виборців вірили, що вибори поліпшать ситуацію в державі і лише 4% думали навпаки²⁵. Голосування проходило доволі дружно попри незадовільну організацію роботи на виборчих дільницях²⁶. До

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ФЕОДАЛЬНА ЕПОХА

Тим часом соціальна структура дедалі більше ускладнюється, змінюється суспільна свідомість. Якщо в героїчну епоху суспільне буття було мітологізоване, то в клієнтельну епоху воно стає політеїстичним. Герої так і не спромоглися на чудо, якого від них всі чекали (оберемо нових, кращих! Вони зроблять!...). Потім чуда чекали від цілого пантеону богів – «Європа (Росія, дядечко Сем) нам допоможе!» Ці боги перебували у складних взаємовідносинах, як у реальному житті, так і, що важливіше, у суспільній свідомості.

Зрозуміло, що ця боротьба богів була ірраціональною рефлексією міжкланової боротьби. Ну, а чим завершуються війни між богами, ми знаємо – монотеїзмом. Залишитися має тільки один. Як в суспільній свідомості, так і в соціальній структурі.

1998 року після першої спікеріади лідер однієї з пропрезидентських фракцій отримав в управління державний пакет акцій заводу «Запоріжсталь». Ця, сама по собі, дрібна подія стала символом народження якісно нової системи. Коли Ігор Бакай віз у Туркменію львівські телевізори, міняв їх на газ і продавав його в Україні – це була його особиста операція. Його ризик. І тільки

його клопіт. Ніякий покровитель йому не був потрібен. І ділитися він ні з ким не збирався. Хіба що із власної ласки. В той момент він нагадував вольтерівського барона-розбійника, який чхати хотів на короля. Саме того, який генерала, посланого проти нього королем, перекупив разом з військом.

Тепер ситуація змінилася кардинально. Вищеназваний бізнесмен-політик отримує дохід тільки з ласки його величності. Він не ризикує нічим – його самого та його операції охороняє влада. А за це він змушений віддавати частку (зрозуміло лев'ячу) отриманого доходу. І віддано служити. Не всім це сподобалося. Лазаренкові, наприклад, точно не сподобалося. Але система клієнтел, де добровільно, де з примусом, а де і через знищення тих, хто опирався, трансформувалася в чітку ерархізовану піраміду взаємозалежностей. Зі своїм королем, своїми баронами і своїми кріпосними віланами. Настала *феодальна епоха*.

Приклад бунтівного Лазаренка тільки підтвердив цей перехід. Очевидно, що він і не думав опиратися цій тенденції централізації влади, а лише хотів зайняти місце на вершині піраміди. Але система продемонструвала, що вона робитиме з тими, хто посягає на «помазаника

кабін шикувалися черги, виборці приходили на дільниці по декілька разів, з розумінням ставилися до вимог дотримуватися процедури тощо. Але й у цьому є певний парадокс: *при низькій довірі органам влади* взагалі, а Верховній Раді — особливо, спостерігається доволі висока *довіра виборців до самого інституту виборів*.

До головних негативних рис українського виборця належать:

1) готовність поступитися неконституційному адміністративному тискові з боку місцевої та центральної влади;

2) невміння критично ставитись до пропаганди і з користю для демократії і власних інтересів міняти людей при владі.

У 1999 р., наприклад, місія ОБСЕ зареєструвала безліч порушень процедури президентських виборів, які зводились до потужного тиску держави на виборців з метою домогтись голосування за одного кандидата — Л. Кучму. І цей тиск найчастіше не зустрічав серйозного опору. У свідомості широкого загалу зі старих часів укорінилася *віра в незаперечну всемогутність чиновників*, з одного боку, *та в диво*, з іншого. З поведінки під час виборів не видно головного: розуміння переваг демократичного

ладу, який дає змогу *міняти людей при владі, виправляти помилки попередніх правителів та усувати допущені ними зловживання*. Поширюючи звинувачення на всіх, хто прагне влади («усі вони однакові»), люди знеособлюють владу і тим самим виводять конкретних осіб з під відповідальності.

Слушним є твердження, що *«в суспільстві лише починає формуватися традиція вибору взагалі»*²⁷. В ситуації вибору постсовєцька людина переживає дискомфортно. Це зумовлено як страхом перед ризиком, який супроводжує будь-який вибір, так і недостатнім знанням альтернатив та прищепленою в процесі виховання непевністю у своїй здатності приймати правильне рішення. Український електорат ще не відчуває себе суб'єктом великої політики і часом «купується» на найпримітивніші «хабаріки», стаючи знаряддям певних суспільних сил. На минулих виборах такими силами були впливові фінансово-промислові групи, кожна з яких з'єдналася з однією або з кількома партіями і поставила собі за мету оволодіти владою²⁸. Вперше за роки незалежної України олігархи вийшли з тіні і включилися в гонку за місця в парламенті. Після виборів розпочався процес їх легітимізації через партійні структури та парламентські фракції.

45



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

божого», котрий волею долі вже тримає скіпетр та корону. І наскільки мало тепер важать особиста харизма чи наявний капітал. Відтак клієнтела бунтівника була зруйнована і частково знищена, а частково асимільована.

Феодальна модель — стійка до зовнішніх ударів. Її стійкість пояснюється здатністю інкорпорувати, перетравити та асимілювати, зробивши частиною себе, найрізноманітніші елементи. Від галасливих націоналістів до полохливих комуністів. Але, з іншого боку, на відміну від усіх інших епох соціальної історії (як попередніх, так і наступних), феодальна система не терпить *опозиції до себе*, хоча і поблажливо ставиться до *своєї власної опозиції*. Реальна опозиція у феодальну епоху можлива тільки як позасистемний елемент (Олекса Довбуш або Робін Гуд) — не дуже рідкісний рецидив героїчної епохи, який придушується при найменшій спробі заявити про себе.

Для тих, кого зірвав з місця вітер свободи — це найважчий період. Складається враження, що крига покрие надію навіки. Принаймні на найближчі п'ятдесят років. А що таке п'ятдесят років для конкретної людини, як не вічність? Товариші один за одним відмовляються від

боротьби і понуро чалапають до замку найближчого феодала. Сум заповзає в серця героїв, що лише п'ятдесят років тому з веселим презирством йшли на барикади. І бідна була б Україна, надовго потрапивши до рук дрібних, безталанних і продажних хижачків. Якби не одне але...

Героїчна епоха в тій же Елладі тривала сотні і сотні років. А ембріон українського соціуму проминув її за якихось чотири роки (з 1990 по 1994). Тривалість клієнтельної епохи теж описувалася сторіччями. І знову ж таки в соціальній історії новітньої України вона не перевищила чотирьох років (з 1994 по 1998). Постає питання: а скільки триватиме феодальна епоха в Україні?

Може соціальна історія України зупиниться на цьому етапі? Очевидно — ні. Різниця потенціалів між ступенем розвитку економіки і рівнем структуризації суспільства залишається кількакратною. Суспільство епохи Людовіка Святого не може управляти економікою, де рівень концентрації капіталу давно перевищив сотню мільярдів доларів. Рухаємося далі.

Ну, і як же довго триватиме феодальна епоха? Тут ми ступаємо з твердих позицій емпірії на хиткий місток екстраполяцій. Тому будьмо обережними. Попередні

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Незрілість громадянського суспільства виявилась і під час проведення референдуму «за народною ініціативою» (насправді — під тиском лідерів олігархічно-кланових парламентських груп) у квітні 2000 р. В організації референдуму була низка сумнівних із правової точки зору моментів, на які не було адекватної публічної реакції ні з боку громадсько-політичних організацій, ні з боку широкого загалу, що підтвердило недовіру громадянського суспільства і тенденцію до згорання і деградації демократичних процедур та механізмів.

Картина розвитку громадянського суспільства буде не повною, якщо ми не врахуємо, як і наскільки зміни, що відбуваються на структурному рівні суспільної системи, впливають на свідомість людей. Чи формуються нові уявлення про стосунки суспільства і держави, про права та свободи громадянина, про його відповідальність за стан справ у суспільстві — відповідей на ці запитання пошукаємо в матеріалах соціологічних досліджень.

Під час всеукраїнського опитування громадян центром «Соціоінформ» та компанією «Соціс-Геллап» у липні 2000 р. респондентам було запропоновано висловити ставлення до таких тверджень: «Держава у нас побудована, а те, якою вона буде, залежить тепер:

1) Від суспільства: його розвиненості, культури, вміння відстоювати свої інтереси і впливати на дії людей при владі; 2) Від політичного керівництва: його компетентності, чесності, відданості суспільним інтересам, відповідальності перед народом». В реагуванні на ці твердження відбивається рівень усвідомлення громадянами власної відповідальності за подальшу долю країни або їхня схильність у всьому покладатись на державу. З першою відповіддю «згодних» та «радше згодних» виявилось 59%, з другою — 76%; «незгодних» та «радше незгодних» відповідно 27 і 12%; окрім того, 13 і 12% не змогли визначитися з цих питань. Отже, частка тих, хто розраховує на державу, значно більша, ніж тих, хто розраховує на самих себе та різні суспільні інституції.

Більшість українських громадян не роблять навіть спроб захистити свої громадянські права і людську гідність, користуючись Конституцією та законами. Відповідаючи на питання, що вони роблять в випадку порушення їхніх громадянських прав, майже 47% опитаних заявили, що вони не роблять нічого, а 17% сказали, що в такому разі вони «використовують зв'язки». І тільки біля 15% опитаних звертаються за захистом своїх прав до суду.

два етапи тривали по чотири роки. Логічно припустити, що тривалість третього етапу еволюції соціуму не відрізняється особливо від попередніх.

Тим не менш хотілося б більшої впевненості. Чи можемо ми знайти якісь, нехай і непрямі, критерії, що підтвердили б, або спростували тривалість феодальної епохи? Виявляється, є! Феодальна епоха складається з двох основних етапів. Перший — становлення системи васальних залежностей. Другий — зміцнення абсолютизму. Це етап, коли король починає боротися проти своїх найближчих феодалів.

Чи спостерігаємо ми такі процеси в Україні? Однозначно, так. Президент раптом розпочав бойові дії проти своїх ближчих олігархів, саме тих, хто тільки-но привів його до влади на виборах 99-го року. (Між іншим, паралельно аналогічні процеси відбуваються в Росії.) Війни української фронди розпочалися зразу після президентських виборів 99-го року. Їхній пік прийшовся на кінець літа — початок осені 2000. На жаль, аберація близькості заважає нам говорити про процеси, що відбуваються довкола нас і частиною яких ми є, із впевненістю і визначеністю. Ми не можемо сьогодні достовірно стверджувати, на який саме період припала середина фео-

дальної епохи, — через два роки після її початку, чи через півтора, на кінець осені 99-го, чи на кінець літа 2000.

Безумовно, всім нам хочеться, щоб некомфортні (перш за все з етичної точки зору) епохи незрілості соціуму проминули якнайшвидше. Хочеться, щоб середина феодальної епохи настала через півтора року після її початку, а кінець — 2001 року. Тим паче, що події кінця 2000-го похитнули до самих основ феодальну піраміду. З іншого боку, в першій половині XVII сторіччя у Франції тільки починалася Фронда, а в Британії королю відрубали голову і феодальна епоха фактично завершилася. Тобто епохи можуть наповзати одна на одну.

Однак, як кажуть — будемо сподіватися на краще, але готуватися до гіршого. Будемо виходити з гіршого (повільніших темпів еволюції) і стверджувати з високим ступенем вірогідності, що у випадку стихійності процесів (насамперед за відсутності зовнішнього втручання) кінець феодальної епохи настане не пізніше 2002 року.

ІДЕОЛОГІЧНА ЕПОХА

Особливістю трьох перших етапів розвитку соціуму є те, що переважна більшість соціальних груп відсторонені від будь-яких механізмів впливу. І у феодальну

Парадокс полягає в тому, що пересічний український громадянин не вірить владі, не вміє й боїться її контролювати, а водночас розраховує на неї. Серед сил, спроможних вивести Україну з кризи, на першому місці стоять Президент – 20%, уряд – 10%, диктатура особи («залізна рука») – 16%. Сили, які на думку опитаних здатні найкраще захистити їхні інтереси, розташовані в такій послідовності: авторитетний лідер – 16%, народний депутат – 14%, засоби масової інформації – 12%, політична партія чи об'єднання – 11%, профспілки – 9%. Низьким є протестний потенціал суспільства та рівень довіри до організацій, які могли б його підвищити – політичних партій і громадських організацій.

Індиферентність людей до свого правового буття у постсовєцьких країнах обумовлена неподоланою з совєцьких часів ситуацією, за якої, як писав один російський журналіст, «громадянин завжди внизу і намагається пристосуватися до неприємностей, які насилають згори»²⁹. Йдеться про відірваність влади від людей, її безвідповідальність та непідконтрольність народів. Опитування, про яке тут йдеться, показало, що люди загалом визнають, що влада в Україні непідконтрольна народів. Причини такого стану 62% опитаних пов'язали або із залеж-

ністю громадян від влади, або з відсутністю у них достатньої інформації для здійснення контролю, або з протидією держави таким спробам. Ще 30% вказали на те, що громадяни цікавляться більше матеріальними проблемами, і їм мало хвилюють питання контролю за виконанням владою своїх повноважень (т.зв. проблема «вживання» та матеріальної орієнтованості загалом). Лише бл. 5% вважають, що громадяни або намагаються контролювати владу та не допускати зловживань з її боку, або що такі процеси в Україні наростають (опитування проводилося в середині 2000 р.).

ВИСНОВКИ

Концепція громадянського суспільства сформувалася на зорі нового часу, як усвідомлення переходу суспільства до цивілізованого стану, до встановлення між членами суспільства тісних соціальних зв'язків, які забезпечували його силу і стійкість.

Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, невтручання держави в життя громадянського суспільства. Відносини і взаємовплив громадянського суспільства і держави – цих двох підсистем єдиної суспільної системи



h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

епоху, і в клієнтельну, і в героїчну. Чи існує в Україні соціальна група найманих працівників? Безперечно. Чи має вона хоч якісь механізми впливу? Безумовно, ні. Але чи усвідомлюють, хоча б, люди, що складають найбільшу соціальну групу України, себе як одне ціле? Теж – ні. Але це сьогодні, у феодальну епоху...

Згадаємо, як починалася Велика французька революція. В 1789 році один з її ідеологів – Сійєс – пише брошуру під назвою «Третій стан», де між іншим каже:

- Що таке третій стан?
- Нічого.
- Чого він хоче?
- Стати чимось.

Нова епоха починається з того, що соціальні групи, які перебувають внизу піраміди, раптом починають вимагати прав, механізмів самореалізації, каналів впливу. «Партія, дай покермувати!» Пробуджуються ті прошарки суспільства, які досі були безнадійно пасивними. Свобода, рівність, братерство! А всіх аристократів ми відправимо на гільотину! Нову епоху можна було б назвати «епохою пробудження» або «епохою соціальних воєн». Але ми для визначення нової епохи візьмемо інший критерій.

Основним механізмом консолідації конкретної соціальної групи в цю епоху виступає ідеологія. Причому цією зброєю починають користуватися всі соціальні групи: і «нові», і «старі». Коли 1848 року Маркс і Енгельс написали «Маніфест комуністичної партії», його назвали «Маніфестом четвертого стану». Інший приклад. У 1815 році, одразу після наполеонівської грози, на Віденському конгресі було утворено «Священний союз», який виконував роль військового, політичного, але, що важливіше, ідеологічного консолідатора феодальних монархій. Дуже показово, що теократичний Ватикан та модерністська Велика Британія, які не були організовані як світські феодальні монархії, до «Священного союзу» не приєдналися.

Ідеологічна епоха – це період війни всіх соціальних груп проти всіх. Як правило, вона починається з кривавого рецидиву, ім'я якому – громадянська війна, а по суті є соціальною революцією.

В Англії вона почалася 1640 року, і піком її стала стра- та короля Карла I. У Франції – 1789, в Німеччині – 1848. Кромвель і Карл I, Робесп'єр і Людовік XVI, Ленін і Микола II стали символами соціальних (не плутати із соціалістичними) революцій. І хоча Гогенцолерівській та Габ-

— є визначальними у забезпеченні демократичного розвитку країни.

Громадянське суспільство — це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими, політичними відносинами між самими індивідами, які не опосередковані державою. В ньому вільно розвивається асоціативне громадське життя, діють установи та ЗМІ, формуються і функціонують найрізноманітніші громадські об'єднання.

Громадянське суспільство потребує і створює передумови для децентралізації державної влади шляхом передачі значної частини її функцій органам самоврядування. Воно розвивається в умовах правової держави і саме є базою для неї. Рівновага між громадянським суспільством і державою — важливий чинник стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості та політичного безсилля народу.

За роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства, рис, які істотно відрізняють його від життя за комуністичного режиму. Формально існує правове поле, не-

обхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ.

Водночас активність громадських організацій та їх вплив на суспільне життя і свідомість людей ще недостатні, а рівень правової захищеності індивідів і груп, які вони утворюють, далекий від бажаного. Засоби масової інформації, які мали б підвищувати рівень цієї захищеності, самі поки що потребують захисту. Тиск як з боку держави, так і з боку могутніх приватних інтересів позбавляють ЗМІ свободи та неупередженості, а людей — повної та об'єктивної інформації. Це особливо помітно в періоди, коли вирішуються важливі політичні питання (під час виборів, референдумів, політичних кризових ситуацій тощо).

Громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури, не стало противагою владі. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері стосунків між державою і громадянином (суспільством), в судово-правовій системі. Покладання на «зв'язки» при захисті особистих інтересів та на «керівництво» при розв'язанні суспільних проблем, так само як і мовчазне сприйняття зловживань під час виборів та референдумів, свідчать про те, що *політична культура грома-*

сбургській династії вдалося уникнути гільйотинування, ба більше, пригасити революцію 1848 року, але самого поступу суспільних трансформацій зупинити не вдалося нікому. Навіть Бісмаркові. Страшна і велична епоха класових битв принесла з собою дві революційні ідеї: соціальної рівності та прав меншин, і серед них прав найменшої з можливих груп — прав людини.

І знову виникає питання часових меж. Ми з'ясували із високим ступенем вірогідності, що ідеологічна епоха настане в Україні до 2002 року. Час, який українське суспільство витратило на подолання перших трьох ембріональних етапів, дорівнює чотирьом рокам. Скільки ж часу забере ідеологічний етап розвитку? Відповідь не така вже й проста.

З одного боку, різниця потенціалів між рівнями розвитку економіки і суспільства поступово скорочуватиметься. Це може уповільнити швидкість процесу соціальної еволюції. А відтак призвести до збільшення часу, необхідного для подолання етапу. З іншого боку, різниця потенціалів між ступенями розвитку соціальних структур України та її (перш за все західних) сусідів залишатиметься високою. Крім того, якщо попередні епохи в нормальному темпі тяглися більше тисячоліття

кожна, то ідеологічна епоха продовжувалася 100-150 років.

Ми не можемо оцінити ступеню впливу таких різноманітних факторів, одні з яких провокують скорочення, а інші — збільшення часу, що його потребуватиме соціум України для подолання ідеологічного етапу ембріональної стадії свого розвитку. Тим не менше, в нульовому наближенні ми можемо передбачити, що цей термін буде близьким до середнього темпу соціальної еволюції в ембріональній фазі і складатиме близько чотирьох років. Тобто ідеологічна епоха в Україні триватиме до 2004-06 року. А що ж буде далі? Україна в попередні віки вже мала в своїй історії і героїчну, і клієнтельну, і феодалну епохи. Причому неодноразово. На жаль, під дією різних чинників (внутрішніх або зовнішніх) еволюція переривалася і починалася від самого початку. І не з ембріональною швидкістю. Бо в ті часи економіка знаходилася на найнижчому — натуральному — рівні розвитку із низьким рівнем концентрації капіталу. Та й у сусідів суспільство було на первісних стадіях розвитку. Отож, досвіду ембріональної еволюції соціуму в світі практично не було. І шукати приклади, якщо й не тотожні, то хоча б подібні, видається справою маловдячною.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дянськості в Україні залишається недостатньо розвиненою.

Зважають вкорінені у масовій свідомості *стереотипи тоталітарного минулого*, у тому числі й персоналістської орієнтації більшої частини людей; їхнє сподівання на те, що порятунок прийде від «сильного лідера» і як наслідок — вибігальна позиція замість громадянської активності. Загалом, можна сказати, що структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати свої власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії.

Існує доволі розповсюджений стереотип, буцім громадянське суспільство *не можна будувати*. З одного боку, в цьому твердженні є зерно правди. Адже засновані на довірі стосунки і бажання об'єднуватись не можна задати згори якимось рішенням чи законом. Але, з іншого боку, якщо врахувати, яку велику роль у становленні громадянського суспільства відіграє правове поле, створене державою, а також соціальна структура, тип якої у перехідному суспільстві прямо залежить від урядової політики, то стає очевидним, що серед чинників, які обумовлюють силу або, навпаки, кваліть громадянського суспільства, важливу роль відіграє держава та її зусилля

щодо формування умов для функціонування громадянського суспільства. Серед шляхів покращення ситуації з формуванням громадянського суспільства в Україні можна назвати наступні:

утвердження принципу верховенства права, формування правової держави та самообмеження держави у відносинах з громадянами та їхніми організаціями, визнання нею автономності структур громадянського суспільства;

підвищення рівня гарантованості прав і свобод; позбавлення людей страху бути покараними «за ініціативу» і самостійні дії; забезпечення більшої захищеності громадян від свавільних дій уряду і місцевих властей;

створення адекватної соціальної структури на основі розвитку приватної власності та ринкових відносин, формування середнього класу, підвищення життєвого рівня основної маси людей, звуження сфери бідності, з одного боку, та обмеження впливу олігархічних кланів, — з іншого;

продовження практики створення найрізноманітніших захисних та самопомогових організацій, здатних виконувати соціалізуючі функції, а також громадських та громадсько-політичних організацій, які стежать за дотриман-

49



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Крім того, вершиною соціальної історії України до сьогодні була саме ідеологічна епоха. Період панування марксистсько-ленінської ідеології з одного боку до сьогодні *de facto* є етапом найрозвинутішого соціуму, найскладнішої його структури за весь час існування України. Але, з іншого боку, на цьому етапі відбулося «заморожування» подальшого розвитку, і просування далі ідей класової боротьби розглядалося як найбільший злочин перед системою. Навіть тоді, коли «експлуаторські класи» (звісно якщо за такий не вважати номенклатуру) були знищені.

Україна в складі СРСР і всього соціалістичного табору продовжувала класову війну. І той факт, що «пролетаріат Заходу піддався впливу опортуністів та ревізіоністів і не збирається скидати ярмо ненависної буржуазії», не викликав цікавості або якихось інших емоцій, крім роздратування. Зажирили вони там, заїлися. Ось чому тепер особливо цікаво — що ж відбувається там, де нас ніколи не було, і де ми всі сьогодні так мріємо опинитися?

ЕПОХА СОЛІДАРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ідеологічна епоха починається з претензій різних соціальних груп на виключність (блакитна кров, двигун нації, мозок народу, могильник буржуазії, який завоює весь світ). Пантеон найкращих, серед яких кожного (одноосібно) чекає світове панування. Зорієнтованість на війну до останньої перемоги, віра у власну виключність і класове месіанство створює умову визначальної непримирності.

Але в перерві між класовими битвами розколоте суспільство примудряється щось-таки зробити. Всупереччій війні. Заводи, залізниці, міста, телекомунікаційні та енергетичні мережі — все те, що ми називаємо сучасною цивілізацією. І хоча війна не припиняється ні на день, поряд із бастионами соціальних битв проростають паростки соціальної співпраці, ба більше — соціальної солідарності. Бо коли завод простоює через страйк чи локаут, програє і працівник, і власник.

Наслідком битв стали не тільки перемоги та поразки, герої та мученики. Наслідком соціальних баталій стало також і налагодження процедур примирення, випрацювання механізмів розв'язання конфліктів, досвід співпраці і спільний потяг до дедалі ефективнішої, спра-

ням права урядовцями і не допускають їхнього втручання у громадське життя;

розвиток системи спонсорської допомоги та меценатства (у тому числі й шляхом вдосконалення законодавства);

забезпечення вищого рівня незалежності ЗМІ та їх активнішої участі у формуванні громадянського суспільства — через просвіту громадян та популяризацію громадських ініціатив;

використання сімейного виховання, системи загальної та професійної освіти для формування нових цінностей та орієнтацій молоді;

відродження національної традиції громадського життя і пошанування закону.

¹ Див.: Гарань О. Убити дракона. — С. 130.

² Там само. — С. 129

³ Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. — Київ, 2000. — С. 78

⁴ Маємо декілька спроб «обліку» та класифікації недержавних або неурядових організацій (НДО або НУО). Довідник, що охоплює недержавні організації усіх областей України, вийшов у 1997 р. (видання Творчого Центру КА-УНТЕРПАРТ та Фондів «Counterpart», «Євразія» та Міжнародного Фонду «Відродження»). Він налічує 1631 організацію, подає їх адреси, а також вказує напрям та різновид діяльності кожної організації. Львівське обласне управління статистики та Фонд розвитку громадських організацій «Західноукраїнський ресурсний центр» (ЗУРЦ) у 1998 р. видали подібний довідник, який стосується Львівської області. Він містить 1830 назв легалізованих об'єднань Львівщини (з них 990 діють в обласному центрі), а також деякі узагальнені рисунки і таблиці. (Див.: Довідник неурядових організацій України. — Київ, 1997. Громадські об'єднання у Львівській області. Інформаційно-статистичний довідник. — Львів, 1998)

⁵ Цілком імовірно, що тоді значним був недооблік місцевих та регіональних організацій, у той час як зараз їх чис-

ведливішої і конкурентоздатнішої системи. Системи, від якої вигравали б усі. Настає *епоха солідарного суспільства*. Соціум, як структура, стає усе складнішою системою, з дедалі більшою кількістю активних елементів, пронизаною тисячами і тисячами невидимих ниток, що зв'язують різні соціальні групи між собою.

Солідарне суспільство — конструкція, вигідна для всіх соціальних груп. Відтепер зусилля зосереджуються не на тому, *як поділити* яблуко (кому скільки дістанеться), а на тому, *як зробити* спільні зусилля ефективнішими, як збільшити яблуко. І тоді суспільство в цілому та окремі соціальні групи зокрема починають отримувати реальний зиск від солідарної системи. Зиск, що перевищує будь які гіпотетичні вигоди від соціальної війни. З цього моменту вихід із солідарної системи означатиме тільки втрати. Відтепер система стає по справжньому стабільною. Герберт Маркузе з цього приводу сказав: «Вказівку на міцність суспільної організації необхідно додатково пояснити, враховуючи специфіку розвинутого індустріального суспільства, в якому, на нашу думку, створюється нова соціальна структура шляхом інтеграції соціальних сил, спрямованих у минулому на заперечення і трансцендування, із системою, що встановилася».

Потрібно чітко усвідомлювати — солідарна система зовсім не означає відмови від *класової боротьби* і укладення якогось «пакту про довічний соціальний мир». Нічого подібного. Солідарна система — це добровільна відмова від *класової війни* на знищення. А класова боротьба продовжується із дедалі зростаючою інтенсивністю. Ніколи у «невпорядкованій Україні» не було такого розмаху страйкового руху, як у «мирній Франції». Ні до 91-го, ні після. Але ця боротьба розгортається в межах чітко визначених (далеко не завжди на папері, юридично), погоджених усіма суб'єктами правил гри. Правила гри для класової боротьби на новому етапі встановлюються так, щоб від цього виграла не якась одна соціальна група (чи то буржуй, чи то пролетар), а суспільство загалом. Змінюються не тільки правила гри, а й лексика. На зміну буржуа приходять роботодавці, пролетареві — найманий працівник.

Як правило, становлення солідарної системи припадає на тяжкі часи — війна, окупація, наднапруження повоєнної відбудови. В момент, коли суспільство стоїть перед дилемою або знищення (зникнення), або виживання за рахунок загальнонаціональної міжкласової солідарності. Яскравим прикладом народження солі-

ло може бути дещо перебільшеним. Поки що не вироблено загальноприйнятної методики зведення даних реєстрації НДО на різних рівнях; під час підрахунку ієрархічно побудованих організацій можливе дублювання одних і тих самих організацій тощо.

⁶ Цитовано за: Nations in Transit. 1999-2000. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Edited by Adrian Karatnycky, Alexander Motyl, and Aili Piano. — Washington: Freedom House, 2000. — P.664-665.

⁷ Business and Charity. Report. — Lviv: «West Ukrainian Resource Center» foundation for the development of public organizations, 1998.

⁸ Від англ.: volunteerism — добровільна активність на ниві громадської праці.

⁹ Див.: Політичний портрет України. Українське суспільство 1994-97. — Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». — 1998. — № 20. — С. 14.

¹⁰ Nations in Transit. 1999-2000... — P.665.

¹¹ Див. Скоциляс Е. Н. Громадська думка про НДО в Україні // *Громадські ініціативи*. — Випуск 5-й. — С.2.

¹² Там само. — С.5. На такий висновок наштовхують також регулярні соціологічні опитування громадської думки службою Соціс-Геллап в Україні, які показують, що

приблизно 25-30 відсотків населення постійно засвідчують свою необізнаність, незаінтересованість, байдужість до політики і громадських справ взагалі.

¹³ Там само.

¹⁴ «Nations in Transit. 1999-2000...» — P. 668.

¹⁵ В цій передачі проглядався не лише низький рівень професіоналізму, що дратувало телеглядачів, а й соціальне замовлення, формула якого була простою, як за совєцьких часів — паплюження усіх, хто йде до влади.

¹⁶ Не дивно, що спостерігачі від ЕС прийшли до висновку: «Центральні канали телебачення контролюються політичними та економічними угрупованнями, які підтримують Президента та виконавчу владу, — факт, що підтверджується кількісними даними...» «УТ-1 транслює програми державної телекомпанії і є рупором виконавчої влади і, таким чином, підтримує Народно-демократичну партію (НДП). Випуск новин та аналітичних передач (УТН, «Сім днів»), політичних ток-шоу («Саме той»), публіцистичних програм («Акценти») знаходяться під впливом представників «партії влади», в яких вони представлені у вигідному світлі, в той же час вони намагаються дискредитувати своїх опонентів». (Моніторинг висвітлення засобами масової інформації парламентських виборів в Україні в березні 1998 року. Заключний звіт, липень 1998 року.

51



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дарного суспільства може слугувати Бельгія. 1944 року в умовах окупації на конспіративній квартирі відбулася зустріч представників підприємницьких та робітничих організацій країни. На цій зустрічі обговорювалися принципи, на яких буде розбудовано повоєнну Бельгію. Саме ці принципи лягли в основу нової Конституції. Показово, що принципи, погоджені в таких незвичайних умовах, і досі сумлінно виконуються усіма гравцями соціального ансамблю. Незважаючи на колосальну зміну вагових співвідношень між різними соціальними групами, зміну самої соціальної структури, через народження нових соціальних груп.

Найцікавіше те, що прихід ери солідарного суспільства зовсім не означає кінця соціальної історії. Перефразуючи класиків марксизму, можна сказати: «Тільки тоді і починається справжня історія людства». Тільки на відміну від комунізму, що мав стати безкласовим чи точніше однокласовим суспільством, таким собі театром одного актора, солідарне суспільство є складним ансамблем різних соціальних груп, яке можна порівняти із симфонічним оркестром.

Соціум завершує період своєї незрілості і відтепер прагне еволюціонувати до дедалі адекватніших форм.

Як в сенсі еволюції самих соціальних груп, так і в сенсі народження нових, або сходження з арени окремих діючих соціальних груп. Ця еволюція відбувається під впливом економічних, культурологічних, етатичних та інших факторів невинно та безперервно. Вона може бути продуктом стихійних процесів, чи наслідком свідомих дій.

На щастя, все це не просто фантазія. Сьогодні цей світ починається зовсім недалеко від західних кордонів України. Через декілька років ми можемо стати його частиною.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Проаналізувавши еволюцію соціальної структури України, ми можемо зробити такі висновки:

1. Еволюція соціальної структури України є сьогодні і залишиться на ближчі роки одним із найвагоміших факторів, що визначатиме процеси становлення України.

2. Еволюція соціальної структури України відбувається в режимі ембріонального розвитку — режимі послідовного проходження всіх етапів розвитку соціуму від найпримітивніших соціальних структур до дедалі складніших конструкцій.

— Дюссельдорф: Європейський інститут засобів масової інформації. — С.28-29).

¹⁷ Див: Моніторинг висвітлення... — С.28-29.

¹⁸ Група спостерігачів з Європейського інституту засобів масової інформації розглянула висвітлення виборчої кампанії у березні 1998 р. в 6 газетах: «День», «Киевские ведомости», «Голос України», «Сільські Вісті», «Урядовий кур'єр», «Всеукраїнские ведомости» і прийшла до висновку, що односторонність та упередженість щодо партій мала місце з боку майже всіх газет. «Була помітна відсутність об'єктивного висвітлення кампанії: більша частина висвітлення надавалась партіям, які подобаються або не подобаються, чи партіям, що мали найбільший рекламний бюджет». (Там само. — С. 36; 49). «Майже кожна газета, що підлягала моніторингу, продемонструвала величезну політичну заангажованість згідно з її структурою власності та фінансовою залежністю». (Там само. — С.41).

¹⁹ Кожне фінансово-промислове угруповання під час виборів почало формувати свої ЗМІ, котрі «перетворились на показник сили кожної групи як політичної сили». Згадаймо, як навіть формально парламентська газета «Голос України», обслуговуючи інтереси клану П.Лазаренка, не лише випустила безоплатний номер газети, виключ-

но присвячений цій одіозній фігурі та його партії, але й з номером в номер публікувала нестримні дифірамби на його честь, назвавши одну з публікацій «Райони і села Павла Лазаренка».

²⁰ «У журналістів осталась одна свобода: вибирати зависимість» // *Зеркало недели*. — 1997. — 6 марта.

²¹ Там само.

²² Звичайно в Україні немає *сотні політичних партій як факту політичного життя*. Є лише список реєстрації партій (від часу здобуття незалежності й дотепер), у якому налічується понад 100 позицій. Одні з цих утворень давно розпалися, інші стали неієздатними, ще інші — були створені лише на папері. Правдою, однак, є те, що процес суспільно-політичних розмежувань в Україні не тільки не змінився на зворотній процес консолідації, а набув (не без сприяння заінтересованих груп та осіб) характеру безглуздої нескінченності. Найсумніше в цьому процесі те, що *дискредитується сама ідея партії як інструмента здобуття влади і здійснення державної політики*. Дедалі більше з'являється партій виключно задля того, щоб заробити гроші, а також партій-іграшок, створених для забави, чи то для веселого скандалу. Одна з них, «Партія шанувальників жінок» П.Зіброва компрометує дві суспільні ідеї одночасно: *ідею партії як організації одному*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

3. У процесі еволюції соціум послідовно проходить етапи героїчної, клієнтельної, феодальної, ідеологічної та солідарної епох, що плавно та органічно переходять одна в іншу.

4. Героїчний етап еволюції соціуму України тривав із 1990 до 1994 року, клієнтельної — від 1994 до 1998. Феодальна епоха розпочалася 1998 року, і ми можемо стверджувати з високим ступенем вірогідності, що завершиться вона ще до 2002 року. 2000 рік став роком переходу феодальної епохи зі стану становлення до етапу зміцнення королівської влади і боротьби монарха з найближчими васалами. Ідеологічна епоха вірогідно триватиме до 2004-06 року. Після цього, очевидно, слід очікувати народження солідарної системи соціуму України.

ЮРІЙ БУЗДУГАН
ТЕКТОНІЧНІ
ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ

52

В с і м ' і

138 *семби*

ців, які прагнуть змін у суспільному житті на основі певної ідеології, та ідею рівноправності жінки, яка в такий спосіб «галантно заперечується». Ніхто не запитав цього «лідера», чим відрізняється його «партія» від клубу преферансистів чи, скажімо, від товариства любителів кішок.

²³ Завдання, які ставлять перед собою такі об'єднання як «Партія реабілітованих тяжкохворих України», «Українська партія справедливості» (що займалася виключно проблемами «афганців» та чорнобильців), «Партія захисту прав споживачів» та деякі інші, не є «партійними» за своєю суттю. Вони із значно більшим успіхом могли б реалізуватись через громадські організації. Навіть про Партію зелених можна твердити, що було б значно краще, якби вона залишалась рухом чи громадською організацією. Тоді перипетії політичної боротьби не поглинули б її слабких сил, їй не треба було б (заради фінансування цих перипетій) втягувати у свої лави зовсім не зелених представників бізнесових кіл, а її лідерів не довелося б сушити голом над проблемою, висуватися чи не висуватися кандидатом у Президенти. Організація займалася б тим, для чого й була колись створена: відслідковувала б ситуацію з довкіллям, будила б громадську думку і здійснювала тиск на владні структури в інтересах покращення екологічної си-

туації. Від перетворення громадських організацій у партії можливо виграють окремі особи, але аж ніяк не суспільна справа, за яку вони нібито борються.

²⁴ Бюллетень Соціс/Геллап, квітень 1998 р. За даними опитувань вимальовується масив приблизно у 30-35% виборців, які прямо чи опосередковано демонструють свою політичну необізнаність, незацікавленість чи байдужість. І саме таким було число виборців, які проголосували за дрібні, штучно утворені партії, які не мали шансу подолати 4% поріг проходності і отримати депутатські мандати.
²⁵ Див.: І.Попов. Вибори в Україні: війна кланів чи війна з кланами? / В кн.: Назад, Україно: робота над помилками. — Київ, 1998. — С.3.

²⁶ Дезорганізацію на виборчих дільницях викликало голосування за партійні списки, яке сповільнювало процедуру голосування, вимагало додаткових роз'яснень тощо.

²⁷ Див.: І.Попов. Вказана праця / Назад, Україно: робота над помилками. — С.6.

²⁸ Там само.

²⁹ Див.: С.Митрофанов. Подвійний рахунок в економіці породжує подвійний рахунок у моралі і праві // *День*, 28 липня 1999.

53



АНТОНІНА
КОЛОДІЙ
СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

а н д р і й к и р ч і в

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА

СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ

НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

а н д р і й к и р ч і в 2 0 0 1

вольній новій

в о л ь н і й н о в і й . . .

У тепер вже далекому і майже історичному 1991-му здавалося: наявність власної держави негайно вирішить якщо не всі, то принаймні більшість видимих і невидимих проблем, що нашарувалися за майже три чверті століття господарювання найкривавішого досі тоталітаризму. Ці романтичні мрії стосувалися практично всіх сфер життя відновленої держави — економіки, суспільства, політики, безпеки, вибору власного місця і власної ролі у світовій співдружності. Впродовж десяти років таки відбувалися зміни — мінялися уряди, Президенти, вектори зовнішньої політики. Проте зміни, як і всякий процес, в сприйнятті їх консументів оцінюються виключно за результатом, проміжним чи остаточним, а причини невдач залишаються для аналізу другого ешелону — тим, кого у постсовецькому просторі прийнято називати інтелектуальною елітою (в цивілізованому світі цю касту називають *decision-making elites*, вказуючи цим, що її сумарний інтелект не є «річчю в собі» чи інструментом фіксації

Стаття А.Колодій є частиною написаного
авторкою розділу
книги «Основи демократії»,
яка буде опублікована в межах
українсько-канадського
проекту «Демократична освіта».
Публікується з дозволу керівника проекту
Джорджа Перліна.

В СІМ'І ВОЛЬНІЙ НОВІЙ... ↗

138 семби вольній новій

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

здійснених фактів). Отже, основним запитанням у цьому аспекті було і залишається – чи стали пересічні громадяни почуватися більш затишно, безпечно, зокрема – в контексті всезростаючої амплітуди зовнішньополітичних альтернатив? Чи зріс, врешті, ступінь безпеки держави, як суверенного суб'єкта міжнародного права за десять років діяльності з гордим означенням «державотворча»?

Відповідь, на превеликий жаль, буде однозначною – ні. І не лише через засмальцьований від перманентного ужитку перелік-штамп об'єктивних причин чи хронічне розмагнічення компаса українських пріоритетів у зовнішній політиці. Перша і основна причина загадковості поведінки владних еліт України у формуванні політики безпеки власної держави полягає у банальній залежності від «совкового синдрому» застосування реактивної, а не активної стратегії, узгодженні її *a priori* з усіма можливими і неможливими, реальними чи уявними партнерами і акторами світової політичної сцени, вічного страхування і перестраховування себе від ймовірної відповідальності за свої вчинки.

Оскільки керунок руху України за останнє десятиліття нагадує опис коливання маятника і не дає жодного уявлення про генезу визрівання хоча б якоїсь національної концепції чи стратегії безпеки, то в цьому контексті слід бодай пригадати статистику подій і фактів, як у самій державі, так і докола неї.

На хвилі ейфорії відтворення Української державності у 1992 році було прийнято безліч гарних, доречних, навіть до певної міри стратегічних рішень і постанов, які, проте, більше нагадували пакет декларацій намірів. Куди вистелена дорога добрими намірами, відомо. Отож, Україна вирішила майже відразу: інтегруватися у всі можливі європейські та євроатлантичні структури, швидко і ефективно провести економічні реформи (справедливу приватизацію, ринкові реформи тощо), здійснити увесь набір відомих демократичних перетворень.

Беручи до уваги загальноприйняті норми демократії, зокрема вимоги щодо прозорості оборонного бюджету та цивільного контролю над ним, керівництво України досить швидко у складний перехідний період пішло на заміну військового керівни-

АНДРІЙ КИРЧІВ
ЗОВНІШНЬО-
ПОЛІТИЧНА
СКЛАДОВА
ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: На варті демократії

а н н і д у б е н т о н

Громадянське суспільство не є тим елементом демократичного життя, який активно й неухильно упривнююється, тільки-но сторінка історії перегорнута, і далеко не позбавлена сенсу думка Ралфа Дарендорфа [Dahrendorf R. *Réflexions sur la révolution en Europe*. Paris: Le Seuil, 1991. – P.113], котрий зауважив тим, хто міг би мати ілюзії щодо темпів історії в галузі зміни світогляду: досить шести місяців, аби написати Конституцію, шести років, можливо, вистачить для впровадження реформ, але, безперечно, й шістдесяті роки бракуватиме для закладання підвалин громадянського суспільства. Проте, певної кількості інгредієнтів – суміші історії, традицій, суспільних звичаїв, пам'яті про репресії, оновлення поколінь, адаптації до нових умов – вистачить для окреслення контурів справжньої соціальної тканини, яка не може не вплинути на майбутнє країни та її місце у світі.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ка Міністерства оборони цивільним, не надто піклуючись про ймовірні наслідки цих переміщень для національної безпеки, зокрема в її зовнішньополітичному виразі. А наслідки, як з'ясувалося, перевищили найгірші сподівання. Так, скажімо, програма поступового скорочення малоефективних і громіздких Збройних Сил з метою їх поступового перетворення у мобільну професійну армію насправді призвела до диспропорції в структурі цих сил і зниження боєздатності більш як на 70% у порівнянні із показниками 1992 року.

Водночас із проголошенням незалежності Україна задекларувала своє бажання стати без'ядерною і нейтральною (позаблоковою). Переважна більшість фахівців із проблем міжнародної політики цілком слушно зробили висновок, що у 1991 році подібний тактичний крок був чи не єдиним засобом змусити Москву офіційно визнати втрату контролю (принаймні в рамках міжнародного права) над цим ласим шматком покійного Союзу. Проте ревність і водночас алогічність Києва у виконанні своїх міжнародних зобов'язань дивувала і продовжує диву-

вати фахівців-міжнародників. Починаючи із 1992 року Україна активно роззброюється, незважаючи на неприховане нарощування військового потенціалу і експоненціальне зростання економічної та соціально-політичної кризи у північно-східного сусіда. Із випередженням графіка, в період від 1992 до 1995 року, у відповідності із взятими за Договором «Про звичайні збройні сили в Європі» обов'язками в державі було скорочено 2294 танки (із 6374, отриманих у спадщину під час розвалу СРСР), 3010 бойових бронемашин (із 8060), 404 бойових літаки (із 1494). «Нульовий варіант» поділу Чорноморського флоту колишнього СРСР навіть за умов відмови Росії від контролю Середземноморського басейну, фактично закріпив за нею контроль над потужним товаропотоком, що пливе через чорноморські порти, підсилив її військово-політичний вплив на Балканах, а також надав унікальний шанс зміцнити російські позиції в Криму і на Кавказі. При цьому всі наступні домовленості щодо військово-морських сил або були недієздатними з огляду на абсурдність проектів (наприклад, спільний для обох держав

Годі говорити про Україну, не схарактеризувавши її спадщини: це країна із значним населенням, неоднорідна та контрастна. Захід України, помітно активніший (чи більш зрілий) у питанні суспільної самоорганізації, є прямим нащадком Австро-Угорської імперії та певним символом ладу XIX – поч. XX століття. Українці Галичини завжди були біднішими, ніж мешканці Центральної України, але мали розвинутіше суспільство, яке складалося з кооперативів, спілок, наукових товариств, політичних партій. Сліди цієї стосовної автономії трапляються тут донині, а громадське життя більшою мірою вільне від рудиментів попереднього режиму, ніж на решті території країни.

Місце України в совєцькій системі визначальне для сучасного розвитку. Ця держава була частиною покійної імперії, але частиною з особливим статусом. Репресії тут були незрівнянно жорстокішими, ніж на решті території Совєцького Союзу, і сьогодні це породжує суперечливі явища: активні спогади про цей період водночас породжують підвищення свідомості і наростання страху. Внаслідок

окупацій, яких зазнавала Україна упродовж віків, її населення завжди підозрювали або в змові з ворогом, або в сепаратистських умонастроях. Багато коментаторів, скажімо Вадим Скуратівський, підкреслюють, що про совєцьку культуру України треба говорити як про «окупаційну культуру».

Після встановлення комуністичного режиму тавро «націоналізму», якщо вдаватися до словника обвинувачів, значило усе нові й нові об'єкти, але насправді націоналізм та схильність до нього тоді не надто проявлялись. Щоб оцінити масштаби репресій, історики працюють з демографічними графіками та архівними матеріалами, хоча переважну більшість документів було систематично знищено [Голодомор 1932-1933 років забрав від 5 до 7 млн. життів (приблизно 15% тогочасного населення України); дані Роберта Конквеста (Конквест Р. *Скорботні жнива*. К.: Либідь, 1996) і Ніколя Верт (Werth N. *Un État contre son peuple // Le livre noir du communisme*. – Laffont, 1997). Також див.: Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР*. К., 1999. Згідно з демографічною

Чорноморський флот), або відверто ігнорувалися, як ігнорується цілком обґрунтована вимога української сторони щодо демаркації лінії кордону на Азовському морі. Домовленості (в т.ч. й останні) між Росією та Україною щодо базування ЧФ у Севастополі не лише суперечать самому статусу нейтралітету нашої держави (оскільки він передбачає відсутність на території країни будь-яких іноземних військових формувань), а й виставляє Україну у непривабливому світлі, адже саме на кримських аеродромах базуються фронтови (!) штурмовики Су-27, здатні нести тактичну ядерну зброю, у радіусі дії яких опиняються об'єкти на територіях Грузії, Азербайджану, Вірменії, Сирії, Лівану, Туреччини, Греції, балканських країн, Словаччини, Угорщини, Чехії, Австрії, Польщі. Закономірно, що при таких обставинах загрози країнам НАТО, територія держави, де знаходиться осередок небезпеки, сама перетворюється для Альянсу на ціль для адекватної відповіді чи удару на випередження.

Ще гірше виглядала ситуація із ядерним роззброєнням, доцільність і варіанти якого ще й досі є

предметом гострих дискусій в Україні. Принаймні, більшість експертів сходиться на думці, що демонтаж і вивезення до Росії міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) СС-18, СС-23 та СС-24 (за класифікацією НАТО) були надто квапливими, метушливими, що дозволило США та Росії зіграти на цих обставинах і відтягнути виконання зустрічних зобов'язань щодо компенсації, а то й просто мовчазно від них відійти. Частина аналітиків вважає, що тактичний ядерний потенціал наземного і повітряного базування взагалі віддавати було не слід, оскільки саме він, без жодної загрози для США, становив би регіональний фактор балансу сил і стримування неоімперських інтенцій Росії.

Через непослідовне, стратегічно непродумане скорочення озброєнь відбулося згортання ВПК (за нормальних умов функціонування розвинутої держави – явище закономірне і позитивне), що в перехідний період мало вкрай негативні наслідки, оскільки призвело до втрати найбільш кваліфікованого науково-технічного персоналу і зумовило відставання у деяких високотехнологічних галузях вироб-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ КИРЧІВ
ЗОВНІШНЬО-
ПОЛІТИЧНА
СКЛАДОВА
ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

статистикою, між 1914 та 1945 роками кожен третій українець загинув насильницькою смертю. Після війни депортації за співпрацю з німцями були масовими; в 60-х роках відродження націоналістичного руху призвело до нової хвилі репресій].

Окрім того, і це надзвичайно важливий для суспільного розвитку психологічний феномен, з урахуванням географічного розташування воєнно-промислового комплексу (на заході Совецького Союзу) більшість міст були пов'язані через Москву, а не безпосередньо між собою. Це аж ніяк не сприяло структуруванню «українських теренів», навпаки, призводило до економічного та соціального нищення усього, що могло б адміністративно та політично зміцнити «Українську Совецьку Республіку». «Перестройка» поширилася в Україні тільки в 1989 році, себто на два роки пізніше, аніж на решті території Совецького Союзу, започаткувавши важливу хвилю надії та мобілізації: відновлення незалежності є одним з її плодів, так само, як основи громадянського суспільства. Момент розширення меж дозволеного був дуже істотним для формуван-

ня сучасної національної свідомості, він призвів до розквіту ініціатив, які до того ж проголошувались під захистом та за підтримки попереднього режиму. Цей факт відзначив Мирослав Попович, учасник і свідок тих подій: «Нова Українська держава – як громадянське суспільство в цілому – є законним спадкоємцем Української Совецької Соціалістичної Республіки. Нова еліта вийшла не з лісу, а з осередків колишньої Партії». В цей історичний для «громадянського» структурування країни, для утворення незалежної держави період народились дві дуже важливі громадські організації: *Народний Рух* та *Зелений Світ*. Рух – організація, яка спершу знайшла собі притулок у Спільці письменників і мета якої полягала в реформуванні чинної влади, а не в її поваленні; невдовзі він об'єднався з іншими громадськими ініціативами, насамперед, звичайно, екологічними, поява яких була зумовлена серйозними наслідками чорнобильської драми; це був також спосіб вимагати відшкодувань за трагедію у найвпливовішій політичній силі, яка призвела до «нешасного випадку», – комуністичної



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ництва оборонної продукції, цілком конкурентноздатної на світових ринках озброєнь. Оскільки Україна небезпідставно претендує на лідерство на вказаних ринках (принаймні поки що посідає місце у чільній десятці), такий удар може стати для неї фатальним з огляду на тісняву і штовханину конкуруючих претендентів на лідерство. Крім того, авторитет «чесного торговця зброєю» досить відчутно було підмочено нерегульованим державою розпродажем арсеналу «неліквідів», на чому зробили чималенький капітал, зокрема, і деякі з нинішніх представників владної еліти України.

І це ще далеко не повний перелік факторів і дій, які призвели до катастрофічного зниження обороноздатності України. Проте, він є яскравою ілюстрацією тієї прямої загрози національній безпеці, яка сформувалася за роки незалежності. Додаймо до цього залежність на 80% від імпортованих енергоносіїв (переважно з Росії), 54% орієнтованого на російські ринки українського експорту (і це тоді, коли за міжнародними нормами вже більше чверті експорту на один із ринків є фатальним фак-

тором для економічної безпеки експортера), перманентні екологічні катастрофи антропогенного походження (в т.ч. і ненадійність ядерної енергетики), втрату контролю над трансконтинентальними комунікаціями, засилля іноземного (переважно – російського) капіталу у стратегічних галузях, розгалужену мережу тіншового бізнесу, явне пробуксовування демократичних перетворень тощо – і отримуємо тло, на якому розгортається багатовекторна безваріантність зовнішньої політики суб'єкта (де юре) міжнародного права під назвою Україна.

Тим часом західні сусіди позбулися декларативного елемента своєї політики і в повному обсязі взялися за реалізацію власних інтеграційних програм. Першою відчутною зміною геополітичної конфігурації регіону ЦСЄ стало повноцінне членство Польщі, Чехії та Угорщини в НАТО. Вектор «асоційоване-повне членство в ЕС» набув для них та їхніх сусідів більш ніж очевидних обрисів, як і факт, що кордон розширеної Співдружності невдовзі пересунеться на схід континенту, перетворивши зону досі стосовно вільного транскордонного пересу-

партії. Експерименти на 4-ому реакторі АЕС відбулися за наказом з Москви, в глуху ніч, за відсутності підготовленого плану безпеки [див. статтю Поля Бойо (Boüé), колишнього заступника директора з питань науки в Комісаріаті у справах Атомної Енергії, «Ядерні катастрофи в ССРСР» у «Encyclopaedia Universalis»]. Складність ситуації приховували від населення, яке залишалося без захисту упродовж кількох днів; це часто підштовхує до зіставлення із німецьким вторгненням, яке Сталін приховував упродовж двох тижнів, що призвело до значних людських втрат.

Рух та зелені – головні ініціатори постанови нової держави, але з часом вони переконалися, що їхня підтримка серед населення поменшала: становлення державної ідеології зазнало тієї ж дискредитації, що й нова влада, а зелені, ставши об'єктом важливих фінансових угод, поступово відійшли від свого початкового завдання.

Необхідно зважити й на інший історичний вимір: у межах підросійської України елементи громадянського суспільства – профспілки, громадські

організації – утворилися в ХІХ столітті; після революції вони були одержавлені, змінивши роль з опозиційної на офіційну. Це стало для них серйозним випробуванням.

Учені-соціологи підкреслюють показову семантичну і соціальну різницю між російською «*общиною*» («*миром*») та українською «*громадою*». Хоча обидва поняття перекладаються на іноземні мови одним словом, російська «*община*» є різновидом селянського об'єднання, заснованого на перерозподілі землі та радше колективній, аніж індивідуальній відповідальності; українська «*громада*», «спільнота громадян», якщо посилається на етимологію цього слова, є вільними зборами, радою, місцем вільного обміну, а не перерозподілу власності.

НОВА ГРОМАДЯНСЬКА СВІДОМІСТЬ

В кожному разі, якою б не була мета різних опозиційних рухів, – компенсаторною чи ліквідаторською, – вони залишаються пов'язаними із традиціями, мають відповідні симптоматичні риси. Можна було б чимало говорити про позитивні та негативні мо-

вання і торгівлі у жорстко контрольований простір зі стандартними для переважної більшості країн ЄС шенгенськими правилами перетину кордону.

Водночас помітні зміни відбуваються у східного сусіда України, хоча вони мають далекі не оптимістичний відтінок. Концентрація влади і капіталу у метрополії, стара командно-репресивна політика щодо національних меншин і провінцій, перманентна економічна і політична криза, помітне виснаження природних ресурсів (насамперед через торгівлю сировиною як одне з нечисленних джерел надходження валютних коштів, та й то переважно не у державний бюджет) та інші властиві для пост-совецького простору фактори призвели до крайнього зубожіння Росії, потужного сепаратистського руху і реальної загрози деструкції псевдо-федерації. Затяжна війна в Чечні і неспроможність Кремля знайти вирішення проблеми є однією з досить промовистих ілюстрацій владного безсилля і дзеркалом сміху для російських імперських замашок. Агресивна інтеграція з Білоруссю та (ймовірно) з Молдовою, тиск на Грузію, Азербайджан, Вірме-

ню, середньоазійські держави, загравання з Китаєм, Індією та «старими друзями» Совецького Союзу на Близькому Сході носять переважно характер стратегічних PR-ходів, ніж реальної політики, хоча й ведуться за допомогою властивих для такої політики інструментів. Тепер питання ставитиметься не стільки про калітівське приєднання нових «земель», скільки про утримання тих, що наразі ще входять до складу федеративної Росії. Зважаючи на те, що сили в останньої вже далеко не ті, які були десятиліття тому, можна припустити, що Президенту Путіну доведеться шукати альтернативні методи зміцнення внутрішньої єдності держави до тих, які застосовували його попередники, і залишаються властивими для керованого ним донедавна відомства.

Починаючи із 1991 року, тобто від моменту зникнення на карті світу основного джерела його біполярності, йде постійне зростання ролі США у формуванні монополярного світового політичного поля, де цій країні належить роль своєрідного диспетчера. Щоправда, офіційний Вашингтон увесь час намагається дистанціюватися від такої політики (зга-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ КИРЧІВ
ЗОВНІШНЬО-
ПОЛІТИЧНА
СКЛАДОВА
ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

менти, які характеризують нову соціальну свідомість, але ми обмежимося виокремленням кількох із них.

З одного боку, варто відзначити вкрай незначний інтерес населення до нових можливостей, які постали внаслідок зміни режиму. Факти, що стосуються політичної сфери, неоднозначні: з одного боку, лише незначний відсоток громадян підтримують політичні партії та громадські організації, а з іншого – громадяни України ретельно навідуються до виборчих дільниць (участь у виборах зазвичай на рівні бл. 70%, часто виборці голосують «проти всіх»). Поняття «партія» набуло негативного забарвлення через конотації з попереднім режимом. Партії і далі продовжують залишатися об'єктом недовіри. Слово «плюралізм» загально незрозуміле, і небезпідставно, бо дуже поширений політичний волонтаризм. Окрім того, населення переважно висловлює недовіру до державних органів, а водночас продовжує цілковито покладатись на державу, ставлячись до неї, як колись до керівної комуністичної партії. Подібна амбівалентність свідчить про тенденцію сподівань на сильну президентську

владу, як втілення «патерналістської» держави; це – головний феномен у цій частині світу, посилений «провінційним минулим» України. Те, що центр перемістився, не так уже й важливо, все одно очікування залишаються такими ж, наче він так само географічно віддалений, як і колись.

Ідея правосуддя також нівельована, свобода захисту через суд не приваблює громадян. Після 10 років незалежності український громадянин вважає себе безсилим перед владою, і у випадку порушення своїх прав ігнорує шкоду та нічого не робить (лише 10% опитаних ладні судитися). Ця форма конформізму, на думку соціологів [дані наведені за: *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 1994-1999*, Інститут соціології, м.Київ; *Соціальний захист в національних громадах України*. К., 1998], породжена не в останню чергу мирним характером виходу України із Совецького Союзу, який іноді називають «оксамитовим». Тут також приявне інше суперечливе явище: «суб'єктивне зубожіння». В той час, як згідно з офіційними статистичними даними рівень життя населення підви-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дати б хоча заяву Медлін Олбрайт: «Ми не хочемо бути світовим поліцейським»), проте факти свідчать про протилежне. І якщо адміністрація Клінтона проводила свою лінію, більш-менш знаходячи міжнародно-правове виправдання своїм діям (виняток становить хіба що інтервенція на Балканах), то Президент Буш доволі відверто заявляє про однозначне і неподільне світове лідерство Сполучених Штатів, їхні глобальні інтереси, зокрема і на Старому континенті, не надто піклуючись про морально-правовий аспект (відмова від екологічних протоколів Кіото, «розкручування» нової системи протиракетної оборони, державне лобіювання глобальних програм та інтересів локалізованих у США транснаціональних корпорацій тощо). Глобальна система безпеки, її європейська складова, базуються насамперед на НАТО, найпотужнішим силовим елементом якого є американський фінансово-економічний та військовий потенціал. Саме ними, а також безальтернативними за якістю і ефективністю комунікаційними та транспортними засобами американської компоненти Альянсу пояснюєть-

ся його рішуча операція на Балканах всупереч рішенню РБ ООН на тлі невпевнених дій Західно-Європейського Союзу. Десять тут знаходять свої пояснення серйозні розбіжності у концептуальному підході до формування нової європейської структури безпеки, яку основні європейські гравці намагаються створити на основі власного спільного формування – Єврокору, прагнучи витворити альтернативу до реформованого і адаптованого до особливих європейських умов Північноатлантичного блоку. З огляду на принципи формування, локалізацію і відсутність негативного тла Єврокор, безперечно, є привабливішим для потенційних його членів із числа кандидатів до ЕС, проте не до решти з'ясовані функції та засоби реалізації тактичних і стратегічних завдань у сфері безпеки явно не конкурентноздатні у порівнянні із відшліфованими, майже досконалыми схемами дій НАТО.

В умовах жорсткого і однозначного поділу сфер інтересів у світі Україна продовжує дотримуватися концепції багатовекторності своєї зовнішньої політики, примудряючись називати стратегічними парт-

щився (придбання одягу, меблів, телевізорів, автомобілів, замських будинків тощо), воно відчуває й висловлює почуття втрати, яке часто пов'язують із матеріальними чинниками, хоча насправді воно зумовлене явищами цілком іншої природи. Регулярно у суспільстві виринає усвідомлення безвиході, відсутності орієнтирів, втрати «суспільного ґрунту» й сенсу завтрашнього дня. Соціологи, які з цифрами в руках оцінюють реальний стан суспільства, жартує констатують, що коли у 30-х роках, всупереч рекламному гаслу Сталіна, життя не стало кращим, але було веселішим, то тепер воно краще, але бачать його у чорніших барвах.

Мешканці України дедалі більше зосереджують свою увагу на нових геополітичних реаліях – виявляють інтерес до зближення із Заходом, а водночас менше цікавляться колишнім «старшим братом». Але, якщо сприятлива для незалежності тенденція усе ж прогресує, то на загальному тлі втрати довіри до демократичних інституцій.

Хто, на думку населення, розбудовує сучасну українську державу? Найвпливовішими вважають

мафіозі (44% опитаних) та держслужбовців і директорів підприємств (33%), у той час, як вага інтелігенції та політичних активістів у очах опитуваних падає, а військо та сили безпеки породжують змішані почуття [Українське суспільство: моніторинг...]. З одного боку, ми маємо авторитарну та олігархічну державу, а з іншого – інституції, які зазвичай втілюють силу, дуже слабо представлені в політичному ландшафті.

І навпаки, дедалі глибшає довіра та відчуття прив'язаності до родичів, сусідів, колег; регіональна, локальна, місцева ідентичність трапляється набагато частіше ніж загальнонаціональна [Головаха Є. *Суспільство, що трансформується*. К., 1997]. Локальні зв'язки відіграють неоднозначну роль у громадському житті. Громадські організації базуються на зв'язках особистої довіри. Чимало підприємств малого бізнесу також спираються на родинний або приятельський фундамент, родинне «осереддя» гуртує спільноту, але водночас засновані на довірі зв'язки вагоміші, ніж фахові здібності [за даними Ірини Бекешкіної, опитування свідчать, що українці дові-

нерами водночас США і Росію. Така політика мала якесь виправдання у перший рік незалежності, коли, з огляду на маловідомість нового суб'єкта міжнародного права і загалом індіферентне до негативного ставлення Заходу до дезінтеграції СРСР, існувала реальна загроза повернення України у сферу суверенітету московського центру. Здавалось би, декларуючи нині бажання стати частиною об'єднаної Європи, Україна повинна була б однозначно і остаточно відмовитися від іміджу вільно плаваючого тіла світового політичного моря. Відмова від неіснуючого нейтралітету і поступове входження до євроатлантичних структур безпеки – спершу через асоційоване членство, згодом – повноцінне, назавжди вивело б Україну з російського реінтеграційного простору і відкрило бодай далеку, та все ж перспективу подальшої інтеграції в західному напрямку.

Проте, відбувається щось зовсім протилежне. На відміну від своїх основних сусідів і стратегічних партнерів – Росії та Польщі – Україна досі не має базового документа, який формує основи націо-

нальної безпеки, тобто її стратегії, офіційно затвердженої законодавчою владою. Орієнтиром (причому – доволі загальним і туманним) була і залишається *Концепція Національної безпеки України*, прийнята у першому читанні Верховною Радою України 16 січня 1997 року. Водночас віднедавна (особливо за останній рік) відбулося відчутне зміцнення східного вектора зовнішньої політики. З офіційних промов зникло формулювання «євроатлантична інтеграція», насамперед наголошується на європейськості України у культурно-географічному розумінні терміну, а не у цивілізаційному вимірі інтеграції. Навіть під час прощання зі Святим Отцем на Львівському летовищі президент Кучма теж говорив про європейську ідентичність фактично як про остаточну і вже досягнену мету України, підтвердженням чого став візит Папи. Тому відразу після візиту, зустрівшись у Ряшеві із президентом Польщі, президент Кучма міг цілком безпечно заявляти, що не відмовляється від жодного слова, сказаного ним під час візиту Понтифіка – все було дійсно в рамках протокольних узагальнень.

ряють насамперед собі, потім родині, а відтак Церкві].

В той час, коли темпи економічних реформ усе ще вкрай повільні, варто відзначити стосовно високу живучість «народної економіки», яка сприяє формуванню суспільної тканини, ближчої до споживача, навіть якщо цей сектор майже повністю перебуває в тіні: малі приватні підприємства, часто засновані «човниками», кооперативи виробників місцевої сільськогосподарської продукції, праця за кордоном, прибутки від якої вкладають у комерційні формування на батьківщині. Ця економіка є носієм базованих на взаємній довірі цінностей: продаж з гарантією, турбота про клієнта і про те, щоб він повертався знову і знову, спроба встановити адекватність між пропозицією та попитом тощо. Усе це – відповідь на провал «макроекономіки» [Суспільство, що трансформується...]; індивідуальна ініціатива є феноменом самоорганізації, спрямованої на відтворення, яке забезпечує засоби існування для трьох чвертей населення й дозволяє більшості уникнути реального зuboжіння.

Відсутність суспільної гомогенності призводить до появи ініціатив, які різняться між собою у залежності від регіону. Дещо узагальнюючи, можна стверджувати, що для східної частини більше притаманний певний паралелізм із совецькими структурами, але наявні також нові цікаві ініціативи.

Для півдня країни, особливо району Одеси, характерні гумор, іронічність, ця риса, насамперед у молодого покоління, домінує над усіма іншими елементами. Для західної частини країни притаманна обмеженість матеріальних ресурсів, проте, тут краще використовують нагоди для реформ, як-от декрет про ліквідацію колгоспів, що був утілений набагато швидше, аніж на решті території країни. Центр, зокрема столиця, відзначається твердістю в обстоюванні певних позицій, моральною обов'язковістю інтелектуалів, яку вони виявляють у індивідуальних акціях або на чолі різноманітних громадських організацій, покликаних боронити права людини.

61



АННІ ДУБЕНТОН
ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО
В УКРАЇНІ:
НА ВАРТІ
ДЕМОКРАТІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

На цьому тлі події останніх більш як півроку – заміна прозахідного Б.Тарасюка на просхідного (чи ніякого) А.Зленка на чолі зовнішньополітичного відомства, гальмування процесу демаркації українсько-російського кордону в акваторії Азовського моря та зміни статусу кордону, призупинення будівництва альтернативного нафтопроводу Одеса-Броди і млявий протест щодо обвідних нафтогазокомунікацій Росія-Захід, підкреслене понадпроточольне прийняття нового посла Росії в Україні В.Черномірдіна, який, фактично, тримає одну руку на «кранику», а другу – на досьє компроматів на переважну більшість владних еліт, – досить яскраво свідчать: Україна готова йти у фарватері російської політики.

Звичайно, не можна узагальнювати, начебто Україна не дбає про власні інтереси національної безпеки на зовнішньополітичній арені. Реінтеграційний тиск Росії з одного боку і реально закриті двері на Заході – з іншого, залишив не надто багато можливостей для маневрів у обмеженому просторі і часі. Однією з найвдаліших форм альтерна-

тивних конструкцій, покликаних гарантувати економічну та зовнішньополітичну безпеку, стало об'єднання ГУУАМ (Грузія, Узбекистан, Україна, Азербайджан, Молдова), хоча в світлі останніх виборів і подій можна сподіватися, що Молдова або відіграватиме роль «п'ятої колони» Росії, або взагалі відійде до російсько-білоруського тандему. Має свої позитивні сторони і Балто-Чорноморське співробітництво, хоча в сучасній обстановці (насамперед, через політичні режими в Молдові і Білорусі, напружені відносини з Румунією, близьке членство в НАТО країн Балтії, російський «військово-морський анклав») ця структура навряд чи має дальші горизонти, аніж дво-, рідше – багатосторонні договори про економічну співпрацю між учасниками проекту, і навіть віддалено не нагадує спробу реалізації концептуальних північно-південних інтеграційних моделей за версіями Пілсудського, Липи чи Мочульського.

Досить цікаво виглядає співпраця з Північноатлантичним Альянсом, де Україна посідає дещо розмите становище однієї зі сторін «особливого парт-

ГРОМАДСЬКЕ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ

Безумовно, треба розрізняти різні типи громадських організацій та різні вияви ознак громадянського суспільства.

Серед чималої кількості громадських організацій (а їх у міністерстві юстиції зареєстровано більш, ніж двадцять тисяч) є, безперечно, й такі, що використовують громадську активність як ширму для не цілком законної діяльності. Абсолютні цифри не дають змоги належно оцінити віддзеркалену в них реальність.

Наблизитись до адекватної оцінки дозволить розподіл громадських організацій на три великі групи [цей метод запропонував у бесіді з авторкою Євген Головаха 22 лютого 2000]. До першої групи належать ті формування, які користуються державною підтримкою і радше відображають інтереси влади, аніж населення; такі громадські організації надають політикам, тимчасово усунутих від справ, можливості для діяльності, близької до урядових сфер. Друга категорія неурядових організацій переважно створена й існує завдяки допо-

мозі міжнародних організацій чи закордонних структур. Якою б не була сфера їхньої діяльності, вона тісно пов'язана насамперед із фінансуванням і найчастіше припиняється разом із ним. Третя група громадських організацій, яку також називають третім сектором, є основним носієм майбутнього, – це індивідуальні ініціативи громадян задля захисту їхніх власних інтересів – етнічних, культурних, правничих, медичних, економічних, пов'язаних із захистом релігійних ідей.

Існує низка символів та моделей поведінки, які, хоча й не згуртували навколо себе впливових рухів, але стали факторами поширення «громадянських» чеснот. У цьому регіоні Європи часто вживають термін «цивілізація», не завжди чітко усвідомлюючи його сенс, але, як правило, у контексті прагнення до демократичних, західних, заснованих на європейській культурі вартостей, які високо шанують в Україні, не в останню чергу задля опозиції сусідньому «євразійському континентові». Подібна «налаштованість» дозволяє акумулювати вияви «громадянської» свідомості, не чекаючи на виникнення

нерства». Різниця із російським аналогом полягає у тому, що керівним органом останнього є рада співробітництва, у той час коли Україною займається комісія.

В рамках програми НАТО «Партнерство задля миру» за участю України відбуваються міжнародні військові навчання (Peace Shield, Sea Breeze, Cooperative Partner, Cossac Steppe та ін.), разом із контингентом у підпорядкуванні ООН українські миротворці виконують свою місію на Балканах та у Сьєрра-Леоне, створено спільні українсько-польське, українсько-румунське та українсько-угорське військові формування із визначеним обсягом функцій тощо. Проте програма, незважаючи на розрекламований спектр можливостей, явно оголює свою скляну стелю, для подолання якої доведеться робити якісну революцію в свідомості як владних еліт України, так і суспільства загалом.

Попри відверто непривабливий вигляд України в контексті її зовнішньополітичного реноме, більшість геополітиків і політологів у Європі і світі без вагань називають її центральною точкою (чи точ-

кою напруги?) архітектури регіональної (чи континентальної) безпеки з огляду на її положення в пункті перетину основних європейських геополітичних і геостратегічних осей Захід-Схід та Північ-Південь. Зважаючи на своє крайнє східне положення в окресленому Збігнєвом Бжезінські кварталі «європейського хребта безпеки», Україна отримала у навантаження роль своєрідного щита чи фільтра від небезпек, які можуть в тій чи іншій мірі загрожувати об'єднаній Європі зі сходу і півдня. У відповідності із цими завданнями їй доводиться стримувати переважно транзитний потік нелегальних іммігрантів, наркотиків, зброї та низки контрабандних товарів, який котиться територією України через прозорий кордон із Росією, створюючи загрозу її внутрішній безпеці. При створенні непрохідного для цього потоку бар'єру на західних рубежах колишнього пост-совєцького простору все це осяде на території України – або в очікуванні слушної нагоди для реалізації завдання нелегального транзиту (наркотики, зброя, контрабанда, потенційні заробітчани, «людський» товар), або для облаштування власного життя

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ КИРЧІВ
ЗОВНІШНЬО-
ПОЛІТИЧНА
СКЛАДОВА
ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

структур, завдяки яким вони зможуть артикулюватися чи розвиватися. Йдеться про індивідуальні цінності, як-от: почуття відповідальності та справедливості, своєрідний «місцевий» патріотизм, прагнення до знань та бажання здобути освіту, особливо у нового покоління; також це стосується широкого розуміння поняття «власність», яке означає не лише володіння майном, але й обов'язок «бути паном свого життя», а, отже, дотримуватися визначених обов'язків. Аполітичність, у поточному сенсі цього терміну, дуже розповсюджена, але фахівці уважно стежать за розробкою та застосуванням законів у їхньому секторі та намагаються самотужки, незалежно від переконань, виокремити захисників і прибічників цих законів. Зрештою, варто підкреслити важливість прийняття етичних цінностей, як альтернативи попередньому ідеологічному ладові.

Другий знаменний симптом – відсутність колективного насильства, яке б виявляло себе публічно чи письмово. Фашистські чи ксенофобські рухи мало поширені в Україні: УНСО, найструктурованіший

ультраправий рух, залишається маргінальним явищем. І, якщо останні президентські вибори (грудень 1999 року) продемонстрували, що на чолі держави й далі перебувають homo soveticus'и, то водночас вони засвідчили, що явище червоно-коричневої опозиції – союз між ультраправими та комуністами, який залишається одним із домінуючих чинників російської політики, – абсолютно відсутнє в Україні.

Преса залишається вкрай залежною від влади, але вона ж і викриває цю залежність [в Україні виходять друком бл. 6000 газет, кількості журналів; функціонують телебачення та радіо. Існує певна залежність журналістів від влади чи інвесторів (обумовлена різними методами залякування), але присутня й самоцензура. Можливість впливу ЗМІ обмежена, але це аж ніяк не відсутність свободи слова, яка панувала колись. Зникнення журналіста Г.Гонгадзе 16 вересня 2000 р. було сприйняте як трагічний симптом обмеження свободи слова]. Голосні справи про корупцію у верхах призвели до відставок, судових переслідувань і певної відкри-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

(біженці із зон бойових дій, політичного терору та стихійних лих).

Специфіка положення України спричинилася до експериментування із участю у різних моделях міжнародної співпраці в галузі безпеки. Вже згадане тут «Партнерство задля миру» свій інструментарій вичерпало, а новий механізм іще не виник, що створило певний вакуум можливостей. Цьому сприяла тимчасова (немає нічого такого постійного?) невизначеність у справі формування новітньої системи європейської безпеки, що виникла внаслідок ускладнень у розподілі повноважень і обов'язків між НАТО та ЄС. Від останнього жодних пропозицій щодо можливих варіантів співпраці в контексті діяльності Єврокору поки що не надходило (принаймні, офіційних повідомлень про це не було).

З іншого боку, позбавлена стратегії політика безпеки України за роки її незалежності залишила поза сферою своєї спроможності вирішення проблеми базування російських збройних сил (Чорноморського флоту і т.зв. сил швидкого реагування – морської авіації, зв'язкової і радіолокаційної ін-

фраструктури (радіорозвідки) та морської піхоти) в Севастополі, що зберігає перманентну загрозу суверенітетові України на Кримському півострові. Більше того, українсько-російська військова співпраця на морі, формування спільної військової одиниці під подвійним командуванням (абсурдної з точки зору боєздатності, зате з претензією на політичний аргумент) і незрозумілий з міжнародно-правової точки зору статус міста Севастополя (така собі українська Гвантанама) сприяють стійкому іміджеві України як ненадійного партнера НАТО і найслабшої, хоча й надзвичайно значущої ланки системи європейської безпеки.

Важливим і водночас винятково контраверсійним фактором в контексті зовнішньополітичного компонента політики національної безпеки було і залишається військово-технічне співробітництво. Його наслідком насамперед є значні надходження у державний бюджет від продажу та ремонту систем озброєнь, у чому, як вже зазначалося, Україна посідає почесне місце у верхній десятці світового рейтингу. У цій сфері наша держава успішно кон-

тости досє для публіки; влада приховує результати роботи кількох слідчих комісій, але преса повідомляє принаймні про факт приховування. Варто також відзначити, що у ЗМІ регулярно публікують критичні висловлювання населення на адресу влади чи державних інституцій, викривають авторитарні нахили Лукашенка, відсутність моральності в політиків і всевладдя українських «олігархів», часто критикують негативні явища, властиві сусіднім країнам, з тим, аби попередити суспільство про потенційні загрози. Така пильність сама по собі є позитивним явищем.

ДЕМОКРАТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА

Широкомасштабному впровадженню громадянського суспільства, безумовно, передують численні вдосконалення демократичних процесів у країні. Парламентарів і суддів необхідно жорстко контролювати, аби «офіційні» демократичні процедури та правосуддя відбувалися належним чином.

Найчастіше увагу громадських організацій приваблює законодавство про права людини, зокре-

ма про захист прав інвалідів, психічно хворих, жінок, дітей, безпритульних, алкоголіків.

Апеляція до правосвідомості постійно присутня у громадському русі завдяки центрам юридичних консультацій, центрам юридичного та політичного навчання. Освіта й виховання також є важливим мотивом об'єднання та суспільної самоорганізації – функціонують численні загальноосвітні університети, студентські товариства тощо.

Утворились комітети виборців, мета яких полягає у зборі інформації та контролі за виборчими процесами. Скажімо, у Львові вони поєднали зусилля багатьох сотень безпосередніх членів лічильних комісій.

Союз українок, Фонд підтримки українського війська, незалежна профспілка гірників, Об'єднання захисту прав споживачів працюють з певними категоріями населення.

Особливо активна Асоціація ветеранів Афганістану, яка організовує вшанування пам'яті загиблих, допомагає інвалідам, розшукує пропалих без вісти й полонених. В Афганістані загинули три тисячі чо-

курує з Росією, Ізраїлем та іншими світовими лідерами-продуцентами знярядь смерті, в основному у сферах танко-, літако-, ракето- та кораблебудування. Зважаючи на прагматично-комерційні параметри обсягів і напрямків продажу, такого роду заняття не повинно впливати на зовнішньополітичний імідж, проте лобіювання економічних інтересів основних гравців світової політичної сцени відчутно корегує картину і виставляє Україну у непривабливому образі постачальника знярядь зміцнення влади тоталітарних режимів Африки, Латинської Америки і Близького Сходу. Щось подібне трапилося і в галузі ядерної енергетики, коли Сполучені Штати буквально викрутили руки Україні, примусивши її відмовитися від привабливого іранського ядерного проекту, чим, зрештою, не погребувала скористатися Росія.

Зважаючи на техногенні та антропогенні природні катастрофи, частота повторень яких у субрегіоні Центральної Європи загрозливо зростає, особливого значення набула співпраця в галузі екологічної безпеки. У цьому плані Україна, навчена

гірким досвідом закарпатської повені 1998 року, підписала договори з Польщею, Румунією та Угорщиною про попередження та спільні дії, скеровані на ліквідацію наслідків стихійних лих. Що, зрештою, не перешкодило Румунії затруїти пів Дунаю ртутними відходами золотодобування, а Закарпаттю – ще раз «поплавати» у 2000 році.

Окремим аспектом національної безпеки України в її зовнішньополітичному виразі є відносини із стратегічними партнерами, насамперед – з Росією, США та Польщею. Стосунки із кожною з цих країн самі по собі можуть бути предметом окремого всебічного дослідження, тому детально зупинятися на них тут мабуть недоцільно. Слід, однак, бодай тезово зазначити основні засади і принципове значення цих стосунків для національної безпеки України.

**Стратегічне партнерство з Росією* визначається енергетичною і ринковою залежністю від неї і може розглядатися радше як потенційна загроза національній безпеці України, зважаючи на неоперські та реінтеграційні інтенції ослабленої криза-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тириста солдатів-українців [а загалом на цій війні за офіційними даними полягли 15000 совєцьких вояків та бл. 1 мільйона цивільних афганців]. З нагоди десятої річниці завершення війни в Києві було встановлено меморіальну таблицю, де згадувалось кожне ім'я загиблого.

Відзначимо також Православне братство, товариства захисту релігійних ідей, Об'єднання Нової музики, Спілку захисту флори та фауни Криму, Козацьке товариство чи Спілку письменників, російських, українських і білоруських, а також товариства взаємодопомоги національних меншин, до яких ми ще повернемося.

Дуже показова діяльність організації, яка зветься «Земляки», – вона об'єднує колишніх мешканців міста Прип'ять, розташованого поблизу Чорнобильської станції й евакуйованого в момент катастрофи. «Земляки» займаються моральною та психологічною реабілітацією прип'ятців, ця організація об'єднала шість тисяч активістів.

Неможливо вичерпно схарактеризувати новопосталі українські громадські організації, які іноді

створюються суто конфіденційно, а інколи – з великим галасом, але з мізерним сенсом. Але всі вони переважно відповідають суспільній потребі у взаємодопомозі, в пораді, а водночас також протидіють ізоляції та розтягуванню суспільної тканини.

Розмаїті дебати й семінари на широкій світоглядній платформі відбуваються дуже часто, про потребу діалогу свідчать конференції з питань міжнародних відносин [громадська організація «Незалежний культурологічний журнал Ї» у Львові займається вивченням україно-польських, україно-єврейських та україно-російських стосунків], європейської ідентичності, круглі столи з подальшими публікаціями високого рівня, розквіт «моніторингу» в усіх галузях. Наслідки «спостереження» за політичним, соціальним, культурним життям, безперечно відчувуються упродовж років.

Серед усього цього розмаїття деякі явища видаються вагомішими, аніж інші. Зокрема, утворились численні «контр-парламенти». Їхні наміри не є насамперед політичними, часто вони лише прагнуть довести, що демократичні навички можна при-

65



АННІ ДУБЕНТОН
ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО
В УКРАЇНІ:
НА ВАРТІ
ДЕМОКРАТІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми і міжнародними конфліктами квазі-федерації. Небезпека посилюється прямою залежністю переважної більшості владних і економічних еліт України від тіньової російської метрополії, що дозволяє офіційній Москві використовувати це як ефективний засіб тиску з метою бажаного корегування української зовнішньої політики. Насамперед безальтернативність (на даному етапі) енергетичного забезпечення і адекватного ринку для української продукції залишають Росії статус стратегічного партнера з усіма негативними наслідками для зовнішньополітичної безпеки України (прозорий кордон на суходолі і досі не демаркований – на Азовському морі, іноземна військова база в Севастополі, стійкий негативний імідж України як сателіта ядерної Росії і потенційного партнера Ташкентського пакту тощо).

***Сполучені Штати були і залишаються фактично не стільки партнером, скільки патроном і гарантом безпеки України в регіоні ЦСЄ,** контрбалансом до тиску Росії. Ця політика, спрямована насамперед на захист національних інтересів і без-

пеки основного партнера США в Центральній Європі – Польщі, набула офіційного виразу з моменту розпаду Совєцького Союзу і у принципових засадах не змінюється, незважаючи на зміни президентських адміністрацій. Ба більше, заявою про безумовне розширення НАТО, підготовкою до розробки і впровадження нової системи протиракетної оборони та іншими кроками новий господар Білого дому дав зрозуміти, що не допустить реалізації спроб Росії повернути собі статус однієї зі світових потуг і готовий всіма доступними засобами пильнувати національні інтереси США, зокрема необхідний стан безпеки в субрегіоні ЦСЄ. Навіть у спробі домовитися з президентом Бушем щодо ядерного роззброєння під час саміту «7+1» в Генуї, російський лідер уже не намагався заперечувати права США на антиракетну оборонну систему. Така політика повністю вписується у пануючу у США концепцію «європейського хребта безпеки» З.Бжезінські, який передбачає ключову роль України як найбільш східної складової цієї геополітичної структури. Україна, до того ж (згідно з концепцією) опи-

кладати до всіх галузей «цивілізованого» суспільства. Парламент студентів Одеси чи парламент молодих фармацевтів Харкова спільно працюють задля поновлення цілісності парламентського процесу, вправляються у критичності духу та плюралізмі думок. Молоді депутати з гумором запевняють, що вони – прихильники радше ліберальної тенденції. Що вони обговорюють? Всі питання пов'язані зі студентським життям – стипендії, навчання, канікули тощо – але також професіоналізацію війська, боротьбу проти СНІДу, проблеми з книжками чи становище пенсіонерів.

Більш політизований, аніж «колега» з Харкова, студентський парламент Одеси заснував 27 червня 1999 в межах міста одноденну республіку, створивши згідні з головними критеріями необхідні «структури». Коли виникають труднощі, учасники цього типу ініціативи, радяться зі своїми «колегами» з Юридичної Академії. Практична допомога студентам правниками здійснюється негайно. «Слобожанська рада» [про її діяльність розповіла Ольга Філіпова (лютий 2000), соціолог, наукова спів-

робітниця Харківського університету] з Харкова діє під «патронатом» ректорів університету, Юридичної Академії та інших впливових осіб. «Рада» не має постійно діючого органу, а функціонує в якості комітетів, зайнятих конкретними справами, як-от відбудова театру, зруйнованого двадцять років тому пожежею. Ця організація, переважно жіноча за представництвом, також зацікавилась залученістю жінок у публічну політику і нагородила за підсумками конкурсу найкращих фахівців у галузі освіти та науки, засвідчивши підтримку упослідженим в умовах ринкової економіки професіям.

МОРАЛЬНЕ СУМЛІННЯ КРАЇНИ

Політично заангажовані інтелектуали, які часто зазнавали репресій від колишнього режиму, застосовують набутий досвід на службі демократії у формі суспільного контролю за владою. На початку 2000 року була створена «Київська Трибуна», на згадку про «Московську Трибуну», засновану наприкінці 80-х років Андреем Сахаровим. Ця організація проголосила про рішучу підтримку розвитку громадян-

няється поза територіально цілісним простором об'єднаної Європи і тому потребує додаткових гарантій власної безпеки.

***Відносини з Польщею були і залишаються стратегічними** з огляду на безпосереднє сусідство і транскордонну співпрацю, забезпечення субрегіональної та регіональної безпеки, транзит товарів, енергоносіїв та людей уздовж основних геополітичних осей Захід-Схід та Північ-Південь континенту. Утворилася своєрідна вертикаль стратегічних відносин: США любіє інтереси Польщі в об'єднаній Європі (безпосередньо і через Німеччину) і в НАТО, що є складовою інтересів Сполучених Штатів на Старому континенті; Польща як кандидат на вступ до ЕС і лобіст інтересів США в субрегіоні ЦСЕ вважає першочерговим завданням адвокатуру інтересів України в цьому субрегіоні і в Європі загалом (насамперед через власні інтереси співпраці і безпеки, а також з огляду на глобальні інтереси США); в багатьох випадках Сполучені Штати діють безпосередньо (і цей принцип має тенденцію до розвитку в майбутньому) в українському напрям-

ку, минаючи польську ланку; за останній час з точки зору відстоювання інтересів у зовнішньополітичній ніші власної національної безпеки, зокрема в рамках описаної вертикалі, Україна переважно перебувала в стані об'єкта політики. Яскравим і повчальним прикладом виявилася справа трубопроводу, проект проходження якого через територію України всіма засобами захищала Польща, у той час, як Україна поводитися вкрай непослідовно і фактично відмовилася від претензій на власні інтереси щодо цієї магістралі. На найближче майбутнє стратегічне партнерство з Польщею розглядатиметься в контексті безпосереднього сусідства за схемою «ЕС – не-ЕС». У цій схемі, поряд з подоланням проблеми нового візового кордону шляхом оптимізації необхідних процедур, Польща намагатиметься не втратити економічного, політичного, культурного, наукового партнерства на сході континенту у дошенгенських обсягах (спрощення візових процедур, організація транскордонної співпраці, створення мережі білатеральних єврорегіонів і офшорних зон тощо), а також гарантувати свою безпеку через

ського суспільстві, вона також сприяє й захищає можливість вільного обговорення політичного життя країни. Серед активістів Трибуни можна зустріти інтелектуалів, які мають добру репутацію у різних галузях, як-от юрист Анатолій Матвієнко, філософ Сергій Кримський, політолог Володимир Малінкович, чи відомі політичні оглядачі Ірина Погорелова та Володимир Скачко. Вони вимагають припинення авторитарних дій з боку влади та гарантій від надмірного всевладдя місцевих можновладців. Коли цього вимагає ситуація, вони самі звертаються до Ради Європи, домагаючись, аби надання економічної допомоги Україні було пов'язане з дотриманням свободи преси та прав людини.

Ці інтелектуали є сумлінням країни. Вони знані та шановані, рішучі в надзвичайних ситуаціях, чи коли треба запобігти потенційним загрозам. «Ми не іграшки корумпованих груп та олігархів, – каже один з них. – Ми учасники процесів [в Україні], і маємо на них вплив» [Finberg L. Dialogues franco-ukrainiens, colloque, Paris, 1999. Віддаючи належне незалежним дослідникам, які працюють на світово-

му рівні, соціолог згадує імена Наталі Яковенко і Ярослава Грицака (в галузі історії), Євгена Головахи та Олександра Потехіна (в галузі соціології), Соломії Павличко і Миколи Рябчука (в галузі літературознавства), Тараса Возняка (в галузі філософії), Мирослава Мариновича та Зиновія Антоноука (в релігійній галузі)].

Серед пильних охоронців демократії – Семен Глузман, колишній дисидент, психіатр, керівник правозахисної організації, котрий переконаний, що сьогодні треба рахуватися насамперед із фаховими якостями людей, а не їхнім минулим. Люстрація не допоможе, бо не важливо, скільки років людина була членом комуністичної партії. Треба провадити обговорення, не шукаючи винних, не керуючись почуттям помсти, не героїзуючи деяких опозиціонерів, які зовсім не заслуговували покарань. Очолювана Семеном Глузманом організація не ставила собі за мету відкрити консультаційне бюро для осіб, які потрапили в скрутне становище, – її мета полягала у просвітництві. Скажімо, вона взяла під захист міліціонера, скривдженого прокурором. Стат-

67



АННІ ДУБЕНТОН
ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО
В УКРАЇНІ:
НА ВАРТІ
ДЕМОКРАТІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

недопущення перетворення кордону з Україною у новий «берлінський мур»; Україна (у випадку дотримання проєвропейської зовнішньополітичної доктрини) послідовно здійснюватиме кроки у напрямку євроатлантичної інтеграції, поступово зменшуючи залежність від російських енергоносіїв і ринку, що водночас віддалить її від нового реінтеграційного простору Росії (внутрішні ринкові й демократичні перетворення і приведення продукції до стандартних вимог європейського ринку, розвиток і зміцнення структури ГУУАМ, формування позитивного іміджу ЕС і НАТО в українському суспільстві, підтримка вищеприписаних ініціатив Польщі, розвиток співпраці у військовій галузі тощо). Важливим стимулом до якнайтіснішої співпраці є локалізація Польщі та України в становій архітектурі безпеки континенту. Очевидно, важливість цього фактора усвідомлено на рівні владних структур обох держав: за період з 1991 до 1999 року між Польщею та Україною укладено 62 масштабних договори, які регулюють практично всі ділянки двосторонніх взаємин.

В залежності від стану зрілості і стратегічного мислення правлячих еліт України, рівня усвідомлення незалежності держави та її інтересів як серед відповідалних за прийняття рішень у державі, так і в суспільстві в цілому, можна змодельовати принаймні наступні варіанти розвитку зовнішньополітичних стратегій, а також оцінити їх з погляду інтересів зовнішньополітичного компонента національної безпеки:

– Зближення з ЕС і НАТО (з можливістю інтеграції в далекій перспективі). Цьому насамперед сприяють відносини зі США та Польщею. Остання в цьому випадку (при адекватних діях і регуляціях з боку України) може взяти на себе роль промотора транскордонної співпраці і пошуку її нових форм. Однією з таких форм може стати мережа єврорегіонів. В галузі безпеки необхідне якнайтісніше співробітництво з НАТО і відмова від пошуків чи формування проміжних структур безпеки. В майбутньому, при завершенні розподілу повноважень і обов'язків між Північноатлантичним Альянсом і ЕС-Єврокором, можлива схема взаємин з останнім, за умов запрошення від нього до співпраці.

ті в пресі та телесюжети були спрямовані на популяризацію трьох ідей: поліція необхідна для добро-го функціонування демократичного суспільства; українське суспільство може розраховувати на допомогу поліції лише у співпраці з нею; якщо певний міліціонер став жертвою несправедливості, але його захистили, то міліція буде зобов'язана краще захищати громадян в межах закону.

Варто згадати й іншого оборонця духовної свідомості України – Івана Дзюбу, автора численних есеїв, виданих у 80-х роках у діаспорі, а в Україні – після проголошення незалежності, котрий перед поверненням до наукової діяльності був у 1992-1994 роках міністром культури.

Збірка листів трьох колишніх в'язнів ГУЛАГу була іронічно названа «Листи з волі» [Листи з волі / Зиновій Антонюк, Семен Глузман, Мирослав Маринович. Київ: Сфера, 1999]. Саме ув'язнення дозволило інтелектуалам, для яких «відроги Уралу стали місцем другого народження», думати й міркувати про самоповагу, релігію, громадянське суспільство чи толерантність.

Дехто критикує надмірну кількість громадських організацій, створених на ґрунті національної приналежності, закидаючи їм створення структур, паралельних до офіційних органів управління суспільством. Скажімо, є чимало організацій взаємодопомоги за національною ознакою [Соціальний захист в національних громадах України. Київ, 1998] та національно-культурних товариств, які об'єднують 15-20% населення.

Найчисленнішими є єврейські громадські організації, представлені в усіх найбільших містах країни (бл. 200 із 300 основних міст України): вони забезпечують як соціальну, продовольчу, медичну допомогу, так і культурну діяльність. Інститут юдаїки публікує журнал історичних, літературних, мистецьких рефлексій «Єгулець».

Слід підкреслити також важливість польських, німецьких, російських організацій. Польські та німецькі прагнуть насамперед глибше вивчити рідну мову. Російські об'єднання з'явилися пізніше; ця частина населення не живе як національна меншина, не відчуває себе на культурному узбіччі; їх активно підтримують

– Трансформація ГУУАМ або Балто-Чорноморського співробітництва в альтернативні до ЕС та НАТО структури. Єдиним позитивним наслідком розвитку ГУУАМ міг би бути розвиток ринкової структури в певному постсовєцькому просторі, як етап перехідного періоду (за умови, що Молдова не приєднається до Росії і Білорусі, або не почне виконувати певну специфічну роль в цьому субрегіоні). Врешті, вже наступні вибори в Молдові можуть привести до влади в ній набагато «прорумунськіший» (водночас – «проєвропейськіший») уряд, оскільки за міжвиборчий період населенню буде надано можливість переконатися в повному обсязі у грандіозній «бульбашці» політики комуністів. Але ця структура була б сліпим відгалуженням в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів. Так само безперспективним є перетворення структури Балто-Чорноморського співробітництва в окрему інтеграційну модель співпраці в сфері економіки і безпеки на континенті. Будь-яка проміжна або перехідна структура в контексті існуючих взаємовиключних формацій приречена, оскільки автоматично стає альтернативною до обох.

– Неінтеграційний проект (так званий «власний шлях»). Цей варіант можливий або при формуванні власного інтеграційного простору, або за умов потужних інвестицій з боку партнерів, що не мають спільних кордонів з акцептором. Проте у найближчому майбутньому інвестиційний потік (насамперед через несприятливий для цього клімат) в Україну не передбачається, а одним із завдань України в цих обставинах, з точки зору її національної безпеки, є і залишається – не потрапити в реінтеграційний простір Росії (яка обрала саме цей варіант «власного шляху»).

– Реінтеграція з Росією та її сателітами. Найменш бажаний і, на жаль, цілком реальний варіант з погляду національних інтересів і безпеки України. Сильний економічний, інформаційний, енергетичний і політичний тиск Росії, спричинений кризою всередині країни і ще наразі значними її природними ресурсами, з одного боку, а з іншого – байдужість і небажання змін (навіть при декларуванні протилежного) у постсовєцькому просторі і самоізоляція від цих проблем Заходу, можуть витворити ситуа-

сусідні або місцеві ЗМІ. Упродовж п'яти останніх років російські організації зосередилися переважно на поглибленні культурних зв'язків із Росією.

Одна з найважливіших проблем для громад взаємодопомоги національних меншин, зокрема кавказців, – брак «прописки», тобто права на постійне проживання. Серед найкраще організованих – вірмени й татари, громада курдів. Їхні товариства створили власне шкільництво, пропонують публікації рідною мовою, мають дослідницькі центри.

Значна кількість національно-культурних товариств, їхня жвава діяльність свідчать про складність, які існують в суспільстві, а водночас про солідарність, яка витворюється всередині мультикультурної держави. Завдяки громадянським ініціативам ми більше дізнаємося про незадовільне вирішення органами влади низки важливих проблем, але ці ініціативи також свідчать про прагнення певних груп громадян розділити з державою тягар відповідальності за вирішення проблем. Принаймні, виникає своєрідна конкуренція між органами влади і тими, хто прагне їм опонувати.

Можливо, ще дуже скромні, вогники громадянського суспільства запалюються і згасають. Джерела, спрямованість, зародковість і мінімалістичний характер їхніх прагнень підкреслюють скромні обсяги підтримки, якою вони користуються, але також багатообіцяючий характер цих сигналів.

Зелений рух, рух винятково громадянський, невдовзі стане жертвою фінансових угод, які сплутають його початкову місію, і втратить більшість своїх прибічників. Народний Рух, спадкоємець і втілення ідеї незалежності, – не більш ніж політична руїна, за яку сперечаються політики. Ці два рухи більше не є спрямовуючими для суспільства чи його самоідентифікації. Воно сьогодні не надто політизоване (можливо, це зворотний бік вимушеної політизованості минулих років), але вчиться використовувати загальне виборче право та локалізувати поняття демократії в тих місцях, які вважає не такими брудними, як офіційна політика. Суспільство це доволі суперечливе, бо наразі перебуває у перехідному стані. Звичайно, йому ще далеко до «*shadow society* [тіньового суспільства]» [Smolar A. *Civil society in*

69



АННІ ДУБЕНТОН
ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО
В УКРАЇНІ:
НА ВАРТІ
ДЕМОКРАТІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

цію, коли, внаслідок виборів чи перевороту в Україні придуть до влади сили, здатні наполягати на перетворенні СНД у державне утворення на кшталт СССР-2, чи принаймні зміцнення Ташкентської структури квазібезпеки участю в ній України. Такий варіант надовго провів би цивілізаційну межу Європи уздовж західного кордону України.

Із селби волюбні
Мегабудьте том

Post-communist Europe // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – No 1], прообразу відкритого суспільства, носія «справді» демократичного світу. Воно розколоте і погано інформоване, в тому числі, коли йдеться про організований громадський рух. Тут ми напотираємося на один з парадоксів «українського комплексу»: тиша, затята мовчанка, які лише підтверджують місцеву тенденцію до виведення громадянського суспільства поза межі гласності, опозиційність, прагнення до втілення виключно в ідеальних формах. Українське суспільство розбудовує демократію, реформи та лібералізм без знання та вмінь, відмовляючись навіть погодитись із цим фактом. Принижене населення увічноє машину приниження.

Явище розпаду в усьому, чи, як мінімум, неузгодженості, не чинить побудову перехідного суспільства передбачуваною. Проте, це суспільство спілкується із зовнішнім світом можливо навіть більше, аніж у своєму внутрішньому просторі. Це суспільство вогнищ ізольованого опору в світі, де входження в мережу стає операцією, набагато прос-

тішою, ніж передача сигналу. Європейський вимір України – і географічний, і історичний – мав би полегшити стосунки гармонізації цих різноманітних ознак.

Скорочений переклад Антона Борковського

Перекладено за книгою: L'Ukraine, nouvel acteur du jeu international / Sous la direction de Anne de Tinguy. – Bruxelles-Paris, 2000. – P.283-302.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

не забудьте пом'янути . . .

Незабудьте пом'янути . . .

ВЛАДОМОЖЦІ,

© Костянтин Бондаренко, 2001

АБО ХТО ЗДІЙСНЮЄ

Владу в Україні

КОСТЯНТИН БОНДАРЕНКО

Земля наша сугь велика и обилна,
А наряду в нѣй нетъ. Приидите и володѣйте.
Нестор

Слово «олігарх» стало у наш час доволі модним. «Олігархом» часто називають у нас будь-яку людину, яка сягнула певних висот у бізнесі. Політологи сперечаються: олігархи – це добре чи погано? Націонал-демократи задаються питанням: як боротися з олігархами? Але, попри усе це олігархи існують. І, як показав досвід, вони займають свою нішу в нашому суспільстві.

За будь-якої соціальної формації завжди знайдуться 5% людей, які зосередять у своїх руках 90% всього майна, коштів тощо, наявних у державі. Природно, що ці люди рано чи пізно захочуть максимально забезпечити своє майно і свій бізнес. Що для цього потрібно? Правильно – захищеність перед законом. Найкраще – мати залежних від себе депутатів Верховної Ради, які проштовхуватимуть те чи інше потрібне законодавство. Ще краще прийти самому у Верховну Раду і дбати про вигідні для себе закони. Плюс – відгородитися від закону депутатським ман-



И мене

і мене...

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

датом, який гарантує недоторканність. Для того, аби народ правильно розумів політику цього грошового мішка, потрібно мати в своїх руках кілька газет, журнали, радіо, а основне — телебачення. Ну, а вже що за бізнесмен без власних підприємств — банків, заводів, фабрик... Пам'ятаєте дитячий віршик про містера Твістера? *«Мистер Твістер — главный министр, мистер Твістер — миллионер, Владелец заводов, газет, пароходов...»* Це — такий собі образ американського олігарха, який, здавалося, в нас неможливий. Але ринок є ринок. В сучасних умовах на олігархів існує певний попит. І цей попит формує влада.

До середини 90-х років в Україні виникли передумови для виникнення олігархічних груп. Цьому сприяли два чинники. По-перше, на початку 90-х практично завершився процес перерозподілу соціалістичної власності — все те, що колись було нічим, отримало конкретних власників. Відбулися гучні перестрілки, справжні кримінальні війни. Відбулася часткова легалізація капіталу. Колишні директори плодоовочевих баз та керівники будуправлінь пересіли з «бобиків» на «Мерседеси» і посіли місця радників у оточенні Президента. Предметом купівлі-продажу стали не лише підприємства, не лише засоби масової інформації, а й політичні партії.

Після провалу кампанії «структурування українського суспільства за партійною ознакою», гаряче розрекламованої у 1997 — на початку 1998 років, Президент зрозумів, що на наступних президентських виборах він не зможе повністю покладатися на той ресурс, який було зосереджено в руках політичних партій. Потрібні були сильні, вольові, грошовиті люди, які могли би проштовхнути Кучму на другий термін. І саме тоді починається великий прихід в політику тих, кого прийнято називати «олігархами». Саме тоді народ дізнався про існування Волкова, Рабиновича, Пінчука, Бакая, Деркача, Медведчука, Суркіса. І саме тоді відбувається «вигнання з раю» Тимошенко та Лазаренка.

Ще за рік олігархи поділилися на дві групи — «старих» і «нових», між якими ведеться невидима, але відчутна боротьба. «Старі» олігархи зробили свій капітал на перерозподілі соціалістичної власності, згодом — на захопленні сировинних ресурсів і на спекуляції російськими енергоносіями. «Нові» олігархи віддавали перевагу різноманітним промислово-фінансовим схемам, які приносили значні прибутки і дозволяли зберігати імідж «більш-менш порядних» людей. У лексиці «нових» олігархів з'явилися такі терміни, як «офшор». Олігархіч-

в сім'ї великій...

В сім'ї великій Україна

в контексті сучасних
тенденцій і сценаріїв
світового розвитку

© Віктор Вовк, 2001

В і к т о р В о в к

Становлення України як сучасної розвинутої держави та її спроможність забезпечувати свої національні інтереси значною мірою залежать від її повноцінного входження в європейський і світовий цивілізаційний процес. Вирішення цього завдання вимагає формування стратегічно мислячої національної еліти, котра усвідомлює фундаментальні тенденції розвитку сучасного світу та здатна, поєднавши їх із національною спадщиною, запропонувати суспільству «спільний проєкт майбутнього», покликаний окреслити дороговкази в гідне майбутнє. Адже на зламі епох людство переосмислює свій історичний шлях, виявляє нові глобальні тенденції розвитку і нові загрози, та вишукує можливості забезпечити собі виживання, розвиток і добробут.

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Головним викликом, що постав перед людством у сучасну добу, є нагальна потреба принципової зміни стосунків людини і природи. Світ зіштовхнувся із проблемою незворотного виснаження природних ресурсів

на «молодь» виявилася доволі агресивною і почала скуповувати підприємства навіть поза межами України (скажімо, Віктор Пінчук, за повідомленнями мас-медіа, здійснює вплив на Могилівський металургійний комбінат ім. М'ясникова в Білорусі та на Таганрозький металургійний комбінат у Росії, Вадим Рабинович веде переговори про купівлю російського каналу НТВ тощо).

Дані схеми — це лише спроба систематизувати наявну відкриту інформацію про сфери впливу тих чи інших олігархічних чи квазі-олігархічних груп в Україні. Проте ситуація є доволі динамічною, і дуже невдячна справа намагатися подати найповнішу картину того, хто чим в Україні володіє. По-перше, немає жодної юридичної підстави говорити про те, що саме той, чи інший депутат або держслужбовець є власником того, чи іншого об'єкту (формально, згідно з законом, їм заборонено бути власниками підприємств чи займатися бізнесовою діяльністю). По-друге, заводи та мас-медіа в Україні дуже часто переходять з рук в руки. Наприклад, вже після того, як статтю було підготовлено до друку, з'явилася інформація про те, що Р.Ахметов має бажання придбати телеканал «Тоніс» та газету «Сьогодні».

Не до кінця вивчені фінансові потоки та розподіл

власності всередині такої потужної бізнес-групи, як Комуністична партія України та її сателіти. Взагалі ліві (в тому числі соціалісти) свою власність не надто афішують, оскільки це йде всупереч із ідеологічними уявленнями їхнього електорату. Проте варто лише поглянути на список КПУ на виборах 1998 року, аби помітити, що більшість списку становлять представники підприємницьких кіл, такі собі новітні «Сави Морозови».

Непредставленою в цьому переліку є група Юценка, оскільки вона зосереджується не у медіа- чи промисловій політиці, а виключно у фінансовій галузі (Стельмах, Киреєв, Аржевітін).

Глибшого вивчення потребує група Партії зелених України. З одного боку, незрозуміла міра пов'язаності цієї групи із бізнесменом Вадимом Рабиновичем (який водночас пов'язаний із середовищем А.Деркача). З іншого боку, на групу намагається впливати середовище Г.Суркіса — В.Медведчука. Також варто взяти до уваги той факт, що всередині групи є кілька доволі потужних притягальних центрів, які уможливають перетворення ПЗУ в повністю самостійну групу (В.Хмельницький, який здійснює контроль над заводом «Запоріжсталь» та над львівським готелем «Дністер», частково — над Лисичанським

КОСТЯНТИН
БОНДАРЕНКО
ВЛАДОМОЖЦІ,
АБО ХТО
ЗДІЙСНЮЄ ВЛАДУ
В УКРАЇНІ

та деградації екологічних систем, від яких залежить наш добробут. Сучасна індустріальна цивілізація, що стрімко розростається, почала вичерпувати існуючу ресурсно-екологічну нішу та входить в епоху планетарної кризи, яка охоплює різноманітні аспекти людського життя. Недопущення розгортання цієї кризи є головним завданням людської цивілізації у XXI столітті.

КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Понад 200 років тому, у 1798 році британський священик та інтелектуал Томас Мальтус вперше поставив принципове питання про відповідність нових параметрів розвитку людства ресурсному потенціалу Землі. В тогочасному історичному контексті воно отримало форму попередження про майбутню нестачу продовольства та широкомасштабний голод внаслідок експоненційного зростання населення планети та обмеженої можливості виробництва харчів.

Невдовзі Індустріальна Революція радикально змінила масштаби природокористування, започаткувала тенденцію зростаючого використання різноманіт-

них природних ресурсів та спричинила дедалі більше навантаження на локальні, а згодом і глобальні екосистеми Землі.

Через 170 років, у 1970-71 рр., група дослідників Масачузетського технологічного інституту на чолі з Донеллою й Деннісом Медовзами та Йорґеном Рейндерзом на замовлення Римського клубу здійснила 2-річне дослідження довготермінових наслідків загальної тенденції зростання чисельності населення, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання ресурсів і забруднення довкілля. З цією метою застосовувалася комп'ютерна симуляція процесу розвитку цивілізації за допомогою математичної моделі, розробленої на основі методів системного аналізу. Результати цього дослідження були оприлюднені для широкої громадськості у 1972 р. у відомій книзі «Межі зростання» [1], що одразу ж породила чималий розголос і широко обговорювалася як у науковому середовищі, так і в парламентах розвинутих країн Заходу. Ця книга висунула дві принципові тези:

1. Якщо існуючі світові тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруднення довкілля залишаться незмінними, то ул-

73



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нафтопереробним заводом, О.Шевчук, який донедавна очолював «Укртелеком» тощо).

Окремим питанням є поступове зосередження контролю над важливими стратегічними об'єктами в руках Секретаря Ради національної безпеки і оборони України Є.Марчука. Фактично під його впливом перебувають корпорація «Укртранснафта», яка об'єднала нафтопровід «Дружба» та Придніпровські магістральні нафтопроводи, а також, очевидно, включить невдовзі нафтопровід «Одеса-Броди» та нафтотермінал у Південному. З недавнього часу фактично під контролем Марчука опинився «Укртелеком». Додайте газету «День» і вплив на низку депутатів у Верховній Раді і збереження позицій у впливі на «Укрспецекспорт», і стане зрозуміло, що невдовзі Марчук може скласти конкуренцію тим, кого нині іменують олігархами.

Схеми дають можливість уявити шляхи фінансових надходжень тих чи інших політичних груп, проте вони не дають відповіді на всі питання. Хоча, фактично, для розумного буде досить, аби знайти відповідь на такі питання, як «Де поділося золото партії?», «Куди поділося те, що нагромаджувалося нашими дідами і батьками?», зрештою, «Хто керує Україною?»

Волю охр
и мене

родовж наступних 100 років буде досягнута фізична межа зростання на цій планеті з подальшим різким та неконтрольованим зменшенням населення та економічним занепадом.

2. Існує можливість змінити ці тенденції фізичного зростання і перейти до стану економічної та екологічної стабільності, що буде стало розвиватися й надалі в майбутньому. При цьому можуть бути задоволені базові матеріальні потреби усіх людей на Землі, й кожна людина отримує рівні можливості для реалізації свого людського потенціалу.

Завдяки цьому та іншим дослідженням була проведена і зафіксована принципова відмінність між поняттями *зростання* та *розвиток*. Так, під *зростанням* розуміють збільшення обсягів шляхом тієї чи іншої переробки сировини, тоді як *розвиток* означає також розширення або реалізацію потенційних можливостей. Якщо *зростання* передбачає збільшення за кількісними параметрами, то *розвиток* робить наголос на покращенні або зміні якості. Наша планета еволюціонує в часі без зростання. Тому людське суспільство, що є підсистемою обмеженої за фізичними параметрами і незростаючої Землі, повинне зрештою

адаптуватися до схожої парадигми розвитку. Тож, хоча існують межі зростання, не існує меж для розвитку, що відбувається на сталій основі.

Подальші різноманітні дослідження підтвердили висновок про необхідність переходу до нових принципів розвитку, наголошували на невідкладності таких змін й свідчили про можливість глобальної кризи. Поступове усвідомлення нових загроз спонукало народи та їхніх політичних лідерів до пошуку принципово нових підходів до природокористування та вирішення соціально-економічних проблем. Це, зокрема, призвело до постановки у середині 1980-х рр. на порядок денний світового співтовариства питання про перехід на шлях «сталого», або всебічно збалансованого, розвитку. (Поняття «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського поняття «sustainable development».) Згідно з найживанішим і міжнародно прийнятим визначенням (даним у 1986 р. у доповіді ООН Комісії Брунтланд) сталий розвиток має «задовольняти потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби». Така стратегія повинна лягти в основу становлення в XXI столітті нового постіндустрі-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

НОВИЙ ДОНЕЦЬКИЙ КЛАН

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Микола Янукович	Донецька обласна преса			Макіїввугілля, Добропіллявугілля, Краснодонвугілля, Донвугілля, ДХК «Краснолиманська», шахта «Комсомолец Донбаса», шахта ім. Стаханова, частина шахт Луганської області, монополія на поставку газу в Донецьку область. Харцизький трубний завод «Азовмаш». Коксохімічні заводи: Авдіївський, Ясиноватський, Алчевський, Донецький, металургійні підприємства: «Азовсталь», Єнакіївський, Донецький, Дніпропетровський ім. Петровського, Краматорський завод кольорових металів, «Криворіжсталь», 32,5% Алчевського металургійного комбінату, Інгuleцький та Центральний гірничозбагачувальні комбінати		Володимир Щербань, губернатор Сумської області

КОСТЯНТИН
БОНДАРЕНКО
ВЛАДОМОЖЦІ,
АБО ХТО
ЗДІЙСНЮЄ ВЛАДУ
В УКРАЇНІ

ального суспільства, в якому головним продуктивним ресурсом та цінністю стане сама людина.

У 1991 р. той сам колектив авторів здійснив нове, розширене дослідження, яке враховувало зміни у світі за минулі 20 років, набутий досвід й останні тенденції, а також включало в математичну модель різні можливі відповіді людства на посталі проблеми. Його результати були опубліковані у 1992 році у новій книзі з доволі провокаційною назвою «*Поза межами*» [2]. Проаналізувавши 13 різних сценаріїв розвитку цивілізації до 2100 року, вони дійшли до таких основних висновків:

1. Використання людьми багатьох важливих ресурсів і масштаби багатьох видів забруднення вже вийшли поза межі ресурсно-екологічного потенціалу планети. Без значного зменшення потоків сировини та енергоресурсів у наступні 50 років у світі відбудеться неконтрольований спад виробництва продовольства й промислової продукції та споживання енергії на душу населення.

2. Розбудова сталого суспільства поки що технічно та економічно можлива. Але перехід до сталого суспільства вимагає ретельного балансу між довготермі-

новими і короткотерміновими цілями з більшим наголосом на якості життя, ніж на обсягах виробництва. Він вимагає більше, аніж просто радикального підвищення продуктивності використання ресурсів та технологічних інновацій, він також вимагає загальної зрілості людської цивілізації.

Зокрема, якщо середній світовий рівень споживання сировинних природних ресурсів на душу населення у 2050 р. сягне рівня, уже досягнутого у США наприкінці ХХ століття – близько 11 тонн сировини (без енергоресурсів) щорічно, то прогнозоване населення планети, яке складатиме 9 млрд. людей, потребуватиме у рік біля 95 млрд. тонн сировини, тобто майже в 10 разів більше, аніж сьогодні [3]. Очевидно, що ніякі прогнозовані технологічні інновації та підвищення ефективності використання ресурсів самі по собі не здатні навіть компенсувати такого зростання потреб у сировині, не кажучи вже про те, щоб зменшити їх порівняно із сучасним споживанням.

З 13 досліджених глобальних сценаріїв лише у двох відбувався перехід до сталого розвитку, а в решті – занепад цивілізації. Важливо відзначити, що комп'ютерна симуляція на основі математичного моделюван-



ВІКТОР БОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІЇВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Ринат Ахметов			Донецький міський банк		Футбольний клуб «Шах- тар», Фірма «Люкс»	
Ігор Гуменюк					АРС, Візаві, Енерго	
Сергій та Ан- дрій Момоти					«Данко», «Ембролл», «Гефест»	
Олег Мкртчян, Віталій Гайдук, Валерій Наумен- ко, Володимир Рисухін					«Індустрійний союз Донбаса»	Сергій Тулуб, заступник секретаря РНБОУ

ня й системного аналізу показала, що *суто технологічно-ринкова відповідь людства на виклики сьогодення не може бути задовільною*. Технологічний прогрес та ринкова гнучкість безумовно необхідні й важливі для досягнення сталого розвитку, але аж ніяк не достатні. Іншим вирішальним чинником виявляється *ціннісна орієнтація людства, умовно кажучи його «мудрість»*. Обидва позитивних сценарії включали цю компоненту як основу для усвідомленої корекції людьми своєї життєдіяльності. На думку багатьох учених і громадських діячів необхідні зміни матимуть революційне значення для суспільства не менше від того, яке мала Індустріальна Революція на початку XIX століття.

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ

Єдиний спосіб забезпечити процвітаюче та безпечне майбутнє на планеті Земля — це вирішити проблеми соціально-економічного розвитку та природного середовища комплексно й узгоджено. Саме так було поставлене питання Конференцією ООН на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), відомій як Саміт «Планета Земля». Вона була присвячена пошуко-

ві шляхів розв'язання як глобальних проблем сьогодення, так і загроз XXI століття. На цій зустрічі глав держав, парламентів та урядів 179 країн світу серед інших документів була прийнята глобальна Програма дій «Порядок денний на XXI століття», що є *стратегією інтеграції економічних, соціальних і екологічних цілей*. В ній, зокрема, зазначено: «Задовольняючи основні потреби людей та підвищуючи рівень життя для всіх, ми повинні водночас краще захищати і зберігати довкілля та ресурси нашої планети. Жодна країна не може досягти цього сама, але цього можна досягти спільними зусиллями в рамках всесвітнього співробітництва з метою сталого розвитку» [4].

Таким чином, формальна згода, досягнута на найвищому рівні, відобразила всесвітній консенсус щодо актуальності цих питань та дозволила прийняти деякі (хоча й обмежені) політичні зобов'язання щодо співробітництва з питань розвитку і навколишнього середовища. Однак сучасне людство структуроване у вигляді національних держав, що мають суттєво різні рівні соціально-економічного розвитку і вносять різний внесок в антропогенне навантаження на природу. Існуюче перевищення допустимих меж антропогенного

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ПАРТІЯ «ТРУДОВА УКРАЇНА»

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Сергій Тигипко		Партія «Трудова Україна», парламентська група «Трудова Україна» А.Деркач – депутатське об'єднання «В Європу разом з Росією», Демократичне об'єднання «Центр»	П р и в а т - банк Київ-Приват	Приват-Інтертрейдинг, офшорні компанії Varkidge, St.John Traiding, Foretrest, Britain's Raffles Commodities, Occidental Manegment. Українсько-кіпрська група «Байп Ко LTD», Луганський енергетичний альянс, ЛОГОІМПЕКС, «Труботрейд», «Укрнафта», три гірничо-збагачувальних комбінати – Марганецький, Орджонікідзевський, «Суха Балка»		Олександр Дубілет, голова правління «Приватбанку», Олександр Шлапак, міністр економіки

КОСТЯНТИН
БОНДАРЕНКО
ВЛАДОМОЖЦІ,
АБО ХТО
ЗДІЙСНЮЄ ВЛАДУ
В УКРАЇНІ

тиску призводить до боротьби між країнами за використання обмеженого ресурсного та екологічного потенціалу планети, боротьби, яка має нульову суму, – тобто, якщо хтось збільшуватиме свою частку, то інші мають її зменшити. Одним з проявів цієї боротьби є добре відомі суперечки щодо Кіотського протоколу про зміни клімату (1997 р.) та відмова низки провідних країн на чолі із США від його ратифікації. Ця суперечка спричинена зафіксованими у протоколі обмеженнями (лише для індустріальних країн) на використання глобального ресурсу – атмосфери Землі – для промислових викидів вуглекислого газу. Окрім квот на викиди суперечка також точиться й навколо міжнародно-правових та економічних механізмів їх впровадження.

Тож відповідальність за впровадження зазначеної програми лягає передусім на національні уряди і вимагає розробки національних стратегій сталого розвитку та проведення відповідної політики. Міжнародне співробітництво повинно сприяти таким національним зусиллям і доповнювати їх.

СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ

Залежність шляхів подальшого розвитку від домінуючих мотивів поведінки людей, суспільних цінностей та інститутів стає дедалі більш визнаною. Тому цікавими є сценарії, що розглядають проблему не стільки з огляду на кількісні параметри, скільки з огляду на якісні характеристики процесів у суспільстві, тобто перебувають *радіше у гуманітарній, аніж у математичній площині*.

Можливі якісні сценарії розвитку цивілізації можуть бути побудовані як потенційні відповіді, що постають зі звичних стереотипів мислення і світоглядних принципів, які формують те, якими ми є, незалежно від того, усвідомлюємо ми це, чи ні. Такі стереотипи – або, як їх часто називають, «міти» – визначають те, що ми вважаємо реальним або можливим, а також те, яким чином ми обговорюємо кризу та шляхи її подолання. Міт – це вірування або предмет віри, істинність якого сприймається людьми некритично, як певна даність.

Прихованою основою сучасного світу є «економічний міт», під впливом якого ми живемо, хоча і не

77



ВІКТОР БОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Віктор Пінчук	СТБ, ICTV, «Факты», вуличне телеба- чення		Кредит- Дніпро	Трубні заводи: Нижньодніпровський, Новомосковський, Дніпропетровський, Нікопольський південнотрубний, Нікопольський ферросплавний, Дніпропетровський вагоноремонтний, 32,5% Алчевського металургійного заводу	«Інтерлайп»	Народні депутати Інна Богословська, Дмитро Табачник, Юлій Йоффе, Олексій Костусев, голова Луганської ОДА Олександр Єфремов
Андрій Деркач	«Столичные новости» (частково), «Киевский телеграф», ТРК «Ера», «Версії»					Вадим Рабинович, Леонід Деркач
Олександр Єдін				Перевезення (в тому числі за кордон)	Укрінтер- транс	Георгій Кірта
Федір Шпиг			Аваль			Олексій Костусев

думаємо про нього, як про «міг» в традиційному значенні цього слова, тобто щось штучно вироблене. В його рамках історія світу розглядається як економічна історія. Адже ми не сприймаємо її як оповідь про здобутки видатних особистостей, котрі діють на авансцені історії, що відповідало б античному «героїчному мітові». Сьогодні ми також не розглядаємо історію як розгортання замислів Божих відповідно до «релігійного міту». Не є домінуючою в суспільстві й віра в розбудову суспільної системи, що будується на раціональному мисленні, як це впливає з «наукового міту» (як в демократичній, так і в комуністичній його інтерпретації).

В якій би зовнішній формі не проявлявся «економічний міг», він має декілька характерних рис: на сьогодні його ідеалом є зростання, в основу поведінки людей він покладає прагнення максимальної вигоди, головними гравцями він визначає споживачів та бізнес, що задовольняє їх потреби. А його головні засоби комунікації – цифри та образи, тобто інформаційні носії, які не потребують конкретної мови слів, що робить його першим справді *глобальним мітом*. Маючи багато сильних сторін, домінування в сучасному світі вузького варіанту «економічного міту» водночас загрожує людським цінностям, успадкованим цивілізацією від попередніх мітів.

Характеристика	Героїчний міг	Релігійний міг	Науковий міг	Економічний міг
Ідеал	досконалість	доброчесність	істина	зростання
Тип поведінки	суперництво	смирненість	раціоналізм	максимум вигоди
Головні гравці	герої	пророки, святі	філософи, вчені	споживачі і бізнес
Засоби комунікації	легенди та оповіді	Священні тексти, молитви	логічні аргументи, математика	цифри та образи
Пріоритетна категорія	людина	Бог	природа	людина
Базові стосунки	людина - Бог	Бог - людина	природа - людина	людина - природа

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СДПУ(о)

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Віктор Медведчук		Соціал-демократична партія України (об'єднана), фракція СДПУ(о) в парламенті			Бі-Ай-Ем, Спілка адвокатів України, «Славутич»	Народний депутат Л.Кравчук, голова Львівської ДПА С.Медведчук

КОСТЯНТИН
БОНДАРЕНКО
ВЛАДОМОЖЦІ,
АБО ХТО
ЗДІЙСНЮЄ ВЛАДУ
В УКРАЇНІ

Григорій Суркіс

«1 + 1»,
«Тет»

ПФК «Славутич», оффшори: Cape Trading Holdings LTD, Orlik Enterprises services LTD, Запорізький завод ферросплавів, «Дніпроспецсталь», Сумське НПО ім.Фрунзе

«Славутич», Ігор Суркіс, «Омета», Юрій Карпенко, «Динамо-Київ», Віталій Згурський, «Динамо-Атлантик»



Однак міти, які формують людей, не створюються штучно: вони виникають природним чином і діють упродовж тривалого часу. Тому, нам варто уважно вивчити цей новий міт — чому він сприяє, а чому загрожує, які нові можливості та небезпеки він містить, а також якій корекції він підлягає і як можна його розширити. Від того, які теорії людство розвине в його рамках щодо себе та своїх перспектив та які цінності переважатимуть у суспільстві, зрештою залежатиме наше майбутнє.

Таким чином, глобальні сценарії подальшого розвитку розгалужуються в залежності від того, якою насправді буде відповідь людей на ті виклики, які поставили перед ними на порозі XXI століття. Досліджуючи можливі відповіді, Всесвітня Бізнесова Рада Сталого Розвитку (розташована у Женеві) у 1996 році розробила три базові глобальні сценарії до 2050 року [5].

Можливий перебіг подій, який отримав назву *FROG*, заснований на припущенні, що люди й надалі ігноруватимуть соціальні та екологічні проблеми і покладатимуться на динаміку економічного зростання й технологічні інновації. Інший сценарій розвитку під назвою *GEOPolity* передбачає, що після досягнення

критичної точки людство почне відмовлятися від неефективних інститутів держави та бізнесових структур у пошуку нових моделей управління, передусім у вигляді наднаціональних організацій зі значними повноваженнями. І, нарешті, третій сценарій під назвою *Jazz* припускає можливість гармонізації дій існуючих у світі «гравців» за умов вчасної інтеграції екологічних і суспільних цінностей в рамки домінуючого «економічного міту» та його змістовної реінтерпретації.

Базові питання, що досліджувалися в рамках цих сценаріїв були такі:

Δ Якими є критичні пороги в нашому використанні природи та як ми можемо їх розпізнати? Наскільки еластичною є глобальна екосистема?

Δ Які суспільні системи та інститути можуть найкращим чином відреагувати на потребу переходу до сталого розвитку?

Сценарій FROG

Розвиток за цим сценарієм на першому етапі дуже подібний до того, що відбувається в світі тепер. Економічне зростання є головним пріоритетом для переважної більшості країн, а перехід до сталого розвит-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Олександр Зінченко	Інтер		Банк «Балчуг»		«Інтер»	О.Плужніков, В.Горбулін
Богдан Губський			Український кредитний банк		Українська аграрна біржа, Фонд «Україна-XXI століття»	
Костянтин Григоришин			Банк «Зевс» (частково)	Інвестиційний пул Court Holding, українсько-російське СП «Созидание», консорціум «Металургія», «Суми-», «Прикарпаття-», «Чернігів-», «Херсон-», «Кіровоград-», «Полтава-», «Львів-», «Тернопіль-», «Миколаїв-», «Запоріжжя-обленерго»		Ігор Куйда – президент СП «Созидание»
Михайло Бродський	Киевские ведомости, Бизнес и политика	Партія «Яблуко», фракція «Яблуко» у парламенті	Банк «Денді»	Жидачівський ЦПК	Концерн «Денді»	Народний депутат Віктор Чайка

ку на словах визнається важливим, але ніким не розглядається як нагальне питання. На вимоги екологічних неурядових організацій (НУО) щодо практичного впровадження стандартів, які час від часу приймаються як рекомендації на глобальних самітах, країни, що розвиваються, відповідають контраргументом: «Спочатку прискорте наше зростання» (*First Raise Our Growth*). Вони теж хочуть отримати свій кусень від загального добробуту. Але це зовсім не подобається розвинутим країнам Заходу, які займають непослідовну позицію — від пропозиції допомоги в сфері екології до власних приступів протекціонізму й ізоляціонізму, зокрема в питанні глобальної конкуренції робочої сили. В світі залишається атмосфера взаємних підозр та недовіри.

Питання сталого розвитку розглядається як важливе, але не пріоритетне. На початку локальний стан довкілля в багатьох місцях навіть покращується, чому зокрема сприяє місцеве зменшення викидів у атмосферу, нові технології зберігання й переробки відходів та екологічна освіта. Це сприяє поширенню уявлення про те, що довкілля вже в значно кращому стані, ніж воно було наприкінці ХХ століття. Але на

глобальному рівні картина зовсім інша, й ілюзії поступово розвіюються. Після 2030 року економічне зростання та зростання населення планети призводять до накопичення загрозливих сигналів. Однак продовжуються наукові й міжурядові суперечки про те, як їх інтерпретувати та як на них реагувати. До 2050 року з'являються свідчення того, що збуваються найгірші прогнози про занепад глобальної екосистеми і виснаження критичних ресурсів. А глобалізація й лібералізація ринків, разом з урбанізацією, посилюють соціальну нерівність та напругу до критичного рівня. Це все створює реальну загрозу загибелі як екосистем, так і людського суспільства.

До речі, слово *FROG* англійською мовою означає «жаба», що підказує наступну метафору. За цим сценарієм людство реагує як жаба з відомої байки: коли її кинули в гарячу воду, вона моментально вистрибунула та врятувалася, а коли холодну воду з жабою повільно підігрівали до кипіння, то вона зрештою зварилася й загинула.

Висновок цього сценарію полягає в тому, що *виключно традиційної довіри до технологічних інновацій і ринкових сил радше за все може виявитися недо-*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Олександр Волков	«Демократичне слово», «Гравіс», Перший національний канал, «Президентський вісник», «Президент»	Партія «Демократичний союз», фракція «ДС» у парламенті	ПУМБ	СП «Мега-моторс», Кременчуцький автомобільний завод, Стахановський завод технічного вуглецю, Одесаобленерго		О. Рафальський, Ю.Левенець, академік І.Курас, віце-спікер парламенту С.Гавриш, В.Бортник
Ігор Бакай	Донедавна — «Сьогодні», ICTV		«Фінанси та кредит»	Інвестиційна та фінансова корпорації «Фінанси і кредит». Донедавна — повний контроль над постачанням газу в Україну, НАК «Нафтогаз» (до серпня 2000 р.), Луганськoble-нерго (до листопада 2000 р.)		Ігор Діденко, Народні депутати О.Абдуллін, О.Кучеренко, К.Жеваго

КОСТЯНТИН
БОНДАРЕНКО
ВЛАДОМОЖЦІ,
АБО ХТО
ЗДІЙСНЮЄ ВЛАДУ
В УКРАЇНІ

Зиновій Кулик ПіК

80

Ганна Антоньєва

Демократична
партія України

«Артеміда»

статньо для вирішення довгострокових екологічних та соціальних проблем, і це співпадає з висновком, отриманим на основі математичного моделювання.

Два інші сценарії передбачають можливість досягнення сталого розвитку, однак політичні, економічні та суспільні структури в них цілком відрізняються.

Сценарій GEOpolity

За цим сценарієм упродовж перших двадцяти років накопичуються як справжні, так і уявні ознаки наближення екологічної та соціальної кризи. Домінуючий «економічний міт» дедалі більше розглядається громадськістю як небезпечно вузький, особливо в країнах, де швидке економічне зростання спричинило «зрізання кутів» і втрату традицій, зокрема в Азії. Оскільки чимало суспільних інститутів, зокрема національні уряди, втрачають довіру населення через нездатність вирішувати проблеми, очікування людей спершу переносяться на транснаціональні корпорації. Однак бізнесовий сектор також виявляється неспроможним або виявляє небажання адекватно реагувати на кризову ситуацію. Наслідком цього стає недовіра до бізнесу та поширення думки про те, що через свій

корисливий інтерес бізнес навіть стримує вирішення екологічних і соціальних проблем.

Позаяк ні уряди, ні бізнес не забезпечили своєї провідної ролі, народи починають шукати нових лідерів, зокрема серед релігійних установ, та потребує нових суспільних інститутів для виходу з кризи. Усвідомлення потреби в ефективних діях зрештою призводить до нового глобального консенсусу щодо доцільності поєднання технократичних рішень, міжнародних санкцій та прямого контролю за ринками для забезпечення екологічних та соціальних цінностей. За відсутності належних лідерських якостей у національних урядів і бізнесу формуються нові міжнародні інституції такі як Глобальна Екологічна Організація (GEO), котрі будуть наділені широкими повноваженнями з розробки та запровадження глобальних стандартів і заходів щодо збереження довкілля та запобігання суспільній деградації навіть за рахунок економічних жертв.

Відтак, десь після 2030 року, національні уряди поступово відновлюють свою роль як адміністративні центри громадянського суспільства, а держави починають знову співпрацювати з ринковими силами, вже

81



ВІКТОР БОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГРУПА ГОЛУБЧЕНКА

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Анатолій Голубченко		«Молода Україна»		Хмельницький акумуляторний завод, Луганський верстатобудівний завод	«Єврогаз»	
Юрій Сбітнєв				Мережа фармацевтичних підприємств		

ГРУПА ПОРОШЕНКА-МАРТИНЕНКА

Прізвище представників	ЗМІ, що перебувають під контролем	Політичні проекти	Банки	Промислові об'єкти	Фірми	Люди, що перебувають у сфері впливу
Петро Порошенко	Радіо «Ніко»	Фракція «Солідарність»	АКБ «Мрія»	Завод «Ленінська кузня», м.Київ, Вінницька кондитерська фабрика, Київська кондитерська фабрика ім.Карла Маркса, частина акцій «ЛуАЗ»	Укрпромінвест	
Микола Мартиненко	Новий канал				«Інтерпорт-Ковель»	
Євген Ананко			«Зевс»			

більше не підмінюючи їх. Новий державний апарат спільно з потужними міжнародними інститутами, такими як GEO, очолює та спрямовує перехід економіки до сталого розвитку. Таким чином, *за сценарієм GEOpolity людство зрештою переходить до сталого розвитку, але з певною затримкою й шляхом розбудови нової структури управління, що жорстко координується на міжнародному рівні.*

Цей сценарій змушує європейців здригнутися, адже за ним можна розпізнати структури мислення, які століттями визначали обличчя азійських держав та суспільств, зокрема Китаю.

Сценарій Jazz

У світі, що розвивається за цим сценарієм, різноманітні незалежні гравці – бізнес, урядові органи, місцеві громади, НУО – тісно співпрацюють і створюють масу спеціалізованих коаліцій для вирішення соціальних і екологічних проблем у максимально прагматичний спосіб. Ключовою у цьому сценарії є *динамічна взаємодія різних суб'єктів*, а його назва походить від джазової музики із її зовні хаотичною структурою, чергуванням імпровізації та строгої гри, коли

солісти виходять на перший план і знову відходять, об'єднуються в грі і знову розходяться. Це світ розгалуженої «економіки знань і послуг», соціальних та технологічних інновацій, експериментів, швидкої адаптації, широких добровільних зв'язків і потужного глобального ринку, який динамічно змінюється.

Швидка адаптація та подальші інновації стають можливими завдяки максимальній прозорості всіх процесів – широкому доступу до економічних, екологічних та соціальних даних про будь-який товар і бізнесову компанію, а також до інформації про процес прийняття рішень в урядових органах, та будь-якої іншої інформації, яка може цікавити споживачів або громадян. Органи влади є активним гравцем переважно на рівні місцевого самоврядування, куди переноситься більше повноважень. А глобальні міжнародні інститути створюються лише для вирішення специфічних глобальних проблем.

В результаті, нові екологічні та соціальні стандарти досягаються переважно за допомогою такого потужного чинника, як власний інтерес. Зокрема, в цьому висококонкурентному та взаємопов'язаному світі бізнес бачить власну стратегічну користь у поєднанні еко-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в с і м ' і . . .

В с е м б и

Б О Г Д А Н О С А Д Ч У К

КРИЗА ВЛАДИ І ОПОЗИЦІЇ НАД ДНІПРОМ

© б о г д а н о с а д ч у к , 2 0 0 1

Леонід Кучма урядує у велетенському сірому будинку по вулиці Банковій, колишній Орджонікідзе. Колись там господарювали перші секретарі Комуністичної партії України. Чимало з тих, хто сьогодні посідає стіл у цьому архітектурному монстрі. Дехто з них настільки звик до тогочасної атмосфери, що тепер їм важко освоїтися з правилами гри в демократію.

Це зовсім не означає, буцім вони потерпають від ностальгії за минулим. З певністю – ні, адже колись треба було принижуватися перед начальством у Москві і вдавати, що керуєш Україною. Сьогодні подібного роздвоєння особи немає. Українські достойники тримають у руках реальну владу, вони нікому не бажать її віддати і ні з ким не хочуть ділитися нею. Але мусять клеїти дурника, вдавати новонавернених демократів. Хоча – правду кажучи – не дуже й відомо, що б то мало означати. Одні грають свою роль просто блискуче, як скажімо колишній Президент Кравчук, інші гірше – як його наступник Кучма. Так виглядає київська політична сцена. На ній треба водночас грати актуальну роль, учитися нові і режисерувати увесь цей спектакль. Часто із фальшивими суфлерами.

номічної й екологічної ефективності та більшої соціальної відповідальності, а чимало бізнес-корпорацій стають лідерами в переході до сталого розвитку. За цим сценарієм громадські організації та органи влади, поінформовані споживачі та бізнес діють разом як партнери, бо інакше разом програють. *Усі разом вони вчаться інтегрувати екологічні та соціальні цінності в ринкові механізми, й тим самим переосмислюють в значно ширшому контексті домінуючий сьогодні «економічний міт».*

Це, схоже, міг би бути оптимальний сценарій переходу людства до сталого розвитку. Можливо, образ невеличкої блакитної планети, який людство вперше побачило на космічній світлинці Землі, виявиться здатним модифікувати усю теорію власного інтересу, що є двигуном «економічного міту», у такий спосіб, як ця теорія ніколи не бачилася ще в недалекому минулому. Адже спільне виживання на планеті — у наших власних інтересах.

НОВІ ПІДХОДИ В БІЗНЕСІ ТА ЕКОНОМІЦІ

В цьому контексті спроможність бізнесу знайти адекватний баланс між отриманням прибутку, збере-

женням довкілля та соціальною справедливістю буде одним із вирішальних чинників для успішного переходу до сталого розвитку.

У 1989 р., через три роки після публікації відомої доповіді Комісії Брунтланд та появи класичного визначення терміну «сталий розвиток», Програма ООН з охорони довкілля запропонувала концепцію «чисто-го виробництва», що мала відповісти на запитання про те, які зміни необхідні в промисловості. Водночас світовий бізнес у відповідь на нові виклики опрацював власну бізнесову стратегію «еко-ефективності». Ця концепція була вперше запроваджена в 1992 р. швейцарським промисловцем і мільярдером Стефаном Шмідгейні в його книзі «Зміна курсу», який був переконаний, що рухи «зелених» неспроможні вирішити зазначені проблеми. Пізніше концепція «еко-ефективності» була взята на озброєння та детально розвинута Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку з тим, щоб пояснити підприємцям, що в кінцевому підсумку ресурсоекономне та екологічно свідоме господарювання є вигідним і цілком рентабельним.

Обидві бізнесові стратегії за попередні роки отримали широку підтримку та довели свою корисність й

83



ВІКТОР ВОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТРЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

МАСИ ПІДТРИМУЮТЬ ДЕРЖАВУ ПРО ЛЮДСЬКЕ ОКО

Десятиліття існування незалежної України було багате на події. У історії цієї країни переважали роки неволі. Завше в думках і ліричних баладах тліли гордощі та смуток за блискучою Київською Руссю, за бурхливою козацькою республікою, за невдалим стартом УНР Петлюри чи монархії гетьмана Скоропадського. Ці почуття підживлювали самі комуністи, котрі мусили якось тлумачити підданам історію опанованої ними країни. Приречений на всевладдя комуністів пролетаріат міст і сіл, буцімто суверен нової дійсності, отримував спотворену з пропагандистською метою інформацію про своїх великих предків. Зрештою, при нагоді боротьби за «світову революцію» та «визволення колоніальних народів» Ленін, Троцький, Бухарін та українці Скрипник представляли виникнення Совецької України як модель національного та соціального визволення. Але Україна усе ж залишалася квазі-державою, державою «про людське око», покликаною здобути підтримку мас, а не втілювати ідеали незалежності. У певні періоди, зокрема з точки зору переслідуваних у сусідніх державах (скажімо, Польщі та Румунії) українців, вона таки виконувала цю роль.

Щоправда, сталінський терор обмежив і цю функцію, але — з іншого боку — після варварської німецької окупації місце Совецької України у післявоєнному європейському укладі стало доволі привабливим. Зокрема, коли об'єднано етнічно українські землі, а країна увійшла до ООН в числі країн-засновниць. Цей факт став для еміграції твердим горішком. Частина емігрантів, націоналісти-бандерівці, сподівалися на визволення при нагоді гіпотетичної третьої світової війни. Натомість українські демократи, в тому числі ті, хто був пов'язаний із паризькою «Культурою» Єжи Гедройця, зробили ставку на еволюцію. Наше гасло звучало: «Совецька Україна — держава, але не суверенна».

Еволюція відбулася — Україна здобула незалежність без жодного пострілу чи арешту. Це стало несподіванкою і для колишніх господарів Кремля, і для дисидентів, і для загалу суспільства. Ніхто по-справжньому не знав, що з цим дарунком долі робити. Найшвидше відреагували комуністичні діячі. Вони випередили дисидентів і очолили новонароджену державу. Вони перехопили владу без жодного Круглого Столу. Уже тоді, 10 років тому, некомуністична опозиція прогнала гру за Україну. Пам'ятаю, як Єжи Гед-

успішність в плані практичного впровадження ідей сталого розвитку. Вони базуються на схожих засадах та призводять до близьких результатів, однак стратегія «еко-ефективності» дещо більше зорієнтована на створення економічної вартості й принципи функціонування бізнесу та є більш пов'язаною із бізнесовим середовищем, власне виростає з нього.

В основу концепції еко-ефективності покладена ідея *поєднання економічної та екологічної ефективності* з метою створення більшого економічного добробуту з меншими втратами для довкілля. Згідно з визначенням, сформульованим Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку у 1993-96 роках, «еко-ефективність досягається шляхом виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг, що задовольняють людські потреби та забезпечують належну якість життя, при постійному зменшенні ресурсоемності та екологічних наслідків упродовж їх повного життєвого циклу починаючи до рівня, який відповідає нашій оцінці ресурсно-екологічного потенціалу нашої планети».

Отже, бізнесова стратегія еко-ефективності поєднує, з одного боку, поліпшення економічних показників підприємств, а з іншого, — підвищення продук-

тивності використання ресурсів, зменшення відходів і запобігання шкідливим викидам у довкілля.

Бізнес, що прагне бути еко-ефективним, має працювати в таких напрямках:

Δ зменшувати матеріаломісткість своїх товарів та послуг,

Δ скорочувати енергоспоживання своїх продуктів,

Δ зменшувати поширення усіх видів токсичних речовин,

Δ підвищувати можливість вторинного використання матеріалів,

Δ збільшувати стале використання поновлюваних ресурсів,

Δ збільшувати довговічність (термін використання) своєї продукції,

Δ нарощувати сервісне обслуговування своїх товарів і послуг.

Концепція еко-ефективності поширюється на увесь життєвий цикл — інженерну розробку і дизайн, виробництво, транспортування, технічне обслуговування й експлуатаційні витрати, утилізацію чи захоронення — тим самим охоплює характеристики як процесів, так і самих товарів чи послуг.

ройць казав: «Боюся, що та ваша незалежність загрозить в болоті. Для здобуття незалежності потрібна боротьба, а без кровопролиття і покарання винуватців буде політичний вінегрет».

ПІСЛЯ КРАВЧУКА КРАЇНУ ОЧОЛИВ ДИРЕКТОР ЗАВОДУ

Першим Президентом України став Леонід Кравчук, ідеолог [комуністичної] партії в добу занепаду системи, а отже людина стримана, обережна і боязка. Усі ці риси він зберіг і на посту лідера держави. Народжений на Волині, сирота — його батько загинув на фронті у Червоній Армії — він був представником відносно ліберальної моделі правління. Кравчук боявся радикальних рішень, ділився владою, іноді мудро, але не завше. Він відіграв видатну роль у всталенні ліберальної політики щодо національних меншостей, зокрема щодо поляків та євреїв, а також кримських татарів. Після певних вагань він підпав під вплив сучасного посла України в Варшаві Дмитра Павличка, прихильника співпраці з Польщею. Натомість Кравчук зазнав цілковитої катастрофи в царині економічних реформ.

Його замінив на найвищому посту Леонід Кучма, уродженець Чернігівщини, так само воєнний сирота

(більшість політиків у віці близько 60 років втратили батьків на фронтах II Світової війни). В дитинстві він жив у землянці, пас корову — єдину годувальницю родини. Сільський учитель помітив інтелігентність хлопця, розбудив у ньому амбіції, заохотив прагнення до кар'єри. Малий Леонід одного дня утік зі села і примандрував аж до Дніпропетровська, старої кузні талантів і кар'єри. Коли місто ще називалося Катеринославом, воно стало колиською т.зв. «катеринославської групи» — угруповання комуністів проросійської орієнтації. Після усунення від влади Хрущова, який походив із конкурентного Донецького басейну, Совецьким Союзом керувала сумнозвісна «дніпропетровська мафія» під егідою Леоніда Брежнєва, котрий походив із поблизького Дніпродзержинська. Відтоді, коли державу очолив Леонід Кучма, на багатьох ключових постах опинилися дітячі та урядовці з цього українського Чикаго.

Хлопцеві з чернігівського села було нелегко пробитися у місті-молоху, в якому все вирішувалося ліктями і протекцією. У злиднях і самотності він вперто спинався нагору спершу у політехніці, на факультеті машинобудування, а відтак на «Южмаші», потужному концерні, який виробляв найбільші міжконтинентальні ядерні ракети. Там він також був секретарем

Еко-ефективність як бізнесова стратегія спрямована на те, щоб *перетворити виклики сталого розвитку на нові сприятливі можливості для розвитку бізнесу*. Оскільки сучасні ринки відрізняються високим динамізмом, то під час постійної адаптації до них бізнес може впроваджувати цю стратегію на трьох рівнях:

1. Еко-ефективні процеси.

Перехід від витратної концепції «очистки на кінці труби» до інтегрованих методів екологічного управління. Компанії здійснюють загальну оптимізацію усіх процесів, мінімізують як використання ресурсів, так і екологічні наслідки, що призводить до сукупного зменшення операційних витрат.

2. Створення нових та кращих продуктів.

Товари і послуги, що відповідають правилам еко-дизайну та забезпечують вищі функціональні якості, насправді підвищують еко-ефективність. Такі еко-інновації створюють для компанії нові прибуткові бізнесові можливості й ринкові ніші, розширюють їх присутність та збільшують їх частку на ринку.

3. Вплив на ринкові механізми.

Продаж споживачам не товарів, а їх корисних функцій або послуг, тобто переважно доданої вар-

тості продукції. Зокрема, лізинг обладнання, замість його продажу, зміщує інтерес виробника до довговічності обладнання, можливості його модернізації в процесі експлуатації та кінцевої вторинної переробки матеріалів після закінчення терміну його використання. Це сприяє створенню замкнутих циклів виробництва та утилізації. Тим самим, бізнес отримує можливість зростати, корисна вартість, яку споживає кінцевий користувач, вимагає менших ресурсів, а екологічні наслідки зменшуються.

Стратегія еко-ефективності може бути успішно застосована компанією з будь-якого сектора економіки незалежно від її розміру і місцезнаходження, тим самим вона є придатною для бізнесу в країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою. А для підприємств такої індустріалізованої країни, як Україна, вона особливо актуальна.

Таким чином, на мікро-рівні стратегія еко-ефективності є одним із головних двигунів переходу бізнесу до принципів сталого розвитку, оскільки допомагає зрозуміти, що можна одночасно виробляти кращі товари та послуги, скорочувати використання ресурсів, завдавати меншу шкоду довкіллю, покращу-

85



ВІКТОР БОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

парткому. Кучма неодноразово брав участь у випробуваннях ядерної зброї, що начебто (про це кружляють чутки) підірвало його здоров'я.

Обраний до парламенту в 1990 році, після 1991 «безпартійний», Кучма радше був лобістом так званих червоних директорів, аніж активним політиком. Він працював переважно у комісіях з питань науки і техніки або закордонних справ над проблемами роззброєння. Кучма рідко висловлювався під час дебатів. Несподівано, під час урядової кризи восени 1992 року його велетенською більшістю голосів обрали прем'єр-міністром. Він одразу енергійно взявся до оздоровлення недужої економіки. Задля цього парламент надав Кучмі якнайширші повноваження. Прем'єр намагався урядувати так, як колись, на ракетному заводі, а урядовці вдавали, що ретельно виконують його доручення. Саботаж розпоряджень керівництва на військових підприємствах в минулому закінчувався розстрілом, а тепер — щонайбільше звільненням з посади. Після року праці знеохочений і засмучений шеф уряду пішов у відставку. Невдовзі він очолив Спілку промисловців та підприємців.

Через рік, коли Президент Кравчук завчасу подав у відставку, колеги з Дніпропетровська вмовили Куч-

му висунути кандидатуру на виборах. Кучма погодився і переміг. Це було в 1994 році. Тоді він почав знову потужно. Стара команда Кравчука була проріджена, міністр іноземних справ через відсутність свіжих концепцій був посланий у відставку, а на його місце прийшов Посол у Варшаві Геннадій Удовенко, що було добрим знаком.

Невдовзі виявилось, що новий Президент переважно зосереджується на закордонних, а не внутрішніх справах. На цьому полі він досягнув багатьох успіхів. Кучма остаточно попросився за атомною зброєю, за що Україна отримала гарантії безпеки від усіх учасників ядерного клубу — США, Великої Британії, Франції, Китаю, а насамперед Росії. Він також уклав вкрай важливу для України угоду з Росією, яка гарантувала незалежність та територіальну цілісність України (включно з Кримом). Кучма впорядкував занедбані упродовж тривалого часу стосунки з Румунією і, таким чином, завершив облаштування відносин із сусідами. Під час його першої каденції (1994-1999) відбулося поглиблення та ущільнення приятельських стосунків між Україною та Польщею, вони стали близькими, як ніколи. Польща та США перетворилися на головних партнерів України.

вати економічні показники та здобувати переваги на ринку.

Водночас, окрім успішної бізнесової стратегії, *концепція еко-ефективності має стати одним із керівних принципів для суспільства в цілому*. На макро-рівні, «еко-ефективність» була визначена як «відокремлення підвищення добробуту людей від дедалі більшого використання природи». Це означає принцип створення більшого суспільного багатства з меншими втратами для природи в масштабах всієї економіки в цілому. Такий підхід вимагатиме підняття питання еко-ефективності на найвищий політичний рівень, що вже починає діяти в деяких розвинутих країнах Заходу. Зокрема в Німеччині, де в минулі десятиліття досягнуті певні успіхи у відокремленні економічного розвитку від збільшення використання природних ресурсів, передусім за рахунок структурних змін та поступового переходу до так званої «*економіки знань і послуг*» (див. малюнок; використана динаміка ВВП, що обраховується на основі паритету купівельної спроможності).

Суспільство може отримати найбільшу користь від запровадження бізнесом стратегії еко-ефективності,

якщо будуть створені базові умови, що сприятимуть повноцінній роботі ринків. Це вимагає, зокрема, включення в механізм ціноутворення повної вартості екологічних втрат, спричинених виробничою діяльністю, скорочення і ліквідацію субсидій, що збільшують масштаб використання ресурсів та зменшують їх продуктивність. Адже саме цілеспрямоване і контрольоване застосування ринкових сил, а не сили директивного (тобто державного) регулювання, може виявитися одним з найефективніших шляхів переходу людства до сталого розвитку.

Недоліком концепції «Еко-ефективності» є те, що вона не включає в себе соціального виміру сталого розвитку. Однак бізнес може поширити досвід, набутий при запровадженні цієї стратегії, й далі – на сферу соціальної відповідальності, чому має сприяти і розробка Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку ширшої концепції «Відповідального підприємства», яка охопить усі три виміри сталого розвитку.

УКРАЇНА: 10 ЗМАРНОВАНИХ РОКІВ

Україна, здобувши незалежність наприкінці ХХ століття, отримала історичний шанс – модернізувати своє

СЕЛЕКЦІЯ ТА ВІДЧУЖЕННЯ ВЛАДИ

Але всередині країни гра не вдалася. Звинувачення Кучми, які лунають тепер із уст тих, хто багато років вірно йому служив, у вождизмі й тоталітарних схильностях – це абсурд. Президент України є класичним представником класу постсовецьких технократів. Він свого часу контролював процес виготовлення надточних стратегічних пристроїв. На цій посаді він навчився керувати підприємством. Індивідуальність Кучми сформували випадковості та прагнення зробити кар'єру. Осягнувши вершини політичної влади, Кучма опинився у пастці, і ніхто не міг йому тепер пояснити, в чому полягає різниця між управлінням виокремленим і упривілейованим військовим підприємством і державою.

Кучма сам мусів учитися плавати у незнаних водах. Як «безпартійний» він не мав політичного запілля, однак користувався підтримкою різних кланів і груп. Їхні давні і нові представники стали найближчим оточенням Президента. Така селекція на підставі критерію особистості відданості виявилася фатальною у довгостроковій перспективі. Кучма знайшов опору у гроні «підтакувачів». Напевне це відповідало його ментальності директора заводу, але він і не помітив,

що соратники і підопічні відгородили його від реальності. Злий жарт зіграла система президентури, не пов'язаної із системою політичних партій.

З одного боку, це захищає від критики політичних угруповань, але з іншого – підштовхує до авторитарних дій. Чимала вина у цьому лежить на політичних партіях, які замало уваги присвячували усталенню правил гри з президентською владою. Це, звичайно, можна пояснити браком досвіду або звичкою до сильної влади, успадкованою від комуністичних часів. Але головна відповідальність за недоліки політичної системи сучасної України таки лягає на політичні партії. Вони не потурбувалися про реструктуризацію усіх гілок влади. Внаслідок цього Україна отримала «кашу» із совецьких «нестравних елементів» та недозрілих демократичних елементів, себто той «вінегрет», якого так боявся Гедройць.

До 1996 року можна ще було нарікати на стару совецьку Конституцію. Але ухвалення з великим успіхом у 1996 році нової Конституції не прояснило засадничої справи, тобто розмежування повноважень між Президентом, парламентом і прем'єром. Це дещо нагадає становище у Франції, от лише французи краще вміють рядити собі з поняттям *cohabitation*, аніж

суспільство на найсучасніших засадах та інтегруватися до постіндустріальної цивілізації, що наразі починає формуватися у провідних країнах світу. На жаль, доводиться констатувати, що Україна, успадкувавши від комуністичного режиму архаїчно-індустріальну суспільну свідомість, неефективну ресурсомістку економіку та вкрай занедбане довкілля, за минулі роки не змогла подолати негативні тенденції свого попереднього розвитку. Навпаки, посилюється невідповідність між інтересами країни та її економікою, яка дедалі менше працює на суспільство, орієнтуючись переважно на виробництво сировинних продуктів, а її ресурсоемність, затратність і екологічна шкідливість навіть зростають. Водночас, країна скотилася в глибоку й затяжну економічну кризу, що супроводжується виникненням нових небезпечних соціальних проблем, як-от безпрецедентне соціальне розшарування суспільства та масове явище бідності.

Такий розвиток нашої країни принципово несумісний із сучасними тенденціями в розвинених країнах світу та відкидає Україну на узбіччя світових процесів.

ІНДУСТРІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНА ДЕГРАДАЦІЯ

Україна як країна із перехідною економікою має одночасно вирішувати складні завдання інтеграції в світову економіку та впровадження принципів сталого розвитку. Останнє десятиліття ХХ століття характеризувалося прискореною глобалізацією світової економіки, передусім у галузях світової торгівлі, технологій, іноземних інвестицій та ринку капіталу. Глобалізація надає нові можливості для досягнення сталого розвитку, а водночас створює нові проблеми. Вплив тенденції глобалізації на країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою є нерівномірним.

Об'єктивні показники України виглядають дуже невтішно та свідчать, що їй наразі не вдалося скористатися перевагами глобалізації, і вона поки що залишається поза сферою її позитивів. Глибока структурна деформація та величезні цінові диспропорції, технологічне відставання більшості галузей, успадковані від часів ССРСР, призвели до значних проблем при входженні України до системи світового господарства, що посилюються із наростанням процесу глобалізації.

В результаті, за період 1991-1999 рр. реальний ВВП скоротився більш ніж на 60%, різко виріс зовнішній

87



ВІКТОР БОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

українці. Подібно до французької, українська Конституція передбачає для Президента велетенські прерогативи, але недостатньо регулює взаємозалежність поміж президентською адміністрацією, кабінетом міністрів і Верховною Радою, тобто парламентом. Це породжує безупинні конфлікти, взаємні звинувачення і постійне блокування реформ.

Кучма розбудував власний штаб неспівмірно до потреб, так як колись Борис Єльцин роздуб кремлівський штат. Він оточив себе незліченною кількістю радників, експертів, бюрократів вищого і середнього щабля. Постала система авторитарного бюрократизму. Філософ Попович порівняв її з урядами санації в довоєнній Польщі. Звичайно, Кучмі далеко до Пілсудського. Він не має ані заслуг у боротьбі за незалежність, ані принаймні частини харизми Коменданта. «Кучмістський» лад радше схожий на уряди пізнього періоду санації, особливо коли йдеться про пихатість владоможців.

КАСТА НОВОБАГАТКІВ-ОЛІГАРХІВ

Справжнім лихом для Президента Кучми стала його залежність від нуворишів — власників заводів, президентів фінансових груп, управителів енергетич-

них систем, зокрема, коли йдеться про експорт нафти і газу з Росії та Туркменістану. Їх називають олігархами. Це занадто велика честь і значне перебільшення. Але для пересічного українця бринить таємнице, а водночас зловісно. Цих людей не можна назвати магнатами. Магнати були аристократами, поляками чи полонізованими або русифікованими українцями, скажімо Вишневецькі, Скоропадські, Полуботки, які походили із старовинних родів і представляли певний рівень культури та товариського життя. Сучасні так звані олігархи — це новобогатки, які на відміну від верстви правлячої бюрократії, вихідців із партійно-комсомольської номенклатури, завдячують свою кар'єру вродженій спритності, організаційним талантам і брутальним методам у боротьбі з конкурентами.

Свого багатства вони, як і їхні російські «кореша», доробилися на приватизації колишніх державних підприємств, копалень залізної руди, металургійних комбінатів, банків, експортних фірм та продажу нафти і газу. Приватизація відбувалася на засадах, подібних до російських, шляхом продажу за мінімальну ціну.

П'ятнадцять багатіїв зосередили у своїх руках величезні маєтності. Наймогутніші з них — це Олександр Волков, Віктор Медведчук, Сергій Тигипко, Вадим

борг України, розмір якого на початок 2001 р. становив понад \$11 млрд. доларів. Розвиток зовнішньої торгівлі упродовж 90-х років був доволі бурхливим, внаслідок чого питома вага експорту товарів і послуг в ВВП сягнула понад 50%, що характерно для країн із експортно орієнтованою економікою. Однак це відбулося передусім за рахунок занепаду внутрішнього ринку і споживання та створило небезпечну залежність економіки України від кон'юнктури світових ринків.

Головне ж, — сформувалася *яскраво виражена сировинна спрямованість експорту*, що суттєво знижує його ефективність, відбувся занепад високотехнологічних галузей промисловости. Частка матеріально- та енергомістких галузей в українському експорті сягнула близько 60%, причому 40% від усього експорту припадає на продукцію лише однієї галузі — чорної металургії. Структура експорту продовжує погіршуватися і далі: у 2000 р. з \$3 млрд. річного приросту українського експорту \$1,4 млрд. отримано за рахунок чорної металургії та виробів з чорних металів, ще \$200 млн. за рахунок продукції неорганічної хемії та \$183 млн. приросту дала кольорова металургія.

Водночас, як зазначають експерти [6], підвищення платоспроможности цих галузей (завдяки надходженням від експорту) породжує перерозподіл на їх користь енергетичних, сировинних та фінансових ресурсів, при тому що їх зростання майже не створює позитивного впливу на інші галузі. Ба більше, оскільки збільшення експорту відбувається передусім за рахунок енергомістких виробництв, приріст імпорту енергоносіїв, яких вони потребують, приблизно поглинає приріст надходжень від експорту. Таким чином, промислове зростання в Україні у 2000-01 роках, без прискореного розвитку внутрішнього ринку та орієнтованих на нього галузей, створює загрозу самодостатнього зростання сировинних галузей. В Україні ж залишаються переважно занапащені гірничими підприємствами землі та забруднюючі довкілля відходи і викиди гірничо-збагачувальних та металургійних заводів. Окрім зовнішньоторговельної кон'юнктури до цього спричинила й недалекоглядна політика української влади — прийнятий Верховною Радою і підписаний 14 липня 1999 р. Президентом Л.Кучмою Закон «Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України»

Рабинович, Григорій Суркіс, Андрій Деркач, Ігор Бакай і Віктор Пінчук, зять Президента Кучми. Один з цього товариства, колишній прем'єр Павло Лазаренко, утік з грошима в Америку, але замість розкішної вілли поблизу Сан-Франциско, уже доволі довго перебуває у в'язниці, очікуючи на процес або екстрадицію.

Кілька років багатії обходили політику стороною. Але потім відкрили у собі потяг і до цієї галузі діяльності, слушно втямивши, що депутатський мандат забезпечить їм недоторканність. Більшість із них підімяли під себе старі політичні угруповання, інші утворили у парламенті власні фракції. Спершу вони підтримували прем'єра-реформатора. Але коли Ющенко почав вимагати оподаткування їхніх багатств, вони оголосили йому війну.

МУЖ РОЗВАЖЛИВИЙ, ЧИ УКРАЇНСЬКИЙ ГАМЛЕТ

На трибуні — прем'єр-міністр Віктор Ющенко, який півтора року був шефом українського уряду. Це перша людина в десятилітній історії молоді держави, котра зупинила падіння економіки у провалля, упорядкувала бюджет, почала вчасно платити зарплату учителям, залізничникам, робітникам і службовцям,

а пенсіонерам — пенсії. Під час його каденції було зупинено багатолітню рецесію, промислове виробництво зросло на 6%. Зросли також бюджетні надходження. Почало розвиватися приватизоване сільське господарство.

На календарі 26 квітня (16 річниця чорнобильської катастрофи). Прем'єр перелічував парламентарям досягнення уряду. У парламенті якоїсь іншої країни депутати після такого виступу влаштували би прем'єрові овацію. Але не в сучасній Україні. При найпершій нагоді під час експозе прем'єра 18 квітня зала вибухала зневажливим сміхом, лунала звинувачення на його адресу. «Усе брехня», «геббельсівська пропаганда» — вигукував вождь комуністів Симоненко, дорікаючи Ющенкові, що той не впорався з алкоголіками та психічно хворими. Іронічно посміювалися і новобагатки-олігархи: Суркіс, Волков, Деркач тощо. У залі не було экс-Президента Кравчука, який став союзником цієї кліки. Про всяк випадок він подався у закордонну мандрівку, аби не брати участі у розправі олігархів та комуністів із зіркою малого українського економічного дива.

Вотум недовіри урядові Віктора Ющенка, підготований дивоглядним союзом олігархічних партій і ко-

фактично започаткував безпрецедентне субсидування найбільш ресурсозатратних та екологічно шкідливих підприємств країни.

Посилюється структурна деформація промисловості України. В цілому, за останні 10 років у структурі ВВП України різко зросла частка сировинно- та енергомістких й водночас найбільш забруднюючих докілья галузей промисловості – гірничо-металургійної й паливно-енергетичної, а також хемічної та нафтохемічної – з 23% у 1991 р. до 58% у 2000 р. Водночас, внаслідок відсутності осмисленої структурної і технологічної політики держави, а також через значні труднощі в адаптації економіки України до вимог світового господарства, різко знизилася частка машинобудування, яке мало б забезпечувати технологічне переоснащення інших галузей.

Обсяг прямих іноземних інвестицій упродовж 1992-2000 років був незначним і становив менше \$4 млрд., тобто всього \$80 на душу населення, що є мізерною величиною. Оскільки Україна майже не має власних інвестиційних ресурсів, це фактично закриває їй доступ до сучасних технологій, які є ефективнішими у використанні ресурсів й безпечнішими для довкілля.

В країнах із перехідною економікою доступ до нових і ефективних технологій, а також до економічних, технічних та управлінських навичок застосування цих технологій, відіграє особливу роль у забезпеченні сталого розвитку. Україна конче потребує модернізації багатьох технологій, що вже використовуються нею, та заміни інших на продуктивніші й екологічно безпечніші, особливо з огляду на застарілість та зношеність переважної частини її промислової бази.

Усе це призвело до подальшого зростання, і так надмірної, ресурсоемності та екологічної шкідливості в народному господарстві країни. Зокрема, через дедалі більшу неефективність економіки України зростає величина споживання ресурсів і різноманітних видів забруднення довкілля на одиницю ВВП.

Наприклад, згідно щорічника *State of the World 2001 (Стан світу 2001)* [7], що видається Worldwatch Institute, один із комплексних індикаторів енергозатратності та забруднюваності економіки країни – це обсяг викидів вуглецю в атмосферу від спалювання викопних видів палива, який припадає на \$1 млн. виробленого ВВП (тут і далі використовуються уточнені дані про ВВП України та окремих країн, обрахо-

89



ВІКТОР ВОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

муністів, здобув потрібну більшість голосів – 263 при 450-особовому складі парламенту. Наче на сміх, перед трибуною, з якої прем'єр захищав свою політику, лежали картонні коробки із підписами понад 3 мільйонів громадян України, які підтримали реформи Ющенка. Їх упродовж 10 днів збирали по всій Україні. Вийшовши після оголошення результатів голосування з парламенту, звільнений прем'єр звернувся до багатотисячної демонстрації своїх прихильників із словами: «Я ще повернуся!»

Ким є цей дивний невідкупний політик із твердими моральними принципами і «чистими руками»? У Польщі він відомий як лауреат нагороди Людина Року Міжнародного Економічного Форуму у Крилиці 2000 року, почесний доктор університету ім. М.Скłodовської-Кюрі у Любліні (це була відзнака його ролі у розвитку стосунків між Києвом і Варшавою; до речі почесним доктором помертено був оголошений редактор паризької «Культури» Єжи Гедройць). Віктор Ющенко є прототипом нового українця. Він інтегрує в собі ментальність сходу, заходу та еміграції. Ющенко народився 23 лютого 1954 року у селі на Сумщині, навчався у галицькому Тернополі, а працювати після закінчення інституту почав на Гуцульщині. Дружину

Катерину Чумаченко він привіз із Америки. Такого «сплаву» ще не бувало! Багато років Ющенко очолював Національний Банк, його вважають батьком національної валюти – гривні. Дехто іменує його українським Бальцеровичем.

Ющенко займається малярством і скульптурою, колекціонує твори мистецтва. Він втішається довірою суспільства. Зараз, під час кризи влади, він залишається, навіть після втрати посади, найпопулярнішим українським політиком. Багато осіб вважають його гідним представником тієї частини суспільства, яка незадоволена існуючим режимом. Чи збудується сподівання? Прихильники Ющенка переконані в цьому, противники вважають, що він нестійкий і побоїться очолити опозицію. Скептики кажуть, що це український Гамлет. Поживемо – побачимо.

Скорочений переклад Андрюса Вишняускаса

Osadczuk B. Kryzys władzy i opozycji nad Dnieprem // Rzecz Pospolita. – Dodatek Plus Minus. – 2001. – 2-3 czerwca. – Nr 126.

вані на основі паритетів купівельної спроможности). Упродовж 1992-99 років в Україні він зріс майже на 30% — з 455 тонн до 585 тонн. Ця тенденція є наслідком зниження енергоефективности та різкого погіршення структури української економіки. Водночас у США цей показник зменшився приблизно до 173 тонн, Великій Британії — 108 тонн, Японії — 100 тонн, а Китай за 20 років реформ зменшив його з 474 тонн у 1980 до 158 тонн у 1999 р. (див. мал. 1).

Енергоемність ВВП України за цей період зростає ще більше — в 1,52 рази. Так, за даними Міністерства енергетики США у 1992 р. вона склала 25 тис. Btu (британських теплових одиниць) на \$1 ВВП і перевищувала енергомісткість ВВП Польщі в 1,3 рази, США — в 1,7 разів, Китаю — в 2 рази і Німеччини — в 3,1 разів. У 1999 р. цей показник в Україні досяг 38 тис. Btu на \$1 ВВП, тоді як в інших країнах він зменшився, внаслідок чого коефіцієнт перевищення зріс порівняно з Польщею до 2,7, США — до 2,8, Китаєм — до 5,4 і Німеччиною — до 5,0 (див. мал. 2). А згідно з минулорічним прогнозом цього ж міністерства [8], Україна зможе вдвічі зменшити енергозатратність своєї економіки у наступні 20 років, але й тоді цей показник

буде залишатися приблизно в 2-5 разів вищим, ніж у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються.

Таким чином, можна зробити висновок про невинний процес структурної, технологічної та ресурсно-екологічної деградації в Україні в останні 10 років та поступового виродження її економіки до рівня архаїчного індустріалізму.

В цьому контексті Україна швидко перетворюється на сировинно-індустріальний придаток розвинених країн із найбільш забруднюючими довкілля виробництвами. Україна мала б особливо стерегтися такої «перспективи», адже саме на її території сталася Чорнобильська катастрофа — найнижча точка падіння індустріальної цивілізації з її екстенсивним та антиекологічним розвитком.

НЕАДЕКВАТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ

Перехід України до сталого розвитку має одночасно забезпечити економічне процвітання, екологічний баланс та соціальну справедливість. Досягнення цієї мети вимагає провідної ролі в цьому процесі суспільно відповідального та сучасно мислячого національного бізнесу, а важливою складовою цього пе-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в сім'ї великій...

В сім'ї великій

© вікторія любашенко, 2001

протестантизм в Україні: творення стереотипів триває

вікторія любашенко

Почну з кількох прикладів. Журнал «Сучасність», стаття «Яка ж ідеологія нам потрібна?». Її автор, занепокоєний ситуацією в Україні, пропонує уважніше придивитися до протестантизму. «Його активно перетворююча, діяльна світоглядна концепція... могла б прислужитися нам як засіб формування «нової ідеології». При цьому, за автором, «найпродуктивнішою може бути концепція «світського протестантства», котре, після відмови від своєї релігійно-обрядової сторони (?), виступить як нова світоглядна система в Україні¹. В іншій статті читаємо про історичні здобутки протестантизму, його трудову етику, передові політичні теорії, ідею громадянського суспільства, становлення «середнього класу». Стаття закінчується патетично: «Що нас може врятувати? Тільки великомасштабні духовні зрушення, сумірні з такими величезними всесвітньо-історичними подіями, як... Реформація².

На перший погляд, важко заперечити цим та іншим подібним публікаціям. Внесок протестантизму в економічне, політичне, культурне життя багатьох країн світу загальновідомий. Однак постає питання: яке це має відношення до України? Питання принципове не тому, що історична доля протестантизму у нас, цілком природно, доволі від-

реходу має стати бізнесова стратегія еко-ефективності.

Оскільки Україна успадкувала переважно неефективні, ресурсовитратні та екологічно брудні виробництва, концепція еко-ефективності може виявитися надзвичайно корисною для багатьох промислових підприємств і могла б допомогти українським підприємствам зрозуміти *перспективні шляхи їх виживання та подальшого розвитку в умовах глобального ринку.*

Крім того, проведення перспективної державної політики (зокрема в сфері оподаткування, ціноутворення, субсидій і стандартів), що гармонійно поєднувала б економічні, ресурсні та екологічні аспекти виробництва, буде можливим лише в разі активної участі національного бізнесу в процесі вироблення збалансованої політики та прийняття відповідних державних рішень в Україні.

На жаль, за окремими винятками, український номенклатурно-олігархічний бізнес виявився абсолютно неадекватним сучасним тенденціям та змінам, що відбулися у світовому бізнесі. В діях вітчизняних підприємців переважає вузько утилітарний і тимчасовий підхід, спрямований на швидке отримання надпри-

бутків, який не потребує врахування довгострокових тенденцій та прогнозування наслідків у майбутньому. Більшість крупних українських бізнесменів заклопотані передусім визискуванням особистого прибутку з архаїчної індустріальної бази, що залишилася від часів ССРСР, й слабо переймаються пошуком шляхів її модернізації та стратегії її перспективного розвитку. А глибоке усвідомлення того, що в сучасному світі *кращі ресурсні й екологічні показники підвищують конкурентоспроможність бізнесу на ринку*, зокрема полегшують доступ на більш екологізовані ринки розвинених країн, поки що зустрічається серед українських промисловців та підприємців надзвичайно рідко.

Зокрема, це виявилось головною причиною того, що в Україні досі не вдалося створити національної Бізнесової Ради Сталого Розвитку, метою якої мало б стати забезпечення лідируючих позицій українського бізнесу як каталізатора переходу країни до сталого розвитку, а також сприяння еко-ефективності шляхом впровадження високих стандартів використання ресурсів і екологічного управління в українській промисловості та економіці в цілому.

91



ВІКТОР ВОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мінна. І навіть не тому, що за свою майже п'ятисотлітню присутність в Україні ця конфесія лише в останнє десятиріччя отримала реальну правову перспективу своєї реалізації. Підкреслюю — не на папері, а на практиці, що, як відомо, далеко не одне і те ж. Наше питання стосується того, яким є протестантизм в Україні. Чи відповідає він своїм обличчям тому європейському протестантизмові, який пробудив Старий світ, чи тому американському, що прилучився до створення нової могутньої держави?

Парадоксально, але більшість вітчизняних аналітиків у своєму оптимістичному погляді на конфесію мають на увазі саме європейський та американський протестантизм, або хрестоматійний, «вчитаний» з Мартіна Лютера, що істотно відрізняється від «нашого». Як наслідок — чимало рецептів, пов'язаних із розвитком конфесії, її місцем у сучасному бутті України, виявляються у кращому випадку поверховими, наївними, а часом абєрєваними. Однак і негативні оцінки протестантизму, котрих зазвичай більше, ніж позитивних, також спираються на образ, виплеканий західною історіографією, для якої Реформація в Україні все ще така собі *terra incognita*.

А чи дійсно протестантизм в Україні є якимсь особливим? Відповідь на це запитання вимагає докладної роз-

мови, з'ясування багатьох моментів релігійної історії. Спробую обмежитись кількома.

Поряд із інституційованою християнською Церквою завжди існували опозиційні течії, сектантські рухи, нетрадиційні вчення. І протестантська Реформація має, умовно кажучи, два поверхи. Класичний — лютеранство, кальвінізм, англіканство, котрі намагаються зберегти свій зв'язок із церковною традицією. При цьому лютеранство є, по суті, поміркованою реформою католицизму, спрямованою на його очищення від середньовічної архаїки. Кальвінізм — більш послідовна опозиція Церкві, однак здійснена в рамках історичного християнства. Англіканство ж своїм збереженням багатьох католицьких елементів взагалі із певним застереженням відносять до «нововірства».

Сьогодні класичний протестантизм переглянув чимало початкових «революційних» концептів. Попри висхідний принцип повернення до апостольських часів (а отже й релігійний ентузіазм, очікування пришествя), він напрочуд активізував соціальну місію, участь у міжцерковному діалозі, а в своїй духовній адаптації дедалі більше тяжіє до ортодоксії та церковного життя. Показовий факт — успіх «діалектичної теології» Карла Барта або створен-

АРХАЇЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Маємо визнати, що, незважаючи на особливу гостроту для України обговорюваних проблем, *ідеологія сталого розвитку* не набула в Україні достатнього поширення і не знайшла належного відображення ні у суспільній думці, ні у державній політиці, ні у господарській практиці. Зокрема, принципи, сформульовані в документах саміту «Планета Земля» й подальших офіційних документах ООН, залишаються майже невідомими як державним управлінням, так і широкій громадськості, й відповідно не отримали дієвого втілення в національних програмних документах та не стали світоглядною основою діяльності владних структур. В цілому, продовжується розгляд і прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного їх ув'язування в єдину комплексну систему на основі перспективної стратегії України у XXI столітті.

Це відбувається значною мірою через те, що сучасне покоління українських політиків і управлінців, як і більшість бізнесменів та науковців, дуже слабо усвідомлюють світові тенденції розвитку, а також зрушення в світоглядних та ціннісних орієнтирах. А не-

достатній рівень поінформованості всіх верств населення про характер існуючих проблем та архаїчно-індустріальна суспільна свідомість не сприяє формуванню соціального замовлення на якісно нову стратегію розвитку, спрямовану в майбутнє.

Яскравим проявом цього стала ситуація з Національною комісією сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України та підготовкою Національної стратегії сталого розвитку [9]. Зазначену Комісію було формально створено 30 грудня 1997 р. відповідно до міжнародних зобов'язань України (із запізненням майже на 3 роки) з метою «визначення національної стратегії розвитку суспільства, що базується на збалансованості економічних, соціальних та екологічних чинників». Робота Комісії регулюється відповідним Положенням, керівництво Комісією покладено на Першого Віцепрем'єр-міністра України, а до складу Комісії включені переважно представники різних органів державної влади (за посадами). Водночас в Комісії, на відміну від практики провідних країн світу, практично не були представлені представники недержавних організацій, повністю відсутні представники бізнесових кіл. Такий підхід суперечить духу рішень ООН, які передбачають

ня лютеранських й реформатських спільнот чернечого типу (наприклад, громада Роже Шютца в Тезе). Загалом, і в Європі, і в Америці класичний протестантизм зорієнтований на істеблішмент, політику, високий соціальний статус; це релігія «білих комерців» в їхньому прагненні економічної та політичної стабільності. Саме вона акумулює надбання протестантської думки, творить її сучасні філософські школи і репрезентує ті Церкви, котрі здійснили історичний внесок у світову культуру.

Другий поверх — «народна» Реформація, що заклала підвалини радикального протестантизму, генетично пов'язаного не з традиційною Церквою, а її опозиційними рухами. Започаткований анабаптистами, він, з одного боку, продовжив ранні й середньовічні ересі (особливо вальденсів), з іншого — став ідейною матрицею учень менонітів, баптистів, методистів, євангельських християн, п'ятидесятників, адвентистів. Радикальний протестантизм переосмислив саме поняття Церкви. Йдучи за відомим висловом Мартіна Лютера («Не Церква визначає, що є Біблія, а Біблія визначає, що є Церква»), він підпорядкував Церкву єдиному Божественному критерію — Святому Письму. Тому ці течії суттєво розійшлися із церковною традицією, розуміючи останню в контексті не істо-

ричного, а біблійного апостольського наслідування — як виконання особою Божих настанов у відповідності до букви і духу Одкровення.

У багатьох принципових моментах спадкоємці «народної» Реформації є опозицією класичним течіям. Радикальний протестантизм — це розуміння віри не стільки у дотриманні догмату (звідси — постійна підозра до «мудрування» над Одкровенням та «людської філософії»), скільки у переживанні Живого Бога; визнання беззаперечно-го авторитету Біблії, буквалізм (заперечення хрищення немовляти чи політичної ролі Церкви); протиставлення Закону та Євангелії, «букви» і «духу», «падшої» і «нової» людини; етичний ригоризм; ідея невидимої істинної Церкви як спільноти відроджених, святих. На цю модель вплинули німецький пієтизм XVII, Оксфордський рух XVIII і перманентні «ривайвели» XIX-XX ст., які зумовили особливу емоційність культу, інтенсивність та інтровертність життя громад.

Радикальні течії зазнавали переслідувань не лише від державних, а й споріднених класичних Церков. Тому майже всюди (крім хіба що США) вони перебувають у статусі релігійної меншини. Це зумовило прискіпливу увагу радикального протестантизму до свободи сумління та від-

широке залучення громадськості та бізнесу до процесу прийняття рішень і практичної діяльності у цій сфері та розглядають активну участь у цій справі на паритетних засадах усіх секторів суспільства як один із вирішальних чинників успіху.

Національна комісія сталого розвитку повинна виконувати роль загальнонаціонального органу, що має зіставити існуючі різноманітні інтереси та виробити консенсусну стратегію переходу країни до сталого розвитку, яка відображатиме інтереси суспільства в цілому. Однак за минулі роки Комісія так і не стала тим органом, який би об'єднав навколо себе урядовців, фахівців у галузі сталого розвитку, представників бізнесу і недержавного сектору з метою вироблення зазначеної стратегії й консолідації зусиль суспільства для її практичного впровадження. Повна безрезультатність існування цієї Комісії свідчить про неадекватність цієї мертвою затвердженню чиновницької структури та є черговим підтвердженням продовження соведських адміністративних традицій. Як свідчить досвід роботи аналогічних структур у провідних країнах світу, Національна комісія повинна бути, передусім, механізмом діалогу між урядом та різними зацікавленими

суспільними групами, що повністю відповідає демократичній практиці прийняття рішень загальносуспільного значення.

Наслідком цієї ситуації стала довготривала затримка з прийняттям Національної стратегії сталого розвитку, що передбачено міжнародними зобов'язаннями України. Однак відповідний документ, який Верховна Рада має ухвалити не пізніше 2002 р., до цього часу навіть не розроблено. Водночас намагання деяких українських громадських організацій привернути увагу державного керівництва до необхідності дій в цьому напрямку, а також спроби ініціювати реформування Національної комісії сталого розвитку відповідно до документів ООН та світового досвіду, були проігноровані.

Відсутність активної позиції та рішучих і осмислених дій уряду щодо впровадження принципів сталого розвитку ставить під сумнів не лише компетентну участь держави в міжнародних заходах в цій сфері та її міжнародну репутацію, а й наявність стратегічного мислення та зрілості керівної еліти для розв'язання нагальних проблем країни у XXI столітті.

Таким чином, правлячі кола України, що в своїй масі представлені колишньою соведською номенкла-

93



ВІКТОР ВОВК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

носин з державою, його песимістичну, а часом негативну оцінку політичного життя, суспільної моралі, надбань сучасної цивілізації, котрі суперечать Божим настановам. Він зазвичай консервативний у ставленні до екуменізму і ліберальних новацій в теології. Попри намагання догматичної кодифікації та структурованості, цей сегмент світового протестантизму генетично налаштований на ідейно-культурові формотворення, витворення дедалі нових течій і рухів.

Отже, два «поверхи» Реформації, ґрунтовані на спільних віросповідних принципах — *Sola fide, Sola gratia, Sola Scriptura*, відображають доволі відмінні моделі світобачення. Не випадково німецькі лютерани в брошурі, адресованій православному читачеві, запевняють: «...лютеранам не доведеться зв'язувати себе з баптистами..., щоб розпочати місію серед православних християн, бо вони можуть православну Церкву з усією щирістю визнати Святою Апостольською Церквою»³. А у виступі одного з керівників Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів чуємо, що баптисти — ніякі не протестанти, а «правдиві християни».

Особливість України якраз у тому, що її протестантське обличчя визначають не класичні Церкви Західної

Європи, не секуляризовані, ліберальні, респектабельні деномінації Америки, а саме радикальні течії, котрі вийшли з церковно-опозиційної традиції. В Україні остання знайшла напрочуд зрошений ґрунт в особі численних єресей та позацерковних течій православного походження. У XVI ст. — це жидовствуючі та феодосіани, у XVII-XVIII — хлисти, скопці, апокаліпсисти, суботники, у XIX ст. — духобори, молокани, штундисти, котрі були близькі до радикальних протестантів своїм апелюванням до соціально уопсліджених. Цей симбіоз витворив доволі специфічне конфесійне середовище, котре поєднало релігійний раціоналізм західного і східного гатунку, запропонувавши соціо-етичне вчення, звернене до простих біблійних істин, апостольської проповіді, ідеалів євангельсько-братерського життя. Його спадкоємці — сучасні радикальні течії, котрі своїм соціально-психологічним вектором найбільш адаптовані до економічної і політичної нестабільності, статусу релігійної меншини, режиму перманентної «гнаності». Тобто усього того, що для класичного протестантизму є сумнівним і небезпечним.

Не випадково, попри загальне негативне ставлення до протестантизму «як чужої віри», радикальні течії зазнавали в Україні значно більших утисків. Однак за темпами

турою, упродовж 10 років незалежності проявили свою абсолютну нездатність не тільки успішно вирішити завдання *мобілізації суспільства для постіндустріальної модернізації та переходу до сталого розвитку*, а й навіть досягнути та сформулювати цю стратегічну перспективу.

МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Під час цьогорічного саміту Всесвітнього економічного форуму в Давосі був презентований Індекс екологічної сталості (ІЕС) країн, що дозволяє оцінювати прогрес на шляху до сталого суспільства за допомогою 22 комплексних індикаторів, які разом охоплюють 67 різноманітних параметрів [10]. Зазначені індикатори відображають п'ять груп факторів, що визначають рівень сталості:

1. стан навколишнього середовища, зокрема повітря, води, ґрунтів, біорозмаїття та інших екологічних систем;

2. антропогенний тиск із боку систем життєдіяльності людини, в тому числі рівень експлуатації та виснаження природних ресурсів, обсяги викидів у довкілля різних відходів та забруднювачів;

3. уразливість життя людини, зокрема показники забезпеченості населення базовими продуктами харчування та питною водою, дитячої смертності та смертності від хвороб, спричинених екологічними проблемами;

4. суспільно-інституційний потенціал, в тому числі розвиток науки і технологій, еко-ефективність господарства (затрати ресурсів на одиницю ВВП), рівень економічної свободи, суспільна відповідальність бізнесу, громадянські та політичні свободи, розвиненість законодавства, рівень корупції, наявність національної стратегії та планів дій, відкритість екологічної інформації та механізмів прийняття рішень, рівень залучення громадськості;

5. участь в міжнародних зусиллях, зокрема виконання екологічних угод, вплив на глобальні ресурси та заходи з їх охорони, участь в роботі міжнародних організацій тощо.

Рейтинг країн за ІЕС базується на порівняльному аналізі індикаторів для різних країн і дає узагальнену оцінку ситуації в них. Із 122 країн, що були включені в нього у 2001 році, *Україна опинилася на 110 місці*, що красномовно говорить саме за себе, а в п'ятірку світо-

зростання вони завжди випереджали класичні деномінації завдяки опорі на елементи, яким перебування у «сектантському» андеграунді не загрожувало втратою суспільного чи матеріального статусу.

Класичні течії в Україні не просто слабкі чи мають незначний потенціал; їм взагалі належить кілька відсотків у сучасній протестантській динаміці. Так, за даними Державного комітету України у справах релігії, на початок 2001 р. у нас зареєстровано понад 2,5 тис. євангельсько-баптистських громад, згрупованих у низку об'єднань. Всеукраїнський союз Церков християн віри євангельської України має 1066 осередків; інші п'ятидесятницькі течії налічують ще до 700 спільнот. Український уніон Церкви адвентистів сьомого дня має 777 громад, 655 — спільнота свідків Єгови. Звісно, протестантизм в Україні не обмежений лише цими осередками, має цілу палітру течій, конфесійних моделей, об'єднань, місій. На їхньому тлі позиції класичного протестантизму набагато скромніші. Скажімо, Реформатська Церква Закарпаття налічує 104 громади, Німецька лютеранська — 47, Українська лютеранська — 8, Українська реформатська — 2, Шведська лютеранська та англіканська Церкви — по 1, пресвітеріани — 31 громаду. Класичні течії поступаються

і тим спільнотам, які стали відомі в Україні достоту нещодавно. За якихось десять років, скажімо, вже утворено 257 харизматичних громад, 278 — Церкви Повної Євангелії, 50 — новоапостольської Церкви. Загалом, християни-баптисти складають 40% усіх протестантських спільнот України, п'ятидесятники — 28%, свідки Єгови — 13%, адвентисти — 10%. Інші громади, близькі церковній традиції (лютерани, реформати, пресвітеріани, англікани, а також чеські брати і методисти), обіймають лише 9%.

Обмеженість класичного надбання, відірваність від світових центрів богословської думки, тривала громадянська упослідженість сформували в Україні доволі своєрідний протестантизм. Він слабкий низькою освітою своїх adeptів, однак сильний їхнім місієним ентузіазмом та общинною ревністю. Йому бракує розвинутих релігійно-філософських учень, але вдосталь нелукавих понять, які так полегшують читання Біблії. Пересічний «український» протестант далекий від доктринального модернізму і політичних гасел, натомість прискіпливий у збереженні християнської родини, сповненої благочестя і громадянської покорности. Він прихильний до усталених форм обштинного життя та підозрливий до усього, що виходить поза межі особистих релігійних цінностей.

ВІКТОРІЯ
ЛЮБАЩЕНКО
ПРОТЕСТАНТИЗМ
В УКРАЇНІ:
ТВОРЕННЯ
СТЕРЕОТИПІВ
ТРИВАЄ

вих лідерів входять Фінляндія, Норвегія, Канада, Швеція та Швейцарія.

ВИСНОВКИ

Без досягнення загальносуспільного консенсусу та негайного прийняття відповідних державних рішень Україна вже в близькій перспективі може зіткнутися з важко вирішуваними проблемами, які можуть поставити під загрозу її існування як незалежної держави. Їх проявами сьогодні є, зокрема, зростання ресурсомісткості виробництва, прискорена деградація навколишнього середовища, вичерпування природно-ресурсної бази, різке погіршення демографічного стану та загального стану здоров'я народу. Тому проблема національного виживання з урахуванням сучасних світових тенденцій, і в першу чергу глобальної тенденції до переходу на засади сталого розвитку, має стати домінуючою в державній політиці на найближчому та довгостроковому перспективи.

Водночас, адаптація до української специфіки і потреб принципів сталого розвитку та вироблення адекватної стратегії розвитку країни в XXI столітті дасть надійні договоровази в майбутнє. Практичне ж впро-

вадження цієї стратегії дозволить не лише об'єднати наявні в суспільстві та державі ресурси для подолання існуючої системної кризи, а й надасть процесу реформ в Україні та модернізації її економіки осмисленого і перспективного характеру.

Зрештою, саме *перехід до стратегії сталого розвитку дозволить би Україні вписатися в сучасний світовий контекст і цивілізаційний процес, та визначив би її місце в майбутньому світі в когорті його провідних націй.*

[1] Donella H. Meadows et al. *The Limits to Growth*. – New York: Universe Books, 1972.

[2] Donella H. Meadows et al. *Beyond the Limits*. – White River Junction: Chelsea Green Publ., 1992.

[3] Lester R. Brown et al. *Beyond Malthus*. – New York: W.W. Norton & Company, 1999.

[4] *Програма дій «Порядок денний на XXI століття»*. – Київ: Інститут сталого розвитку: Інтелсфера, 2001.

[5] World Business Council for Sustainable Development. *Exploring Sustainable Development. WBCSD Global Scenarios 2000-2050*.

[6] Центр антикризових досліджень. *Підсумки 2000 року: до виходу з кризи ще далеко // Громадська експертиза*

95



ВІКТОР БОБК
УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ
І СЦЕНАРІВ
СВІТОВОГО
РОЗВИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Особливості протестантизму в Україні визначають його соціальну позицію. Вона, звичайно, далека від тих стереотипів, які продукує вітчизняна періодика.

Якою ж є ця позиція?

Економічна царина. Відсутність соціальних передумов (буржуазних відносин, «середнього» класу) і статусна маргінальність протестантизму роблять ілюзорними оптимістичні прогнози щодо його ролі в економічному піднесенні України. Приклади з німецькими колоністами XVIII-XIX ст. або високими виробничими показниками протестантів совєцьких часів (що їх тодішні аналітики пояснювали «трудовою етикою Лютера» чи звульгаризованими оцінками Макса Вебера) тут не показові. Мотив праці баптиста, п'ятидесятника, адвентиста – не у «буржуазній бережливості» чи збагаченні, що не відповідає ідеалу Христа. Не йдеться тут і про «нове суспільство», яке можливе лише у Царстві Божому. Для протестанта самоцінність праці – утіленні Христових завітів та уподібненні Христу. При цьому трудова етика набуває особливого євангельського загострення («ви є сіль», «ви є вибраними серед покликаних»), а суспільна упослідженість послідовників Христа постає її головним економічним рушієм. Не випадково Вебер свої соціальні типи бу-

дує не лише на протестантизм; він звертається до старобрядців, юдеїв, навіть ордену єзуїтів, які в період зародження, а часто і далі діють як ізгої, котрі борються за своє виживання. Саме це, на думку російського веберівця Петра Біцилли, пояснює дух активізму та підприємництва речників тих конфесій, які репрезентують релігійну меншину: Показовий приклад – католики США, які, за даними професора університету ім. Дж.Гопкінса Джона Келлі, середнім показником доходів на душу населення уже випереджають протестантів⁴.

Політична царина. Тут важливо розрізнати два аспекти. Перший – власне політика. Другий – відносини між державою і Церквою. У першому випадку мотивація радикального протестанта знову ж таки визначається його євангельським ідеалом, за яким навіть поняття світу набуває особливої транскрипції. «Під словом світ Євангеліє розуміє людей не відроджених, що не мають Духа Святого»⁵, тобто тих, які знають про Христа, щоденно моляться Йому, але не прагнуть уподібнення Христу, не живуть за Його етикою. Тому питання політики вирішується однозначно: Богу – Богове, кесарю – кесареве. Ясно, що на практиці дотримувати цієї максими дуже складно; радикальні течії давно відійшли від «яскравих»

виконання діяльності Кабінету Міністрів України «Реформи заради добробуту» в 2000 році. — Київ, 2001.

[7] Lester R. Brown et al. *State of the World 2001*. — New York: W.W. Norton & Company, 2001.

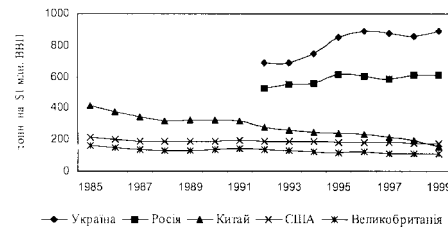
[8] U.S. Department of Energy. *International Energy Outlook 2000*. — Washington, DC: 2000.

[9] Семенець С.В. *Концепція сталого розвитку: основні положення, проблеми розвитку та впровадження в світі та Україні* // Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку. — Київ: Інститут сталого розвитку: Інтелсфера, 2001.

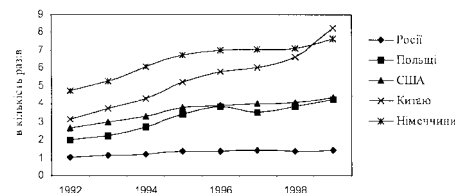
[10] World Economic Forum. *Environmental Sustainability Index*. — Davos, Switzerland, 2001.

Додаток

Викиди вуглецю в атмосферу від спалювання викопних видів палива, 1985-99



Енергоємність ВВП України порівняно з деякими іншими країнами, 1992-99



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

соціо-етичних концептів (уникати державної чи військової служби, не давати клятви). Те, що Церква не може бути нейтральною у політичному житті, сьогодні тут ніхто не піддає сумніву. Під час останніх виборів до Верховної ради України балотувались 14 протестантів. І все ж, як свідчать опитування, молоді протестанти — найполітичніші серед віруючих: «ні» на запитання про участь у політичному житті відповіли більше третини п'ятидесятників, три чверті баптистів і 90% адвентистів⁶.

При цьому аполітизм має чітке доктринальне обґрунтування. Згадаймо Лютера, за яким кожний віруючий є священником і служить Богу на своєму місці, своєю діяльністю. Тобто особиста політична активність віруючого не забороняється: вона — також форма служіння. Однак це визнано недоцільним для Церкви, котра має надсупільну місію. Тому, попри все, політика оцінюється більш негативно — як така, що відволікає Церкву від її призначення. Це добре «прочитується» в офіційній заяві Українського уніону Церкви адвентистів сьомого дня з приводу ініціатив Християнсько-демократичної партії України щодо співпраці з протестантськими союзами: «Ми не можемо брати на себе зобов'язань у царині політичної діяльності, оскільки обов'язково доведеться поступати-

ся християнськими принципами... Не можна займатися політикою і до кінця залишатись християнином»⁷.

Поступки тут можливі лише у налагодженні діалогу з державою через послідовне дотримання принципу релігійної свободи. Якраз у цьому політичному секторі протестанти завжди виявляли неабияку зацікавленість. У повославний період, разом з греко-католицьким підпіллям і православною «катакомбною Церквою», вони виступили єдиним табором опозиції совєцькому режиму. Сьогодні протестанти, з одного боку, відзначають політичні зрушення в Україні, з іншого — абстрактність багатьох її законів, які все ще є теорією, а не практикою. Отже, цей аспект життя для протестанта залишається актуальним. Чимало рядових віруючих і лідерів громад досить скептично оцінюють і «дні нашої відносної свободи», якій «загрожує постійна небезпека», і свій правовий статус, вважаючи законодавчу систему при відсутності дієвих механізмів її реалізації ненадійним гарантом свободи сумління⁸. Особливу занепокоєність у них викликають дії місцевої влади, яка дозволяє собі порушувати законодавство, афішує приналежність до тих чи інших Церков, а також факти втручання в релігійне життя політиків і навіть урядовців, що сприяє збереженню штучного поділу віруючих на «своїх» і «чужих».

ВІКТОРІЯ
ЛЮБАЩЕНКО
ПРОТЕСТАНТИЗМ
В УКРАЇНІ:
ТВОРЕННЯ
СТЕРЕОТИПІВ
ТРИВАЄ

И ВРЕМЯТО
ПОЛІТИЧНА

тарас батенко, 2001

ОПОЗИЦІЯ
ЯК РЕБУС

ДЛЯ ПРЕЗИДЕНТА

тарас батенко

УКРАЇНИ

ЗЛОЮ КРОВ'Ю
і вражаю злою кров'ю...

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У 80-90-х рр. аналіз української преси фіксував одіозність публікацій про протестантів; сьогодні ситуація суттєво не змінилась. У засобах масової інформації обговорюють питання заборони громад — філіалів зарубіжних Церков. А ними є чимало протестантських спільнот. Деякі публікації спрямовані проти відкриття ними місій і семінарій, проведення євангелізаційних кампаній і фестивалів, що не суперечить законодавству і цілком природно в умовах відкритого суспільства. Все це консервує психологічний стереотип «ганости» та обережності протестантів у деяких аспектах релігійного життя. Наприклад, прагнення багатьох Церков до впровадження релігійної освіти у школах або введення інституту капеланства сприймається подекуди як новий прихований засіб витіснення протестантизму. Бо в його середовищі є підозра (і, визнаємо, небезпідставна), що на місцях залучення «євангеліків» у цей духовно-виховний процес буде обмежуватися. В той час як позитивний досвід такої роботи, накопичений протестантами, добре відомий. А яким є сучасний потенціал, засвідчує хоча б такий факт: отримавши право на відкриття своїх семінарій лише у незалежній Україні, у 2000 р. з її 121 духовного закладу протестанти мали 60 осередків. Вони готують християнських педаго-

гів, журналістів, менеджерів, опікунів; у трьох закладах ведеться підготовка богословських кадрів.

Українська політична історія останнього десятиріччя — це, в числі іншого, історія двох президентур і десяти урядів (хоча ми пам'ятаємо, звичайно, фразу про те, що історія, зосереджена навколо ролі кількох осіб, не може вважатися повною та об'єктивною). Коли поглянути на українську історію останнього десятиріччя під кутом зору історії президентської і прем'єрської, то можна помітити проблеми становлення політичної еліти, політичної опозиції та формування загалом постсталитарного суспільства.

ПРЕЗИДЕНТ І ВЛАДА ЯК «НАРКОТИЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ»

Народний артист СРСР Армен Джигарханян якось сказав, що «кожна людина сама вибирає своє пекло». Це достеменно щодо політика великого масштабу. Політолог Арвідас Шльогеріс зауважив також, що «політика — річ не чиста, тож принаймні «чистим» у ній має бути початок». Леонід Кучма не продемонстрував ангельського сходження на український Олімп влади. Йому бракувало цезаріанського стилю та, на щастя, не

гів, журналістів, менеджерів, опікунів; у трьох закладах ведеться підготовка богословських кадрів.

Національний аспект. 80% протестантів у нас — українці; внутрішнє життя національних союзів, лєвова частка літератури, проповідництво, освіта здійснюються українською мовою. Ті розбіжності, що їх спостерігаємо тут, відображають загальну ситуацію в країні. Так, баптистська газета «*Благовісник Галичини*» постійно закликає до українізації, а Українська лютеранська Церква, що має найбільші громади у Західній Україні, оголосила це своїм пріоритетом. Натомість чимало спільнот у центральних, південних і східних регіонах країни залишаються, як і саме населення, російськомовними. Однак, попри те, що конфесія ніколи не стояла осторонь національного життя, а чимало політиків все ще змальовують її у негативно-космополітичному забарвленні, сама постановка національного питання для радикального протестантизму, який в жодній країні світу ніколи не виступав у ролі національної Церкви, виглядає штучною. «Не забуваймо, що у Церкві Христовій немає поділу на національності, немає ні расових, ні географічних обмежень. Ми всі — діти Божі. Ми всі — громадяни однієї країни: Царства Божого»⁹. Це не означає, що протестанту чужі його коріння, культура,

проглядало й неронівське факсиміле. Однак, упродовж президентства він взяв влади стільки, що недругам замало не здалося б.

Леонід Кучма демонстрував уміння боротися за владу, застосовуючи надзвичайні засоби. Кабмін під керівництвом Л.Кучми (1992-1993 рр.) мав не лише виконавчі, але й законодавчі («декретотворчі») функції. Та навіть у цій надзвичайності проглядалися половинчасті ходи. Кабмін Л.Кучми зустрівся із колапсом системи виконання рішень і сам продемонстрував чимало «школярських» (за висловом доктора економічних наук Володимира Черняка) кроків. Стара схема ЦК КПУ, за якою посада голови Ради Міністрів УССР була звичайною адміністративною, а не політичною посадою, все ще працювала у перші роки української незалежності. Ця схема сиділа у свідомості директора «Південмашу» Леоніда Кучми, якому доручили очолити Кабмін після Вітольда Фокіна. «По суті, – як коментує Л.Кучма, – в УССР взагалі не було державної машини: вона тут просто була ні до чого. Її заміняв управлінський апарат. Стара управлінська машина УССР мала принципово інший, у порівнянні з державною, масштаб мислення: вона була розрахована на управління регіоном, а не дер-

жавою, і засоби мала відповідні». Тож уряд Л.Кучми просто-напросто розгубився, коли час вимагав від нього ідеологічного випрацювання моделі реформ. «Скажіть, що ми повинні будувати, капіталізм чи соціалізм. І я це збудую», – ця фраза Л.Кучми якраз відтворює ситуацію, заручником якої опинився прем'єр. Отож, довгий час відтворення моделі соціально-економічного розвитку здійснював партапарат, а згодом – адміністрація Президента України. Лише наприкінці 1999 р. Президент Л.Кучма зрозумів згубність такого шляху. «Я вважаю ненормальною ситуацію, – заявив він у пресі, – коли центр практичної роботи по реформуванню економіки вимушено концентрується не у Кабінеті міністрів, а в адміністрації Президента. Президент і його адміністрація не повинні постійно підштовхувати уряд до якихось конкретних реформаторських кроків».

Виборча боротьба в Україні 1994 та 1999 рр. суттєво відрізняється за політичними засобами, які застосовувала опозиція та державний апарат. Так, у 1994 р. у Новгород-Сіверському виборчому окрузі Л.Кучма здобув депутатський мандат, маючи команду з п'яти чоловік, в розпорядженні якої був один міський телефон і 386-й комп'ютер. Леонід Кучма може увійти у політоло-

традиції, але в його ціннісній шкалі національне життя, як і політичне, фахове, сімейне, підпорядковане релігійному. А ось для останнього йому потрібні культура і традиції, національне і політичне, престижна професія та особисте щастя. Хоча найбільше своє національне єство він ідентифікує з культурою.

Духовна царина. Переконувати у тому, що протестанти позитивно ставляться до культури, беруть участь в духовному житті країни, було би навіть образливим для них. Але ця очевидність усе ж вимагає конкретизації. Протестанти у своїй більшості консервативно оцінюють те, що не відповідає засадам християнської культури, категорично відкидають етичний лібералізм, світські теорії сімейно-шлюбних відносин; вони є абстинентами і воліють бачити цілком тверезим усе суспільство. І йдеться не лише про засудження духовної кризи, а винятково послідовну позицію, численні морально-оздоровчі ініціативи, з якими постійно виступають протестанти на різних рівнях. Для будь-якого християнина особисте спасіння – це, водночас, служіння ближньому. А для протестанта, який прагне втілити у своєму житті подвиг Христа, позиція спостерігача є не просто аморальною – це свідчення забуття ним самого Господа, закреслення на-

дій на спасіння. У цьому – весь нерв соціоетичної позиції протестанта. Тому його участь у культурних акціях, хоро-вому співі, театральних постановках, гуртках самотворчості, загонах кольпортерів [розповсюджувачів друкованих видань], як і показове особисте, сімейне, професійне життя, є не просто формою самореалізації, а священним обов'язком, бо сказано: «Тож будьте досконалі, як Отець ваш небесний досконалий» (Мв.5:48).

І, нарешті, *філантропія*. Немає розвинутішого аспекту діяльності протестантів і відомішої сторінки їхнього життя. Благодійництво взагалі стало чи не головною темою публікацій та виступів, своєрідною візитною картою конфесії. Тут є частка істини, бо філантропія для релігійних осередків в Україні впродовж століття була, по суті, єдиним можливим полем позакультової практики, а в протестантизмі взагалі є квінтесенцією євангельського ідеалу. Не випадково благодійництво в протестантській термінології – синонім соціального служіння. Сучасні протестантські Церкви в Україні активно працюють над концептуалізацією теології «соціального служіння». Однак на практиці вони наштовхуються, переважно, на підозріле сприйняття їх харитативної активності – не тільки з боку «громадськості», а й інших конфесій, котрі оціню-

гічні анали як політик, який не тягнувся до президентства, а якого тягло оточення. У 1994 р. він із великим подивом (як сам свідчить у книзі «*Про найголовніше*») сприйняв пропозицію низки директорів найбільших підприємств Дніпропетровська, Харкова, Донецька по-змагатися із Леонідом Кравчуком. У 1995 р. на запитання журналу «*Шпигель*»: «А все жінколи Вам, мабуть, дуже хочеться піти у відставку?» відповів: «Інколи? Та кожний день!». Упродовж 1997 р. він заявляв, що не балотуватиметься на другий президентський термін, якщо не зміниться на краще соціально-економічна ситуація. Однак поганим той Президент, який не мріє про другий термін. У 1999 р. на одній зі своїх передвиборчих пресконференцій Леонід Кучма під журналістським тиском змушений риторично зауважити: «Так, я рвусь до влади», мотивуючи тим, що не може кинути країну на половині шляху здійснення початих перетворень.

Аналітики можуть підтвердити, що упродовж свого шестирічного перебування на посту Президента Леонід Кучма еволюціонував у поглядах щодо того, чим є насправді Україна з точки зору державного управління. Великий завод, велетенська область чи складний державний організм?

Свого часу, як відомо, гостро стояла проблема «Президент і нація». Леонід Кучма продемонстрував виняткову еволюцію у цьому питанні. У 1994 р. він став Президентом завдяки південно-східній Україні та відсутності достатнього спротиву з боку адміністрації Леоніда Кравчука. У 1999 р. ситуація повторилася із точністю до навпаки. Президент Л. Кучма підтвердив свою легітимність за рахунок центрально-західної України та могутньої адміністративної й PR-машини, що перемелювала на своєму шляху не лише опір опозиційних кандидатів, але й свідомість неорганізованого виборця. У 1999 р. Л. Кучма легітимізувався як Президент за рахунок делегітимізації, тобто докорінної відмови від свого виборчого аксесуару 1994 р.

ПРЕЗИДЕНТ І ОПОЗИЦІЯ: ЗАЛЕЖНІСТЬ ВЗАЄМНОЇ НЕЛЮБОВІ

Перший термін президентства Леоніда Кучми може викликати жаль. Ще будучи прем'єром, він, як відомо, блукав у пошуках оптимальної моделі управління державою. У будь-якій західноєвропейській демократії вистачило б півкроку таких блукань і словесного роздвоєння щодо мети та ідеології держави, аби політик зій-

99



ТАРАС БАТЕНКО
ПОЛІТИЧНА
ОПОЗИЦІЯ
ЯК РЕБУС ДЛЯ
ПРЕЗИДЕНТА
УКРАЇНИ

ють це як приховану форму евангелізації. І це дійсно так. Та виникає питання: чи дієвою, в свою чергу, буде філантропія, якщо її адресат не має віри, не знає Христа, без чого неможливе звільнення від гріха? А гріх — чи не головна причина хвороб, нещастя, самотності, бездуховності? Намагатися відокремити одне від другого, як філантропію — від евангелізації, все одне що зробити протестантизм тією «світською ідеологією», яку моделює собі журнал «*Сучасність*». Однак це навряд чи можливе.

Кілька прогнозів. Вочевидь, недоцільними є пошуки, що ними перейняті деякі публіцисти, ліків від наших економічних хвороб у протестантизмі. Він в Україні не накопичив істотного потенціалу впливу на економічні процеси і, думаю, ще довго його не матиме. Нереально очікувати від конфесії й політичної активності. Можна передбачити лише посилення деяких ініціатив у царині державно-церковних і міжцерковних стосунків, якщо в Україні йтиме до посилення жорсткості нової редакції Закону «Про свободу совісті і релігійні організації». Але навіть політично спроектовані ініціативи протестантизму не означатимуть його виходу за коло чітко окреслених світоглядних пріоритетів. Найперспективніші галузі самореалізації конфесії — моральне виховання, освіта і філантро-

пія. Однак максимальне залучення цього потенціалу можливе лише за відмови багатьох громадських, передусім релігійних, інститутів від стереотипу зверхності, який в умовах відкритого суспільства та неминучої при цьому поліконфесіоналізації не тільки гальмує позитивне вирішення ними соціальних проблем, а й сам розвиток багатьох конфесій.

Натомість аналіз нових публікацій засвідчує — процес творення стереотипів триває. Сьогодні дедалі активніше артикулюється «потужний наступ» протестантів, навіть «протестантизація» України. В якості аргументів постають цифри, що демонструють збільшення кількості громад, появу нових Церков і течій в деяких, особливо центрально-східних регіонах та у великих містах країни¹⁰.

Однак, при ближчому погляді на релігійну ситуацію здобутки конфесії виявляються цілком помірними. За даними Держкомітету у справах релігії України, у 1997 р. найчисельніша протестантська спільнота — Всеукраїнський союз об'єднань евангельських християн-баптистів — посідала третє місце у списку релігійних організацій країни, 2000 р. — уже четверте після Української православної Церкви в єдності з Московським патріархатом, Української православної Церкви Київського патріарха-

шов з політичної арени. Лише зомбований тоталітарним минулим народ міг не зважати на те, що управлінська еліта не в змозі скерувати країну на стійкий шлях реформування економіки. Перший Президент України Леонід Кравчук зауважив, що «Леоніду Кучмі знадобилося не менше трьох років, щоб зрозуміти, що таке виконувати обов'язки Президента. Щоправда, – додав у лютому 1999 р. Леонід Макарович, – іноді й зараз не розуміє».

Опозиція ніколи не намагалася суттєво моделювати поведінку Президента. Зате президентське оточення (зокрема глави адміністрацій Дмитро Табачник, частково, в силу службових обов'язків, Євген Кушнар'ов та Володимир Литвин) принаймні намагалася прорухувати рух опозиційного тіла і при можливості його розчленовувати. Так, опозиційним за своєю суттю перестав бути Народний Рух України, низка партій національно-демократичного спрямування. У свідомості електорату штучно підтримувався монополюючий опозиційний імідж лише лівого спектру. Така методика, виправдана майже на всьому просторі СНД, змогла вирішити проблему з правою альтернативою чинному Президентіві на виборах 1999 р.

Засоби впливу опозиції на Президента були розтрачені нею у проміжку 1997-1999 рр. У перехідному суспільстві, природно, неможливий цивілізований баланс між президентською та парламентською гілками влади. В умовах могутнього тоталітарного синдрому у масовій свідомості президентсько-парламентська республіка є радше абсурдом. У випадку із СНД, це може бути або парламентська республіка (за молдовським сценарієм, що малоімовірно), або ж модерна авторитарна президентська республіка (сценаріїв кілька, й немає потреби на них зупинятися). Станом на 2000 рік поразка представницької влади ставала дедалі dokonанішим фактом. Відтермінувати цю поразку вдалося лише завдяки «справі Георгія Гон'адзе».

Неприятність Президента до опозиції, і навпаки, є вже радше генетичною. Слід, однак, розрізнити опозицію награну, традиційно-аксесуарну, що її демонструє лідер комуністів Петро Симоненко, і опозицію, побудовану на психологічному неприйнятті всього, що йде з вуст Президента. Таку, наприклад, неодноразово упродовж 1999 р. демонстрував голова Української народної партії «Собор» Анатолій Матвієнко. З початком аудіо-відеокасетного скандалу в Україні її найбільш промовисто уособ-

ту та Української греко-католицької Церкви. Якщо з 1992 по 1999 рр. римо-католицька Церква у сім разів збільшила чисельність своїх громад, то Всеукраїнський союз Церков християн віри євангельської – а п'ятидесятництво має імідж найдинамічнішої конфесії світу – лише вдвічі. З 9703 релігійних громад, що утворились в Україні впродовж 1992-1999 рр., за православними 51,6% новоутворених осередків, протестантами – 33,4%. За даними Інституту соціології та політичної психології Академії педагогічних наук України, мережа православних громад, що перебувають під юрисдикцією Київського патріархату, у 1998 р. збільшилась на 15%, громад національних меншин на 14%, протестантських – на 10,9%.

Що ж до активного «просування на Схід», то в цьому православні й католицькі (обох обрядів) Церкви успішно конкурують з євангельськими течіями. З останніх лише громади харизматичного типу, яким вдалося віднайти свою нішу у найменш релігійному Донецько-Запорізькому регіоні, досягли тут певного успіху в євангелізації. Водночас, збільшення числа протестантських осередків на сході та півдні України урівноважується стриманішим розвитком у західному регіоні, котрий донедавна був головним ареалом поширення конфесії. Так, за 1992-1999

рр. кількість протестантських громад у південно-східному регіоні зросла на 153,5%, у центральному – 135,1%, у західному – на 41,4%. І вже наприкінці 90-х протестантські спільноти склали 51% релігійних громад Кисва, 49% – Донецької області, 46% – Запорізької, 36% – Одеської, в той час як у Львівській області – 8,6%, Тернопільській – 7%. Одне слово, адекватне бачення релігійної ситуації вимагає повнішого співставлення і ретельнішого аналізу.

Загалом, чистоту статистичних оцінок протестантизму постійно «змазує» численність його відгалужень, союзів, Церков. Але зазначимо – більшість автономних (що перебувають поза церковними союзами) спільнот є невеличкими, вони на кількісні зміни суттєво не впливають. Наприклад, Собор незалежних євангельських Церков налічує 5 громад, методисти – 10, меноніти – 2. Зрештою, й інші християнські та нехристиянські релігії також не можуть засвідчити свою однаковість, демонструючи тенденції дезінтеграції, навіть сепаратизму. Крім трьох провідних православних союзів в Україні діє ціла низка старообрядницьких і незалежних православних осередків; юдейська спільнота налічує шість об'єднань, мусульманська – чотири.

ВІКТОРІЯ
ЛЮБАЩЕНКО
ПРОТЕСТАНТИЗМ
В УКРАЇНІ:
ТВОРЕННЯ
СТЕРЕОТИПІВ
ТРИВАЄ

люють лідер партії «*Батьківщина*» колишня віце-прем'єр-міністр в Уряді Ющенко Юлія Тимошенко та лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз.

І це не лише два різних опозиційних стилі. Опозиція П.Симоненка – протегована режимом, це «дар богів Олімпу», усвідомлений та прийнятий лідером комуністів. Опозиція Ю.Тимошенко, О.Мороза, А.Матвієнка, Т.Стецьківа й інших є наслідком деформації політичної системи, що вибудовується довкола Президента. Нічого дивуватися, система може давати кадрові збої.

Леонід Кучма якось висловився, що людина, яка не задається питанням, як розвивається Україна, завжди шукатиме негатив у конструктивних починаннях керівництва. «Саме цим і займається опозиція. Та й не тільки вона, але й, здавалося б, справжні прихильники незалежності України». За цим невибагливим висловлюванням можна простежити певну президентську логіку щодо опозиції. Леонід Кучма не ставить знаку рівності між прихильником незалежності України та опозицією. Відтак опозиція априорі розглядається ним як все ще позасистемне явище.

Суттєві корективи у діяльність політичної опозиції в Україні внесли президентські вибори 1999 р. До цього

часу перші особи у державі не раз відмовлялися розрізнати політичну опозицію серед намулу депутатського корпусу. Екс-прем'єр Валерій Пустовойтенко навіть заявляв, що «в Україні немає опозиційних сил. Принаймні про таких я не чув». Після виборів сама опозиція інколи заявляла, що перестає такою бути. Апологети спротиву часом нагадували апостола Петра, завчасно зрікалися права на опір у час спокуси владою та зі страху перед нею.

Опозиція на постсовєцькому просторі пройшла складний шлях – від революційної та збройної методики опору до мирної парламентської боротьби. В глибині історії опозиція цивілізувалася повільно – насилу приймала християнську мораль, ненасильницькі форми опору. Але не слід забувати, що саме християнство з народження було боротьбою. Опозиція цивілізувалася тоді, коли влада визнала за нею певні політичні права. У 90-х роках в Україні можна було спостерігати процес падіння і забуття одних апостолів від опозиції і народження інших. Апостол від опозиції – це певний заручник власного «вірую», особа, яка не може зрадити твердому переконанню постійно опонувати. «Падіння» старих апостолів спротиву припало на середину та кі-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Таке розмаїття означає: фактичні показники у царині релігії переважають, подекуди суттєво, офіційну статистику. Поза її межами залишається ще чимало сегментів релігійного життя, де надано перевагу цілком автономному або слабо формованому способу існування. Це численні релігійно-культурологічні, теософські, орієнталістичні, наукоподібні групи, а також громади, що їх прийнято називати «новими релігійними рухами», які звичаєву культову практику трансформують у різні форми клубного (культурного, освітнього, спортивного) життя. Чимало з них, скажімо, Християнську науку або Церкву уніфікації, в популярній, навіть науковій літературі можна зустріти у переліку протестантських громад, хоча вони не мають нічого спільного не лише з протестантизмом, а й християнством. Однак такі переліки, дійсно, справляють враження ледь не протестантського «буму» в Україні.

Та цікавіше інше. Чи завжди кількість громад відтворює реальне значення тієї чи іншої релігії? Адже, попри те, що на початку 2000 р. у нас діяло 5952 протестантські громади (25% усіх релігійних спільнот), питома вага протестантів серед віруючого населення незначна. За даними Інституту філософії Національної академії наук України, у 1996 р. протестанти становили 2,2% опитаних, пра-

вославні – 71,8%, греко-католики – 17,5%. Нині це співвідношення не зазнало суттєвих змін. І ще один важливий аспект. Динамізм внутрішнього життя протестантської громади істотно залежить від її розмірів. Тому вона, як правило, невеличка, а якщо виростає до 300-500 членів, починає дробитися, утворювати «дочірні Церкви»; і це цілком продуманий та керований процес. Як наслідок, у 1994 р. на одну баптистську громаду припадало в середньому 82, адвентистську – 106 віруючих; на одну парафію Івано-Франківської єпархії Української греко-католицької Церкви – 1448, Тернопільської – 1899, Львівської – 1844 вірних.

І тут ми наштотуємося на ще один «підводний камінь» соціології релігії. На перший погляд, принцип ленства, яким протестантизм суттєво відрізняється від інших християнських конфесій, мав би засвідчувати істотно більшу кількість віруючих, ніж це відтворено статистикою. Дійсно, у православній і католицькій Церквах, що здійснюють хрещення немовлят, до числа парафіян віднесено всіх членів сім'ї, яка відвідує місцевий храм. Здебільшого мешканці населеного пункту, які заявляють про свою належність до Церкви, також підпадають під її статистику. Навіть якщо вони бувають у Церкві зрідка, у не-

нець 90-х років (Михайло Горинь, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Анатолій Лупиніс). Тоді ж викристалізувалися нові – Анатолій Матвієнко, Тарас Стецьків, Володимир Філенко, Сергій Головатий тощо. Паралельно можна було спостерігати ще одну тенденцію – зречення свого опозиційного alter ego (другого «я»). Є різні формули такого зречення. Одну з них нещодавно запропонував один із лідерів лівого табору Іван Чиж: «Ми рішуче відкидаємо біполярність типу «влада – опозиція».

Утім, політична опозиція за президентства Леоніда Кучми здійснила низку кроків у напрямку кристалізації в окремий інститут. Революційна лихоманка у парламенті – формування на початку 2000 р. парламентської більшості – зумовило потребу оформлення парламентської меншості. Від лютого 2000 р. у порядку денному сесії Верховної Ради чекали розгляду два законопроекти – «Про парламентську опозицію» (автор В.Філенко, партія «Реформи і порядок») та «Про політичну опозицію у Верховній Раді України» (автори В.Коваль, О.Карпов та В.Медведчук).

«Давайте не плутати опозиційність із ворожістю», – просив свого часу російський журналіст, директор телекомпанії НТБ Євген Кісельов. Досить сказати, що

«опозиційність» в Україні та й у СНД в цілому давно просить у законодавчі рамки. Поза рамками закону опозиційність є маргінесом та ворожістю. Перекоаний: те, що в нас опозицію плутають із ворожістю, винна не стільки сама опозиція, скільки виконавча структура влади, котра не призвичаїлася працювати у режимі відповідальності і політичної ротатії.

ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ ЖИВЕ ЗА МАРКОМ ТВЕНОМ. ЧУТКИ ПРО ЇЇ СМЕРТЬ ЗАВЖДИ ДЕЩО ПЕРЕБІЛЬШЕНІ

З часу проголошення незалежності влада та суспільство в Україні не розходилися так разуче у трактуванні громадянської позиції, права на свободу думки і волевиявлення, як із кінця 2000 року. Все переплелось: недолугість та корумпованість влади і незрілість суспільства, відрижка тоталітаризму і ледь помітний пагін демократії.

Західний публіцист Натан Зарецький якось жартував, що «Демократію слід впроваджувати будь-якими засобами, до атомної бомби включно». Він не був далекий від істини. Впроваджувати демократію – значить боротися з її антиподами, тоталітаризмом та авторитариз-

ділю чи святкові дні, а свою релігійність виявляють лише в ритуальній площині. Натомість легітимним членом протестантської громади є лише той, хто досягнув повноліття, пережив покаяння і свідомо, по вірі, вступив у завіт з Господом. Водне хрищення, при цьому, є не початком, а завершенням тривалого процесу навернення особи. Рідних і близьких неохота або тих, хто відвідує молитовний будинок, але не пройшов усіх ступенів «духовного народження», не вважають членом Церкви. В очах пересічного протестанта принцип членства, що впливає з догмату *Sola fide*, робить його діяльним, практикуючим служителем Божим, а не «номінальним християнином» чи «обрядовірцем».

Однак ця особливість протестантизму також не цілком переконлива. Адже не всі протестантські течії дотримуються принципу членства; лютерани, пресвітеріани, реформати, англікани, новоапостольці, методисти, назаряни та деякі інші зберегли хрищення немовлят. Сьогодні у багатьох євангельських течіях участь у хрищенні юнака чи дівчини 14-15-ти років далеко не рідкість. В лютеранстві й реформатстві де-юре членством охоплено тих, хто досягнув віку конфірмації (14 років), де-факто – усіх хрищених дітей. Так, читаємо в часописі «Український

лютеранин», «в Київській громаді було прийнято в лоно Церкви через Таїнство Хрищення двох дітей – 6... і 10 років»¹¹. В настановах щодо ведення вуличного служіння свідками Єгови, вміщених у збірці «*Організовані провадити наше служіння*» (Бруклін, 1990), зазначено певну кількість годин у місяць, розраховану на неповнолітніх членів спільноти. Відомі факти залучення до місіонерства дітей і підлітків у громадах харизматів. В баптистському братстві досить успішно діє Товариство євангелізації дітей¹².

Але, попри догмат загального священства, який кожного віруючого робить активним учасником обцинного життя, протестанти не приховують, що чимало їхніх одновірців не відрізняється від «звичайних парафіян» і своє служіння Господу обмежують епізодичним відвідуванням молитовного будинку. Тому частими є нагадування у проповідях, на сторінках релігійних видань про повну віддачу своєму євангельському покликанию; звичним є виключення членів громад за нехристиянську поведінку і занедбання громадських обов'язків. Зрештою, «кадровий відсів» – природне явище в будь-якій Церкві. І таке піклування про чистоту рядів говорить, радше, про достатній потенціал протестантизму.

ВІКТОРІЯ
ЛЮБАЩЕНКО
ПРОТЕСТАНТИЗМ
В УКРАЇНІ:
ТВОРЕННЯ
СТЕРЕОТИПІВ
ТРИВАЄ

мом. Образно кажучи, аудіо-відеокасетний скандал, що розпочався у Верховній Раді 28 листопада 2000 року, став для українського соціуму вибухом атомної бомби, який в одну мить розг'єрметизував суспільну свідомість. Щільно закупорений мозок, мов консервна банка, дав тріщину і почав наповнюватися... громадянською ініціативою. Лише в нездоровому суспільстві влада наважеться трактувати громадянську позицію як вияв опозиційності. Це взагалі небезпечно для малоконтрольованої влади формула: громадянське суспільство, себто суспільство громадян, які здатні самоорганізовуватися незалежно від органів державної влади.

Але не будемо грішити проти істини: в недемократичному суспільстві громадянська позиція справді тожжна опозиційності. Займаючи громадянську позицію, вимагаючи правди, ви стаєте опозиціонером, навіть цього не прагнучи. Трохи більше як десять років тому така позиція означала, що ви перебуваєте поза законом, зайняли антиконституційну позицію. Епоха дисидентів та неформалів мало що знову не відродилася в Україні. І це б символізувало найбільшу втрату для України в її десятку річницю незалежності. За що боролися, на те й напоролися...

Якщо опозиція виринає на гребінь суспільної думки лише в часи кризи влади, значить така опозиція до цього була гнана і таврована. Впродовж останніх кількох років опозиція в Україні загалом не отримала помітних дивідендів на парламентських виборах 1998 року. Влада втрапила в десятку, витворивши з опозиції таке собі червоно-коричневе опудало, показавши суспільству її вкрай нелогічну форму і приховавши опозицію, що могла б прорости в альтернативу.

У лавреата Нобелівської премії Ісаї Берліна є влучне висловлювання про націоналізм. Він, на думку вченого, схожий на притиснуту додолу гілку, котра люто шмагає, коли її відпускають. Так само й опозиція, котру прорвало після кількох років мовчання та довжелезного некрологу, зітканого тим таки інформаційним офіціозом.

«УБИТИ ОПОЗИЦІЙНОГО ДРАКОНА»

«Убити Дракона» – вислів, який ще на початку 90-х заповнив увагу істориків сучасної України. Його виносили у назви книжок та гострих публіцистичних статей. Його адресували антидемократичній системі, яку опозиція прагнула повалити. При цьому далеко не кожен пам'ятав логічне продовження цього вислову: якщо ви



h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

І все ж найвища динаміка в цій конфесії зафіксована у перші роки незалежності України. Саме на 1989-1992 рр. припало створення національних союзів, легалізація релігійного підпілля та оприлюднення багатьох цифр, які за совєцького режиму керівництво громад ревно приховувало від офіційної статистики. Сьогодні кількісні зміни в протестантизмі відбивають загальну тенденцію збільшення віруючих в Україні. А своїм соціально-демографічним обличчям протестант віддзеркалює портрет середньостатистичного громадянина України.

Отож, цифри, що відображають, переважно, формальний бік церковного життя, не завжди адекватно змальовують реальний стан речей. Пророкування ж протестантського «буму» в Україні виглядає, скоріш, спробою залякати пересічного українця перспективою нової релігійної напруги.

¹ Міщенко М. Яка ж ідеологія нам потрібна? // Сучасність. 1992. №3. С.79.

² Ковальчук А. Що може врятувати світ? // Євангельська нива. 1999. №1. С.21.

³ Гейер Ф. Беседа о лютеранской Церкви с православными христианами. Б.м.г. С.11.

⁴ Kelly G.A. Faith, freedom and disenchantment: Politics of the American religious consciousness // Daedalus. 1982. Vol.111. N1. P.127.

⁵ Вісник єднання. 1992. №1. С.7.

⁶ Єленський В.Є., Перебенесюк В.П. Релігія. Церква. Мольда. К., 1996. С.86.

⁷ Вісник миру. 1997. №10. С.5.

⁸ Вестник Союза ХВЕ. 1991. №1. С.19; Ознаки часу. 1995. С.5; Християнське життя. 1995. №7-8. С.5.

⁹ Благовісник. 1994. №1. С.3.

¹⁰ Див.: Феномен української культури. К., 1996. С.56; Релігія і влада в Україні: розвиток правових засад взаємовідносин. К., 1999. С.9-10; Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. К., 1999. С.99-102; Політика і культура. 2000. №16. С.22-27.

¹¹ Український лютеранин. 1995. №6. С.2.

¹² Євангельська нива. 2000. №3. С.48-50.

убиває Дракона, то в результаті самі ним стає... Сьогодні ж «убити Дракона» стає гаслом навиворіт. Його бере на озброєння нинішня система влади, намагаючись побороти опозицію.

Нагадаємо, що початок гострої політичної кризи в Україні, ознаменованої загибеллю опозиційного журналіста Георгія Гонґадзе і звинуваченнями у причетності до цього злочину вищих посадових осіб держави (Президента, Глави його Адміністрації та міністра внутрішніх справ), спричинив своєрідний інтелектуальний вибух незгоди, появу моральної опозиції. Її головним чином згуртував Форум національного порятунку (ФНП).

Через ФНП відбулася радикалізація лідерів, але не радикалізація партій загалом. Помітним кроком до радикалізації опозиції поза межами ФНП стала нездатність зберегти уряд Віктора Ющенка як реформістський та прозахідний. Про перехід в опозицію у парламенті, услід за фракцією «*Батьківщина*», заявили фракції «*Реформи-Центр*», Народного Руху України та Українського Народного Руху.

Проте очікуваного результату від переходу до радикальної опозиції згадана трійка фракцій не отримала: Ющенко всіляко дав зрозуміти, що наміру очолити опо-

зицію і провести її крізь парламентські стіни у нього немає.

Якщо для ПРП і обох Рухів радикальна опозиційність є неприродною з огляду на послідовну орієнтацію на толерантного Ющенка, то для «*Батьківщини*» Юлії Тимошенко та Соцпартії Олександра Мороза – це закономірний хід речей. Адже саме ці дві структури та її лідери значною мірою стали каталізаторами політичної кризи, оприлюднивши аудіокасетні матеріали майора Мельниченка.

Образно кажучи, цивілізована влада мала б поводитися із опозицією по-вегетаріанськи – періодично маючи змогу надкушувати різні «*Яблука*», «*Ріпи*» тощо, з політичних родин адамових та хрестоцвітних. Нецивілізована влада звичайно ж розглядає опозицію з точки зору канібалізму – прямого, на прикладі Президента Центральноафриканської республіки Жана Боделя Бокасси, та непрямого, на прикладі Піночета чи Цян Цзіміна (дивись, читачу, також десятку найбільших ворогів преси, визначуваних щороку Нью-Йоркським комітетом захисту журналістів).

У будь-якої влади, що наразі по-вегетаріанськи поводить з незгодними, опозиція викликає оскому.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в сім'ї великій...

марк найдорф

простір «и»

© марк найдорф, 2001

I

Радикальні політичні зміни, що відбувалися в Центральній і Східній Європі на межі 1980-90-х рр., мали єдину природу. Падіння «Берлінського муру», правове оформлення підсумків тільки-но завершеної Холодної війни, розпад СРСР, здобуття Україною статусу незалежної держави – усе це видимі з різних точок зору й інтересів сторони тої самої межової світової події. У масштабах СРСР про ці зміни можна сказати, що 10-річчя тому відбувся крах економічної системи соціалізму. Можна говорити про відторгнення масовою свідомістю тодішньої совєцької еліти. А можна назвати те, що відбулося, зміною державної мітології. І так далі. Здається, за роки, які минули відтоді, усі точки зору відображені, і всі слова вже сказані. Коли йдеться про незалежність України, зі сказаного з цього приводу я б виділив два визначення: «системна криза соціалізму» і «цивілізоване розлучення». Обидва, як на мене, варто зберегти для того, щоб не нагородити «заднім числом» нових мітів про ці не такі вже й давні, а водночас уже неблизькі часи.

Пробуючи її на зуб, владі не лише неприємно стягує ясна, а й від терпкості та політичної кислотності перекошує все обличчя. Загальновідомо, що Президент не «переносив на зуб» лідера ПРП Віктора Пинзеника, якого Ющенко, будучи прем'єром, безрезультатно прагнув бачити у своїй команді. Відомо також, як Президент боляче реагував на інтерв'ю іншого речника *«Реформ і порядку»* – колишнього міністра закордонних справ Бориса Тарасюка. Президентові завжди легше було з Рухом. Не вельми щедро, але даровані губернаторські пости зробили свого часу старий Рух – малорухомим, напівблукуючим в пітьмі ілюзії влади та ілюзії власної опозиційності. Так народився термін «конструктивна опозиція».

Метою радикальної опозиції в Україні є зміна всієї політичної системи. Метою Ющенка і ющенківців є зміна в країні правил гри. Будь-який політолог вам скаже, що зміна правил гри, іншими словами, політичних відносин – це та ж таки зміна політичної системи. Справа однак не лише в риторичці, але й в засобах, які прагне застосовувати при зміні системи опозиція радикальна та конструктивна. Радикали оперують механізмами всенародного референдуму, імпічменту та вуличної незгоди, «конструктивісти» – не зовсім зрозуміли-

ми деклараціями про потребу незмінності програми реформ.

Завдання влади звичайно ж полягає у тому, аби наروضувати конструктивну опозицію, послаблюючи притім позиції радикалів та навіть поміркованих. Й складається враження, що нинішня система влади за рахунок моралі экс-прем'єра Ющенка намагається хоч частково повернути собі утрачений у листопаді 2000 року статус-кво. За висловом В'ячеслава Піховшека, у Президента Кучми з'явилось два «зами» з опозиції. Зліва – незмінний Петро Симоненко. Справа – Ющенко, під батьківською опікою спікера парламенту Івана Плюща.

105



ТАРАС БАТЕНКО
ПОЛІТИЧНА
ОПОЗИЦІЯ
ЯК РЕБУС ДЛЯ
ПРЕЗИДЕНТА
УКРАЇНИ

P.S. СИНОПТИКИ ДУХУ

Колись, у старі дисидентські часи, українських опозиціонерів хтось влучно назвав «синоптиками духу». Коли вас геть на усі 360 градусів оточує моральна кризна влада імущих, мусить бути хоча б якась продушина, яка даватиме змогу ковтнути чистого повітря. Для декого такою продушиною стала акція, що проходила під знаменом пам'яті Георгія Гонгадзе, з розкруткою геніального у своїй простоті бренду *«За правду!»*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Советський Союз упав, але він не «розвалився» жужомом, а був фрагментований уздовж ліній адміністративних меж існуючих тоді «союзних республік». Жодні інші території колишнього СРСР досі не домоглися міжнародно визнаної самостійності (наприклад, Карабах, Наддністрянщина, Абхазія). Принцип непорушності кордонів післявоєнної Європи, у т.ч. совєцьких, ще раз був підтверджений підсумками виниклих було суперечок України з Росією навколо Криму, чи з Румунією через острів Зміїний.

Не будемо забувати, що в складі СРСР Україна мала свої межі, Конституцію і законодавство, прапор, герб, парламент і навіть представництво в ООН. І дійсно: «аж до відокремлення». Отож, формально кажучи, вручення урядові України мандату на те, щоб бути самостійним суб'єктом міжнародного права, «дивлячись з ООН», могло і не видатися революційним. У самій Україні це виглядало інакше, позаяк тут усі знали ціну політичної самостійності республік у складі Совєцького Союзу. Але за роки незалежності багатьом українцям стало зрозуміло, що, фігурально висловлюючись, мало отримати водійську посвідку. «Для хісна і задоволення» варто б ще уміти добре кермувати і володіти сучасним

транспортним засобом, щоб вписатися в міжнародний «трафік».

Україна останнього десятиліття є совєцькою за походомженням. Конфігурація кордонів, етнічний склад населення, повсякденний соціальний досвід і економічні уявлення, господарська структура і системи охорони здоров'я та освіти – усе це і чимало іншого детерміновано совєцьким періодом історії України, у т.ч. і нерівним за тривалістю совєцьким досвідом українських Заходу і Сходу. Спільністю совєцького досвіду донині визначається і спільність усього «постсовєцького простору». Минуле десятиліття виявило подібний паралелізм ідей і дій у країнах колишнього СРСР, зокрема, України і Росії (привілей урядів стояти поза законом, у т.ч. «наперед визначати» результати демократичних форм народного волевиявлення, чи роками не виплачувати заробітну плату, клановий характер власності, безмірний вивіз ресурсів і капіталу, неприродне на перший погляд гуртування комуністів і націоналістів, кастрування ЗМІ тощо), що безумовно свідчить про їхні спільні – совєцькі – витоки.

Історію новітнього десятиліття України можна прочитати по-різному, у тому числі, як історію безупинних

Низка впливових американських часописів та аналітичних центрів не збирається погоджуватися із тезою, що «справу Гонґадзе» в Україні закрито, і опозиції їй далі відведено звичне їй місце на маргінесі. «Так бути не повинно. – волає до читачів *«The Washington Post»*. – Для Заходу важливо зберегти Україну незалежною і стабільною... Але, Сполучені Штати Америки не можуть дозволити пану Кучмі забути про справу Гонґадзе. Панові Кучмі хотілося б, щоб адміністрація Буша-молодшого сфокусувалася на інших питаннях». У зв'язку з цим американські аналітики пропонуватимуть, не багато й не мало, протестувати Президента Кучму на його відданість демократії і ринковим реформам. «Врешті-решт Україна, – стверджують вони, – ніколи не зможе стати справжнім партнером США, чи частиною об'єднаної Європи, якщо не доведе, що згідна повністю сповідувати демократію і права людини».

Чи здатен Президент Кучма пройти такий тест? Окрім Заходу, гадаємо, не меншою мірою це залежить і від самої опозиції, від її здатності самоорганізуватися і змусити владу піти на діалог. В цьому аспекті, 10-та річниця незалежності може виявитися кінцевим рубіконом для обох ворогуючих сторін.

Вс

в с і м ' і в е л и к і й . . .

НЕВДАДА ІМІТАЦІЯ,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

спроб пристосувати совєцький досвід до цілковито інших обставин, які виникли разом із здобуттям незалежності. Іншого досвіду в мешканців України не було і бути не могло. Якщо ви на ринку зустрічаєте літнього селянина, котрий досі лає Горбачова за те, що він «розвалив країну», а з телевізора чуєте сакраментальне запитання Президента України: «Так що ж ми будемо?», то в обох випадках, гадаю, перед вами спазми совєцької свідомості, яка звикла мислити масштабами імперії та категоріями «наша мета – комунізм!»

Серед нових обставин, які виникли для народу і керівництва України 10 років тому, я б назвав насамперед втрату, водночас із утратою ССРСР, становища вагомій частини наддержави, втрату надлишку енергоресурсів, втрату значного ринку гарантованого збуту своєї продукції. Водночас, державна незалежність, оцінювана як єдине і вище надбання народу України, так і не набула, як я гадаю, за десять останніх років виразного позитивного сенсу. Замінивши «комуністичну» демагогію на «реформаторську», незалежна влада за ці 10 років мало що змогла додати до усіх знаних із совєцьких часів засобів управління країною. Київ, наскільки зумів, спробував стати «маленькою Москвою». Але є

нюанс: у новому для себе становищі звичайної країни, Україна зазнає незвичного для себе «тиску» зацікавлених у ній найбільших гравців світового політикуму – США, ЕС, Росії, міжнародних фінансових і промислових корпорацій, неминучого і нездоланного впливу інтересів і сил, до якого ще треба буде звикнути і пристосуватися. Словом, якщо вдається до відомої біблійної метафори про «вихід із неволі», минулі 10 років, схоже, ще далеко не вичерпали для України терміну блукань, підсумком якого могло б стати входження у своєрідне оновлене життя оновленого народу.

II

Зазвичай люди намагаються чинити те, що вважають за правильне. Підстави, аби так вважати, засновані або на традиції («так прийнято, так усі чинять у подібній ситуації»), або на власних рішеннях, які враховують прийняті в суспільстві цінності, ідеали, зразки. «За традицією», з рук у руки, передається майже усе, що складає повсякденне життя народу, його життєвий уклад – рідна мова, навички спілкування, найпростіші форми освіти і форми родинного життя, суспільні і релігійні ритуали, ремесла тощо. Решта, скажімо, складні форми

МАРК НАЙДОРФ
ПРОСТІР «U»

семби великі

© ярина боренько, 2001

або європейська

макроідея

в польсько-українському

мікропросторі

ярина боренько

Одним з мітів української незалежності є міт Збігнєва Бжезінські, який наголошує на тому, що Україна – держава європейська, а Львів – проєктоване на захід місто, і йому належить роль місця польсько-українського єднання. Проте через призму міту українці звертають увагу лише на фоніві висловлювання почесного громадянина міст Перемішля і Львова на кшталт: «Хай живе вільна Україна і місто Львів!», а метафора шахівниці світу настільки сподобалась нам своєю формою, що ми і справді повірили, наче Польща і Україна – фігури одного кольору.

107



ЄВРОПА ЯК ІМІТАЦІЯ

Граючи в шахи, Бжезінські у першу чергу говорить про імітацію (наслідування) і переосмислення європейського досвіду, як основних рушіїв інтеграції. *«Як Польща через польсько-німецьке примирення, так само й Україна включена зараз у процес історичного примирення, який йде паралельно і*

освіти, чимало різновидів фахової діяльності, нетривіальні особисті взаємини людей і взаємини суспільних груп, які відкривають сферу для публічної діяльності політика і журналіста, і багато усього іншого – вимагають самовідповідально побудованих дій, які ми вважаємо правильними тоді, коли вони узгоджуються із широким колом більш загальних уявлень про справедливість, розумність, доцільність тощо.

Переконаність народу у власній правоті має високу ціну. Можна сказати, що криза совєцької влади і полягала, зрештою, у втраті цієї переконаності в значній частини совєцьких людей. Імовірно, механізм кризи СРСР ще довго залишатиметься предметом історичних досліджень, і для його опису будуть знайдені чіткі формулювання. Але для нас важливо певним чином визначитися щодо цього питання вже зараз, позаяк те чи інше розуміння кризи СРСР може призвести до різного тлумачення суспільних процесів у постсовєцькому соціальному просторі. На мій погляд, відчайдушний парадокс СРСР полягав у тому, що ця країна була вигадана як тимчасовий засіб, призначений для довічного користування. Основний патос совєцького ладу полягав у встановленні й утриманні панування над струк-

турами повсякденності з боку тих структур, які виступали від імені умоглядно обґрунтованих (згідно з цими уявленнями – вищих) ідеологічних санкцій суспільної та особистої поведінки (про це написані, зокрема, романи-антиутопії: «Ми» Євг. Замятіна, «Котлован» А.Платонова і, можливо, «1984» Дж.Орвелла). Безпрецедентне в історії насильство над повсякденністю породило величезну напругу, енергія якої в короткочасній перспективі дала приголомшуючий для бідної країни результат, включаючи перемогу СРСР у II Світовій війні, але в довгостроковій перспективі призвела до виснаження ресурсів самовідтворення у всіх структурах – до системної кризи суспільства.

Такий задум (у сучасній фразеології «*проект СРСР*») можна було втілити при досягненні певної згоди в суспільстві, як мінімум, щодо двох позицій: (а) потреба радикально поліпшити якість життя будь-якою ціною (віра у стосовно швидке – стрибком – досягнення «світлого майбутнього») і (б) крайній нігілізм щодо демократичних інструментів організації громадського життя (презирство до «буржуазної демократії»). «Будь-якою ціною» виявилася безпрецедентна практика концтаборів, тотальне руйнування продуктивності селянського

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

наслідуює німецько-польське та франко-німецьке. ...Я перекоаний, що український і польський народи є такими ж зрілими, як німці і французи». Прагматичний реаліст і – суб'єктивно – симпатик України делікатно підштовхує нас до думки, що до Європи нас треба тягти за вуха, як це робили німці з поляками, а вже після того, як ми пізнаємо європейську ідею – тоді Україна все вирішуватиме сама. Ідея Бжезінського більш ніж далекоюсяжна – якщо Польща модернізує Україну, то, диви, з часом Україна добереться до Росії і ... збудеться мрія американської демократії – Америка, яка в силу чисто географічних причин віддалена від «хартленду», завжди буде в ньому присутня, як вона присутня в Європі з часу реалізації «плану Маршалла».

Здавалось би, така модель задовольняє і Польщу, і Україну, виграє тут і світовий гегемон, історія якого почалась з утилітаристичної інтерпретації європейського ідеалізму. Скинувши на післявоєнну Європу ідеалістичний сценарій інтеграції, реалістична Америка забезпечила зростання європейської ідеї, а імітація досвіду на схід – це непоганий

шанс звести нанівець «третій шлях» Росії і розширити Європу як геополітичну одиницю. Недаремно ж Бжезінські завжди наголошував, що свої моделі він розвиває «з точки зору Вашингтону». Єдиною проблемою імітації і переосмислення є те, що Європа як ідея ніяк не може переплисти Буг і Сян. І Польща, і Україна звертаються до Європи, керуючись звичайним прагматизмом, одна тікаючи від Росії, а інша – розриваючись між тією ж Росією і Європою, як і колись – по річці Збруч. Тим часом Європа чомусь планує розширити свої кордони до Туреччини і Кіпру, а євро скоріше з'явиться в Камеруні, ніж в європеїдній Україні.

Головними акторами нової Європи були і залишаються дві центральні держави – Німеччина і Франція. Без їхнього стратегічного партнерства нічого б не було, тому воно і є стратегічним. Попри всі економічні і політичні колапси Європу тримала ідея, яка базувалась на двох, здавалось би, протилежних моментах – історичній пам'яті і молодіжній політиці. Історична пам'ять – для того, щоб не забувати і переосмислювати історію, молодіжна по-

і міщанського укладу життя, політичний, громадянський і особистісний конформізм, який культивувався послідовно в трьох поколіннях, котрі виростили за «залізною завісою». За цих обставин легко витлумачити економічну стагнацію «пізнього» СРСР.

Гадаю, що історичне завдання минулих 10 років незалежної України, власне, і полягало в осмисленні цього совєцького досвіду та в досягненні нової згоди усього суспільства щодо того, що варто відмовитися від культурного і політичного радикалізму і вдатися до формування демократичних механізмів самокерованого громадянського суспільства. Але ці ідеї, схоже, такі не були достатньо широко запропоновані новому українському суспільству і не стали (поки що) реальною надихаючою основою його консолідації. На місці цих пунктів суспільної згоди анонімно, але доволі енергійно просувалися інші – українська мова і православ'я.

III

Важливо усвідомлювати, що, залишивши разом із іншими «союзними республіками» СРСР в історії, незалежна Україна, однак, не уникла кризи (такі надії були), але навпаки, успадкувала її у всій «системності». Як і

всім країнам-спадкоємцям, вихід із ситуації їй довелося намацувати самотужки. Із здобуттям незалежності рух усіх суспільних груп в Україні продовжувалося з тих позицій, на яких їх застав «горбачовський» пік кризи. Зрозуміло, вектори бажань, планів і дій суспільних сил країни залежали не тільки від їхніх інтересів, але так само і від реальних можливостей, наявних у країні. Тільки в тих випадках, коли ці вектори збігалися, результат виявлявся помітним. Можна вказати щонайменше на три ключових поняття, які були у ці роки загальнозначущими і тому найдієвішими у свідомості українців: антикомунізм, відродження і виживання.

Антикомунізм – це поняття, яке набуло найбільшої визначеності у роки Холодної війни як ідеологія однієї – у підсумку переможної – сторони протистояння. У постсовєцькій Україні «антикомунізм» полягає у відмові від спадщини СРСР і зближенні з переможцем (Заходом), у протистоянні партіям комуністичної фразеології, які обіцяють виборцям у разі успіху показати містерію «Відновлення СРСР». На перший погляд наш «антикомунізм» означає рішучий рух до віднови. Однак, важко сказати, чого в ньому більше – радикалізму чи наївності. Його прихильники так і не відрефлектували

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

літика – щоб навчити нові покоління сприймати цю історію у цьому ж переосмисленому варіанті. Символічним місцем німецько-французького примирення стало військове кладовище у Вердені, польсько-німецького – колишній маєток опозиціонера Третього Райху Генріха Джеймса фон Мольтке у Кшижовій (яку до моменту історичного примирення німці вперто називали Крайсау). Для України і Польщі таким місцем могло б стати військове кладовище на Личаківі...

НЕ ЗОВСІМ КОМСОМОЛ

Формою франко-німецької молодіжної політики стала двостороння державна програма молодіжних обмінів (*югендверк*). Це був такий собі європейський комсомол, певним чином ідеологізований (якщо демократію вважати ідеологією), але безпартійний (у «них» всі партії – європейські, бо неєвропейські були заборонені). Європейська модель, як і комуністична, виходила з цілком логічного принципу – щоби ідея жила, молодь повинна виховуватись в її дусі. Різниця між тоталітарним і демокра-

тичним у молодіжній політиці така ж, як між індоктринацією і вихованням. І ті, й інші взяли багато що від скаутів – табори, пісні, вогнища, символи дружби і взаємодопомоги, харитативність і романтизм – тільки інтерпретували це кожен на свій лад.

Європейська молодіжна політика мала одну просту мету – навчити молодих європейців жити разом. Ідея молодіжних обмінів як складова політичної освіти виходила з того, що якщо молодь інтегрувати і навчити мислити спільними категоріями, то повторення історії воєн і конфліктів можна буде уникнути в майбутньому. Основним напрямком югендверку було партнерство шкіл і університетів, спільні програми профосвіти, підвищення кваліфікації вчителів, мовні курси, позашкільні та позауніверситетські обміни та співпраця між молодіжними організаціями. Пізніше такі програми отримали багатосторонній вимір вже в рамках гуманітарної політики ЄС. Ідеал Європи сьогодні – це молодий європеєць, позбавлений будь-яких історичних стереотипів, своєрідний космополіт, який однаково комфортно почувається і у Парижі, і в Афінах, і у

109



ЯРИНА БОРЕНЬКО
НЕВДАЛА
ІМІТАЦІЯ,
АБО
ЄВРОПЕЙСЬКА
МАКРОДЕЯ
В ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКОМУ
МІКРОПРОСТОРИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

комуністичний досвід життя в ССРСР, що реально продовжує формувати народне життя сучасної України. Тому наш антикомунізм обмежений моральним судом над грізними символами минулого. Зазвичай він асоціюється з демонізацією Сталіна та інших комуністичних вождів, описом Голодомору в Україні – у дусі «руки Москви», із залякуванням населення загрозою «комуністичного реваншу».

Відродження. Хочу нагадати, що це – поняття, яке має давню і славу історію. Воно усякий раз виникало в суспільствах, які переживали культурну кризу. У надрах кризи Середньовіччя виникло коло осіб, котрі відроджували античну освіченість замість схоластичної (гуманізм), і інше коло людей, котрі відроджували ранньохристиянські принципи релігійного життя замість римсько-католицької ерархічності (протестантизм). Криза культури Нового часу (кін. XIX – сер. XX ст.) породила цілу низку «нео-» рухів, назви яких можна знайти в будь-якому спеціалізованому словнику – від неогегельянства у філософії до неокласицизму в музиці і неоконсерватизму в політиці. Було б, однак, наївно міркувати, довіряючи самоназвам, що ці «відродження» були усього лиш повторенням минулого. Навпаки, кожне з них служило

просуванню в майбутнє тим, що широко розкривало контекст кризової ситуації, включаючи в неї здавалося б назавжди відкинута минуле.

Важко сказати, про що йшлося у гаслі «Відродження», від початку 1990-х повтореного безліч разів з найрозмаїтіших приводів, включно з назвою банку-невдахи і фонду, лукаво названого так замість чесного «Фонду Сороса» – за іменем єдиного спонсора. Здається, ніхто не взяв на себе відповідальності за це гасло, і ніхто так і не дав відкритої та ясної декларації його економічного, політичного чи ідеологічного змісту. Якщо йдеться про відродження української нації, то воно звелося поки що, наскільки можна судити, до того, що вслід за М.Грушевським можна назвати «романтичним козакофільством», а також більш-менш успішного адміністративного витіснення російської мови в регіонах її поширення до становища повсякденної при офіційній українській. Враження таке, що невідомі ідеологи «Відродження» вважають українську націю чисто духовним субстратом, вільним від повсякденних людських інтересів мати роботу і заробляти (на будь-якій мові), купувати і продавати зроблене, із задоволенням їсти, пити і красиво вдягатися, мати гідне житло, їздити в гості до

Стокгольмі, – носій загальнолюдського інтересу, здатного перекрити навіть патріотично-національний. Коли політична еліта Польщі однозначно заявила про своє «повернення в Європу» і отримала прямі зобов'язання реінтегрованої Німеччини допомогти їй туди повернутись, німці, навчені розплачуватись за помилки двох світових воєн, поряд із обіцянками допомогти полякам вступити в ЄС і НАТО ініціювали і польсько-німецький югендверк.

ЯК ПОЛЯК НЕ СТАВ НІМЦЕМ

«Взагалі я зовсім не хочу їхати до Польщі. Роблю це, бо їде весь клас. Про поляків у Берліні я нічого доброго не чув – вони всім торгують і все скупувають. За ті самі гроші я міг би поїхати в Іспанію». – «Я дуже хочу побачити Берлін. Там напевне все цікаво – музеї, замки... Звичайно, у них багаті крамниці... Але як польку мене навряд чи сприймуть там з радістю», – з такими настроями їхали один до одного в гості польські та німецькі школярі у 1993 році, коли почав діяти югендверк. Замініть поляка на українця, німця на поляка –

одразу ж можна підтвердити тезу про імітацію і переосмислення. Стереотипи, зневага, страх, захоплення багатством і відраза перед бідністю – усе це ще більше присутнє на польсько-українському прикордонні. Тільки прогресу з нами Польща, на відміну від Німеччини, не досягла, ані на військових кладовищах, ані у звичайних школах. Ба більше, європейська ейфорія поляків і українська «багато-векторність» перетворили політичні відносини у напівприватні зустрічі Президентів, які усміхались в об'єктиви телекамер у той час, коли польська поліція депортувала українських «нелегалів», а на могилах польських орлят з'являлись антипольські гасла.

Польщі пощастило із західними сусідами – німці ніколи не вимагатимуть реставрації своїх пам'яток доби боротьби за Сілезію і не називатимуть Вроцлав кресами. І що найголовніше – німці не бояться говорити про свою історію, навіть якщо вона і неприємна. Вони роблять все легко і просто – польсько-німецькі міжнародні центри, європейські школи (з двома рівнозначними мовами викладан-

родичів і друзів, відвідувати концерти, театри, виставки, подорожувати.

Поза межами ідеологічної істерії за роки незалежності з трьох названих залишалося тільки загальноживане слово «**виживання**». Майже усі в цій бідній країні десяти років виживають, хоча під наглядом і турботою ЦК КПСС люди не завжди зважувалися зізнатися в цьому навіть самим собі. Сьогодні про це можна говорити, і всякий громадянин України знає, що це слово значить. «Виживають» лікарні і заводи, банки і вищі школи, музеї і дитячі садки. Армія, міліція і пошта також «виживають». Але насамперед «виживають» люди, родини і діти, які поки що про це не знають.

Вслухайтесь в контекст, у якому люди виживають це слово, і ви без труднощів упізнаєте в ньому основний зміст – «відновлення повсякденності», того загально-го і простого продуктивного економічного життя народу, яке більш ніж півстоліття знаходилося під тотальною окупацією совєцької бюрократичної машини, і яке, як мені здається, за ці 10 років, власне кажучи, не було реабілітоване, не здобуло необхідної поваги і повноправності в поглядах нації в цілому. Залишаю поза межами статті згоди про причини такої неквапності.

Нагадаю тільки, що більшовики колись цілеспрямовано знищували дрібну приватну власність, цю основу економічного життя народу, знаючи твердо, що вона «щодня і щогодини породжує капіталізм». Тепер приватна власність, безупинно сперечаючись із законом, величезною працею, на жаль, невеликої заповзятливої частини народу відновлює сама себе. Я б сказав, що в результаті незалежного 10-річчя українські «антикомунізм» і «Відродження» недалекоглядно зневажили «виживання», а «виживання», у свою чергу, має мало довіри до «Відродження» і «антикомунізму».

IV

Становище незалежної України до підсумку її 10-річчя визначається також її сучасним місцем у світовому співтоваристві. Інтеграція країни у світову економіку відбувається всі ці роки наче сама собою. У рік 10-річчя ми, як і раніше, довіряємо свої заощадження Федеральній резервній системі США охочіше, аніж Національному банку України, лікуємося, застосовуючи переважно закордонні ліки й устаткування, купуємо в «човників» дешеві товари іноземного виробництва (чому вони після транспортування і митниці усе ще дешевші за наші?),

ня), європейський університет «*Віадрина*»... Куди там вже до пам'ятників, як мова йде про дітей. Полякам також пощастило зі східними сусідами. Українці задоволені уже принаймні тим, що Польща була першою країною, яка їх визнала – відразу ж на другий день після референдуму. Про історію українці говорити не хочуть – обмежуються класичним «не кидати каміння в чужий город» і «давайте забудемо про минуле». Можна було б і забути – зрештою на всіх наукових чи політичних заходах так і робиться, причому знову подобається Бжезінські, який підводить нас до думки, що у всьому винувата «*третя рука*», себто Москва. А тим часом Польща, мружачись ностальгічно на схід, виховує своїх дітей прозахідно – варто врахувати, що польські діти вчать свою історію з точки зору «польськості» Вільнюса і Львова, і не від одного вчителя історії доводилось чути – «ми не хотіли Вроцлав, краще віддали б нам Львів». У той сам час українські школярі за два-три уроки «проганяють» всю історію ЗУНР (це в найкращому випадку – бо зазвичай вчителям бракує часу на останні параграфи підручника) і

досі не розуміють, хто такий Петлюра – зрадник чи національний герой. У одному з підручників історії (звичайно ж, затвердженим Міністерством освіти) початку 90-их навіть дійшло до того, що Петрушевича назвали Петрашкевичем, але це була дрібниця, бо історія ЗУНР на Великій Україні це зовсім не те, що для «західняка»-українця: історія України після I Світової війни – це Київ і Харків, а вже потім, можливо, Львів, а на Ужгород і Мукачево часу тим більше не вистачає. Натомість для поляка історія України – це той же Львів і ті ж «Орлята», про які в Польщі знає кожен, а в Україні практично ніхто.

КОМПЛЕКС БІЛЬШОВАРТОСТИ

Одного разу, ідучи нічним Перемишлем із польськими однолітками (здавалось би – молоді, класні хлопці, розкомплексовані аж до неможливості), хтось із українських студентів запитав, вказавши на монумент, який в нічній (трохи алкоголізованій) темряві наштовхував на неймовірні фантазії: «*А що то за пам'ятник?*» І ситуація враз змінилася, молоді

111



ЯРИНА БОРЕНЬКО
НЕВДАЛА
ІМІТАЦІЯ,
АБО
ЄВРОПЕЙСЬКА
МАКРОДЕЯ
В ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКОМУ
МІКРОПРОСТОРИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми більш-менш звикли до дешевої закордонної телепродукції у себе вдома, при тому, що власна – часто лише місцева копія іноземної. Навіть базарні ціни на наші рідні м'ясо, соняшникову олію, цукор і деякі інші продукти стали залежати від експортної кон'юнктури. Ситуація в енергетиці та галузях важкої промисловості так затуманена ЗМІ, що судити про неї немає жодної змоги. Кажуть, що торгівля продукцією рудної, металургійної, хемічної промисловості із закордоном ведеться інтенсивно, але на чію користь, незрозуміло. В економічному сенсі місце у світовому співтоваристві поки що виходить не почесне – місце бідної периферії з потенційними можливостями.

Головними чинниками, від яких в найближчому і більш віддаленому майбутньому залежатиме українська частка світових матеріальних, фінансових, технічних, інтелектуальних і інших ресурсів, є все-таки ті, що формуються усередині країни унаслідок певної спрямованості волі і увялень її громадян, їхніх рішень і вчинків. Дещо про це уже сказано вище. До сказаного варто додати, що крім власного досвіду, на волю і увялення українців впливає закордонний (західний) досвід. Майже кожен, хто починає в нас нову справу, поглядає на західні зраз-

ки, майже кожен, хто хоче показати незгідність тієї чи іншої сторони нашого життя із здоровим глуздом, для прикладу робить характерний жест у бік «цивілізованих країн»; вплив західного досвіду, акумульованого тенденціями, що по-різному позначаються як глобалізація, капіталізм чи масова культура (mass-media), виявляється такою ж і в тому, що основні цінності сучасного західного суспільства – Комфорт, Здоров'я, Довголіття – аксіоматизуються в цій якості й у масовій свідомості українців.

Власний і західний досвід своєрідно інтерферують, формуючи новий візерунок світорозуміння й установок наших співвітчизників. Наприклад, «воля» розуміється в нас переважно не в цивільно-правовому сенсі, а як моральна санкція, що реабілітує природне почуття задоволення від споживання і розваги. З іншого боку, міжнародний контекст уже позначається і, ймовірно, буде в майбутньому відбиватися на конкретному розумінні українцями таких понять, як «патріотизм» і «нація», «національна культура», «національна держава». Гляньтено, навіть галасливість місцевих нацистів корелює з хвилями ексцесів «наці» на Заході й у Росії.

Поки що ми бачимо, що українське суспільство адаптує переважно наймасовіші і найдемонстративніші

і розкомплексовані поляки почали мимрити: «Ой, ну давай не будемо, ну такий от пам'ятник..» Звичайно ж, це був пам'ятник Орлятам, звичайно ж не найліпшого естетичного ґатунку, і звичайно, як і всюди, розводиться на цю тему поляки не хотіли. Проте у 1998 році «гітом» газетних статей була саме ця тема.

Після довгих ремонтів, реставрації, львівської впертості і київського «пофігізму», Президенти двох країн таки спромоглися на спільне покладання квітів до могили Орлят. Двоє Президентів-«корешів» навіть і не подумали поглянути на білу споруду, що стоїть через дорогу від пантеону. Це будинок творчості дітей та юнацтва Галичини. Хтозна, може, якби не спішилися підписувати декларації, які ніхто ніколи не виконуватиме, а звернулись до освіти своїх дітей, то отримали б більш демократичну і природну гарантію неповторення львівських інцидентів у майбутньому. А так все залишається по-старому.

Звичайно, є стипендії Кірккланда, програма партнерства громадських організацій RITA, Польсько-український колеґіум в Любліні і навіть Польсько-

український форум. І напевно цих програм буде ще більше, але спрямовані вони радше на передачу польського досвіду (принаймні так записано у багатьох програмних документах), який має привести цивілізацію в «дику» Україну.

На разі те, що називається польсько-українським партнерством, – це звичайна програма допомоги (до речі, з фінансів США, які найбільше зацікавлені в імітації) малорозвиненій країні, в результаті якої «недорозвинені» (тут: українці) все більше пізнають досягнення «цивілізації» (тут: Польщі), але «розвинені» благодійники анітрохи не збираються переосмислювати свого ставлення до них: чисто раціоналістично донорів цікавить матеріальна цінність реципієнта. По суті, таку саму програму можна розпочати з будь-якою країною, яка в певний момент стане геополітично важливою, – це може бути Сенегал чи Ангола (коли африканська молодь поверталася з університетів північної півкулі, то влаштовувала там «демократичні» або «народно-демократичні» – залежно від місця навчання – революції, які тягнуться і по сьогодні). Причому донорів такі

«проекти» західної культури, тоді як моральна вага, престиж доброї освіченості, точного знання, творчих устремлінь людини в нашому суспільстві загалом незначний, і, відповідно, довготермінові «вкладення» у якість молодого покоління не представлені в масовій свідомості й у політиці як першочергові. Вузівський курс залишається, як і в пізньому ССРСР, формою «черги за дипломом». Чи відбиває все це фактично вже зроблений вибір народу на користь свого стосовно благополучного, якщо усе буде гаразд на Заході, але провінційного становища в майбутньому глобальному світі, чи ми як і раніше бачимо прояви морального потрясіння від зламу, який відбувся із розпадом ССРСР і його наслідків, сказати не беруся.

На мій погляд, нинішній рік для України можна виокремити лише через магію «круглої» цифри 10, але не за якимось особливим змістом в новітній вітчизняній історії. Адміністративно-правовий простір, виділений після розпаду ССРСР, – «держава Україна» – дрейфує неподалік від інших його фрагментів, із труднощами здобуваючи власну змістовну єдність і культурну своєрідність. Перелому поки не відбулося: вантаж минулого досвіду ще не подоланий, він панує і над нашою пов-

сякденністю, і над «вертикаллю влади», а майбутнє – на кшталт того, що вже існує ледь не одразу на Захід від наших кордонів, чи якесь інше, усе ще здається недосяжним. Країна нудиться невизначністю того, що відбувається, і вірить, що все буде добре.

Переклав А.П.

МАРК НАЙДОРФ
ПРОСТІР «У»

112

не забудьте
Незабудьте

країни хвилюють чисто раціоналістично, на рівні нафти і діамантів. Нашим «діамантом» є кордон з Росією, а «нафтою» – Чорне море...

СТЕРЕОТИП

«У мене скоро усний екзамен на тему польсько-українських відносин. Я би дуже хотів побувати у Львові, але ніяк не наважусь – розказують, там на автотрасах і у потягах панує українська мафія, яка всіх грабує», – це студент-поляк, який через два місяці отримає німецький диплом політолога... Легенди про українську мафію в Польщі – це вже не окремі слова, це тенденція, яка спричинює спад і без того ледь животиючих неофіційних контактів. Ніхто не задумується над тим, що українські рекетири – це не «коза ностра», і якщо польська поліція за дві години відшукала у маленькому Сандомирі масу нелегалів, то, якби хотіла, швидко навела б порядок і з східними «гастролерами».

Тим часом у тій же Варшаві формується своєрідне українське елітарне гето – в основному студенти, аспіранти і молоді науковці, значна частина

з яких – львів'яни, котрі живуть тут за свій кошт або завдяки стипендіям, наданим західними фондами. Водночас триває співпраця між громадськими організаціями, також переважно за рахунок фінансування приватних і політичних фондів. Ця категорія часто використовується чиновниками як «показовий виступ» у програмі польсько-української молодіжної політики. Проте сам обмін тут умовний. По-перше, українці в Польщу їдуть, але поляки в Україну – ні за що (знову ж таки – відносини донор-реципієнт, а не партнер-партнер). По-друге, західні фонди, які справді підтримують польсько-українську співпрацю, орієнтуються на елітарну молодь, причому коло задіяних осіб невелике. Участь у таких проектах дуже вигідно підраховувати величиною «людино-семінарів», бо якщо оцінювати якісно, то і неозброєним оком видно, що у неформальній співпраці занадто багато фарсу – по суті коло замикається на певній категорії людей, які обрали участь у семінарах і конференціях за стиль життя і яким вигідно не робити цей стиль доступним для кожного.

113



ЯРИНА БОРЕНЬКО
НЕВДАЛА
ІМІТАЦІЯ,
АБО
ЄВРОПЕЙСЬКА
МАКРОІДЕЯ
В ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКОМУ
МІКРОПРОСТОРИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© антон борковський, 2001

антон борковський

україна:

10 років міту

пом'янути...

пом'янути...

Прискіпливий прибічник позитивізму в гуманітарному знанні може закинути наступні заперечення щодо обраної теми. Хіба Україна та українці, котрі упродовж майже всієї своєї історії виборювали незалежність, є мітом, облудним фантомом? Хіба можна заперечувати, що нарешті з'явився вінець усіх титанічних зусиль та багатьох героїчних безневинних жертв? Хіба може метафізичний пролив у колоніальному бутті бути мітом, тобто матерією, насамперед, химерно-вигаданою?

Хочу заспокоїти уявного опонента, що навіть в цьому контексті міт виявляє себе як річ надзвичайно важлива і вагома: хіба людина не жертвує своїми індивідуальними благами в ім'я понять, тобто сутностей світу нематеріального? Сало салом, пиво пивом, але честь, гордість, Батьківщина – речі, хоча й мультизначно абстрактні, але надзвичайно конкретні, і звести їх до певних відповідників у світі, складеному з грубого необробленого каміння, неможливо.

Але це все відмовки, бо дійсно маємо під нашим мітом найстрашніше: «Король голий!» Один шанований старий професор, загартований марксистсько-ленінськими дис-

МЕТАМОРФОЗИ ІМІТАЦІЇ

Оптимальною точкою відносин двох акторів на міжнародній арені є ситуація, коли вони обидва отримують максимальну вигоду. Польсько-німецькі відносини останнього десятиліття – це приклад максимуму сумарних вигравшів. У Польщі і України – нулі і мінуси. Коли Польща, здійснивши свою віковичну європейську мрію, побачить вади свого фронтального становища і зрозуміє, що у позитивно зорієнтованих міжнародних іграх виграє кожен, але насамперед – бідніший, залежність України від великого північного сусіда буде набагато більшою.

У першій половині дев'яностих Польща і справді намагалася грати роль «західного адвоката» України, але, пробуючи наслідувати свого західного сусіда, вона так і не увійшла в образ, який намагалась створити. Якби Польща справді планувала бути з Україною фігурами однакового кольору у майбутньому, то у нас би вже кілька років працювали молодіжні центри й інститути культури, а могили польських орлят і українських січових

стрільців називалися б місцем спільної історичної пам'яті. Натомість знову чуємо стандартне – не будемо порпатися в минулому... Але знову і знову хтось пише нові підручники історії, надалі різні.

Ідучи мостом через Одер, який з'єднає німецький Франкфурт і польські Слубіци, незважаючи на фізичну присутність кордону, відчуваєш себе як ніколи вільним. Отак просто, пройти з Німеччини і Польщу, випити за чотири злотих або дві марки пива, накупити в два рази дешевших цигарок і повернутись назад. На цьому кордоні немає транспарантів «Вас вітає Німеччина» або «Ласкаво просимо в незалежну Польщу», але немає і хамства з боку прикордонників. У Німеччині поляки скуповують дешеvu техніку, а німці у Польщі – продукти, ліки і цигарки. У їхніх гаманцях перемішалися злоті і марки, які скоро перетворяться в євро. Але це вже зовсім інша імітація...

путами, сказав би таке: «То міт – то є брехня. Хіба Україна – то брехня? Україна – то держава». В принципі, я дійсно мислю собі Україну державою, Францію – державою, Пакистан – державою, Росію – державою, але...

Коли я заплющую очі та уявляю собі поля та виноградники, ліси, ріки, церкви, хати, цвинтарі, стінописи Шульца, красивих і не дуже дівчат, – то не бачу жодної держави. Я знову напружую свій розум і згадую, що держава має стосунок до влади, структур та організації, а влада є певним силовим підґрунтям примусу. Добре: я дбайливо малюю схему державних відносин, вертикалі та горизонталі влади, паралелі та вектори впливів, різновиди, підвиди, гілки etc. А заплющивши очі бачу миршавих збуханих хлопів у мишастому, а обабіч дебелих, кремезних, тверезо-похмурих здорованів у камуфляжах. Я бачу рушниці, танки, тюрми-грати, цинкові труни, «дурки», прапори, нагороди, живе уособлення всіх державних процесів – «інавгурацію» тощо.

Але я не бачу відношень між речами, не бачу струмів, які спонукають люд до дії. Не дивно, зауважите ви, бо ті всі стосунки сформовані в головах. Прекрасно, ми бачимо Ратушу, Кремль-Мозолей, Біг-Бен, але не бачимо дер-

жавного Левіафана. Нас можуть вдарити армійським чоботом по писку, але ми вже маємо додумати собі, же то був удар великого державного хвоста. Тобто була не паскуда в однострої з прищавим писком, а втілення державного механізму. Ми бачимо портрет Гоббса, Беатрікс, Ельзи, Буша, Кучми, але аж ніяк не держави. Є спроби аналогізувати уявлення про державу за допомогою зображення кордонів на мапі. Але зрозуміла вся абсурдність подібних вправлянь: який стосунок мають Уральські хребти до корумпованої московської вертикалі влади.

Ми всі свідомі, що держава доволі складне утворення: з одного боку об'єктивних чинників (примус, збереження ладу в стосунках між людьми, згідно з тою чи іншою формою раціональності), але з іншого боку не забуваймо, що дуже багато чого ми самі не(під)свідомо поетизуємо. Наприклад, історію. Ми, в сенсі – не лише українці, а й люди загалом. Наприклад, рускіє.

Одне з найабсурдніших свят, без сумніву, – день незалежності Росії. Якщо згадати взаємини Москви із сусідями упродовж останнього століття, то неважко помітити, що землям Russland-у хіба пару разів загрожувала анексія. Отож, Росія нагадує мені унтер-офіцерову вдову Гого-

Традиційні церкви в незалежній Україні: проблема ідентичності

о л е г т у р і й

о л е г т у р і й , 2 0 0 1

115



Не можна зрозуміти жодного аспекту українського культурного, суспільного, політичного, а навіть економічного життя упродовж останнього тисячоліття, не беручи до уваги внеску християнства, його вчення та канонів, літургійних практик, етичних норм, спільнотної та особистої духовності, церковного мистецтва та народної побожності. Втім, релігійне життя на українських землях від найдавніших часів урізноманітнювалось значною присутністю юдеїв і мусульман, а також тривалим збереженням оригінальних місцевих звичаїв і обрядів.

Територія України вже від початків її християнізації була одним із теренів, де впливи Сходу (причому Сходу і мусульманського, і християнського) й Заходу (католицького та протестантського) поєднувалися й суперничали між собою, де відмінності між різними християнськими традиціями часто набували форми тривалого й гострого протистояння, або ж спонукали до вироблення планів і пошуку шляхів примирення та поєднання. Всі ці історичні, геополітичні, етнокультурні та інші особливості (детальний аналіз яких міг би бути предметом окремої розмови) суттєво впливали на розвиток церковного життя в

ля, котра сама себе відшмагала. В апогеї імперіалістичного протуберанцю ця країна свого часу самозаперечилась, і переродилась у мутованого гібрида – Совдепію. Від кого незалежність – від тих, хто повтікав, чи від тих, кого потопили в крові, поморили голодом, чи замордували в тюрмах. Це все одно, що вертухаї почнуть святкувати день братанопацана, чи амністію (не виключено, але абсурдно).

Зазвичай, незалежність буває від чогось чи від когось. Рускім можна було б порекомендувати святкувати День остаточної перемоги ліберально-демократичних цінностей, чи День Втілення Боголюдини в Найяснішу Особу Президента. Не виключено, щоправда, же сусіди святкують день незалежності від казахів, узбеків, молдован, українців, білорусів. Але нащо ж тоді реінтегративні танці?

В Україні ця проблема вирішується зрозуміліше. Україна стала незалежною від сонму братніх народів. Точніше, від руско-московської дружної руки, стиснутої в п'ястук. Коротко і ясно. Начебто ясно...

Але тут час вбити першого звіра. Міт української незалежності. Україна не виборолала незалежності. Ні. Виборювала і отримала, але не виборолала. Як то не виборолала? А герої війни, смерті, Бандера, Хмельницький, Мазепа,

Петлюра, жертви НКВД, голодування, живий ланцюг, діаспора з нами? Тут я хотів би нагадати про героїчну визвольну війну братніх індіанських племен проти мерзенних колонізаторів-поневолювачів. Велика кількість невинних жертв. А що відтак? Резервації (варіант – бантустан), відкупні гроші за кривди, неможливість нормально придбати віскі, фольклорні витвори з рогу (не бізонового) й хутра і втілення героїчної боротьби в Чингачгуко-ГойкоМітічі. Ось варіант розвитку шляху до незалежності.

В Московській метрополії завжди вистачало каральних рук. Будь-коли для придушення навіть наймогутнішого повстання в Україні Москва знаходила удмуро-башкиро-казахо-російське гарматне м'ясо. Кордони замкнені наглухо, і червоне принудлікування попід мурами, по заполярних таборах тощо.

Сміливі люди повстали би проти, боролися б і перемогли?! Добре, я відповім. Це черговий варіант міту. Бо сміливців, ладних без владного дозволу вийти на мітинг і боротися до перемоги, насправді дуже мало. Є люди, готові за компанію вийти погавкати на владу, а потім, після приїзду армійського спецназу (не в європейському варіанті, а в совето-китайському) притьмом тікати якомога далі, а в

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Україні впродовж минулих віків і проявляються в сучасному розмаїтті християнських Церков та інших релігійних вірувань, і в складних стосунках між ними, потребуючи об'єктивного, неупередженого пізнання й розуміння. Історичні кривди дуже часто фігурують як основні перешкоди до суспільної злагоди та релігійного миру в Україні, хоча, здебільшого, головною перешкодою якраз є незнання власної історії або свідоме її перекручення. Тому в цій статті ми спочатку зробимо загальний огляд історії поширення й утвердження християнства в українських землях від найдавніших часів, особливо беручи під увагу церковно-державні та міжнаціональні та міжконфесійні відносини, тоді коротко зупинимось на особливостях релігійного життя в совєцький період, а після цього детальніше розглянемо основні тенденції та проблеми розвитку традиційних християнських конфесій (православних, греко-католиків і римо-католиків) у незалежній Україні.

1. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Ідентичність та історична доля Христової Церкви в Україні зумовлені запровадженням у 988 р. князем Володимиром Великим християнства в його східному (ві-

зантійсько-слов'янському) обряді як державної релігії Київської Русі та утворенням єдиної єрархічної структури для всіх східних слов'ян — Київської митрополії. Відтоді дар віри розвивався в українських землях в руслі візантійської традиції, органічно поєднаної з кирило-методіївською спадщиною та автохтонними духовно-культурними здобутками. Разом з тим, на час Хрещення Русі ще не існувало того розходження між християнським Сходом і Заходом, яке відбулося після 1054 р. і яке називають великим церковним розколом. Будучи складовою частиною Константинопольського патріархату й щедро черпаючи з богословських, літургійних, канонічних і духовних джерел візантійського Сходу, Руська Церква перебувала в сопричасній єдності з латинським Заходом. Навіть після розколу Київська митрополія й надалі була відкритою до взаємин із західними сусідами і рідко входила в прями суперечки між Константинополем і Римом.

Щоправда, у практиці релігійного життя протистояння між християнським Сходом і Заходом на українських землях було відчутним вже від початків християнізації, а особливо воно далось взнаки після втрати державної незалежності земель колишньої Київської Русі і переходу більшої частини її території під панування сусідніх дер-

разі затримання вибачатись, писати слізні пояснення і розповідати про помилки молодости та хвору маму. Навіть сто ешелонів бурів, курдів чи героїв Крут не в силі протистояти регулярно військові, яке має натхненне бажання постріляти чергами по ситому демократичному м'ясу. Дайте лише команду в такий спосіб, аби солдат повірив у неї.

Але доля подарувала шанс. Ведмідь здох сам, сам себе деструктував. Подякуємо всі: від прибалтів до новообраних Президентів і олігархів. Усім би годилося скинутись і зібраними дарунками привітати Горбачова (залаштункові мотиви, які впливали на Горбі з *перестройкою* не суттєві). Павутиння колапсувало.

Ми мусимо усвідомити, що Україна 24 серпня святкуватиме не день Незалежності. Ми (недожертви люстрації, недовикриті агенти, комсомольські недоборці, недоцирі неопатріоти) будемо відзначати день *проголошення Незалежності*. Відчуйте різницю.

Наприкінці вісімдесятих населення України було згуртоване єдиним метафізичним поривом — поривом брудної людини — помитись. Було запропоновано чисту воду — Єдину Соборну Незалежну УКРАЇНУ (ситу, багату, моло-

ду, щирю, помірковану, правдиво патріотичну, добру, верболозно-карпатську, україно-татарську, гетьмано-стрілецьку, відкриту, християнську). Хтось обіцяв, хтось вірив, хтось оповідав, хтось голосував, хтось наполегливо крав, хтось активно реалізував свої обкомо-комсомольські латентні ідеї перманентного збагачення, хтось голодував, хтось паскудив поховання солдат, хтось співав у хорі, хтось сів, хтось відхрещувався синьо-жовтими пальцями від свого червоного попереднього помилкового мислення, хтось їхав захищати-гинути свої мітологічні уявлення про істинну Україну в Придністров'я, Абхазію, Чечню. Але так, чи інак, совдепівських реваншистів було небагато. Всі прагли чуда, матеріалізованого міту. Всіх збуджувала тая *фата морґана*, ім'я якій Незалежність.

Але останні національні змагання відбувалися не під егідою вбивства дракона, навпаки, — це радше нагадувало середньовічні колективні молитовні радіння, посилені відчайдушною дитячою надією. Таке враження, що найбільша заслуга в здобутті Незалежності належить Богіві.

Найхарактерніша особливість міту України — відсутність лише однієї його легітимної версії. В реальному ідейному просторі існує незліченна кількість рівнозначних мітів Ук-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

жав (Угорщини, Литви і Польщі), де більшість правлячої еліти складала римо-католики, а вірні східного обряду зазнавали дискримінації. При сприянні властей поряд із давніми єпископствами Київської митрополії з XIV ст. виникають паралельні єрархічні структури латинників, які поширюють свій вплив за рахунок окатоличення і полонізації частини місцевого населення.

З огляду на особливості геополітичного становища та історичного розвитку руська єрархія досить часто ініціювала або активно підтримувала зусилля, спрямовані на відновлення вселенської християнської єдності. Посланці з Русі брали участь у соборах Західної Церкви в Ліоні (1245) та Констанці (1418); позитивно була прийнята в українських і білоруських землях Флорентійська унія (1439), одним із творців якої був київський митрополит Ісидор. Проте зерна християнської згоди так і не змогли дати бажаних сходів на тодішньому ґрунті політичних протистоянь і релігійних упереджень.

Неприйняття Флорентійської унії у поєднанні з іншими церковно-культурними і державно-політичними чинниками стало причиною виокремлення з давньої Київської митрополії Московської Церкви, яка 1448 р. проголосила свою автокефалію, а в 1589 р., скориставшись

занепадом грецького православ'я під турецьким пануванням, здобула статус патріархату, що підбудувало претензії московських світських правителів на політичне панування на теренах давньої Київської держави та домагання провідної ролі «Третього Риму» у вселенському християнстві.

Натомість, єпископат Київської митрополії наприкінці XVI ст., прагнучи вивести Церкву з глибокої внутрішньої кризи й реагуючи на доволі агресивний виклик протестантської Реформації та посттридентського католицизму у Польсько-Литовській державі, прийняв синодальне рішення про перехід під юрисдикцію Римського престолу, забезпечивши при цьому збереження традиційної східної обрядовості та власної церковної й етно-культурної самобутності.

Таку модель церковної єдності, утверджену на соборі 1596 р. в Бересті, від якого й починається інституційне існування з'єднаної з Римом (Унійної) або інакше Греко-Католицької Церкви в Україні, підтримали далеко не всі єрархи та вірні Київської митрополії, частина яких була незадоволена римською візією унії та наполягала на дотриманні канонічної приналежності до Константинопольського патріархату. Вони домоглися висвячення пара-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

раїни. Ми не маємо зіштовхувати ці міти лобами, жеби потім довідатись, який із них сильніший, оскільки нищитимемо при цьому справжні ідейно-сакральні підвалини, на яких тримається Україна. Але й досі відбувається наполегливе мітоніщення, шляхом брутальної деконструкції суспільної тканини, і це при тому, що носій мітів має не боятись, але нести надію.

За ким подзвін: за потоптаними похованнями, за вбитими старими, за знищеними журналістами, за вбитими водіяма нічних маршруток, за спаленими кіоскерами, за продажними проституйованими охоронцями різних безпек? Ні. Дзвін не вдарив взагалі. А багато хто переконаний, що й не вдарить ніколи. Це невірно. Просто, надзвичайно велика амплітуда розмаху. Він вдарить, головне, щоб силою удару його не знесло додолу.

Я переконаний, що не існує багатовекторного розвитку України, бо це означає відсутність напрямів розвитку взагалі. Адже неможливо одночасно рухатись в протилежних напрямках, не виснажуючи до краю суспільної тканини. То й слава Богу.

Окциденталісти чи орієнталісти (за цивілізаційною орієнтацією), не заглиблюючись в розуміння проблеми, праг-

нуть до обмеження надзвичайного варіанту розвитку, адже найкраща позиція буття – це буття ненапружене, яке розвивається органічно. Будь-який великий стрибок призводить до виснаження та великих втрат. Я переконаний, що хлопці, які будували Великий китайський мур чи піраміди (будівельники-каменярі-муляри, а не замовники, чи архітектори) відчували мало насолоди від чужих амбіцій.

Ще одне загальне мітологічне переконання комсомолокомуністичних демократичних владців, наче демократію можна побудувати. Але демократія вимагає певного рівня розвитку мислення, яке наперед визначається переважним загальною, котрий потребує цінностей вільної людини. Можна збудувати чи зруйнувати табори, постріляти чи наплодити бандитів, але не можна бути вільною людиною після масового схвалення тюремної ідеології. З якого боку ґрат не перебувала б людина, вона все одно перебуватиме у в'язниці, вся різниця в розмірах пайки та прогулянки.

Є буття України та її народу. Свого часу побутувала ідея, що будь-хто може стати українцем, якщо це відповідає його переконанням і вподобанням. Насправді це неможливо, оскільки, щоб мати переконання та уподобання українця, треба апіорі ним бути. Водночас, комплекс цих

леньної єрархії (1620) та її офіційного визнання владою Речі Посполитої (1632), що призвело до конфесійного поділу Руської Церкви на дві юрисдикції.

Впродовж наступних століть між прихильниками й опонентами Берестейської унії велася і триває аж до сьогоднішніх днів гостра полеміка. Релігійне протистояння стало формою прояву інших соціально-економічних, етно-культурних та державно-політичних конфліктів, внаслідок яких у 1654 р. центральна і східна частина України перейшла під «високу руку єдиновірного московського правителя». Невдовзі й православна Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархатові (1686). З тих пір російська державна і церковна влада докладала всіх зусиль, щоб викоринити будь-які особливості української православної традиції, уніфікувати церковне життя вірних, а саму Церкву перетворити в знаряддя русифікації українців.

Ще з більшою наполегливістю і послідовністю ці імперативи державно-церковної політики Росії проявлялися в ставленні до унійної Церкви. Кожного разу, як царська імперія поширювала свою владу на суміжні українські землі, це тягло за собою репресії супроти «уніатів» та їх насильницьке «навернення» на одержавлене росій-

ське православ'я (1772, 1795, 1839, 1876). Тісна пов'язаність Російської Православної Церкви з імперською владою та з великоросійськими національними інтересами викликала незадоволення та стала причиною зародження «українофільської» течії в середовищі самого православного духовенства й мирян України наприкінці XIX ст. Після революції 1917 р. виникає організований рух за автокефалію українського православ'я, проте спроби її проголошення у 20-х і 40-х рр. натрапили на рішучий спротив Московської патріархії та репресії (уже совєцької) влади.

Натомість у західній частині України, яка залишалась у складі Речі Посполитої, при сприянні політичних властей з'єднана із Римом Церква поступово до початку XVIII ст. охопила практично усіх вірних східного обряду. Всупереч намаганням польської світської та церковної еліти перетворити унію в місток до повної латинізації, вона стала найголовнішим чинником збереження культурно-релігійної самобутності українського населення. Після приєднання західноукраїнських земель до Австрійської держави греко-католицька єрархія (а саме так стали офіційно іменувати колишніх уніатів з волі габсбурзьких правителів) здобула всебічну підтримку і заступництво цісарсько-

схильностей і є українським мітом, і існує як система кренціальних переконань, котра шляхом виховання, прищеплення тих чи інших цінностей формує світогляд. Це цілком усвідомлений вольовий акт. Треба змусити себе бути українцем, *credo ad absurdum*. За наявності неукраїнського світу треба мати неабияку впертість, щоб відчувати себе антагоністичною автономною сутністю.

Я не хочу заповнювати конкретикою визначення даної антагоністичності, щоправда хочу одразу уточнити: бути українцем не означає народитися в українській родині, бездоганно володіти українською вимовою, належати до православного/католицького віросповідання, мати діаспорних, постріляних чи засланих аборигенних родичів. Це певний соціокультурний феномен, – одна з найбільших європейських націй потребує пояснень власної ідентичності. Духа вулика явно замало. Щоб бути українцем, треба нести в собі міт України. Расовий українець, котрий не несе своїм буттям міту України, – не українець, а лише носій документального підтвердження інформації п'ятої графи. Етнічно руські хлопці, котрі гинули за українські інтереси та за реалізацію українських мітів, є істинними українцями.

Отож, міт є невід'ємною (якщо не центральною) віссю оформлення певного етносу в націю. Етнічні західні українці часто забувають про гасла: «Україна – соборна, українці – нація». Не треба звужувати Україну лише до галицько-лембергових балаболів, які, манірно надуваючи щічки, відроджують прекрасні надбання старожитності. УКРАЇНА в своєму онтосі повстала ширшою, аніж межа проживання українського етносу. Україна набагато більша, а тому звуження її до конкретної, нехай істинно української моделі, є збідненням та загрозою для її існування. Навпаки, парадигму необхідно розширити таким чином, щоб Україна повставала сакралізованою таємницею.

Порятунок держави вимагає максимального розширення світоглядної парадигми щодо самої себе, й водночас лобювання та протегування власних рис-відмінностей. Голандці відомі не лише сиром, футболом чи вітряками, але й легалізацією легких наркотиків та евтаназією. Отож, має бути відтворено доволі цілісну систему українського світогляду: маю на увазі не шароварну дебілізацію й не профанації постійного декларування тих чи інших зобов'язань. Необхідно відтворити певний каркас світоглядних симулякрів, за допомогою яких носіям міту можна було б біль-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

го уряду. Власті сприяли організаційному оформленню церковно-адміністративних структур греко-католиків (у 1771 р. узаконено самостійність Мукачівської єпархії на Закарпатті, у 1807 р. відновлено Галицьку митрополію).

Просвітницькі реформи Марії-Терези та Йосифа II відкрили українській молоді доступ до освіти, у тому числі й рідною мовою, юридично урівняли греко-католиків з вірними латинського обряду та забезпечили мінімальний матеріальний добробут душпастирів. Це сприяло тісній інтеграції Греко-Католицької Церкви в державно-політичні структури й суспільне життя та активній участі духовенства в українському національному русі.

На порозі ХХ ст. Греко-Католицька Церква в Галичині удостоїлася визначної постаті митрополита Андрея Шептицького. Його духовне правління (1901-1944) припало на тривожні часи двох світових воєн та семиразової зміни політичних режимів (австрійського, російського, знову австрійського, українського, польського, совєцького, нацистського і ще раз совєцького). Однак, наполеглива душпастирська праця, турбота про освіту і культуру, захист національних і соціальних прав народу, харитативна діяльність, екуменічні зусилля зробили Шептицького беззаперечним провідником і моральним авторите-

том української спільноти, а саму Церкву — широко розгалуженою та впливовою суспільною інституцією Західної України.

2. ТОТАЛІТАРНА СПАДЩИНА

Більш безпосереднім чинником, що впливає на розвиток релігійного життя в сучасній Україні, є трагедія ХХ століття — епохи терору й насилля. За приблизними оцінками, в Україні у ХХ столітті насильницькою смертю загинуло близько 17 мільйонів осіб. Особливо трагічно те, що ці жертви були породжені не лише війнами та конфліктами, а й химерними ідеями перебудови світу. Оскільки в Совєцькому Союзі про це дикунство назагал не можна було говорити публічно чи навіть у приватних розмовах, трагедія залишилась невідображеною в суспільній свідомості, смерті — неоплаканими, насильство та кривди — непростеними, а психологічні та духовні рани — незціленими. Глибокі травми наклали свій невблаганний відбиток і на тих, кого переслідували, і на тих, хто переслідував. Принижена гідність, розтоптана честь, спотворена мораль, деформована свідомість — ось визначальні риси «нової людини», *homo sovieticus*, — типу, котрий пережив саму систему, яка породила його.

119



ОЛЕГ ТУРІЙ
ТРАДИЦІЙНІ
ЦЕРКВИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМА
ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

но пересуватись в зоні спілкування і завжди виходити на рівень взаєморозуміння. Має бути створена єдина гнучка знакова система, в якій зможе існувати виключно українська система тлумачення дійсності, — ні, татари не мають нівелюватись і думати як волиняки, але відчувати себе українськими татарами, і бачити свою відмінність від казанських побратимів.

Напевно не викликає сумнівів, що *насправді існує* те чи інше явище інтелігібельного світу. А тлумачення того чи іншого спільного об'єкту інтелігібельного світу інтерлюдського спілкування уможливлене, залежно від тих чи інших загально-споріднених характеристик уявлень про цей об'єкт. Безперечно те, що наявна НЕ ЛИШЕ ОДНА модель початкових схоплень, усвідомлення цих інформацій та продукування певного конкретного уявлення (що існує як знання). Отут то ми й виходимо на одночасну суб'єктивність та екстраїстинність. Позаяк міт України переходить зі стадії позитивного знання до своєї істинної сутності — до форми виключно змінної величини, яка існує завдяки своєму постійному еволюціонуванню.

Якщо в когось при слові «Україна» *бринить серце* й водночас складається картина з *Днепродзержинська,*

Днепропетровська, Каховки, ястребков, наших ребят из заградотрядов, православних оплотів на Заході, поневолювачів-поляків, кримсько-татарських загарбників, чортових бандерівських псів, героїчного російського солдата, прекрасно-золотих та жовтогарячих Святософіївських бань, СПРАВЖНЯ УКРАЇНА ДО ДНІПРА, А ДАЛІ ЗАПАДЕНЦИ СПОЛЬЩЕНІ БАНДЕРЫ, ШО НАШИМ В СПИНУ СТІЛЯЛИ, спалених колгоспів, ніхто це (на відсторонено-теоретичному рівні) не зможе заперечити. Воно існує в певному вимірі буття, мозок зафіксував вибірковий об'єм інформації, який і призвів до вихідного матеріалізованого в ідеальній сфері поняття, ім'я якому «Україна».

У іншого при слові «Україна» *бринить, плаче, сміється серце, а його розум вправно подає ті чи інші асоціативні картини-образи як-то: Станіславів, Карпати, СПРАВЖНЯ УКРАЇНА ДО ДНІПРА, А ДАЛІ МОСКАЛІ, перемога під Котопом, Шевченко-Міхновський-Донцов-Франко-Липинський, Маківко-Крути, двакольоримоїдвакольори, Золотий Лев на синьому тлі, голосувати лише за вусатих, не обдуриш — не продаш, файний поляк Польщу догляда, не можна робити в неділю, бо люди будуть виділи, голосувати за Марчука, бо він правдивий наш хлоп і мудра людина, але*

Складовою частиною кривавої трагедії насилля в Україні стало навмисне переслідування релігії та насадження атеїзму. Прагнучи утвердити своє тоталітарне панування, комуністичний режим не міг терпіти існування структур, які представляли інші, гуманістичні цінності. Боротьба з релігією стала державною ідеологією, задля утвердження якої не шкодували зусиль, не добирали засобів. Зруйновані, спалені, спрофановані храми; розстріляні, арештовані й депортовані в сибірські ГУЛАГи священики й вірні, православні і католики, представники інших релігій; переслідувані, загнані в підпілля або повністю знищені цілі Церкви (як Українська Автокефальна Православна Церква на початку 30-х рр. чи Українська Греко-Католицька Церква в 1946 р. у Галичині та в 1949 р. на Закарпатті) – все це також печальні «здобутки» реального соціалізму.

Існування тих релігійних спільнот, які вціліли та формально були дозволені атеїстичним режимом, на багато десятиліть обмежилось до вузької, приватної сфери, якщо про таку взагалі можна говорити в системі всезагального ідеологічного контролю й індоктринації. Цілі покоління були позбавлені свободи віросповідання, що також призвело до зникнення вікових традицій віри,

прогресуючої бездуховності та поглиблення деморалізації суспільства.

Ще одним аспектом совєцької релігійної політики, зокрема після її суттєвої корективи Сталіном в роки Другої світової війни, стала інструменталізація та використання легально діючих церковних структур для цілей атеїстичної за своєю суттю державної внутрішньої і зовнішньої політики. Особливе місце було відведене Руській Православній Церкві (РПЦ), якій призначалась роль «захисника соціалістичної Батьківщини», співтворця «*нової історичної спільноти — радянського народу*» та ретранслятора «*радянської миролюбної політики*» на міжнародній арені. Досягнутий *modus vivendi* із комуністичною владою дав РПЦ певні здобутки: паралізував спроби автокефалії, розширив «канонічну територію», збільшив кількість храмів і вірних за рахунок ліквідації УГКЦ і переведення під юрисдикцію Московського патріархату православних єпархій і Церков, які ніколи раніше до неї не належали, підкріпив впливи РПЦ у вселенському православ'ї та й у християнській Ойкумені загалом. Однак, в умовах кризи совєцького ладу та горбачовської «перестройки» наприкінці 80-х рр. всі ці «здобутки» виявили свою зворотну сторону, дискредитуючи РПЦ в очах частини її духовен-

ж генерал КГБ, ну то й шо, але ж то певні заслуги треба мати, аби стати генералом КГБ в той час, ну то й до університету не всіх брали, але ж він завідував політикою та націоналістами, та то брехня; нема нічого ліпшого за наші Карпати; та ну не зв'єзуйся – то бандита, а ми з кумом й так мудро зробимо; Мій дід на трьох панів робив. Все це моє, воно увійшло в голови, перетравилось там і створило людину, а людина створила міт. Де початок, а де кінець? Хто формує українця – «історико-культурно-спадкові чинники», чи все ж таки міт, мрія та прагнення (неусвідомлене) подолати уявлення неприйнятне відносно вітлення мрії?

Чому відбулася Україна? Тому що ми не забували спадщину батьків! Чому ви працювали на ту державу, щодо якої ви не мали сумнівів у її злочинності? Та треба було якось жити! А чому ви не боролись? Ми боролись – ми не забували спадщини батьків.

Якщо в когось бринить серце, і сльози ллються на сухі піски Криму, то той зрозуміє, чому Україна – то Крим, мінарети, мечеті, Сюрюк-Айя, Кара-даг, Бахчисарай, «за сорок вісім годин зібратись і по вагонах, уроды», «Це наша земля! Молчать черножопые». Чому я маю бути за сербів чи за албанців? Я не хочу жити в місті Орджонікідзе!

– Ну скажи, чому ви отделились?

– Тому що інакші!

– Но мы же братья?!

– Таки брати.

– Ну вот видишь!

– Але нам і татари брати, нам і цигани брати, і поляки, і мадяри брати, і чехи брати, і французи брати, і словаки брати, і серби брати, і німці брати, і австрійки брати, і румуни брати, і молдавани брати, і шведи брати, а скільки в Новому Світі в нас братів. І ви нам брати, безперечно, якщо ви люди вільні, і доброї слави.

Міт народжений існує в різних площинах. Одна площина, за умови гомогенного народу, – це схоплення народом інформації про свою самість, і відповідне породження образу про себе.

«Ми, німці, були зраджені страшною зрадою – комуністично-жидівська банда віддала нас на потуране своїм кровожерливим банкірам. Шляхом підлої угоди нас офірували... Кайзера обдурили, Гінденбург слабкий, лише фюрер нас виведе до світла».

Гомогенний народ буде мати приблизно однакове уявлення про себе, і зможе все далі й далі, всі як один, гурту-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ства та вірних і зробивши її об'єктом критики з боку дисидентського й національно-демократичного руху. Вихід забороненої режимом УГКЦ з підпілля та утворення громад УАПЦ у 1989 р. стали проявом втрати РПЦ свого колишнього монопольного становища. Водночас, небувале піднесення релігійності в умовах нової свободи супроводжувалось загостренням релігійних конфліктів в Україні, які серйозно ускладнили міжнародні екуменічні взаємини. Проголошення незалежності України в 1991 р. створило для діяльності усіх Церков на її території ще й новий державно-політичний контекст.

3. СУЧАСНІ СТРУКТУРИ

Сьогодні конфесійна карта України виглядає наступним чином: тих, хто називає себе православними, найбільше — 12,4 тис. від 23,6 тис. загальної кількості громад (тут і далі наводяться статистичні дані Державного комітету в справах релігій станом на 1 січня 2000 р.). Щоправда, саме українське православ'я не є монолітним, а поділене принаймні на три більших юрисдикцій.

1. Українська Православна Церква в канонічному підпорядкуванні Московського патріархату (УПЦ — 8490 громад, переважна більшість яких розташована у цен-

тральній та південно-східній частині України, 113 монастирів і 3396 монахів і монахинь, 7122 священники, 8166 храмів, з яких 759 будується) — колишній Український екзархат Руської Православної Церкви (РПЦ), який у січні 1990 р. отримав свою нову назву, а наприкінці жовтня того ж року «самостійність в управлінні». Прохання Помісного собору УПЦ про надання їй канонічної автокефалії після проголошення державної незалежності України у 1991 р. не було задоволене Архієрейським собором РПЦ, а глава УПЦ митрополит Філарет (Денисенко) — позбавлений свого сану. Переважна більшість єпископів УПЦ, дезавувавши свої підписи на підтримку автокефалії, у травні 1992 р. обрала новим предстоятелем Церкви керуючого справами Московської патріархії, митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана), який дотепер є її главою з титулом митрополита Київського і всієї України.

2. Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ — 989 громад, 79% яких знаходиться в Західній Україні, 2 монастирі, в яких є 2 монахи, 602 священники, 661 храм і 103 будується), перші громади якої почали виникати в Галичині ще у серпні 1989 р. після виходу з-під юрисдикції РПЦ настоятеля храму свв. апп. Петра і

121



ОЛЕГ ТУРІЙ
ТРАДИЦІЙНІ
ЦЕРКВИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМА
ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ватись, на шляху розгортання міту і, відповідно, розбудувати своє місце в ньому.

— Під час 2-ої світової більше за всіх постраждав наш, єврейський, народ.

— А нас нібито не нищили?

— Вас нищили, але не так методично як нас, є ж навіть таке поняття — Голокост.

— А ви знаєте таке поняття — Голодомор?

— То зовсім інакше, звичайно, ми визнаємо, що це трагедія вашого народу, але Голокост — це трагедія світового масштабу.

— Хіба? А як же цигани, українці, білоруси, руські, поляки, серби?

— Ви що, шось маєте проти Голокосту?

— Та не, ми за увічнення загальної пам'яті жертв нацистів, незалежно від національної, етнічної та расової приналежності.

— Ми вас знаємо, — ви кляті антисеміти, ви нас завжди нищили й ненавиділи.

— Та побійтесь Бога, ми ж не... ми ж ні...

Чому міт України потребує виправдання за ті чи інші події, які найкраще розтлумачуються в чужих мітологіях,

бо і є, власне, породженням цих мітологій? Чому ми маємо пояснювати свій винятковий «антисемітизм»? Чому ми маємо пояснювати «предательство Мазель»? Для повноцінного буття міт не потребує самопояснення, феномен міту в його харизматичності та безапеляційності («Міту до дупи, панове, ваша думка»). Для свого існування Мінотаврус не потребує велеречивої братії, котра підспівувала би йому, виправдовуючи його дії. Потрібні лише дівчата й лабіринт. І одне, і друге маємо. Походимо від давніх оріїваріїв, то й добре, хоч від карбонаріїв, бо «МИ, а не ви, походимо». «Амазонки — українські тітки з відрізаною правою цицькою, які потім колонізували долину Амазонки?» Нехай.

Зробіть цікавими народні казки. Дітям нудно від Івасика Телесика (хороша казка, але нудна), російських трилерів а-ля Колобок, не бійтесь вигадувати нові казки. Більше принцес, драконів, русалоньок, ведмедів-людоджерів. Перекладіть трилогію Толкієна добірною українською мовою, проведіть паралелі з українською мітологізованою історією, щоби дитина адаптувалась до світової культури крізь однозначно українську фольк-призму. Розмалюйте в українських семантичних лексемах та знаках-символах Пітера Пена й піднесіть дитині.

Павла у Львові Володимира Яреми та приєднання до автокефального руху одного з єпископів РПЦ Івана (Боднарчука). Поширення автокефалії в Україні відбувалося не лише у протистоянні з Московським патріархатом, але й у гострій конкуренції з відродженням Української Греко-Католицької Церкви та при підтримці православних Церков української діаспори в Північній Америці, один із єрархів якої Мстислав (Скрипник) був проголошений главою УАПЦ, а в червні 1990 р. на соборі цієї Церкви — обраний «патріархом Київським і всієї Руси-України». Його наступником у 1993 р. став Димитрій (Ярема), після смерті якого в лютому 2000 р. (за його ж заповітом) в храмах УАПЦ поминається ім'я митрополита Костянтина — глави Української Православної Церкви в США, яка перебуває в юрисдикції Константинопольського патріархату.

3. Українська Православна Церква Київський патріархат (УПЦ КП — 2491 громада, з них майже третина — у центральних областях і 12% у південно-східному регіоні, 17 монастирів і 87 монахів і монахинь, майже 2000 священників, 1825 храмів і ще 217 будується), яка утворилася в червні 1992 р. шляхом об'єднання усунутого від управління УПЦ митрополита Філарета (Денисенка) та його прибічників із частиною єпископату УАПЦ при

сприятні тодішнього державного керівництва, а також депутатів парламенту і політичних партій «державницької» та радикально-націоналістичної орієнтації. Від жовтня 1995 р. Філарет є главою цієї Церкви з титулом патріарха Київського і всієї Руси-України.

Дві останні Церкви (УАПЦ та УПЦ КП) на цей час не мають офіційного визнання з боку інших Помісних Православних Церков і вважаються «неканонічними». Згідно із чинним законодавством усі вони є легальними і разом з греко-католиками належать до категорії «традиційних Церков».

Крім того, в Україні діють спільноти старообрядців (66 громад), Російської Вільної Православної Церкви (закордонної), Російської Істинно-Православної Церкви, Вірменської Апостольської Церкви, грецькі громади Української Православної Церкви, російські громади, безпосередньо приналежні до юрисдикції Московського патріархату, та кілька інших незалежних православних громад. Ця остання група не має «загальнодержавних» впливів і амбіцій, оскільки її складають громади національних меншин або ж малочисельні спільноти, що виникли внаслідок розколу у Російській Православній Церкві.

Католики в Україні також не є однорідними, щоправда тут цей поділ має інше церковно-історичне підґрунтя:

Кожен нарід має право набувати тих чи інакших мітів, якщо ці системи симулякрів не заважають іншим народам вільно розвиватись і породжувати власні міти. Кожен нарід має право самоувічнюватись в комплексах мітології, які дозволяють несуперечливо та переконливо виводити родоводи від Зігфрідо-Перуно-Одино-Мойсея, відслідковуватись та національно ідентифікуватись від часів Атлантиди, виходу з Непалу etc. Нікому не перешкоджає нібелунгізація чи сарданапалізація суспільної свідомості, це воістину важка праця хлопців із міністерств пропаганди та іміджмейкерства і клумбо-майданів.

Звичайно є й ентузіасти на кшталт Спілберга. Створення безсмертного шедевра про пошуки Райяна є найкращим тому підтвердженням: американський солдат-миротворець має бути певним (до смерті) в тому, що уряд, генерали, полковники, майори, лейтенанти, сержанти, народонаселення — всі будуть дбати за носія своєї зброї та ідеології. Чим краще солдати розтлумачать це, тим веселіше він крокуватиме до кінця війни, забуваючи, що є щонайменше кілька варіантів цього кінця (полон, гангрена, отруйні тварюки, куля в живіт, жінки з ножами в руках, діти з вибухівкою, повернення героєм Імперії та її на-

роду, поховання героєм Імперії та захисником народу, повернення на каталці анти-героєм Імперії та ворогом народу).

Чи, наприклад, рускій варіант творчої спілберґіани в поп-музиці — група, ідеологеми якої, таке враження, створювались на замовлення МО РФ — «Любэ». В свідомості має бути присутній комбат-батяня, котрий допоможе в скрутну хвилину, і навіть помре поруч з тобою; водночас, при цьому старанно оминають тезу, що головне, аби ти попав до панів-сержантів у руки, а потім, в разі непокори, тебе завше можна піддати під військовий суд чи трибунал.

Міти можна репрезентувати в кількох співвідношеннях загальної форми: міт А про А, міт А про неА, міт неА про А, міт неА про неА на тлі А, міт А про А на тлі неА тощо. Ці співвідношення дуже легко прояснюються шляхом підставлення значень, наприклад: міти українців про українців, міти українців про неукраїнців, міти неукраїнців про українців, міти роскїх про роскїх, котрі мешкають серед українців, міти українців про українців, що живуть в Москві.

Дуже чітко сучасна руска ідеологічна мітологія проявила себе у фільмі «Брат-2». З першого погляду це історія про «хорошого», котрий нищить «поганих». Але тут ми на-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

а) католики східного обряду («уніати»*, які є спадкоємцями укладеної єрархії Київської митрополії 1596 року Берестейської унії з Римським престолом) належать до Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), ліквідованої сталінським режимом та насильно «возз'єднаної» з РПЦ після Другої світової війни. Незважаючи на офіційну заборону та жорстокі переслідування ця Церква зберегла свої єрархічні структури у підпіллі та в діаспорі, а з грудня 1989 р. домоглася офіційної легалізації. Навесні 1991 р. її глава кардинал Мирослав-Іван (Любачівський) повернувся з еміграції до свого осідку у Львові. Сьогодні УГКЦ є другою за чисельністю громад релігійною спільнотою в Україні, маючи 7 єпархій (у Західній Україні) та один екзархат (для Центральної і Східної Ук-

* Терміни «уніат», «уніатський» мають негативний для сучасних греко-католиків смисловий відтінок, подібно, як означення «папистська» щодо усієї Католицької Церкви. Унія є лише частиною ідентичності католиків східного обряду, так само, як папство є лише одним з елементів totoжності усіх католиків. Крім того, десятиліття совецької індоктринації та пропаганди надали цим термінам образливого семантичного забарвлення.

раїни), 14 єпископів, 78 монастирів, 1188 монахів і монахинь, 1976 священників (з яких 53 є іноземними громадянами), 3240 парафій, 2721 храм (306 будується), загальна кількість вірних оцінюється в 4,5-5 млн. Від січня 2001 р. УГКЦ очолює Любомир (Гузар), вперше обраний синодом єпископів в Україні, якого Папа Римський Іван Павло II удостоїв кардинальської гідности;

б) «латинники» складають Римо-Католицьку Церкву (РКЦ) в Україні, єрархічні структури якої в минулому були поширені на тих українських землях, які входили до складу сусідніх католицьких держав. Після приєднання цих теренів до ССРСР совецька влада ліквідувала єпархіяльну мережу римо-католиків, депортувавши та репресувавши значну частину їхнього кліру і вірних. Збереглося лише близько сотні парафій під суворим державним контролем. Тепер РКЦ в Україні має 4 єпархії та 1 апостольську адміністратуру (на Закарпатті), 9 єпископів, 38 монастирів, 262 монахів і монахинь, 408 священників (з яких 278 є іноземними громадянами), 674 храми (65 будується), 772 громади, з яких більше половини знаходиться в центральних областях (Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській і Київській). Кількість вірних за різними оцінками коливається від 200 тис. до 800 тис.

123



ОЛЕГ ТУРІЙ
ТРАДИЦІЙНІ
ЦЕРКВИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМА
ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

трапимо також на певні показові стереотипи руского мітологічного мислення щодо України. І виникає бажання створити, дати українське держзамовлення на створення фільму з приблизно наступним сюжетом, аналогічним до вищезгаданого: після першої чеченської війни приїздить хлопець з УНСО до дому і бачить сучасну культурно-економічно ситуацію; наш герой (під саундтрек від *ВВ, Братів Гадюкіних*, сестрички Віки, чи інших україномовних співаків) обурюється, й починає розганяти етнічних ворогів (звичайно, ж тих, проти кого він воював в Ічкерії); гори трупів ідеологічних, національних і «по-поняттях» ворогів. А апогей – поїздка до Штатів, де він вистрілює в готелі «Москва» емігранто-руську мафію. Цікава була б реакція руского кіноринку, генералітету, професорсько-викладацького складу, тінейджерів, громадян Росії некавказького походження, новітніх путінюгендівських команд, офіцерських дружин, «біженців» з Бандерівщини, фрезерів, співробітників ФСБ, МО РФ, МВС РФ, ГІБДД, ФСК, МО ПБ etc. Є підозра, що не дуже сприятлива. Можливі ноти протесту. Не виключені побиття вестарбайтерів.

Але, годі жартувати! Україна потребує негайного створення мітологічного комплексу. Звичайно, в головах сусі-

дів міти-уявлення про нас складаються незалежно від наших прагнень та незалежно від комплексу істин нашого життя. Як штатівський люмпен свято вірить у ведмедів на вулицях Москви, так і в московських слюсарів-інтелігентів ніхто не відбере наївної надії зустріти у Львові справжніх бандерівців з обрізами, котрі чатують під вокзалами та під православними церквами МП. З цим боротися неможливо. Бо свідомість людини формує уявлення про ті чи інші речі незалежно від *істинного* буття і пов'язана, насамперед, з певним обмеженим фактажем та з апіорним ставленням до конкретної проблеми.

Але потреба позитивного міту-уявлення залишається. Бо наразі майже кожен канадо-чехо-польсько-бельгійський турист на запитання своїх корифанів: «Ну і як тобі Україна?» дасть стандартну відповідь: «Те ж саме, що Польща, тільки брудніша. Як Румунія, тільки циганів менше, і мова руская. Така ж, як Росія, тільки п'ють трохи менше. Архітектура? Залишки польської, а решта коробки. Ну там, мафія, хамувата міліція. Гори в них, Карпати, гірші від Альп, а інфраструктура на жахливому рівні. А тубільці? Та нічого ніби, лише жадібні та пробують постійно якщо не надурити, то щось випросити. А так нічого особливого».

Обидві католицькі Церкви перебувають у повній і видимій єдності з Римським Апостольським престолом, але мають окрему єрархічну структуру, літургійне життя, канонічний порядок, історично-культурні особливості тощо.

1996 р. у Львові відновлено першу (і єдину досі) громаду Вірменської Католицької Церкви, яка перед Другою світовою війною мала тут осідок свого архієпископа.

В релігійному спектрі України вагома частка належить протестантським Церквам і церковним спільнотам (5952 громади, що складає 26,1 % від загальної кількості) та іншим релігійним віруванням, зокрема, нетрадиційним та новітнім релігійним рухам (48 деномінацій, 1083 громади), кількість і чисельність яких динамічно зростає, але ця тема виходить за рамки статі.

4. ІДЕНТИЧНІСТЬ

Проблема ідентичності, як не парадоксально, найбільш гостро заторкує ті Церкви, які згідно з офіційною термінологією є «традиційними» (три православних юрисдикції і греко-католики) або «історичними» (римо-католики) в Україні, тобто нашу «тріаду»: греко-католиків, латинників і православних. Ця проблема має три ос-

новних взаємопов'язаних і взаємозумовлених виміри: державний, національний та еклезіальний. При цьому труднощі з церковною тотожністю (хоч і мають свою власну природу), все ж, на мою думку, детермінуються суспільною невизначеністю, характерними рисами якої є тривала відсутність традиції самостійного державного існування, еклетичність державно-політичного та соціально-економічного устрою, недовершеність процесів націотворення, історично-культурні й регіональні відмінності, слабкий розвиток громадянських інститутів, правова незахищеність, духовне спустошення, деморалізація та інші «плоди» тоталітарного (і ще давнішого) минулого. Гострота проблеми ідентифікації пояснюється не стільки якоюсь «винятковістю» чи «відсталістю» України, а кардинальністю змін, що відбулися в суспільстві та вимагають адекватної реакції від Церков, десятиліттями відсунутих на маргінес суспільного життя або насильно вирваних з нього.

У *православному середовищі* ці труднощі із самоідентифікацією є відчутними чи не найбільше. Насамперед тому, що тут вони мають інституційний прояв: розкол на кілька ворогуючих між собою юрисдикцій. Усвідомлюючи всю складність і суперечливість процесів, що призвели до поділів в українському православ'ї, все ж спро-

Міт створюється двома шляхами, жоден з яких не є альтернативним щодо іншого. По-перше, активними розмовами про цінність, унікальність, багатостраждальність, вірність, відкритість, порядність, працьовитість, щирість, некорисливість та веселість. По-друге, активними діями, спрямованими на підтримку іміджу та на забезпечення дотримання відповідності активних розмов дійсності. Українська влада в цих питаннях майже завжди демонструвала своє лицемірство. Солдатів українського міту, котрі поїхали «боронити» українську мітологію, зобразили казна ким, але не обмеженим українським добровольчо-миротворчим контингентом, введеним задля допомоги братній республіці. При цьому наполягали на псуванні українського іміджу унсовцями. Та ясно ж, уявлення про нарід створюється не завдяки якимось екстремально-маргінальним рухам! Воно «красиво» формується завдяки повіям, бандитам, Чорнобилу, транзиту наркотичних речовин, зниклому Гонгадзе, краденим автам, «рехверендумам», напівмертвим від голоду пенсіонерам, пиятикам державного калібру, викинутим в повітря (задля лобювання інтересів друзів по бізнесу) державним коштом, зубожілому селянству, вимирінню нації, знищеним за часів неза-

лежності архітектурним пам'яткам, мафіозно-владним будинкам, незліченим державним «мерсам».

Міт про Україну, через свою релятивну суть, повинен створюватись залежно від культурного призначення. Для Америки одне, для РФ інакше, для Європи – відповідно. Якщо ми будемо відповідати тим уявленням, які задовольнять наших сусідів, без сумніву, український міт набуде визнаного життя, і зможе завжди оптимізувати свій легітимний статус. Особливість цієї оптимізації міту – тим краще для нього, чим він відмінніший від сусідських.

Візьмемо, для прикладу, польський міт – поляки одна з найдемократичніших націй, бо схильність до парламентаризму в них має столітню історію. Україна має демократичний міт – козаччину: в той час, як поляки нас пригноблювали – ми намагались створити щось подібне на голландську республіку. Україна була не лише великим князівством орієнтального світу, але й маленьким князівством світу окцидентального. Україна не була абсолютним сателітом Московії та Росії, починаючи від спаленої, не без нашої участі, поляками Москви, до Мазепіани.

Україна має повне право перебувати в стані мітологічної свідомості: в цьому вона не буде нічим відрізнятись

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

буємо виділити головні вектори становлення кожної з існуючих сьогодні юрисдикцій.

1. Утворення УАПЦ було насамперед наслідком внутрішньої кризи в лоні РПЦ. Пряма заангажованість останньої в реалізації асиміляторської політики імперської Росії та Совецького Союзу (національно-культурної русифікації українців і зросійщення української православної традиції), тісна співпраця з атеїстичним тоталітарним режимом спонукали частину православної єрархії, духовенства і вірних (переважно в Західній Україні) відмежуватися від цієї «спадщини» та узгіднити свою церковну ідентичність зі збереженою (чи пробудженою) українською національною самосвідомістю. З огляду на те, що становлення української автокефалії відбувалося на хвилі потужного піднесення стихійного національного руху, її ідеологія спершу мала популістський характер («козацьке православ'я») та виразну «анти-» спрямованість (антикатолицьку, анти-польську, анти-совецьку, анти-російську). Лідери та активісти УАПЦ схильні були також говорити про її «відродження», покликаючись на прецеденти 20-х і початку 40-х рр. ХХ ст., хоча перші сучасні громади УАПЦ появилися в Галичині, де перед Другою світовою війною було достоту кілька православних парафій.

Переживши низку «об'єднань» і внутрішніх розколів, у теперішній діяльності УАПЦ дедалі більше відчуваються тенденції до глибшого осмислення й утвердження національно-історичних та еклезіально-канонічних підстав автокефалії.

2. Еволюція керівництва Українського екзархату в особі митрополита Філарета і його прибічників у бік «канонічної» автономії та автокефалії, подальший розрив з РПЦ та проголошення Київського патріархату також були наслідком кризи постсовецького православ'я, але відбувалися за принципом «запозичених гасел». Філіппіки на адресу «уніатів» і «розкольників» поступово змінювалися національно-патріотичною фразеологією та закликами до об'єднання всіх християн і Церков візантійсько-української традиції навколо самопроголошеного патріархату. Виразною домінантою самого утворення та подальшого розвитку УПЦ КП була й залишається ідея «служіння» такої «єдиної національної» Церкви новій Українській державі та тісна практична взаємодія з державною владою.

3. Збереження підпорядкування УПЦ Московському патріархатові, неясність її автономного статусу, гострий осуд «сепаратистів» і «розкольників», хоч і обгрунтову-

125



ОЛЕГ ТУРІЙ
ТРАДИЦІЙНІ
ЦЕРКВИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМА
ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ані від Росії, ані від Конго, ані від Чилі, ані від північних штатів Америки. Руські можуть пестити свої національні міти: про велич Росії, про вкорінену духовність і надзвичайну глибину світогляду, про месіаністичну панслов'янську ідею, міт про непереможність рускої зброї, про готовність допомогти будь-якому народові на шляху становлення. Мешканці північних штатів можуть тішитись своїми мітами, накинутими завдяки реалізації економічних мрій та завдяки смерті совецького динозавра, і бачити в усьому власну заслугу. Найдемократичніша, найсправедливіша, найвправніша в бейсболі, американфутболі, кубинофобії, голівудоманії, антифолкнерізації та дестейнбекізації населення, контрбредберізації та санта-барбарізації країна. Але можуть собі дозволити. Можуть собі дозволити не вибачатись за свої гріхи.

Ми також можемо поприкопувати наших мерців поглибше в лісовому ґрунті. Онтологія нашого міту не потребує визнання та легітимізації з боку інших мітів. Будь-який міт самодостатній в розгортанні свого буття. Навіть коли екстремум розгортання одного міту зустрічається з екстремумом іншого, гинуть лише люди, а міт гальмує свій розвиток, на деякий час перепочиває й знаходить інші мож-

ливості актуалізації. Навіть якщо лишиться бодай один носій совецького прапора – це означає присутність совецького міту в суспільній тканині. Але є можливість переорієнтації суспільної свідомості на адекватніший міт, наприклад, на ідею розбудованого громадянського суспільства. Можна зайняти свідомість посполитих боротьбою за(проти): абортізацію, одностатеві шлюби, право носіння зброї, «ешелонізацію» світових комунікаційних мереж, впровадження вільного розвитку генних технологій. Насправді громадянське суспільство існує не завдяки зміненій людській природі, а завдяки її інертності та завдяки прагненню зберігати поступ того чи іншого процесу в його оптимізації. Типово пізньоримське прагнення. Ситий плебс, перейнятий балачками про проблеми використання шкіри вбитих тварин, виглядає набагато приємніше лютої, голодної банди хворих на СНІД. Краще жаліти клятих незліченних кото-псів, аніж вмираючих африканців. Краще верещати про можливість використання жінками чоловічих пісуарів, аніж годувати голодних циганських дітей. Завжди простіше кинути мішок баксів руским і потопити їх в ядерних відходах. Завжди ефективно спорудити новий Адріанів вал, і юрба голодних варварів зупиниться.

вались та далі аргументуються необхідністю дотримання канонічного порядку, збереження «чистоти віри і єдності Церкви», а також врахування різнонаціонального складу її духовенства й вірних, на практиці часто сприймаються як острах перед будь-якими змінами взагалі. За своєрідним «консерватизмом» єрархії УПЦ й усього Московського патріархату та успадкованою від совєцьких часів риторикою проглядають серйозні труднощі, чи небажання визнати як dokonану реальність нові обставини національно-державного й релігійного життя в Україні. Для Церкви, яка впродовж століть вважала себе духовною опорою *іншого* народу, була інтегральною частиною владних структур *іншої* держави та не допускала й думки, що в межах цієї держави (тобто її «канонічної території») *інші* Церкви можуть мати рівний з нею статус, зробити таке визнання справді нелегко. Принаймні доти, доки єрархія Української Православної Церкви сама не дасть відповіді (насамперед самій собі та своїм вірним), що означає кожне слово в її назві.

Специфіка становища *Римо-Католицької Церкви* в Україні полягає в тому, що колись приналежність до латинського обряду ототожнювалась із польською (на Закарпатті – з угорською) національністю. У совєцькі часи

кількість римо-католиків суттєво скоротилася внаслідок депортації польського населення, репресій супроти кліру та природної асиміляції. Після проголошення незалежності України її вірними є українські громадяни, які здебільшого походять зі змішаних родин та розмовляють українською або російською мовою. Водночас, значна частина духовенства є польського походження або й громадянами Польщі. У зв'язку з цим перед єрархією РКЦ в Україні постають дві альтернативи: а) полонізації (чи, в окремих випадках, ре-полонізації), б) «українізації» (тобто, інкультурації). Якщо перший шлях (полонізації через латинізацію) відомий з історії (відомі і його трагічні наслідки), то другий існує радше на рівні інтуїтивного шукання, не маючи ані теоретичного осмислення, ані бодай виразної артикуляції. Ще одна трудність для самоототожнення українських римо-католиків полягає в тому, що у минулому вони належали до пануючої державної Церкви, тепер же вони змушені пристосовуватись до ролі релігійної меншини.

Здавалось би, українські *греко-католики* мали б мати найбільше проблем з власною ідентичністю, бо ще 15 років тому ця Церква в СРСР була офіційно «неіснуючою», а для багатьох і сьогодні її існування є «помилкою історії», «невдалим експериментом» або головною перешко-

А якщо не зупиниться? А якщо міці зброї виявиться недостатньо? А якщо інші міти (ісламський, китайський) виявляться потужнішими, і всіх геополітичних тонкощів буде недостатньо? Для міту це неважливо, «бо Ірак – непереможений, Кастро – вічно молодий, а Америка не програє війн».

Україна може спокійно деклямувати баляди про власну демократичність чи про важливість пріоритетів розвитку національної економіки, непогрішимість війська чи служб безпеки тощо. Вірити в це необов'язково. Можна навіть розвивати свої контрміти – про економічний колапс упродовж десятиліть, про можливого месію, про національну виключність. Українці – найспівучіша нація, найпрацьовитіша, нація, котра володіє істинним філософсько-християнським методом – «філософією серця».

Українська мітологія потребує сотворення пантеону абсолютних національних симулякрів. Грандіозності мітів Франка чи Шевченка зараз явно недостатньо для мультикультурального проводу, навіть в межах України. Бо це не спрацьовує в Криму, чи на Катеринославщині. Тут є два варіанти. Перший: акцентувати на загальнолюдській важливості та цікавості певних постатей (як зробили руські з

Пушкіним, англосакси з Шекспіром, Монро, *Бітлз*, а німці з Кантом і Фюрером). І шалено, десятками років їх розкручувати, випускаючи комікси «Т.Г.Шевченко воює в Казахстані» чи «Апокаліптичні видіння Франка», знімаючи історичні бойовики: «Симон – переможець зла», «Степан та нічні герої лісу», серіали про амазонок, скитів і прекрасні сльозливі мелодрами про лесбійські почуття поетес. Інший варіант: наполягати на цінності України для загалу, на виключності месіанської долі богообраної нації, тобто йти єврейським тернистим шляхом. Відчути несправедливість світу до центромондіалістської постаті – України. Мусувати ідеї Чорнобиля, Голодомору, совєцьких концтаборів, Убитої української пісні, Комуністів(Націоналістів) провокаторів, Розстріляного Відродження. Відчути смак гіркоти нереалізованих ілюзій, фантазій, прагнень і збудувати Храм великої пихатої скорботи. Головне – побудувати Великі музеї Національної пам'яті, а потім можна, не боячись звинувачень в агресії, бомбити мирні поселення інакомислячих (модель Росії, Ізраїлю).

Якщо хтось хоче розкрутити міт, найзробить його маскультурним та легким в перетравленні. «Мій друг Джебзус Крайс», «Геніальний провидець Фюрер», «Непомильність

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
УКРАЇНА:
10 РОКІВ МІТУ

дою до «торжества світового екуменізму». Тобто, проблематичним як у зовнішньому сприйнятті, так і у внутрішній самоідентифікації є насамперед її еклезіальний характер. Концепції унії як проміжного щабля до переходу на «досконаліший і достойніший» латинський обряд, чи як моделі поширення папської юрисдикції на «нез'єднаний Схід» не витримали випробування часом і тепер однозначно засуджуються, як католиками й православними, так і самими «уніатами» (принаймні на офіційному рівні). Натомість таке випробування (не лише часом, але й постійними утисками, заборонами і «возз'єднаннями») впродовж більш як чотирьох століть перейшла сама Церква, зберігаючи як засадничі риси своєї totoжності етос східного християнства, юрисдикційну єдність із Римським престолом і євхаристійну спільність із латинниками.

Починаючи від середини ХІХ ст. греко-католицьке духовенство в Галичині було тісно пов'язане з українським національним рухом та змаганнями за українську державність, що відбилосся на складних взаєминах із римо-католиками та послужило підставою для репресій з боку совєцької влади. Рух греко-католиків за легалізацію був складовою частиною протистояння тоталітарному режимові та процесів демократизації і національного

відродження наприкінці 80-х рр., тому для її духовенства і вірних не було і немає труднощів із національно-державною ідентифікацією. Водночас високий моральний авторитет УГКЦ як найбільшій в світі репресованій Церкві і найбільшій структурі опору комуністичному режимові, яка вистояла у підпіллі та спричинилася до краху самого режиму, сприяв відновленню духовних почувань і залученню до активного церковного життя багатьох людей, віддалених від релігії атеїстичною пропагандою та утисками свободи сумління. Проте в сучасних умовах надмірне перенаголошення національно-політичних справ частиною духовенства та мирянських активістів (комплекс «борця») у поєднанні з недостатньою богословською та екуменічною формацією підриває цей величезний кредит довіря до Церкви, відволікає її від духовної місії, підживлює ксенофобські настрої стосовно інших. Проявом цього є не лише конфлікти з православними та непорозуміння з латинниками, а й складні взаємини галицьких греко-католиків із єпархіями, що походять з Ужгородської унії 1646 р., які історично не належали до Галицької митрополії і тепер не підлягають юрисдикції глави УГКЦ.

Досить поважні розходження щодо міри співвідношення між східною традицією і католицькою приналеж-

127



ОЛЕГ ТУРІЙ
ТРАДИЦІЙНІ
ЦЕРКВИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМА
ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

шляху Аллаха», «Хто отрує колодязі та п'є кров нехрищених немовлят?» etc. Для сучасної маскультури міт має бути простим, доступним, універсально зрозумілим і мати трішки історичного підтексту. «Мавпа Фрузя для всіх дітей», «Санта Клаус для тих, хто не ширяється», «Американський солдат завжди воює за правду», «Шотландці – молодці, Волес – герой, англійці – паскуди», «Діана – втілення жіночости, мудрости та непогрішимости», «Сербське буття коріниться на ненависти до албанців», «Хахлы предатели, тока и ждут момента».

Але найнагальніша українська потреба полягає не в міті для самозгуртування нації та самозаспокоєної мастурбації влади. Україна повинна принести свій образ тим, хто хоче його побачити – тим хто відвідує Україну: туристам, політикам, прочанам різних віросповідань, комерсантам, студентам інтернаціональних тусовок. І звичайно самим Українцям. Бо нас не надурить, нас – тих хто бачив, як прапори перетворювались у шмати, переприсягались присяги, ламались віри і творились нові герої. Ми не забудемо, для цього нам не потрібні люстраційні процеси та клятви.

Відродіть гуцульських фольк-майстрів, спонсоруйте їхню діяльність, будуйте церкви, видавайте нормальні ту-

ристичні путівники, робіть великі доступні літні табори, де й духу не буде віртуальних дилерів, висмоктаних хто зна ким хто зна звідки псевдомолодіжних псевдопарламентів, та різних псевдорухів. За допомогою високих зарплат працівників дехабарюйте МВС та Прокуратури, і набирайте туди фанатів.

Збудуйте у Львові пам'ятник Нескореній Справедливості, збудуйте Стелу Мудрости, поставте пам'ятник Коханню, санкціонуйте святкування дня відкритих сердець. Поставте стелу Вбитим На Всіх Війнах. Не треба бюджетної сотні мільйонів для будівництва. Без циястих бронзових муз, мармурових постаментів та агарномольських промов. Поставте стальову стелу на бетонному постаменті, а поруч місце для християнських, єврейських, мусульманських богослужінь. І запросіть за кошти організаторів Солдатів різних війн. Я впевнений, що вони порозуміються в день Скорботи.

Необхідно усвідомити, що міт України не зводиться лише до обмежень етно-національно-історичними чинниками, і Україна має право на гідне місце в універсальному світі. Не біда, що світова мас-культура знає з України лише Кличків та футбольового Шевченка. На те вона й мас-куль-

ністю, між вселенськістю і помісністю, між національно-політичною заангажованістю і суспільно-духовним служінням, лояльністю до держави і залежністю від «закордонних центрів управління» (за офіційною постсовєцькою термінологією), а також щодо перспектив християнського примирення та екуменічного діалогу в Україні й світі, існують і в самій УГКЦ, відображенням чого є не лише давня літургійно-обрядова полеміка та поділ кліру і пастви на «восточників» і «західників» чи на «вихідців з підпілля», «перехідців з православ'я» та «прибульців з діаспори», але й дискусія щодо нової назви Церкви (пропонуються такі варіанти: Київська Католицька Церква, Українська Православно-Католицька Церква, Українська Католицька Церква; є й чимало прихильників збереження існуючої назви).

5. КОНФЛІКТИ

Труднощі «греко-католиків, латинників і православних» України із власною ідентифікацією, на мою думку, є головним джерелом напруження і конфліктів у міжконфесійних та міжцерковних стосунках: відсутність позитивної відповіді на питання «*хто ми?*» підштовхує до спроб окреслити й утвердити власну ідентичність через відріз-

нення себе від інших за формулою «*ми — не вони*», яка часто звучить ще категоричніше: «*тільки ми — а не вони*».

Якщо мова йде про суто міжконфесійні конфлікти, з якими найчастіше асоціюється релігійне життя України на Заході (завдяки відповідній подачі мас-медіа та «драматизації» власних «бідувань» зацікавленими сторонами), то, властиво, під це визначення підпадає лише один такий конфлікт: православно-католицький. Хоча на практиці, в своєму «чистому вигляді», він не проявляється, а має свої особливості, залежно від того, стосунки яких конкретно Церков ми розглядаємо. При цьому характерною рисою взаємних звинувачень є своєрідне «зміщення акцентів».

Так, Московська патріархія вважає легалізацію УГКЦ проявом віковичної «агресії Ватикану» та наслідком «прозелітизму» на її «канонічній території», незважаючи на те, що парафії східного обряду в Галичині й на Закарпатті ніколи не підлягали московській юрисдикції і перейшли до РПЦ лише після брутальної і далеко не «канонічної» ліквідації унії сталінським режимом. Натомість до відновленої УГКЦ увійшли насамперед нащадки тих, хто до неї належав раніше і добровільно зробив свій вибір на її користь. Та й взагалі, оперувати категоріями «канонічної території» в час, коли існує щось таке, як права людини і

тура, щоб бути пріоритетом, насамперед, плебейсько-пролетарсько-споживацьким. Головна біда, в тому, що навіть сама про себе Україна прагне знати дуже мало та прагне дотримуватись лише стереотипних бачень.

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
УКРАЇНА:
10 РОКІВ МІТУ

в с і м ' і в о л ь н і й н о в і й . . .
138 *сім'ї вольній новій*

свобода сумління, виглядає щонайменше анахронізмом. Водночас, динамічне зростання структури Римо-Католицької Церкви в Україні такої гострої реакції з боку УПЦ не викликає, а є, як не парадоксально, предметом занепокоєння переважно греко-католиків. Подібна ситуація і з наріканнями Московської патріархії на «захоплення» (а останнім часом навіть — «профанацію»!?) греко-католиками «православних» храмів у тій же Західній Україні, тоді як статистика засвідчує, що абсолютна більшість конфліктів щодо храмів існує між греко-католиками і громадами автокефальної (а не московської) юрисдикції, або поміж самими Православними Церквами. До того ж гострота цієї проблеми поступово вщухає завдяки інтенсивному будівництву нових споруд або досягненню домовленості щодо почергового використання храмів, з чим якраз найчастіше не погоджуються представники самої УПЦ, традиційно покликаючись на «канонічні» перешкоди. В свою чергу, деякі греко-католики у конфліктах з православними, що належать до «неканонічних» юрисдикцій, часто схильні вбачати підступи всемогутніх «агентів КГБ» та всюдисущу «руку Москви».

Таким чином навіть побіжний аналіз перебігу й суті існуючих у релігійному житті України труднощів дозво-

ляє констатувати, що на сучасному етапі більш «конфліктогенними» є якраз суперечки всередині окремих конфесій, а не між ними.

1. У православному середовищі — це конфлікт між «канонічною» УПЦ і Церквами з нерегульованим канонічним статусом, який фактично є протистоянням між «українською» (з акцентами на національний чи державний вимір) і «неукраїнською» ідентичностями. Остання не обов'язково означає «антиукраїнську». (Соціологи фіксують наявність в сучасній Україні православних із «совецькою» національно-політичною самосвідомістю і навіть унікальний тип «православних атеїстів».) У еклезіальній площині цей конфлікт ще й має характер одвічного конфлікту «батьків і дітей», при чому в даному випадку предметом суперечки є саме визначення того, чи Московська Церква може вважатися матірною в стосунку до Києва, чи навпаки, і в якому «ступені споріднення» перебувають всі вони в стосунку до Константинополя? Важливою рисою міжправославного конфлікту є його тотальний характер. Його учасники не можуть змиритися із самим фактом існування паралельних структур, іменуючи їх чи то «іноземною агентурою», чи «безблагодатним розколом», та ставлячи за остаточну мету повну ліквіда-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

з тімоті гертоном ешем
розмовляє ян стремковскі

У КОЖНОГО

® nowe książki, 2001

СВОЯ

власна європа

— Після Першої світової війни великі держави вирішили, що мають право висловлюватися від імені малих народів, ділити Європу, пересувати кордони. Під час Другої світової війни вони вчинили те ж саме. Чи подібне ставлення до менших держав притаманне і для сучасності?

— Ясна річ, Черчилл був великою людиною, але водночас він був імперіалістом, і для нього цілком природним було те, що керівники великих держав узгоджують між собою долю малих народів, без відома та згоди останніх. «Нічого про нас без нас» — таке міркування було йому чуже, за винятком міркування про Англію. Адже він повоював американо-російського порозуміння, укладеного без участі та відома Англії. Коли йдеться про сьогоднішнє, звичайно ж, у політиці великих держав і далі трапляється подібне ставлення до менших. Пригадую, як колись мій приятель, головний редактор консервативної «Daily Telegraph», казав: ми повинні домовитися з *important countries*, тобто важливими, впливовими країнами. Така категорія чинна й тепер. І напевно, він

цію супротивників. Ще одна потенційно небезпечна риса протистояння в лоні українського православ'я полягає у тому, що він має тенденцію перерости в загальнодержавний конфлікт, на відміну від сутичок із греко-католиками, які обмежуються, як правило, майновими справами і локалізуються в західному регіоні. Конфліктогенність міжправославних суперечок в Україні підсилюється ще й прямою участю в них різних політичних сил та владних структур (як українських, так і закордонних).

Крім того цей конфлікт, при його цілеспрямованій ескалації, може набрати форми міжнаціонального (між українцями і т.зв. «російськомовним населенням» в самій Україні) та міждержавного (з Росією, для якої «захист співвітчизників у ближньому зарубіжжі» є одним із основних пріоритетів зовнішньополітичної доктрини та інструментом відновлення своїх впливів на постсовєцькому просторі) протистояння. Наростання міжправославної конфлікту в Україні таїть в собі небезпеку каталізації процесів відособлення у вселенському православ'ї у випадку визнання Константинополем української автокефалії, чи у випадку встановлення стосунків з «неканонічними» юрисдикціями в Україні Помісних Автокефальних Церков, незадоволених претензіями Москви на до-

мінуючу роль, чи навіть у випадку консолідації навколо Києва своєрідного «неканонічного Інтернаціоналу».

2. Внутрішній конфлікт у католицькому середовищі не має такого гострого й драматичного прояву, а носить радше характер «стратегічної конкуренції» двох помісних Церков з різними обрядовими традиціями. Але це протистояння має вже свою кількасотлітню «традицію», несучи в собі увесь тягар українсько-польських історичних поррахунків та взаємних звинувачень у «націоналізмі». Принагідно зауважимо, що міждержавні стосунки України й Польщі, контакти між світськими інтелектуалами та взаємини на рівні масового «народного бізнесу» напевно ще ніколи в минулому не були такими жвавими і дружніми, на відміну від прохолоди у міжцерковних стосунках, а то й прямих сутичок, як, наприклад, навколо греко-католицької катедри у Перемишлі. Ще однією болісною точкою у взаєминах між греко- і римо-католиками є рецидив колишньої *praestantia ritus latini* («вищости латинського обряду» — принаймні так це виглядає у рецепції греко-католиків), як, наприклад, зволікання Ватикану із визнанням патріаршого устрою, перешкоди у поширенні юрисдикційних структур УГКЦ на східні терени України, обмеження щодо душпастирської праці одружених свя-

аж ніяк не відносив до таких країн Польщу або Чехословаччину. Але у порівнянні з періодом 50-річної давнини стався гігантський поступ. Прецінь, ООН — організація, де ми маємо далекосяжне рівноправ'я. Те саме стосується й Ради Європи. А в Європейському Союзі малі країни навіть упривілейовані, якщо поглянути на це з формальної точки зору.

— *Ми у Польщі постійно побоювалися, що великі країни порозуміються між собою понад нашими головами. Чи Німеччина з Росією, чи Росія з Францією тощо.*

— Я б хотів підкреслити одну дуже важливу річ. Дивовижно не тільки те, що ми не мали нового Рапалло, позаяк побоювання щодо цього існували в період об'єднання Німеччини, коли деякі оглядачі, коментуючи зустріч Коля з Горбачовим у Ставрополі в липні 1990 року, говорили про Став-Рапалло, але те, що взагалі не було спроб Заходу порозумітися з Росією понад головою у Польщі. Навпаки, вперше в новітній історії помітні пріоритети для Центральної Європи.

— *Як виглядало подолання Ялти? В одній із своїх книг Ви написали, що Горбачов від певного часу по-*

чав зовсім по-іншому трактувати брежнєвське гасло «Європа — наш спільний дім». Чи це почалося саме тоді?

— Ми маємо справу із низкою дуже різних чинників. Напевне, одним з таких чинників є політика відпущення, зокрема німецька *Ostpolitik*. Певне значення мало й те, що так зване совєцьке нове мислення, зокрема у Горбачова, і справді було значною мірою спрямовуване так званім новим мисленням лівих Західної Європи, а почасти й Америки. Я маю на увазі новий спосіб бачення проблем європейської безпеки. З іншого боку, ясна річ, відбулися зміни у Східній Європі, зокрема, пов'язані з «Солідарністю». Формулу «Європа — наш спільний дім» і справді вперше вжив Брежнєв, але в іншому сенсі. Горбачов спершу міркував подібним чином — Європа, так, але без американців.

— *Ви також пишете, що тепер існує багато Ялт. Як це розуміти?*

— Кожна нація, кожна партія має свій власний міт Ялти. Це означає, що існує польська Ялта, російська, англійська, американська. Кожен має дещо іншу Ялту.

— *Так само, як кожен має іншу Європу?*

У КОЖНОГО
СВОЯ ВЛАСНА
ЄВРОПА

щеників у діаспорі тощо. Приводом для підозр і недовіри служить краще матеріальне та фінансове забезпечення латинського кліру, а також обмеженість безпосередніх контактів та конкретної співпраці.

Певне напруження спричинює і своєрідна зміна історичних ролей обидвох Католицьких Церков у зв'язку зі зміною католицької еkleзіології після Другого Ватиканського собору, демографічними процесами в Україні та її державною незалежністю. Латинники тепер є не лише релігійною меншиною, але й меншиною серед українських католиків.

Вони мусять або освоїтися ще й із цією роллю, або ж спрямувати свої зусилля на те, щоб знову стати «більшістю». Остання перспектива є ще однією підставою для побоювань з боку греко-католиків. Самі ж греко-католики стоять перед нелегким викликом, щоб не використати свій статус «більш чисельної та традиційної Церкви» для «історичного реваншу», а спрямувати його на подолання історичних непорозумінь і налагодження спільної праці. Важливе значення для пожвавлення діяльності обидвох католицьких Церков та гармонізації стосунків між ними мав візит у червні 2001 р. римського понтифіка Івана Павла II в Україну.

Таким чином, глобальна лінія релігійних конфліктів в Україні пролягає не стільки в площині конфесійній чи навіть юрисдикційній, як радше в протистоянні між тими, хто акцентує на історичних, еkleзіальних, культурних, національних та інших особливостях українського християнства і тими, хто оперує «універсалістськими» категоріями, орієнтується на *позаукраїнські* еkleзіальні авторитети та *неукраїнські* національно-політичні чинники.

6. ПЕРСПЕКТИВИ

Хоча ми чуємо здебільшого про конфлікти, є й чинники, які свідчать про поступове зменшення напруги та дають шанси на покращення взаємин. Цьому сприяють і демократичний (попри всі посттоталітарні вади) державний устрій України, і мирне (незважаючи на часом агресивну риторичку і «побутову ксенофобію») співжиття між різними націями і поступове утвердження духовної місії усіх християнських Церков в українському суспільстві. На превеликий жаль не можна сказати, що це пом'якшення ситуації є результатом свідомої й цілеспрямованої діяльності самих Церков задля примирення і порозуміння. Досягнутий компроміс є поки що не так результатом дії християнського імперативу любові, як наслідком взаємних по-

131



ОЛЕГ ТУРІЙ
ТРАДИЦІЙНІ
ЦЕРКВИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМА
ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

— Зводячи усе до абсурду, я б сказав, що існує 6 млрд. Європ. Бо кожен має свою власну Європу. Не існує другого такого континенту, який би усвідомлювався водночас і як реальність, і як телос, мета, утопія. І немає іншого такого континенту, де було б стільки дискусій про природу цієї мрії, цієї мети. Чи Європа — каролінзька, чи оттонівська, чи вона закінчується на межі західного християнства, чи християнства взагалі? Чи сягає далі? Чи в цій Європі є місце для Росії, для Туреччини? Що означає завершення побудови європейського дому? Суперечливим є не лише географічний, але й політичний вимір.

— *Навіть східна межа Європи була вигадана у XVIII столітті?*

— Так, географами. Є чудова книга на цю тему, яку я гаряче рекомендую читачам, «*Inventing Eastern Europe*», вигадування Східної Європи. Це праця американського історика Леррі Волффа (Lerry Wolff).

— *Вигадано не лише Східну Європу. Схоже, що такою вигадкою є і Центральна Європа, до того ж її приписують усі можливі цноти. Ви з цього сміялися?*

— Ренесанс поняття Центральної Європи, який спостерігався у 80-х роках, був нерідко пов'язаний із но-

вою мітологією. Дещо спрощуючи ситуацію, можна це представити так: усе добре, цікаве, ліберальне, цивілізоване, демократичне — це Центральна Європа, Mitteleuropa, Stredni Evropa. А усе, що погане, націоналістичне, варварське, — це Східна Європа. Кундера, Кафка і Гавел — Центральна Європа, а Гітлер — Східна. Але ж, ясна річ, Гітлер, як і Гайдер, — центрально-європейці.

— *Поляки ставилися до цього із більшою дистанцією.*

— Справді, так. Деякі мої угорські та чеські колеги, зрештою, переконані, що до Центральної Європи належить лише Галичина. І таке спрощене розуміння Центральної Європи доволі поширене. У поляків доволі поширений північний вимір, але насамперед — східний. Це не лише історична пам'ять давньої Речі Посполитої, але й результат присутності Сходу в сучасній польській політиці. Зокрема, після поділу Чехословаччини. Сучасна Чехія не межує із Сходом, а Угорщина більше переймається Балканами.

— *Чи існує щось таке, як східний європеєць, західний європеєць? А може 40 років комунізму радикально змінили суспільства Центрально-Східної Європи?*

ступок і узгодження інтересів окремих Церков під тиском зовнішніх факторів. Так, зацікавлення у внутрішній стабільності виявляє державна влада. Українське суспільство, часто перейняте проблемами фізичного виживання, просто стомилося від тривалого внутрішнього протистояння. Світова християнська спільнота, стурбована релігійними непорозуміннями в Україні, прагне залучити українські Церкви до міжнародних екуменічних процесів. Існуючий паритет є не так рівновагою сил, як радше паритетом спільної слабкості Церков перед викликом посттоталітарної розрухи й злиденності, лицемірного споживацтва та великої спраги за духовними ідеалами, глобальної секуляризації та популярної мас-культури (чи радше безкультур'я), глибокої деморалізації та агресивного «місіонерства» новітніх сект і парарелігійних рухів. Тому усвідомлення усіх цих та багатьох інших викликів і готовність дати на них християнську відповідь, осмислення власної церковної ідентичності й віднайдіння спільної християнської сутності це не лише далека перспектива, — це вимога сьогодення. Це шлях, яким християнство в Україні мусить іти, якщо воно хоче мати майбутнє.

И мене

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

— Не думаю. Справді існували Східна і Західна Європи. Цей факт впливав на суспільну свідомість, на поведінку людей, які зазнали спільного досвіду комунізму. Але варто відзначити, що дивергенція у посткомуністичних країнах відбувається напроцуд швидко. Коли сьогодні зустрічаються поляк з чехом, українцем чи хорватом, я не певен, що вони аж так відрізно усвідомлюють спільність їхнього минулого.

— Чи може приналежність до слов'янського світу стати критерієм розмежування? У росіян, сербів покликання на аргумент слов'янської спільноти доволі поширені. Російські демонстранти перед посольством Польщі в Москві повторюють гасло XIX століття про Польщу, яка зраджує Слов'янщину...

— Пригадую, так, наче це було вчора, несамовиту зустріч у Яхранці багато років тому. Певної миті, здається генерал Рибков, чудовий представник гатунку homo sovieticus у мундирі, кинув у бік представників «Солідарности»: але ж ми усі слов'яни, ми повинні бути разом! Звичайно ж, проти американців, англійців і їм подібних. Гадаю, що цей вимір слов'янщини стосовно неважливий. Якщо порівняти його, скажімо, із виміром габсбурзької спадщини, з балтійським

чи балканським виміром. Колись навіть угорців хотіли прилучити до слов'янського світу. А що, почесні слов'яни — угорці. Сьогодні часто трапляються посилання на панславизм, коли йдеться про сербсько-російські стосунки. Але в даному випадку йдеться не стільки про слов'янство, скільки про православ'я. Адже, зверніть увагу, грецька Православна Церква уже доволі давно висловлює рішучу солідарність із Сербією та Росією. А греки, здається, не слов'яни...

— В «Історії сучасності», написаній у 90-х, Ви відзначили, що суспільства Центрально-Східної Європи бояться розмаїття, вони радше призиваєні до єдності поглядів. Чи став цей погляд надбанням минулого?

— Мій знайомий із НДР розповідав мені, як одного разу, десь навесні 90-го, зустрілася група приятелів, знайомих упродовж 20 років. І несподівано вони вкрай збентежилися, виявивши, що між ними існує відмінність у поглядах. Так, безумовно, плюралізм викликав шок. Безумовно, в посткомуністичних суспільствах досі існує суспільна ностальгія за старими часами. Значно сильніша вона, як мені здається, у Росії та Сербії, аніж у Польщі. У Польщі відбулася зміна парадигми. Героєм нового часу став бізнесмен.

У КОЖНОГО
СВОЯ ВЛАСНА
ЄВРОПА

В с і м ' і в о л ь н і й н о в і й . . .
138 *семби волюни новий*

україна: третє тисячоліття в «третьому світі»?

володимир вітковський

виступ на семінарі «І» 23 січня 2001

Взаємне протистояння політичних сил в Україні є незрівнянно гострішим, аніж у країнах «класичної» демократії. Адже тут взаємовиключними залишаються погляди опонентів на фундаментальні засади будівництва держави й навіть на сам факт її суверенного існування, себто на речі, котрі для західних політиків є не більш дискусійними, ніж, скажімо, правила арифметики. Окреслений антагонізм має досить чітку територіальну локалізацію, тому місцеві влади, приміром, у Галичині й Донбасі, сформовано з представників сил, які належать до протилежних кінців політичного спектра. Сторонній резонер, схильний до логічного аналізу, зробив би з цього факту висновок, що в зазбручанському краї, де при владі останні десять років перебувають представники національно-демократичного табору, загальноукраїнські реформи мають проходити легше, глибше й послідовніше, ніж деінде; що тут, мабуть, ефективність народного господарства перевищує пересічні показники, корупційно-бюрократичний тягар є менш обтяжливим, а попит на вмилі руки й розумні голови – ви-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

– Існує соціологічна теорія, про яку Ви розповідали на одній із зустрічей із читачами. Вона стосується західного суспільства, у ній ідеться про суспільний ризик. Чи бажають поляки ризикувати до тієї міри, щоб стати суспільством ризику? Чи готові вони ризикувати зміною соціальних, родинних, життєвих, трудових укладів?

– Мені здається, що в посткомуністичних суспільствах значна частина людей не готова до того, аби стати суспільством ризику, зокрема робітники призвичаєні до очікування державного регулювання. Але водночас значна частина суспільства виявляє готовність до ризику. Молоді люди, у яких перед очима відбулося руйнування старого режиму, може навіть більшою мірою готові до ризику, аніж їхні ровесники на Заході.

– У книзі «Німецькість НДР» Ви згадали про польську шляхетську традицію, традицію розмаїття, незгоди тощо. Пишучи так, Ви негативно відгукувалися про німців. Але чи свідчать Ваші слова також і про те, що в Польщі існувала певна база для сучасного розмаїття. У зв'язку з цими відмінностями Ви сумнівалися, чи підуть ендеєрівці слідом за поляками, чи ні.

– Ну й пішли. Цивілізаційна традиція не завадила модернізації цієї держави.

– І навіть Росія має шанси, незважаючи на традиції самодержавства і терору?

– Можна сказати, що навіть найгірший злочинець завжди має шанс врятуватися. І доказом цієї тези є власне Німеччина. Я ніколи не забуду зустрічі, яка відбулася на запрошення пані Тетчер у березні 90-го року в англійському селі Чекерз, в резиденції британського прем'єр-міністра. Прем'єр запросила кількох істориків, аби подискутувати про Німеччину. Чи можна допустити її об'єднання? Вона хотіла знати про те, чи німці змінилися? Ми відповіли, що німецький національний характер напевне не надто змінився, але змінилася сама країна, держава; німці не змінилися, змінилася Німеччина. Сталися зміни у економіці, законодавстві, освіті.

– Німеччина змінилася, а німці – ні?

– Саме так. Або змінюються, але поволі. А отже, шанси існують. Адже Німеччина ніколи не мала демократичної традиції, так само як Іспанія, Італія, Греція.

– Отож, Ви не погоджуєтесь із такими советологами як Річард Пайпс, котрі джерела зла шукають у

щим; що в Галичині вільніше дихається підприємцеві й інвесторові, а відтак заможнішим є життя робітника, селянина, інженера... Певна річ, популярність ринково-демократичних ідей хутко зростала б і на Наддніпрянщині, й у Причорномор'ї, й навіть у «червоному» Донбасі, якби на «вільному Заході» все було так. На жаль, «Г'ємонт української революції» не став Обітованою землею для ділової активності та європейського способу буття в Україні.

Комуно-московська імперія, як відомо, відзначалася найжорсткішою централізацією та уніфікацією всіх сфер життя. Навіть новий рецепт торта ризькі кондитери конче мусили погоджувати з Москвою... Проте всі добре знали, що на берегах Нямунаса, Даугави, Емайиги люди живуть «якось не так» – охайніше, культурніше, ніж деінде в Совдепії. В сучасній Україні ми не бачимо подібних внутрішніх розмежувань, і «демократично налаштованим» регіонам у цьому плані нема чим хизуватися. Зі Львова, Харкова, Сімферополя нині однаково «далеко» до Європи й небезпечно «близько» до Московії.

То за віщо ж так жорстоко чубляться «комуняки» з «бандерівцями»? Згадаймо порівняно нещодавню епопею прийняття Конституції України. Які великі надії на неї по-

кладалися, які баталії точилися навколо кожного її положення!.. Позитивний ефект для суспільства виявився майже нульовим. Естонці й литовці зі старою сталінською конституцією надійніше забезпечували свій матеріальний та національний добробут, ніж українці – з Основним Законом, що «відповідає всім критеріям європейської демократії».

Цим критеріям, мабуть, не відповідає щось зовсім інше... «Конституційний прокол», далеко не єдиний у політичній практиці українських демократів, мав би стати для них серйозною пересторогою: вони «риють» не там, де можна докопатися до справжніх причин нашого невдатного просування «європейським шляхом». Але ж ні! Вже дано старт новим навколоконституційним змаганням, і політики знов небезпечно балансують на самісінькому краю правового поля.

У другій половині вісімдесятих років на євразійських теренах розпочався, а з настанням дев'яностих дістав державно-правове оформлення загадковий соціальний процес, що химерними, не раз загрозливими зигзагами, з дедалі примарнішою перспективою мирного завершення (про

минулому Росії. А в комунізмі не вбачають нічого такого, що було б чужим російській душі, чи суспільно-менталітетові?

– Ви згадали про цікаву дискусію істориків Росії, яка почалася після розвалу СРСР. Це явище певною мірою можна порівняти із тим, що діялося у Польщі після 89 року, а також середовищах, які підтримували «Солідарність» на Заході. Йдеться про закінчення ери «Солідарности». Усі йшли пліч-о-пліч, але одного дня почалися розмежування. У даному випадку їхня сутність полягає у наступному запитанні: в чому головна проблема – чи в тому, що Совецький Союз був російським, чи комуністичним? Першу точку зору відстоює Річард Пайпс, другу – Мартін Малья. Малья по суті вважає, що з Росією жодних проблем немає, позаяк проблема існувала тільки з комунізмом.

– Так писали Йосиф Бродський, Солженіцин. А Ви також прихильник точки зору Малья?

– Так, але з певними застереженнями. Доволі важко стверджувати, що Росія має давні демократичні традиції. Але ще перед Першою світовою війною Росія рухалася шляхом економічної та політичної модернізації. Побувавши на Тайвані, який вважають продов-

женням Китайської Республіки, створеної у 1912 році, я подумав: а що було б, коли, скажімо, на Гренландії чи Криті Александр Керенський або Сергій Вітте спробували побудувати іншу Росію, так як китайці спробували побудувати демократичний Китай на острові.

– Напевне вони зуміли б це зробити, коли б їм хто допоміг.

– Так, американці.

– Але вони б мали завоювати їх, як німців чи японців. А це, напевне, неможливо?

– Треба дуже обережно висловлюватися щодо того, чи має якась країна демократичний потенціал, чи не має. Десять років тому усі говорили про те, що відбудова капіталізму в Росії неможлива. Сьогодні ми маємо у цій країні капіталізм, мафіозний, гангстерський, але капіталізм. Чим насамперед цікавляться сучасні росіяни? Зароблянням грошей. Отож, будьмо обережними. Про Польщу 20 років тому теж казали, що демократія тут не має шансів.

– Польща мала багатовікову демократичну традицію, вона належала до латинської цивілізації...

– Я вкрай скептично ставлюся до останньої тези, сформульованої Семюелом Гантінгтоном. Суть її по-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У КОЖНОГО
СВОЯ ВЛАСНА
ЄВРОПА

успішне давно вже не йдеться) продовжує розвиватися дотепер. Вітчизняні та зарубіжні демократи вживають для його означення терміни типу «ринкові перетворення», «демократизація», «повернення в Європу» тощо. Природні в рамках «єдино правильної» західної моделі розвитку, при своєму зіставленні з реаліями українського життя вони виглядають дивним поєднанням сліпоти й цинізму.

Спробуємо докладніше проаналізувати хоча б такий дивовижний феномен, як «ринкові перетворення» в Україні – цю «візитівку» українських можновладців, козирну карту офіційного Києва в зовнішньополітичних іграх. Як відомо, не існує чіткої дефініції ринку, та майже всі економісти визнають, що ринок – це економічна свобода суб'єктів у рамках єдиного для всіх закону. Отже, перетворення в Україні є ринковими лише в тому разі, якщо ступінь економічної свободи зростає порівняно з доринковими часами. Визнаного мірила економічної свободи, знов-таки, не маємо, проте... Мало хто заперечить, що економічна свобода індивіда передовсім пропорційна товщині його гаманця. Він же, себто реальний дохід пересічного українця, кількратно знизився порівняно з добою соціалізму.

Тому «ринковими», а чи якимись іншими є реформи в

Україні? Гарзд, припустимо, що це «тимчасові труднощі», й звернемося до інших показників економічної свободи. Поряд із рівнем доходів найпоказовішим із них, вочевидь, є свобода купівельного вибору. Її, здавалося б, тепер доско-чучу – товари й послуги пропонують навперейми, колись порожні ляди завалені розмаїтим крамом... Не забуваймо, однак, що для основної маси зубожілого населення ці ляди є не більш ніж музейними стендами. Себто, замість свободи вибору ми дістали лише свободу споглядання. Не вільнішими за фізичних осіб почуваються нині господарські суб'єкти, які отримують значну частину доходів через бартер, взаємозаліки тощо. Додаймо ще такі специфічно українські «ступені свободи», як картотека, позасудовий арешт рахунків і т. д., і т. п. Крім того, «вільному» українському споживачеві пропонують зовсім не те, що він справді хотів би спожити. Грубо, щоботом у пику (де вже тому «казармовому» соціалізмові) нав'язують йому дороге імпортне взуття замість дешевого й надійнішого вітчизняного, MacDonald's – замість поживної й звичної української кухні, «чорнуху» в суперобкладинках – замість знайомих із дитинства письменників, Hollywood – замість «Мосфільму» чи студії Довженка...

135



ВОЛОДИМИР
ВІТКОВСЬКИЙ
УКРАЇНА: ТРЕТЄ
ТИСЯЧОЛІТТЯ –
В «ТРЕТЬОМУ
СВІТІ»?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лягає у припущенні, наче існує цивілізаційний детермінізм: якщо країна мала західне християнство, Ренесанс, просвітництво – то матиме й демократію. А якщо Православну Церкву або іслам – то диктатуру. Ці межі можна подолати, і їх таки долають.

– Ви багато писали про національний характер німців і поляків, як на мене, дещо стереотипно їх трактуючи, скажімо, поляки більш запальні тощо. Чи ці порівняння актуальні й досі?

– «Німецькість НДР» була моєю першою книгою, а я тоді був ще доволі молодим автором. Сьогодні я б написав із численнішими нюансами. Хоча досі переконаний, що існує щось таке, як національний характер, – не закодований генетично, а успадкований завдяки культурі, історії. Він не може швидко змінитися. Тому я приємно здивований тим, як добре впоралися із свободою поляки. Вони спокійно, прагматично відбудували вільний ринок, державність тощо.

– Прощання з комунізмом відбувалося по-різному в різних країнах. Це також пов'язано із національним характером?

– Напевне, що існує велетенська різниця поміж шляхетською традицією поляків та угорців і селянсько-

міщанською традицією чехів. Удавати, наче національних характерів не існує в природі, належить до асортименту *political correctness*. Про ці речі дуже важко писати в американських університетах, бо там свято шанують цю традицію. На думку тамтешніх аборигенів не існує навіть різниці між чоловіком і жінкою.

– Але чи можна оцінювати національні характеристики? Ставити біля одного плюс, а біля іншого – мінус?

– Не можна сказати, що чоловіки кращі від жінок, чи поляки від німців. Але оцінювати різні елементи характеру можна. Я б хотів, аби мене правильно зрозуміли. Колись я писав, що переваги і вади, сильні та слабкі сторони характеру поляків та німців розклалися майже навпаки.

– Чи політичне розмежування у посткомуністичних державах подібне до того, яке існує у західних демократіях? У «Весні громадян», пишучи про революцію 1989 року в Чехословаччині, Ви процитували обмін фразами, коли один співрозмовник каже, що потрібен ліберал, а інший відгукується, авжеж, уже є два католики. На Заході католиків тоді назагал вважали консерваторами.

– Звичайно, зокрема дуже цікаво те, як розуміють

Навіть у «класичних» ринкових країнах самостійними підприємцями є щонайбільше 4-5% громадян. Решта, себто продавці власної робочої сили, найважливішим «мірилом свободи» традиційно вважають можливість зміни місця праці. У Львові, приміром (загальноукраїнська ситуація є не набагато втішнішою), для тих, хто бажав реалізувати цю свободу, на початку 1992 р. було 5279 вакансій, а на початку 1999-го – лише 400; притому став значно «компактнішим» перелік професій, потрібних працедавцям, і зовсім мізерним – здатних запевнити своїм носіям сталий дохід бодай на рівні прожиткового мінімуму.

Але ж виникла свобода підприємництва, що її у принципі не існувало до початку реформ! Розберімося й із цією «свободою». По-перше, мусимо уточнити, що певний, вкрай обмежений рівень підприємницької свободи існував у ССРСР аж до початку шістдесятих років, а в деяких інших соціалістичних країнах – постійно. На совєцьких теренах така свобода знову з'явилася ще в рамках «будівництва соціалізму» (кінець 80-х), і за десятиліття «ринкових реформ» реальний її рівень у кращому разі не зріс. По-друге, в країні зі зруйнованою господаркою і «віртуальним» ринком праці жалюгідне «підприємництво» для

основної маси «бізнесменів» є засобом виживання, а зовсім не виявом вільного вибору. Головне ж, ринок означає економічну свободу в рамках єдиного для всіх закону. Однак під надійним, як могильна плита, захистом українських законів займатися підприємництвом можуть хіба що камікадзе. Справжня свобода підприємницької діяльності в Україні існує переважно поза правовими рамками. Ледь перефразовуючи класиків марксизму, зазначимо, що в нинішньому суспільстві економічна свобода існує саме завдяки тому, що її не існує для дев'яти десятих його членів.

Чи переважає «європейська» Конституція знерухолену національну господарку (хай навіть «азіатську» за технічним рівнем і характером виробничих відносин)? Наскільки втішає «право вільного виїзду» сотні тисяч вимушених емігрантів, які ще вчора й гадки не мали покидати рідну землю?..

Для опису процесів, що відбуваються в українському суспільстві, ми вперто застосовуємо неадекватні поняття. Але проблема не зводиться до термінологічної плутанини. Адже йдеться про осмислення фактів суспільного буття, життєву позицію громадян, політичну лінію партій і владних структур. Мова, врешті-решт, про ту нескінченну віа

у різних країнах слово «лібералізм». У Каліфорнії ліберал – крайній лівак, у нас – лівий центр, у Центрально-Східній Європі – правий центр, а у Сибіру – крайньо правий. Ясна річ, політичне розмежування у посткомуністичних країнах має певну специфіку. Хотілося б, однак, зауважити, що принаймні в Польщі та в Угорщині комуністичні партії трансформувалися у більш-менш соціал-демократичні. З дуже специфічним виразом обличчя, із особливими рисами, але сяк-так їх можна прирівняти до західноєвропейської соціал-демократії. Гадаю, в Польщі це результат існування сильної, потужної опозиції, з якою влада була змушена вести переговори, переймаючи при цьому певні навички. Саме існування сильної опозиції призвело до того, що поляки дуже добре впоралися із своєю свободою. Одна з найпритаманніших для колишньої Східної Європи рис – наявність комуністичної партії – трансформувалася тут у наявність міцної соціал-демократії. З правими усе навпаки, зокрема в Польщі. Чому немає християнських демократів, чому відсутня добре організована правоцентристська партія? Те ж саме і в Угорщині.

– Чи було у країнах Центральної Європи щось

таке, що варто було залишити під час переходу від комунізму?

– Ви говорите про вартості, пов'язані із системою, чи життям усередині системи? Бо в щоденному житті всупереч і проти системи було чимало цінностей, які зникли.

– А чи можна було їх якось зберегти?

– Можу лише сказати, що я мав таку надію, і ця надія не збулася. Практично нічого не зосталося.

– Ви писали про зміну ролей, яка відбувається упродовж останнього десятиліття у суспільствах, які зазнають посткомуністичної трансформації. З одного боку, змінюється роль інтелігенції, з іншого – міняється силует суспільства загалом. Ви самі кажете про те, що новим соціальним героєм стає бізнесмен. На зустрічі з читачами Ви розповідали також про те, що побували у М'янмі, де побачили суспільство з традиційним укладом, збереження якого пов'язане із збереженням пануючих там репресій. А ліквідація репресій неминуче призведе до ліквідації традиційних вартостей. Чи й справді це неминуче?

– Я б не формулював цього так гостро. Це не проблема репресії, а радше ізоляції, відсталості. Ман-

dolorosa, якою вперто продовжує прямувати Україна вже й без фатальної лєнінської руки-дороговка: допоки, де її кінець, поворот або з'їзд на інші якісь шляхи?

Місце у колі народів... Обираючи його, мусимо розуміти, що основні позиції тут давно усталилися, а відтак наше право на оригінальність de facto жорстко обмежене. Що ж то за позиції? Можливо, вирішальне значення має ступінь свободи від чужинського втручання, а основний вододіл пролягає між суверенними державними націями й тими, що позбавлені суверенітету? Але потрібна, погодьмося, доволі бурхлива фантазія, аби стверджувати, що, приміром, сучасні Німеччина, Японія, Південна Корея «стогнуть під тягарем іноземної окупації», а позбавлені національної державності каталонці, шотландці або франкоканадці диспонуєть меншим обсягом людських і національних прав, ніж цілком суверенні ланкійці, сомалійці, парагвайці... Суперечливий досвід масової деколонізації в ХХ ст. засвідчив, що національний суверенітет сам собою не є тією ниткою Аріадни, яка нехибно виводить народи з лабіринтів відсталости й приниження у широкий світ свободи й процвітання.

То, може, все вирішує ступінь відданости правлячого режиму ринково-демократичним принципам? Адже зма-

гання з передовими ринковими демократіями не витримали суспільства, побудовані на інших, зокрема – на тоталітарно-комуністичних засадах. Проте, поділ країн світу на ринкові-демократичні та «інші» на схилку ХХ ст. втратив колишню актуальність хоча б через стрімке скорочення кількості «інших».

У сучасному світі деколонізація (суверенізація) й декомунізація є процесами периферійними. Натомість фундаментальне значення має поділ на успішних і невдатних ринкових конкурентів, лідерів і аутсайдерів економічного розвитку, світ заможних країн і «третій світ». Приналежність до останнього зводить нанівець основні переваги суверенітету та демократії, робить неминучими бідність, відсталість, несамостійність, непідйомний тягар боргів, принизливе почуття меншовартости.

Класики української ідеї ніколи не розробляли проблеми подолання слаборозвинености. Навіть нещадно критикуючи московсько-імперське панування в Україні, вони мовчки схвалювали (принаймні в загальних рисах) ту величезну роботу, яку було здійснено в імперському лоні для розбудови економіко-культурного потенціалу; цей потенціал, укупі з природними талантами й працелюбством ук-



h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дрівка до Польщі у 89-му році була мандрівкою у часі, як і взагалі будь-яка мандрівка за залізну завісу. Тому це було таким захоплюючим – побачити інтелігенцію, яка виводиться із традицій ХІХ ст., з цидулками й ідеями. Але суть проблеми у тому, що разом із свободою одного прекрасного дня приходить одразу увесь пакет капіталізму: реклама, телепрограми, спосіб життя, поведінки, злочинність, порнографія. Демократія і порнографія – усе разом. Таким є глобальний капіталізм. Він значно краще готовий до завоювання, аніж Червона Армія. Адже він знає, якою є людина і як її перемогти.

– *Сьогодні польський інтелігент перетворився на державного службовця, бізнесмена, подекуди інтелектуала. Ви написали дуже цікаву есею про двох Вацлавів – Гавела і Клауса. На чьому боці Ваші симпатії?*

– Я на боці Гертон Еша. Це – роль незалежного інтелектуала, котрий, як я пишу в «Історії сучасности», тримає перед політиком дзеркало, показуючи і виборцям, і читачам, і політикам, що роблять останні.

– *Загальнішою мені здається позиція, представлена Клаусом. Інтелектуали зникають, перебирають інші ролі. Може через рік-два в посткомуністичній Європі взагалі не залишаться інтелектуалів?*

– Зараз таке побоювання справді існує. У комуністичні часи інтелектуали грали невластиву їм роль, вони були важливішими, аніж мало б бути. Тепер навпаки, вони відіграють занадто малу роль, до них варто було б уважніше прислухатися. Чи це нормально? Гадаю, що триває перехідний період, як от у Німеччині в 50-х роках, коли тільки-но починалося *Wirtschaftswunder*, коли ніхто не цікавився словом, а всі вганялися виключно за автами і пральними машинами. Пізніше, однак, відновилося потужне й цікаве інтелектуальне життя.

– *Але зміна полягає не лише в тому, що іншою стає роль інтелігенції як суспільної групи; міняються також окремі люди. Сучасні інтелігенти, або інтелектуали, якщо завгодно, навіть коли вони не є політиками, значно більшою мірою заангажовані, заполітизовані. У одній з телепередач програми «Подія тижня» певний публіцист, який належав колись до демократичної опозиції, констатував, що Польща повинна піти слідами Тоні Блера, котрий поїхав до Путіна і висловив тому підтримку у війні з чеченськими терористами. На його думку, саме в цьому полягають польські національні інтереси. Ми повинні зробити це якнай-*

раїнців виключав, здавалося б, можливість сповзання України в провалля слабorozвинености... Ні «класикам», ні дисидентам-шістдесятникам вочевидь, не спадало на гадку, що постімперські проблеми незалежної України можуть виявитися докорінно відмінними від аналогічних проблем Словаччини або Естонії (які нібито були з нами в одному соцтаборі) й вельми близькими до тих, від яких потерпають географічне й культурно далекі Колумбія чи Пакистан.

Сучасні українські демократи, зорієнтовані на західні моделі поступу, доволі слабо й невдало впливають на перебіг подій у власній країні. Тим часом третього світу вони майже не відвідують, не вивчають, не враховують його досвіду в своїх політичних та соціальних розрахунках. Ми не знаємо жодного вітчизняного видання чи окремого автора, які б систематично писали про проблеми слабorozвинених країн, жодної книги на цю тему, яка б вийшла друком в Україні за роки незалежності.

Річ у тім, що «третій світ» відрізняється від розвинених країн не кількісно (за рівнем національного доходу, показниками продуктивності праці, соціального забезпечення, освіти тощо) – це інша якість суспільного буття. Це здебільшого не «відсталі країни», бо саме поняття відста-

вання передбачає принаймні односпрямованість руху об'єктів, – а такі, що рухаються в інший бік, ба навіть в інших системах виміру, ніж країни Заходу. В просторі реального історичного руху «третьосвітніх» суспільств координати демократії, вільної конкуренції, поступу тощо є малопридатними – принаймні в їх класичному західному сенсі – й радше дезорієнтують дослідників.

І хоч як би нам хотілося швидше вивести український корабель в облаштований європейський фарватер – мусимо визнати, що теперішні свої маневри він здійснює в зовсім інших водах. Тож хіба не потрібні нам для початку карта й лоція цих негостинних вод, чи не маємо спершу визначити реальні координати нашого корабля в Світовому океані?

Сьогодні переважна більшість країн третього світу уже давно є політично незалежними, в їхній економіці переважає ринковий сектор, зовнішні зв'язки орієнтовані на Захід, а державний устрій у багатьох випадках відповідає критеріям демократії. Між економічними принципами, політичними й адміністративно-правовими системами, скажімо, США і Болівії, Великої Британії та Нігерії, Франції й Сенегалу аналітик не знайде якихось принципових відмін-

швидше, бо знову спізнаємося. Ще раніше лунали голоси, що до Китаю усі їздять, торгують, незважаючи на порушення прав людини, а Польща зазнає збитків через свою принципову позицію. І все це кажуть люди, котрі у 80-х роках домагалися, аби Захід зрозумів їхнє власне становище. Зараз вони засновуються на аргументах, які відкидали, коли йшлося про них самих. Чи не міняються певні вартості? Чи не пов'язано це із зміною системи?

– Проблема полягає у розподілі ролей. Політика повинна бути політикою. У цьому сутність нашої суперечки з Гавелом. Він вважає, що можна одними й тими ж словами висловлювати думку і політика, й інтелектуала.

– Але ж він висловлюється дуже гідно...

– Не завжди. Бо дуже часто він змішує ці два способи висловлювання. Політики працюють у просторі напівправди. І тут нічого не вдієш. А завданням життя й праці інтелектуала є намагання жити у правді. Але я бачу чимало західних коментаторів, журналістів, публіцистів, науковців, які, властиво, хотіли стати політиками. Я бачу у них самоцензуру, завдяки якій їхні погляди стають доступнішими політикам. Для мене

принциповим залишається твердження, що я ніколи не хотів бути політиком. Це, звичайно, ризикована заявка. Бо трапляються ситуації, коли важко відмовити. Як би міг відмовитися Гавел у 89-му році? Нещодавно у М'янмі я розмовляв Аун Сан Су Чі. Їй також не хочеться бути політиком, але вона не матиме вибору, бо уся нація чекає на те, що вона очолить державу.

– Я не хотів, але мусив, як казав Лех Валенса. Чи могли б Ви окреслити сучасне геополітичне становище Польщі? З одного боку маємо Німеччину, ми зламали у цьому напрямку бар'єри і маємо доброго приятеля...

– Приятелювання – не надто влучне слово у міжнародних стосунках; краще – партнерські стосунки. Насамперед треба сказати, що геополітичне становище нової, вільної Польщі є найкращим в усій новітній історії. Це обов'язково варто нагадати, позаяк II Республіка перебувала у цілком іншій структурі безпеки, аніж тогочасний Захід. Було західне Локарно і східне Локарно. Стосунки з Німеччиною сьогодні дуже добрі. Зі Скандинавією також. Гірше з Чехією, але я не бачу тут серйозних загроз, це нормальні клопоти із сусіда-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У КОЖНОГО
СВОЯ ВЛАСНА
ЄВРОПА

ностей. Притому, основна маса населення слабозвинених країн стало перебуває в лабетах злиднів, невігластва, відчаю, жорстокости, в атмосфері кримінально-концтабірних міжлюдських стосунків. Маючи здебільшого достатні політичні передумови для добробуту, ці країни лишаются другорядними ринками збуту чужоземних товарів, хронічними платниками неоплатних боргів, заповідниками бідности, безробіття, звородніння. Сотні мільйонів людей від самого народження несуть незгладне тавро «зайвости», посилюючи своїм існуванням і без того катастрофічну нестачу їжі, питної води, помешкань, освітніх закладів, робочих місць, нічого не додаючи до національних продуктивних сил, національного інтелекту, національного багатства. В злидарських людських мурашниках автономія особистости неможлива, як і самостійний «шлях нагору»; примусового включення в кланові, клієнтельні, криміногенні структури, участі в споживанні наркотиків, проституції, садистських розвагах «братви» індивід може уникнути хіба що шляхом самогубства... Питання людської гідности, демократії, історичної справедливости, національного відродження тощо тут не мають жодної актуальности для 80-90% населення.

Доводити, що Україна за своїми соціально-економічними показниками посідає нині місце саме серед країн «третього світу» – й то далеко не чільне! – все одно, що ломитися у відчинені двері. (Про це, зрештою, відкритим текстом заявила колишній держсекретар США М.Олбrait, проголосивши намір своєї країни зосередити особливу увагу на відносинах із Україною, Колумбією, Індонезією та Нігерією. Погодьмося, важко повірити, що взаємини, скажімо, з Ізраїлем чи Південною Кореєю привертатимуть меншу увагу Вашингтона. Просто це буде якісно інша «особлива увага»...). Ми прагнемо довести інше – що основні проблеми сучасної України є типовими проблемами саме слабозвинених країн; що теперішня українська криза якісно подібна до становища в державах «третього світу», а не, скажімо, в США під час Великої депресії чи в Німеччині після Другої світової війни Для українистики перехід від «вестернізованих» моделей суспільного розвитку до концепцій, опертих на «третьосвітній» досвід, мав би означати приблизно те саме, що для астрономії – перехід від геоцентричної системи Птолемея до геліоцентризму Коперника.

На шляху такого переходу постають поважні перешкоди, серед яких уражене національне самолюбство – одна

139



ВОЛОДИМИР
ВІТКОВСЬКИЙ
УКРАЇНА: ТРЕТЄ
ТИСЯЧОЛІТТЯ –
В «ТРЕТЬОМУ
СВІТІ»?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми – до певної міри те, що Фройд називав нарцисизмом незначної відмінности. Іспанія має клопоти з Португалією. Португальці дуже люблять французів, але не терплять сусідньої Іспанії. Існує навіть певна історична закономірність. Великий польсько-єврейсько-британський історик Льюїс Намір колись назвав її правилом парних і непарних чисел. Якщо пронумерувати європейські народи із заходу на схід, Португалія – один, Іспанія – два, Франція – три, Німеччина – чотири, Польща – п'ять тощо, то зазвичай парні з непарними ворогують, а парні та непарні всередині груп є союзниками. Натомість, те, що справді незрозуміло і що може становити серйозну загрозу для Польщі та усієї Європи – це стосунки зі Сходом.

– *Повернемося до сучасности. Центральній Європі вдалося. А Балканам – ні. Але чи може Центральна Європа залишатися упевненою у своєму дальшому поступі?*

– Нічого немає певного у цьому житті, окрім смерті. Я не маю жодних сумнівів щодо того, що переговори з ЕС будуть важкими й тривалими, але вектор змін, вектор історії для мене зрозумілий. Однак, додаю, що констатації на кшталт – нам вдалося, а балканцям –

ні, не цілком вірні, оскільки не можна стверджувати, що трансформація на Балканах не вдалася. Просто вони пережили її у пришвидшеному темпі, у вкрай жорстоких формах, зазнавши того пекла етнічного розмежування, через яке решта Європи перейшла упродовж, скажімо так, XI-XIX століть. Гвалтовна асиміляція, знищення старої європейської традиції, війни, нові державні кордони. Усе це ще не так давно було реаліями Європи. Нещодавно я навідався до Сілезії. На цих теренах лише півстоліття тому відбувалося достоту те саме. Сумний факт, але етнічне розмежування є однією з компонент успіху.

– *У «Історії сучасности» Ви пишете, що розмежування сприяє інтеграції? Навіть так?*

– Аж таким геґельянцем я б не хотів виглядати. Я не проголошую це у формі діалектичного принципу. Я не стверджую, що розмежування неминуче і обов'язково позитивне. Але, як історик, я констатую, що іншого шляху в європейській історії покищо не знайдено. Звичайно, трапляються винятки, країни, де доволі значні меншини співіснують, як-от у Швейцарії. Це могло б стати одним з нових векторів історичного розвитку Європи. Але я віддаю перевагу іншому сце-

з найменших. Адже єдиної «теорії слабозвинености» досі не існує; рівень вивчення соціально-економічних проблем країн ринкової периферії в багатьох випадках лишається недостатнім.. «Третій світ» є вкрай неоднорідною й доволі динамічною спільнотою, внаслідок чого «формула відсталости» виявляє значну мінливість у просторі й часі. Зрештою, мусимо рахуватися й з тим, що словосполучення «третій світ» майже нічого не говорить пересічному українцеві, й навіть знання вітчизняних інтелектуалів у цій сфері є обмеженими, фрагментарними, застарілими. Однак, принциповість проблеми не дозволяє відкласти спробу її розв'язання до кращих часів. Відтак у подальшому викладі деякі питання доведеться подавати у спрощеній формі, а власні висновки автора наводити інколи без строгого обґрунтування.

Практика показує, що нації, які виявляють масову й послідовну готовність нелукаво акцептувати ринкові правила гри (цілі нації, а не лише уряди!), швидко розв'язують проблеми з кредитами, обладнанням, фахівцями тощо. Решта змушені шукати обхідних шляхів до добробуту – це, наприклад, експлуатація унікальних природних ресурсів, експорт сировини й низькотехнологічної продук-

ції, заробітчанство громадян по закордонах (не раз напівлегальне, на рабських умовах), кабальна «економічна допомога», «тіньове» виробництво, контрабанда, наркобізнес тощо.

На нашу думку, фундаментальні причини слабозвинености слід шукати передовсім у царині суспільної ментальности. Слабозвинені країни – це країни, в психології загалу яких бракує імпульсів до свободи, конкуренції, культури, поступу, наслідком чого *може бути* брак важкої індустрії й наукових досягнень, капіталу й освічених фахівців, доріг із твердим покриттям і товарів ширвжитку... Таке розуміння феномену слабозвинености дозволяє впевнено помістити в «третій світ» і Україну з її безпрецедентно високим, як для цієї групи країн, виробництвом електроенергії, прокату, верстатів з ЧПУ й докторських дисертацій на душу населення.

Для нас, «третьосвітніх», поширений термін «країни, що розвиваються» не є адекватним. Розвиваються бо в той чи інший спосіб усі країни світу, тому протиставлення розвинених і «тих, що розвиваються» передбачає, вочевидь, якусь підвищену, «додаткову» налаштованість на розвиток, прискорення, подолання свого відставання. Тим

нарієві. Я – невиліковний англійський емпірик. Я просто констатую, що у певних конкретних випадках ми зазнали невдачі. От і в Боснії (я пишу про це у *«Історії сучасности»*) ми маємо справу практично з реаліями розпаду, етнічного розмежування під парасолею символічної єдности. А в Косово тим більше. Гадаю, що в інтересах тамтешніх мешканців варто було б шире визнати: так, нас спіткала невдача, меншим злом у цих обставинах є мирне розмежування, яке створить фундамент для наступної інтеграції. Я припускаю, що на Балканах ця інтеграція, принаймні на рівні економіки, відбудеться дуже швидко. Але потрібен певний ліберальний лад.

– В останню книгу Ви включили велику есею про ліберальний лад. Це пов'язано з об'єднанням Європи, з тим як вона повинна єднатися. Але як пояснити пересічному читачеві, що таке ліберальний лад? Що треба зробити, аби Європа єдналася на цих засадах?

– Дуже спрощуючи, я б сказав, що вистачить придивитися до уже існуючого Європейського Союзу. Він і є спробою, хоча й недосконалою, втілення принципів ліберального ладу. Варто було б доповнити його низкою елементів, а водночас терміново вилучити те-

леологічну утопію об'єднання. Сполученими Штатами Європи ми ніколи не будемо. Це ілюзія, наче європейська інтеграція повинна закінчитися об'єднанням Європи, адже тут маса націй з найрозмаїтішими традиціями й мовами. Навпаки, я переконаний, що велетенським осягненням є уже той факт, що ми маємо ЕС, де різні народи близько співпрацюють, де усі суперечності між ними розв'язуються шляхом переговорів. Це і є ліберальний лад. Варто лише доповнити існуючий комплект, бо ЕС – це лише частина Європи. А по-друге, ще багато треба зробити для дотримання прав людини, громадянських прав. Ця проблема усе ще залишається вразливим місцем у конструкції Європейського Союзу.

Переклав Андрій Павлишин

Перекладено за публікацією: Każdy ma własną Europę. Z Timothy Garton Ashem rozmawia Jan Strękowski // Nowe książki. – 2000. – Nr 6. – S. 4-8.

У КОЖНОГО
СВОЯ ВЛАСНА
ЄВРОПА

часом, за небагатьма щасливими винятками, саме налаштованості на поступ найбільше бракує народам «третього світу». Отже, слаборозвинені країни – це переважно такі, що на рівні масової свідомості основних верств населення *не хочуть* поступу... Термін «держави, що розвиваються» націлює уряди, ділові кола, громадськість заможних і благополучних країн на сприяння розвитку таких держав. Однак віднайдення всередині їх гідних довіри й дієспроможних акцепторів допомоги часто виявляється справою майже безнадійною. Складається парадоксальна ситуація, коли громадян та організації, що готові ефективно сприяти розвитку якої-небудь африканської чи постсовєцької країни, легше буває відшукати в Америці чи в Європі, ніж у самій цій країні.

Західна Європа, як відомо, тривалий час не була епіцентром уселюдського поступу. Не тут зародилися найдавніші цивілізації, не тут розквітли науки й мистецтва античності; аж до пізнього середньовіччя Захід лишався переважно імпортером складних виробів і високих технологій. Однак у XVI-XIX століттях він з лихвою надолує своє колишнє відставання: західноєвропейці проникають на всі континенти, їхні вироби скрізь стають життєво необхідни-

ми, створені ними інститути й структури набувають усесвітнього значення, а ідеї підлягають обов'язковому засвоєнню в найвіддаленіших закутках земної кулі. Це ідеї особистої свободи, правової демократії, вільної конкуренції, науково-технічного поступу тощо – саме вони так дивовижно змінили обличчя західного світу й зумовили його беззаперечну перевагу над усіма «альтернативними» цивілізаціями.

Ми традиційно вважаємо себе європейською нацією, контакти ж із країнами «третього світу» ніколи не мали для України стратегічного значення й не вирізнялися інтенсивністю. Однак, сучасна українська ментальність у багатьох принципових моментах виявляє глибоку «неєвропейськість» і, навпаки, надзвичайну подібність до «третьосвітніх» зразків. Ось лише деякі з таких моментів:

- 1) відмова суб'єкта від власної активності, очікування можливих позитивних змін лише внаслідок дії сторонніх, незалежних від суб'єкта чинників;
- 2) консерватизм, інертність і стереотипність мислення;
- 3) недбалість, непунктуальність, непорядність;
- 4) «звичний» розрив між словом і ділом;



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в с і м ' і в о л ь н і й . . .

Із сім'ї волонтерів

україна в європейській перспективі

© Йоран перссон, 2001

й о р а н п е р с с о н

Через кілька років, коли країни-кандидати із Центральної і Східної Європи стануть повноправними членами ЄС, буде спущено на воду один з найфантастичніших проєктів у історії післявоєнної Європи, який повинен покласти край поділу континенту на Схід і Захід.

Розширення ЄС було головним пріоритетом шведського головування. Головною рушійною силою була мрія про вільну і єдину Європу.

На саміті в Йотеборі глави держав і урядів ЄС домовилися про те, що найбільш підготовлені країни-кандидати зможуть завершити переговори до кінця 2002 року і потім як нові члени ЄС візьмуть участь у виборах до Європейського Парламенту влітку 2004 року. В ЄС з'явився чіткий графік процесу розширення, що тепло віталася країнами-кандидатами.

На саміті було також прийнято рішення про те, що ЄС має надати особливу підтримку Румунії і Болгарії, де процес внутрішніх реформ почався пізніше, ніж в інших країнах-кандидатах. У спільних інтересах – уникнути відставання деяких країн-кандидатів у процесі їхньої адаптації до нормативної бази ЄС.

5) авторитарні мислення й поведінка, слаборозвиненість уявлень про невідчужувані людські права;

6) зневага до людини, її чеснот і талантів поряд із надмірною «повагою» до зовнішніх атрибутів (посади, зв'язків, товщини гаманця тощо);

7) глибокий психологічний розрив між «верхами» й «низами» суспільства, елітою й загалом. В Україні особливої потворности це явище набуває через практичну відсутність спадкової еліти: село вимирає, робітництво ледь животіє, а в найвищих владних кабінетах 80% посад обіймають учорашні сільські хлопці й випускники ПТУ;

8) обожнення влади, прагнення активніших суб'єктів будь-що досягти її вершин – у химерному поєднанні з масовою ненавистю до владних інституцій і тупим мовчазним опором їхнім ініціативам;

9) високий рівень масової «корупційної готовності»;

10) правовий нігілізм, нехоть до демократичних і схильність натомість до «традиційних» методів розв'язання проблем.

Цей перелік далеко не повний, та все ж, на нашу думку, дає певне уявлення про те, як глибоко загрузла Україна в трясовині слаборозвинености. Ми не випадково, не

через хвилину примху мачухи-історії опинилися в цьому болоті. «Третій світ» – концтабір без варти й колючого дроту, втеч з якого, проте, майже не буває. Для неконкурентоспроможної спільноти комунізм з його ГУЛАГом, «дефіцитами», старечими маразмами генсеків і московським поневоленням може виявитися ще не найгіршою з можливих альтернатив.

Переважній більшості народів «третього світу» шляхи до свободи, поступу й достатку блокують насамперед бар'єри їхньої власної ментальности. Це не означає, однак, що ці народи просто «стоять на місці». Їхня історія рухається, як вже згадувалося, *іншими* шляхами, здебільшого доволі складними, що не вписуються в «класичні» історико-соціальні моделі. Оскільки це стосується й «українського шляху», спробуймо хоча б наблизитися до його розуміння через аналіз подій, що відбулися в нас на очах.

Розпад СРСР уярмлені Москвою народи зустріли в абсолютно однакових адміністративних, правових та ідеологічних «уніформах», з однаковими економічними і соціальними структурами та досить близькими рівнями розвит-

Паралельно з процесом розширення Швеція в період свого головування доклала значних зусиль до розширення і поглиблення співпраці Евросоюзу з Росією. Разом з тим ми зробили позитивні кроки і в галузі екології. На стокгольмському саміті в березні 2001 року глави країн і урядів ЕС уперше домовилися про те, що Європейський інвестиційний банк (ЕІБ) зможе надавати фінансову підтримку в здійсненні екологічних програм в Російській Федерації. А в Йотеборі учасники саміту схвалили спільну ініціативу створення мережі фінансування найважливіших екологічних програм, у тому числі в північно-західній Росії, висунену фінансовими інститутами, Європейською Комісією і країною-головою Швецією.

Ми також активізували політичний і економічний діалог з Росією: найяскравіший приклад – участь президента Путіна в стокгольмському саміті. Діалог із Росією мав прямий і відвертий характер – природно, включаючи питання щодо Чечні і свободи слова в Росії.

Саме така – «дволінійна» – політика щодо Росії, яка полягає як у поглибленій співпраці, так і у відвертому діалозі, на нашу думку, найбільш ефективно сприяє успіху.

У міру розширення Європейського Союзу на Схід, ближче до кордонів Російської Федерації, відносини і контакти з цією країною ставатимуть дедалі активнішими. Одночасно підвищуватиметься значущість ЕС для Росії.

Те ж саме – можливо навіть ще більше – стосується України.

В чесній європейській політиці щодо Центральної і Східної Європи недопустимо нехтувати цією важливою державою. Займаючи стратегічне положення між Європою і Росією і за розмірами порівнянна з Францією, Україна має важливе значення для всієї Європи.

Через кілька років Україна матиме спільні кордони з Європейським Союзом. Зараз, коли країни-кандидати активізують процес реформ для виконання вимог ЕС, надзвичайно важливо, щоб і Росія, і Україна продовжували процес реформування своїх суспільств і економік. В іншому випадку існує ризик того, що відмінності між розширеним ЕС і країнами на сході від нього ще більш посиляться і що у нас в Європі з'являться нові лінії поділу.

Незалежна, демократична і орієнтована на ринкову економіку Україна буде позитивно впливати на розвиток всієї Європи, в тому числі – Росії.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ку й добробуту. Не дивно, отже, що перші зміни повсюди були однотипними (бодай формально): на місці комуністичних державних структур постали демократичні республіки з виборними президентами й парламентами, а планову господарку почали замінити інститутами ринкової економіки. Але далі новопосталі держави пішли принципово різними шляхами! Прибалтика впевнено «крокує на Захід», повномасштабна євроінтеграція Литви, Латвії та Естонії є питанням лише часу й темпів. У Білорусі, Молдові, Росії, Україні масовий, хоча здебільшого й пасивний опір запровадженню «згори» реформ призвів до поступового переродження помірно реформаторських режимів – їхньою основною метою стало збереження влади й утримання «контролю над кризою» та іміджу «європейської орієнтації» (від якого «бацька» Лукашенка, щоправда, мужньо й чесно відмовився). В Закавказзі симбіоз демократичних та авторитарних тенденцій здійснюється на тлі великої крові та руйнації – «шлях в Європу», ринкові реформи тощо тут є щонайбільше декларацією намірів. Нareshtі, середньоазіатська модель – всевладдя президента, який здійснює не так керівництво, як опіку над цілком покірним народом, прагнучи не допустити (не завжди ус-

пішно) кривавого «розквіту» ісламського фундаменталізму та міжкланової ворожнечі й дістаючи за це від Заходу мовчазне відпущення авторитарних гріхів...

Ми не знаємо жодної строгої теорії, здатної переконливо пояснити саме такий перебіг подій (варто, приміром, згадати, що на початку 90-х авторитетні західні спеціалісти оцінювали постімперські перспективи України як найсприятливіші, а переваги прибалтійських країн не вважали істотними).

Чому, скажімо, в Таллінні не обрали довічним президентом якого-небудь «естонбаші», чому Азербайджан не «рвонув на Захід» наввипередки з прибалтами, чому криваві кошмари Закавказзя не повторилися, Богу дякувати, на поволзьких чи закарпатських міжетнічних кордонах?.. Пояснення явищам такого роду спроможна дати радше історія, ніж теорія. Справді-бо, прибалтам уже доводилося відроджуватися національно й державно та виборювати місця в західній спільноті; міжетнічні й міжкланові «розбірки» кавказців – осучаснений варіант традиційних для регіону збройних ігрищ; в авторитарних «президентах пустель» легко впізнаємо «переодягнених» ханів та емірів, а на східноєвропейських теренах драма безплідного й на-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Сьогодні Україна не належить до числа кандидатів, але пов'язує з Європою певні надії. В Йотеборі глави країн і урядів ЄС вирішили дати «позитивний сигнал» Києву, запросивши Україну, а також Молдову на Європейську конференцію (в якій беруть участь як сьогоднішні члени і кандидати в ЄС, так і балканські країни і держави-учасники ЕАСТ). Ми взяли на себе зобов'язання сприяти і надалі в справі підтримки демократії, правової безпеки, прав людини і економічних реформ в Україні.

Нещодавно відвідуючи Київ як голова Європейської Ради, я відзначив, з яким оптимізмом було сприйнято цей політичний сигнал. Президент Кучма, не вагаючись, назвав йотеборський саміт історичною подією для Європи і України. І він, і новий прем'єр-міністр Анатолій Кінах заявили про свій твердий намір продовжити політику реформ, включаючи зміцнення демократії і прав людини. Я вважаю, що вони готові виконати свої зобов'язання.

Україні необхідно вжити певних заходів для поліпшення становища – як в економіці, так і в політиці. Як я вже заявив під час візиту до Києва, інтеграція повинна включати і економіку, і основні демократичні цінності.

Без останніх ми не зможемо налагодити тісну та масштабну економічну співпрацю. І президент, і прем'єр-міністр заявили, що поділяють мою думку.

Нині, коли почався підйом української економіки – економічний ріст за 2000 рік склав 6%, за перші п'ять місяців 2001 року – 9%, мають посилитися передумови для проведення тих реформ, які сприяють консолідації демократії і поваги до прав людини. Поряд з економічним ростом часто з'являється простір для політичних дій, який не так часто є під рукою під час економічної стагнації.

Завдяки економічному росту Україна має більше можливостей урізноманітнити свої міжнародні економічні зв'язки, зокрема шляхом збільшення іноземних інвестицій.

Ніхто не ставить під сумнів необхідність для України підтримувати тісні та масштабні зв'язки з Російською Федерацією. На це є географічні, історичні, культурні й економічні причини. У той же час очевидно, що Україна є європейською країною, яка, без сумніву, прагне до поглиблення відносин з ЄС.

Зрозуміло, що і ЄС, і Росія зацікавлені в справді незалежній і економічно процвітаючій Україні.

родовбивчого реформаторства правителів банальна, як сюжети індійського кіно.

Невивченими й поки що малозрозумілими є механізми тривалого зберігання архетипних історичних програм у національній ментальності та їх наступного суспільно-діяльнісного відтворення. В яких формах і якими способами під тоталітарним бетоном прибалти заховували свою європейську сутність, а середньоазіати плекали делікатну східну специфіку – це ми можемо пояснювати радше «на пальцях», ніж у наукових термінах. Однак зберегли у кожному випадку незле й відтворили напрочуд швидко, хоча й не без істотних «купюр» та неминучих поправок на дух новітньої епохи. Національна ментальність є в цій ситуації своєрідною «чорною скринькою» – не знаючи достеменно її внутрішньої будови, ми, однак, простежуємо закономірний зв'язок між сигналом на вході та реакцією на виході.

Втім, архетипи здатні визначити не лише генеральний напрям розвитку суспільства, але також (і набагато частіше!) окремі сюжети, що відтворюються на історичному кону інколи як другорядні в рамках «основної теми», а інколи й як такі, що змінюють її до невпізнання. Намітивши шлях до Європи, українські керманичі, вочевидь, не зважа-

ли на ті архетипні програми вітчизняної історії, котрі почали спрацьовувати одразу ж, тільки-но народну самодіяльність було звільнено з тоталітарних пут. Не ставлячи за мету розробити докладну систематику таких архетипів, обмежимося стислою характеристикою лише окремих з них:

1) прагнення до реалізації екстенсивних варіантів розвитку. Це надзвичайно потужний архетип, і форми його вияву напрочуд різноманітні: москвофільство, «адресні» емісії, субсидування колгоспів та інших феодалських укладів, «вибивання» кредитів МВФ, крадіжка російських енергоносіїв з трубопроводів, пошук скарбів Полуботка etc.;

2) неочікуване піднесення на суцільній національній руїні чергової хвилі українського руху – й стрімке вигасання без помітної трансформації її енергії в енергію довготривалої конструктивної дії;

3) відчайдушні змагання за булаву на тлі смертельних небезпек для нації та держави;

4) байдужість (і то в кращому разі тільки байдужість!) можновладців до поневолення українців чужинцями. Хмельницький мовчки дозволяв союзникам-татарам вертати до Криму з українським ясиром; пізніше «із города із Глухова полки виступали з заступами на лінію» за наказа-

Не варто приховувати: в минулому ЕС не приділяв Україні тієї уваги, на яку вона заслуговує. Можна, напевно, стверджувати, що на співпрацю з Росією витрачалося багато ресурсів членів ЕС і Єврокомісії. Можливо, був потрібний більш ефективний діалог з Україною з питання реформ, які необхідні для поглиблення партнерства.

Однак, нам не можна діяти за принципом «або-або». ЕС має віднайти сили ставити перед собою високі цілі як щодо Росії, так і щодо України.

У період шведського головування ми висунули ініціативу залучення країн-кандидатів до розширення співпраці ЕС з Україною. Одним із завдань є участь кандидатів у програмах ЕС у цій країні. Таким чином, їх досвід можна використати в процесі реформ в Україні. Одночасно країни-кандидати зроблять конкретний внесок у зовнішню політику і політику безпеки ЕС. Шведська ініціатива була підтримана як Україною, так і країнами-кандидатами. Тепер вона отримує розвиток за майбутнього головування Бельгії.

Президент Білорусі Лукашенко іноді критикує свого українського колегу за те, що він робить надто високу ставку на Європейський Союз, а той відвертається від України.

В Європейському Союзі є всі підстави довести, що Лукашенко помиляється.

За рахунок конкретної співпраці ми будемо сприяти стабільному і успішному розвитку України. Ми повинні показати, що ми вважаємо цю велику і стратегічно важливу країну членом європейської сім'ї. За умови продовження процесу реформ і консолідації демократії в Україні, на мою думку, в перспективі ми не можемо виключати можливості вступу України до Європейського Союзу.

Незалежну і демократичну Україну потрібно розглядати як невід'ємну частину європейської єдності.

<http://www.day.kiev.ua/2001/114/1-page/1p4.htm>



ми гетьманів; за Шелеста й Щербицького у Сибір і в Казахстан вирушали вже цілі «дивізії», ну а сьогодні, певна річ, Тугай-бея взяли б хіба що скромним стажистом в одну із сотень фірм, що постачають на світові ринки український живий товар;

5) неймовірно жорстока війна влади проти непроданої чужинцям частини свого народу. Ця війна спалахує періодично й цілком незалежно від поточних кольорів державного прапора та гасел правлячої династії. Частково «верхівка» виборює в такий спосіб право на необмежене збагачення й повну безкарність, але основною рушійною силою процесу є невміння досягати навіть відносної стабільності без абсолютної покори. (Ототожнення цих двох понять притаманне найширшим верствам українства – від усемогоутнього олігарха до колгоспного бригадира);

6), що впливає з 5) – реформаторська нездалість «ідеально» впокореного народу (стабільність не приводить до поступу);

7), що впливає з 6) – перманентне відставання від Європи, США, а тепер уже й Азії та Латинської Америки, що спричиняє зовнішній тиск і дискомфортні відчуття частини владоможців та інтелектуалів;

8), що впливає з 7) – посилення реформаторських настроїв, поява чергових програм «модернізації згори»;

9), що впливає з 5-8) – народ «зраджує» реформаторів...

Накладімо бодай окреслені нами архетипи на «європейський вектор» українського розвитку й виразно побачимо, як Європа, замість наближатися до нас, починає стрімко віддалятися. Правдивість цього висновку доводить така статистика. За даними австрійського банку Kreditanstalt («Поступ», 4.07.2000 р.), протягом останніх 10 років продуктивність праці у Польщі, Угорщині й Чехії зросла, відповідно, на 216%, 140% і 109%; разом зі Словаччиною та Словенією ці країни нарощують ефективність своїх економік утричі стрімкіше, ніж держави ЄС, тобто реально наближаються до Європи. За той сам час продуктивність праці в Росії впала на 78%, а в Україні – на 86%. Деякі методологічні міркування, а також власні спостереження схиляють автора цих рядків уважати останні два показники перебільшеними, однак сам факт значного падіння продуктивності праці в країнах СНД сумніву не викликає...

Ми не «відстали з просуванням до Європи», бо неможливо відстати, рухаючись у діаметрально протилежному



h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

. . . Т И Х И М С Л О В О М
твixиmъ словoмъ.

ГРОМАДЯНСЬКІ ТЕЗИ

За публікацією в: Русский Журнал. Ежегодник 2000/2001. Хроника демократического кризиса. – Москва: Три Квадрата, 2001. – С.146-151.

с е р г і ї ч е р н и ш о в

° р у с с к и й ж у р н а л , 2 0 0 1

Громадянське суспільство – могутня, а бува, що й захлавила сила. Ми були свідками того, як воно єдиним порухом знесло дах кільком суспільствам Східної Європи, на перший погляд доволі квітучим. Ще вчора це словосполучення слугувало дисидентською відмичкою до західних грантів. Сьогодні картинка «громадянське суспільство ув обіймах влади» облямована сухозлотом. Але, перш ніж ліпити черговий «непорушний блок комуністів і безпартійних», спробуймо втямити, що ж об'єднує сторони, і що змушує їх конфліктувати.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ІДЕНТИЧНІСТЬ І ВЛАДА

Будь-яке суспільство (і громадянське зокрема) відрізняється від звичайного набору громад, корпорацій та груп тим, що вони получені узами єдиної ідентичності. Дюркгайм називав цей ядерний клей «спільною свідомістю». І в мить історичного виклику скріпний загальнонаціональний дух долає чари громадських, корпоративних і групових духів, які працюють на користь розриву.

Загарбницькі імперії-голдінги Македонського і Тимура, не посідаючи спільної свідомості, розсипалися у момент смерті завойовника. А Рим пів тисячоліття маячив, наче скеля, серед хвиль навал нових і нових варва-

напряму! З наведених показників стає очевидним безприкладний цинізм розумування офіційного Києва про «європейську перспективу України». Адже спосіб життя нації визначає саме продуктивність її трудових зусиль! Демократична Конституція, членство в Раді Європи, транші МВФ тощо – не більше, ніж вигадки євразійських еліт, традиційно відгороджених китайським муром від трагізму повсякденного існування своїх співгромадян.

Як звабливо звучать слова «європейська орієнтація України!» Звабливо звучать – і... нікого ні на що не надихають. Простий українець жодних ознак Європи навколо себе не бачить. «Європейські» гасла сьогодні не так наближають нас до Європи, як віддаляють наших політиків від власного народу. Він небезпідставно «розшифровує» ці гасла як прокламування «європейської орієнтації» корупціонерів і олігархів після їхнього успішного збагачення в Україні.

За реальних умов трагічного буття й дезінтеграції суспільства страх, мусимо визнати, мобілізує та об'єднує сильніше, ніж сумнівні принади. Європа безмежно далека, а жахіття «третього світу» – катастрофічно близькі. «Україні не місце в третьому світі!» – гасло реалістичне,

об'єднано, напряму пов'язане з життєвими потребами майже всіх прошарків і верств нашого громадянства. Український робітник не хоче переселятися в «бідонвіль» – але ж і український державний діяч не хоче репрезентувати «бананову республіку» (що чемні «західняки» вміють дати відчуті десятками бездоганно коректних способів)! Український фахівець гірко усвідомлює свою непотрібність у слабозвиненій країні – але ж і українського олігарха неохоче толерують у світовій бізнесовій еліті, апіорі вбачаючи в ньому корупціонера африканського штибу... «Україні не місце в третьому світі!» – гасло спільного порятунку «верхів» і «низів», комуністів і націоналістів, Заходу і Сходу. Саме така формула національної ідеї є найдоречнішою в Україні на зламі тисячоліть.



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рив, зачаровував, інфікував їх «римським громадянством», – і вони поповнювали лави його легіонерів і землевласників.

У кризі-самовизначенні спільна свідомість руйнує межі суспільства і навпомацки творить нові, тужавіючи в них. Йдеться про межі не лише територіальні, але й владні, економічні та правничі. Франція за два століття пережила п'ять республік. Суспільство передоручає владі свою ідентичність, як власник передає капітал в управління. Влада, ладна і здатна берегти спільну свідомість та мінятися разом із нею, набуває харизми. Влада, яка намагається оту свідомість мінімізувати до рівня власних потреб, ризикує втратити «мандат небес».

СТАБІЛІЗУЮЧА І РУЙНІВНА РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Влада і громадянське суспільство – два гравці, які перекидають ідентичності один одному. Іноді це м'яч, а іноді – граната з висмикнутою чекою.

В стабільному суспільстві більшість його компонент ідентифікують себе із владою. Вони прагнуть до побільшення міри ідентичності і чинять тиск на владу задля того, аби схилити її на власний бік, змусити повніше враховувати інтереси кожної з громадянських меншин.

Відтак владу підштовхують до «центру мас» спільної свідомости.

У періоди трансформації ідентичности, якщо влада виявляється нездатною до конструктивної самозміни разом із осередком громадянських спілок, між ними вириває руйнівний конфлікт. Виникає тактичний альянс розмаїтих самостійних сил, орієнтованих на демонтаж влади. Альянс формує тимчасову, «негативну ідентичність» і у разі перемоги породжує «негативну владу». Вона не має жодної присутньої програми, окрім місії ліквідатора.

НЕГАТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І НЕГАТИВНА ВЛАДА

Проблеми спільної свідомости тимчасово відходять на десятий план; на першому – проблеми приватизації державного добра. Апарат, емансипований від влади, керує процесом, доставляючи себе у всі приватизаційні процеси в якості непозбутнього посередника. Особи та групи, позбавлені громадянської спільности, цуплять власність, яка зосталася без господаря. Але присвоєння неможливе без ідентифікації, тому власність осідає там, де ідентичність приявна, – за кордоном.

Інститути колишньої спільної свідомости також зазнають приватизації, переходять до рук функціонально спеціалізованих маргіналів і поповнюють лави негативного альян-

СЕРГЕЙ
ЧЕРНИШОВ
ГРОМАДЯНСЬКІ
ТЕЗИ

в сім'ї великій...

сальби

вельи

розширити збігневбжезінські альянс, побільшити збігневбжезінські, 2001 європу

виступ на конференції
прем'єр-міністрів держав
центральної Європи
(Братислава, 11 травня 2001)

І Європейський Союз, і Північноатлантичний альянс роблять ставку на розширення. Союз провадить переговори про вступ нових членів. Я гадаю, що зростає політична підтримка пропозиції, аби процес розширення НАТО рухався у напрямку прийняття наступних членів.

Доказом цього може послужити лист до Президента Дж.В.Буша сімнадцяти впливових сенаторів, у тому числі республіканців Джессі Гелмза [Helms] та Джона Мак-Кейна [McCain] і демократів Джозефа Лібермана [Lieberman] та Джозефа Байдена [Biden]. У Німеччині два чільних представники правлячої СДП також нещодавно опублікували статтю із закликом про запрошення до союзу нових держав уже на наступній зустрічі на найвищому рівні лідерів НАТО. Ці приклади можна наводити і далі.

Поміркуймо, як виглядала б сучасна ситуація в Європі, коли б НАТО дав себе залякати і відмовився б від розширення, коли б альянс прислухався до голів, які протестували проти його втручання у Косово.

су. На зміну спілці письменників приходить спілка борців за визволення від цензури, поціновувачі та виконавці заборонених жанрів посідають місце композиторів, колишні диктори, а тепер політоглядачі викривають тих, чії тексти озвучували колись.

Чим далі посувається руйнування, тим менше у «негативної влади» підстав і приводів посідати казенні посади. У пошуках подібних приводів вона починає провокувати кризи й конфлікти, реанімуючи примару давно переможеного ворога. Постає вкрай негативний альянс кризових управителів приватизованими інститутами: нові руйнування тепер чиняться заради підтримання руйнівного status quo.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, КОНСОЛІДАЦІЯ ТА НОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Рано чи пізно життєздатні сили суспільства починають шукати адекватні форми спільної свідомості – і завдяки цій нагоді згадують про координуючу роль держави. Але «негативна влада» цілком очманіла, а поза тим, позбавлена ресурсної бази, інформаційних каналів і силових структур, які давно приватизовані.

Найважливішою ознакою життєздатності суспільства служить зміна «негативної влади» на владу консолідуючу. Але в момент свого визнання вона не диспонує ані

посутньою ідентичністю, ані адекватними формами – нічим, поза кредитом довіри виборців і людського ресурсу нової команди.

Реальною опорою консолідуючої влади можуть стати лише сили громадянського суспільства, від яких її відмежує супротив апарату та ЗМІ. Інститути оновленої ідентичності виростають із тканини нових громадських ініціатив. У міру визрівання їх очікує «націоналізація», перетворення у спільну власність держави і громадянського суспільства. У цей особливий період взаємодії влади і громадянських спілок ми і вступаємо сьогодні. Тут проглядають чотири щільно пов'язані між собою лінії громадянської активності.

СТРАТЕГІЧНА ЛІНІЯ 1: НАЦІОНАЛЬНА КАДРОВА ІНІЦІАТИВА

Назагал вважають, що мінімальна ціна зміни спільної свідомості – зміна покоління, а остання за звичними стандартами потребує або чверть століття, або культурної революції у стилі Мао. Ні того, ні іншого сучасне суспільство не може собі дозволити, не ризикуючи впасти із сучасності.

Вихід – у радикальному оновленні державної системи освіти, здійсненому зусиллями громадянського суспіль-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Якщо сформулювати це лаконічно, то держави Центральної Європи, в т.ч. Литва, Латвія та Естонія відчували б серйозну загрозу, а Балкани залишалися б тереном конфлікту.

Цього, на щастя, не трапилося. Отож, ми можемо поміркувати над тим, у якому напрямку ми повинні рухатися, пам'ятаючи насамперед про те, що характер НАТО останнім часом зазнав докорінних змін. Союз розпочав своє існування як угода, укладена задля гарантії безпеки низки суверенних держав і формально така ситуація існує й надалі, хоча кількість членів збільшилася до 19. Однак, з іншого боку, водночас із інтеграцією та розширенням Європейського Союзу НАТО дедалі більше починає нагадувати союз між Америкою та Європою. Майже усі європейські члени НАТО водночас входять до Європейського Союзу, а три нових члени уже ведуть переговори про вступ до ЄС. Політичні критерії членства в НАТО та ЄС ідентичні. Зв'язки і практичне взаємопереплетення НАТО і Союзу стали новою геостратегічною реальією. Її повинні обміркувати зустрічі на найвищому рівні лідерів ЄС у Копенгагені та НАТО у Празі, які відбудуться в наступному році.

Ми знаємо, що ЄС розширюватиметься, позаяк уже сьогодні він веде переговори про вступ з 11 європейськими державами, а невдовзі матиме понад 20 членів. Було б абсурдно, коли б у майбутньому НАТО відповідало за безпеку, скажімо лише трьох чвертей ЄС, а не усієї території. Така ситуація призвела б до геополітичної двозначності, яка б могла чинити дестабілізуючий вплив і поглиблювати відчуття небезпеки у чверті, на яку не поширювався б захист НАТО. Звичайно, одночасне членство у Союзі та НАТО не повинно відбуватися механічно, але в довгостроковій перспективі винятки повинні чинитися лише для держав, які, будучи членами НАТО, висловили б переконання, що не бажають вступати до ЄС і навпаки.

Черговий чинник, який заслуговує на увагу, — це факт, що уже зникла головна зовнішня загроза, яку створював СРСР. У Росії зараз відбувається важкий і неоднозначний процес самоокреслення у нових умовах. Відтак розширення НАТО передбачає трансформацію із оборонного союзу, який зосереджувався колись на цілком визначеній загрозі, у зінтегровану коаліцію колективної безпеки, яка поширює свій вплив на євроатлантичні простори і здатна відреагувати на

ства, у тому, щоб носії нової ідентичності і пов'язаних із нею різновидів діяльності негайно долучилися до процесу розширеного відтворення кадрів та відігравали у ньому провідну роль.

Досвід застосування нових освітніх технологій для підготовки соціальних інноваторів свідчить, що через 2-3 роки чимало студентів упевнено залучаються до практичної діяльності в якості керівників організацій, проектів і програм. Молодь, яка почала навчатися у міжчасі «перестройки», не повинна стати втраченим поколінням, вона здатна і повинна негайно взяти долю країни у власні руки.

СТРАТЕГІЧНА ЛІНІЯ 2: НЕЗАЛЕЖНА ГРОМАДСЬКА ЕКСПЕРТИЗА

Суспільство, яке балансує на межі між деструктивною і конструктивною фазами трансформації, виглядає як строката суміш латок старої та новонародженої ідентичності. Потрібен незалежний і об'єктивний фільтр для відокремлення першої від другої. Не йдеться про перевидання інституту інквізиції. Але суспільство і держава повинні чітко усвідомлювати, чи має певна сила або тенденція позитивну проекцію на вектор загальнонаціонального розвитку, чи є певний соціальний феномен справжнім — а чи це всього лиш оболонка горезвісної «джин-

си», яка приховує тіньовий інтерес [джинса — сленговий вираз, який означає приховану (від керівництва) рекламу, т.зв. «чорний піар»; походить від рекламної заставки РТР: на джинсову тканину найжджає слово «реклама». — Прим. перекл.]. Лобізм законних інтересів цілком прийнятний у сучасному суспільстві, але лобісти повинні відкрито реєструватися в цій якості й не претендувати на безкоштовну державну підтримку. Необхідна коаліція громадянських спілок і об'єднань з метою організації компетентної, ефективної та максимально відвертої експертизи проектів, програм, рішень, заходів, інститутів у всіх без виключення сферах життя суспільства.

СТРАТЕГІЧНА ЛІНІЯ 3: ЗМІСТОВЕ ОНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Розбудова нової ідентичності — як спорудження будинку, де сили громадянського суспільства постачають матеріали, ведуть будівельні та декоративні роботи, а влада виконує роль виконроба. І добре б нам пам'ятати, що бардак на будові, який панує через брак єдиного проекту будівлі, не усунути жодними посиленнями виконавської дисципліни. Могутня вертикаль совєцької влади не встояла перед крахом совєцької ідейності.

Спільна свідомість насамперед сенсовна, і її новий

загрозу миру і на власній території, і у безпосередньому сусідстві. Отож НАТО відіграє тепер водночас оборонну і превентивну роль, доказом чого може послужити інтервенція в Косово.

НАТО може виконати таку роль, позаяк є водночас військовим союзом і незалежною системою безпеки. Тому його розширення не можна оцінювати виключно з точки зору мілітарної придатності нових членів. Ясна річ, треба вимагати, аби кожен член альянсу робив конкретний внесок для забезпечення спільної безпеки. Але процес розширення союзу із метою виключення територій геополітичної двозначності сам по собі є процесом зміцнення безпеки Європи в цілому.

Позаяк НАТО – військовий союз, а не одностороння гарантія захисту, кожен новий член альянсу повинен вірогідним чином підтримувати свою здатність до самооборони, аби здобути колективну безпеку. Він також повинен бути готовим внести істотний вклад у цю колективну безпеку, навіть тоді, коли йому безпосередньо небезпека не загрожує. Для утримання політичної життєздатності процесу розширення НАТО незмірно важливим є виконання трьох наймолод-

шими членами союзу усіх зобов'язань, які вони прийняли на себе перед їхнім прийомом. В іншому разі, недотримання зобов'язань з боку Польщі, Угорщини чи Чехії неминуче буде використане противниками подальшого поширення союзу.

Важко не зауважити того політичного факту, що процес прийняття рішень, які стосуються нових членів, – доволі непередбачуваний і залежить від коливань кон'юнктури. Так не повинно бути. Розширення НАТО не має бути ані результатом бухгалтерської калькуляції, ані бюрократичним гаданням на кавовій гуцці, ані політичним ринком. Задля здобуття політичної довіри держав-заявниць цей процес повинен стати об'єктивнішим, передбачуваним і вірогіднішим – навіть якщо остаточне рішення залежатиме від політичних і стратегічних рацій. Отож, він повинен насамперед віддзеркалювати прозору візію майбутнього обсягу і форми Європи, а також її ставлення до Північноатлантичного союзу.

Я переконаний, що настав час покласти край непевності. Тому альянс повинен зважитися на те, що:

1. Кожна держава, яку вважають такою, що виконує вимоги членства в Європейському Союзі, повин-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сенс народжується в надрах громадянського суспільства, а не на урядових дачах. У протиборстві тенденцій і сил старої та нової ідентичності перші мають безперечну стартову перевагу, позаяк вони користуються плодами приватизації інститутів і каналів інформації, спираються на силу звички та інерцію мислення. Сучасна влада не повинна (та, по суті, й не може) не втрутитися у сутність суперечки, ані тим більше виступити автором нового всеперемагаючого вчення. Але в її інтересі принаймні зрівняти шанси сторін, забезпечити необхідні умови розвитку освітніх, дослідницьких, культурних, медійних та інших проєктів й ініціатив, свободу самовиразу творчих колективів й індивідів, спрямованість на оновлення ідентичності, терпляче провадити з ними постійний діалог.

Суперечка старої та нової ідентичності не може бути вирішена ані у формі підклимової боротьби, ані методами ринку, де радше за все переважно купують звичне. В інтересах влади забезпечити допомогу при пологах нового сенсу і його підтримку у період раннього дитинства. А відтак він сам проторує собі шлях: остаточний вибір залежатиме не від експертів і чиновників, а від молоді.

СТРАТЕГІЧНА ЛІНІЯ 4: МЕРЕЖЕВА РОСІЙСЬКА [РУССКАЯ] ДІАСПОРА

Російське [российское] громадянське суспільство потенційно значно ширше, аніж сукупність громадян, які мешкають у кордонах РФ. Але для того, аби задіяти цей потужний потенціал, необхідно забезпечити технічну можливість повноцінного прилучення до нього усіх носіїв російської мови та культури. Подібну можливість надають мережеві технології, прототипом яких служить сучасний Інтернет. У розвитку Інтернету особливо наочно виявляється активна інноваторська роль громадянського суспільства, а особливо його молодшої частини, в засвоєнні нових соціальних теренів. Російська мережева спільнота, як колись козаки Єрмака, розсуває кордони країни у віртуальному просторі. Нова ідентичність суспільства означає в новому столітті не просто оновлення держави, але й перехід до іншого типу суверенітету. Країна ХХІ століття – це всесвітня мережева корпорація-діаспора, кордони якої дедалі більше набувають не територіального, а соціокультурного характеру. Сучасна держава повинна бути готовою до подібної трансформації громадянського суспільства.

18 червня 2001

Переклав Андрій Павлишин

на автоматично вважатися країною, гідною членства в НАТО. Звичайно, за умови, що вона готова буде зробити об'єктивно співрозмірний внесок у свій власний захист і спільні операції НАТО.

2. У випадку держав, які просять про прийом до НАТО перед вступом до ЕС, або не мають наміру до нього приєднуватися, застосовуватиметься чинний на сьогодні набір політичних, соціальних, економічних та військових критеріїв.

3. Держави, які подали заявки до НАТО, отримають формальне запрошення на саміт керівників держав союзу у Празі, але початок процесу ратифікації у кожному окремому випадку залежатиме від дотримання критеріїв членства в НАТО. Союз повинен водночас опрацювати процедуру щорічного розгляду статусу кожної країни-заявника.

4. У випадку найкраще підготованих кандидатів, кількість яких до початку наступного саміту складатиме не менше трьох, і включатиме принаймні одну балтійську республіку, НАТО погодиться прийняти їх на саміті у Празі та урухомить процедуру ратифікації.

Запропоновані рішення напевне не розв'яжуть усіх двозначностей і не окреслять чіткого графіку прийо-

му. Але, незважаючи на це, вони стануть засадничим кроком у розбудові віри у те, що розширення НАТО є сталим, а не принагідним вчинком, покликаним обмежитися прийомом у найближчому майбутньому одного, максимум двох нових членів. Окрім того, рішення про прийом мінімум трьох або й більшої кількості нових держав уже в наступному році та проголошення обіцянки прийняти кілька наступних, стало б свідченням того, що НАТО не триматиметься жорсткого ліміту кількості членів.

Тут варто заторкнутися проблемі Росії. Її майбутнє важко передбачити. Наслідки геноциду у Чечні отруїли її політичні ініціативи. Росія і далі перебуває під впливом імперської ностальгії, зокрема щодо колишніх республік ССРСР. Іноді вона поводить себе так, наче хоче відокремити Європу від Америки. Однак, навіть великі держави вдаються до перегляду власних позицій, коли їх до цього змушують обставини. Росія не має у довгостроковій перспективі іншого вибору, аніж нав'язати ближчі стосунки із євроатлантичною спільнотою. Якщо вона не вчинить такого кроку, то неминуче опиниться в ізоляції у геополітичному укладі, в якому ворожий мусульманський світ на півдні та могутній Ки-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

. . . Т И Х И М С Л О В О М

твими словами

українська культурна дипломатія:

за обличчями без облич

катерина ботанова

© катерина ботанова, 2001

Українська культурна дипломатія останніх (вони ж перші) «державницьких» років сильно нагадує мені свіжий у пам'яті візит Святійшого Отця Івана Павла II до Києва. Римського Папу, приїзд якого упродовж півроку був точкою кипіння цілої країни, або возили у папамобілі (в народі «паповозі») геть порожніми вулицями, де він благословляв паркани, кам'яниці, дерева та міліціонерів (адже все живе з цих вулиць було вичищено, зачинено в будинках із найсуворішою забороною підходити до вікон, виходити на балкони та навіть запрошувати до себе гостей). Або ж на шляху з літургії, коли вздовж довжелезного київського проспекту вишикувалися тисячі людей, Папу провезли у закритому чорному мерседесі разом із іншим, набагато менш святим «папою».

Очевидно, зроблено це було не зі злої волі, а, навпаки, виключно від доброго серця, з метою вберегти, подбати, оборонити. Проте, крізь мою ще не остаточно захарашену совєцькими штампами свідомість (а заразом і ментальність) пробивається недоречно-наївне питання: від кого вберегти, навіщо оборонити? Від тих людей, до яких, власне і приїхав Папа, і які проривалися до Нього крізь досі небачені в Україні міліцейські кордони, ночуючи під

тай на сході серйозно загрожуватимуть її території. Болючим та іронічно несподіваним наслідком цього могла б стати Європа до Уралу.

Розважливі росіяни це чудово усвідомлюють, хоча можливо й неохоче. У останньому виданні «Литовського Огляду Міжнародних Стосунків» Владімір Лукін виразно констатував, що Росія повинна продемонструвати, що «європейський пріоритет є для неї не лише теоретичним поняттям, але й реальною політичною орієнтацією», і що вона може зробити це лише тоді, коли демократія та фундаментальні європейські цінності стануть для неї «не тільки гаслами ... але й практикою». Важко не погодитись із подібним баченням справи. Але ця візія також повинна передбачати повагу до прав сусідів Росії на вільний вибір і визнання, що через нещодавню історію, зокрема коли йдеться про совєцьку добу, деякі сусіди Росії вкрай зацікавлені у членстві в євроатлантичній спільноті.

Повне акцептування Росією історичних реалій найкраще послужить інтеграції цієї країни з євроатлантичною спільнотою. А нічого іншого не послужить результативніше такому акцептуванню, як послідовне і передбачуване розширення НАТО.

Не варто забувати, що всього лиш десять років тому, коли ми казали «Європа», йшлося тільки про Західну Європу. Усе на схід від Ельби ми вважали Східною Європою. Сьогодні ця Східна Європа називається Центральною Європою, а на схід від неї лежать Україна та Росія. У свою чергу, під поняттям «Європа» ми тепер розуміємо колишню Західну Європу та сучасну Центральною Європу. Разом із розширенням Європейського Союзу та НАТО зовнішні кордони Європи і надалі зазнаватимуть переозначень. Тому сьогодні аж ніяк не є маячнею передбачення, що, можливо, міне якийсь час, і саміт ЄС відбудеться у Москві, а саміт НАТО – у Києві.

До пражського саміту НАТО і копенгагенського саміту ЄС залишилося менш ніж півтора року, які треба використати для докладнішого опрацювання принципів розширення і НАТО, і Європейського Союзу, а також для того, щоб переконати усіх членів союзу у необхідності прийняти на саміті в Празі чітке зобов'язання про готовність прийняти усіх, хто подав заявки. Треба також використати цей час для того, аби завдяки швидкому прийому кількох нових членів процес розширення НАТО став справді вагомим, а також



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дощем на льотному полі? Але питання не за адресою, бо людина в цій системі завжди була і досі є лише гвинтиком, викинути який ніколи не буває шкода. Не за адресою було б також інше питання – міжнародного іміджу України, до якої в ті дні було прикуто увагу всього світу. Тому що для того, аби дбати про цей імідж, треба, насамперед, його мати. Або бодай уявляти собі, яким він мав би бути.

Цього ж таки багатого на події червня, за тисячі кілометрів від Києва, у далекій казковій Венеції відкривалося 49-те Венеційське Бієнале візуального мистецтва, де вперше на державному рівні була представлена Україна. Але, краще б її там не було зовсім, тієї бідолоашної України, «бідної землі», за висловом куратора Гаральда Зеємана (і звідки, цікаво, він зробив висновок про бідність нашого чорно-земного і чорно-бильського ґрунту?). Тому що відтепер у тих героїв, хто все ж таки попри іронічні усмішки толерантних і бридливі спльовування відвертих наважився відвідати наш «циганський намет», українське сучасне візуальне мистецтво (а для більшості відвідувачів Україна взагалі – невідома східна територія між Росією та Польщею) буде асоціюватися із запліженим краєзнавчим музеєм смт. Пупківці. Хоча, може так воно і є?

Щоб мене не звинуватили у традиційному українському мазохізмі (через це, очевидно, і Фонд Мазоха на Бієнале не пустили), оптимістично запропоную наступного разу виставити у Венеції дерев'яний ватер-клозет типу «дачний сортир». А за вхід до нього – брати плату. І державному бюджету економія, і бідним українським художникам «посильна матеріальна допомога». Так, і головне не забути, на «сортирі» (як і будь-якому національному павільйоні у Венеції) має бути написано «Україна», а інтер'єр мусить бути помальований соняхами, мальвами і де-не-де коноплею. Отака зовнішня політика.

Природною видається думка про те, що зовнішня культурна політика держави можлива лише за умови існування культурної політики в принципі. Культурна політика – за умови інтересу держави до своєї культури. Інтерес держави до культури – це думка про день грядущий. Чим-чим, а цим Україна, на жаль, похвалитися не може. Як, зрештою, і тим, що за десять років своєї незалежності бодай якась пристойна інформація про українську культуру просочилася за кордон. А-ні-ні, очевидно, це військова таємниця. Лише з такої позиції можна потрактувати і виступ України на Бієнале у Венеції, і численні (недешеві до того ж) офіційні «Дні України» в іно-

опрацювати процедури ознайомлення, які дозволятимуть процесові прийому нових членів щороку прогресувати.

Напевне цей план облаштування Європи, завдяки якому усі народи континенту, великі й малі, відчуватимуть себе у безпеці, — дуже амбітний. Але я вважаю, що його можна втілити.

Скорочений переклад Андрюса Вишняускаса

П О Х О В А Й Т Е Т А В С Т А В А Й Т Е . . .

М о д о в а й т е , т а в е т а в а й т е ,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

земних столицях, і, зрештою, офіційні міжнародні культурні заходи, що відбуваються в самій Україні. Сховати, вберегти, не допустити — отаким має бути наше національне гасло в контексті вічної внутрішньої боротьби за гроші між «нашими» та «німцями», як казали у дитинстві.

Звісно, Україна вимальовується за кордоном і попри (або всупереч) офіційним культуротворчим заходам. На тому ж таки Бієнале, двоє українців — Віктор Марущенко та Олександр Ройтбурд — брали участь у великій міжнародній експозиції. Письменник Юрій Андрухович щойно отримав премію Гьордера. Виставка молодого одеського мистецтва готується до великого турне європейськими столицями. Троє українських літераторів (Микола Рябчук, Андрій Бондар, Юрій Андрухович) брали участь у пан-європейському мега-проекті *«Літературний Експрес Європа 2000»*. І таке інше, таке інше, інше... Але це все, так би мовити, приватними зусиллями, особистим талантом, не-офіційно, поза-державно (митець, передовсім, представляє себе, а не державу).

Загалом питання офіційної та не-офіційної (чи поза-офіційної) культури в Україні стоїть доволі-таки гостро, саме тому, що за поняттям «офіційний», себто «державний», і досі стримлять батальйони чиновництва, бюрок-

ратія, значні гроші, а, відповідно, моральна та матеріальна корупція — все те, що завжди називалося «офіціозом». Часи минають, поняття, як, зрештою, і люди, на жаль, залишаються. За щитом «не-офіційности» (читай «не-причетности-до-державної-годівниці») ховаються ті, кому не хочеться (з будь-яких міркувань) бруднити руки об Міністерство культури або Міністерство закордонних справ і компанію. Вони утворюють таку собі «зону, вільну від ідеології та грошей». Проте, очевидно саме у цьому товаристві доречно буде зауважити, що наші внутрішні перипетії стосунків держави в особі чиновництва та культури в особі тих, хто її творить, зберігає та досліджує, повинні залишатися в повноваженнях так званої «внутрішньої культурної політики». Але ж якщо хоч вбийся, але немає її — цієї культурної політики в державі, навіть терміну такого донедавна не існувало. Аж допоки міжнародні фонди не почали давати під це діло гроші. Тоді українські урядовці сміливо ототожили «культурну політику» із «політичною культурою», і всі залишилися при своїх.

Звісно, може воно і краще отак от, без держави. Мовляв, ну її до біса. Як кажуть наші українські реалісти: «Не треба допомагати, аби лише не заважали». Але ж, зізнатися чесно, придушує-таки трохи наша українська некон-

КАТЕРИНА
БОТАНОВА
УКРАЇНЬСЬКА
КУЛЬТУРНА
ДИПЛОМАТІЯ:
ЗА ОБЛИЧЧЯМИ
БЕЗ ОБЛИЧ

аркадій мошес

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ТРИКУТНИК: україна і білорусь в російській зовнішній політиці 90-х років

Опубліковано у: Pro et Contra. – 2001. – Зима-весна //
Внешняя политика России. Ч. I. – С. 107-121.

Выврать из сердца то, что украинцы – свои, невозможно. Такая уж у нас судьба – общая судьба.

Із радіозвернення Президента РФ Бориса Єльцина,
21 листопада 1997 року

В XXI век наши страны вступают в новом качестве, вместе уверенно двигаясь к союзному государству. Это полностью отвечает чаяниям народов России и Беларуси.

З виступу Бориса Єльцина на церемонії підписання
Декларації про подальше єднання Росії та Білорусі,
25 грудня 1998 року

Усупереч зовні привабливим концепціям «Міжмор'я», чи Балто-Чорноморського простору, які з'явилися в 90-х роках, і спробам протиставити російську державність як нібито «євразійську» «однозначно європейським» західним країнам СНД, реальним фактом і далі залишається східнослов'янський трикутник, тобто простір інтенсивних зв'язків і особливих відносин між Росією, Україною, Білоруссю та їхніми народами.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вертована, проте зелена жабка, коли усвідомлюєш, що навіть ті жалюгідні кошти, які виділяються з бюджету держави на «утримання» зовнішнього обличчя нашої культури, витрачаються на те, з чим потім, на не-державні вже гроші, доводиться боротися. Адже, як не крути, навіть представляючи за кордоном себе приватно-особисто, ти все одно в очах закордонних колег будеш засвіченим аурую так званого «іміджу країни» — того ж таки дерев'яного «сортиру» із написом «Україна», ну і з соняхами et cetera. Навіть, якщо ти, Юрій Андрухович, і твій перший персональний творчий вечір в Парижі, де ти перебуваєш у складі великого міжнародного проекту (вже згаданого «Літекспресу»), влаштовує Польський Інститут (в той час, як усіх інших літераторів з усіх сил презентують власні посольства та культурні центри). А у першому ряді аудиторії сидить сам пан Посол України (нині Міністр Закордонних Справ), якому навіть його фаховий співробітник не зміг пояснити, хто ти такий. І ти починаєш з того, що береш указку та йдеш до мапи...Такий собі вчитель географії, картографії, демографії, демагогії, демонології, культурології, краєзнавства. Представник ще-не-вмерлої літератури (чи музики, чи театру), усміхнене обличчя України, посол миру.

Здається, вже вчасно запропонувати ввести до дипломатичного світу поняття «посол культури» і давати за нього дипломатичний паспорт, недоторканність і безвізовий в'їзд до всіх країн світу в якості швидкої та невідкладної культурної допомоги. І, принагідно, назавжди заборонити «дні української культури у...». А гроші віддати, наприклад, художникам, щоб вони самі могли утримувати свої майстерні, а не отримувати їх як подачки від Спілки Художників України, і тому триматися цієї Спілки, формуючи собою за цей шмат хліба її зогниле совєцьке тіло, під яке спілчанське керівництво отримує від держави кошти, а від самих мовчазних художників право говорити від їхнього імені і, що приємно, «представляти Україну» на днях її культури десь, скажімо, у Відні. Не тому, що гарний художник, а тому що Голова. (І хто це, цікаво, і коли вирішив, що голова є кращою і презентабельнішою від сідничок, наприклад?!)

Боюся, що ситуація тут є настільки тупиковою, що навіть найкращі сіднички не впораються, тим більше, що обличчя України і без того все більше і більше починає нагадувати відому роботу Рене Маргіта. На культурній мапі Європи (я вже не кажу про світ), Україна виглядає вже навіть не білою плямою, а чорною дірою — і не ви-

Такий висновок заснований принаймні на трьох серйозних аргументах. Насамперед варто згадати, що значною мірою збереглися бажання підтримувати гуманітарні зв'язки, так само як і привабливість об'єктивно могутнішої російської культури і російської мови.

Інший доцентровий фактор – це незаперечно уприявленна наприкінці 1990-х приналежність Росії, України та Білорусі до постсовецького простору, успішно полишити який вдалося країнам Балтії. Уже той факт, що розширення НАТО зупинилося на західних кордонах України, дуже показовий. Але остаточну крапку в цьому питанні поставила позиція Європейського Союзу, котрий, незважаючи на всі спроби України задекларувати свій європейський вибір, відмовляється надати Києву кандидатський статус навіть у перспективі і розглядає Україну крізь призму концепції «безпосереднього суцільства».

Нарешті, в останнє десятиліття продовжилася свого роду гра на ревнощах – демонстрація зближення з одним із партнерів, щоб впливати на позицію іншого. А це свідчить про реально існуюче відчуття внутрішньої єдності трьох країн.

РОЗБІЖНІСТЬ ВЕКТОРІВ ПРИ ПОДІБНОСТІ ПОЛІТИКИ

Водночас вектори розвитку російсько-українських і російсько-білоруських відносин були прямо протилежні. Росія і Білорусь від середини 90-х років активно зближувалися як політичні і військові союзники, як економічні партнери (в окремі періоди Білорусь займала другий рядок у списку російських торгових контрагентів), а в 1999-му підписали Договір про утворення Союзної держави Білорусі та Росії. В російсько-українських відносинах, навпаки, переважали відцентрові й відверто конфліктні тенденції, інтенсивність взаємодії практично у всіх галузях падала, а товарообіг у 1992-1999 роках скоротився приблизно вчетверо і був до кінця десятиліття на дві третини пов'язаний із експортом енергоносіїв із Росії. Різниця у статусі України і Білорусі була офіційно визнана в російській концепції зовнішньої політики (2000), де зміцнення союзу Росії і Білорусі назване першорядним завданням, а Україна навіть не згадана, зате до неї явно звернене спільне для усього СНД попередження, що відносини будуть будуватися «з урахуванням зустрічної відкритості для співробітництва, готовності належним чином враховувати інтереси Російської

бухонебезпечні Балкани, і не за-п'ять-хвилин-країни-члени НАТО чи Евросоюзу, і не ведмідь з балалайкою. Так, корупція, проблеми зі свободою слова, трішки політичних вбивств. Як не крути, лише приватними культурними ініціативами в такій ситуації не обійтись. Volens-nolens доводиться повертати своє заплакане обличчя до держави. І так, чесно зізнатися, хочеться побачити в неї, рідної, щось подібне до обличчя.

Проте, це радше із сфери наукової фантастики. Для того, аби Україна отримала зовнішню (і внутрішню) культурну політику, не обійтись ніякими круглими столами, конференціями з обміну досвідом, публікаціями та дискусіями. Потрібна, вибачайте, революція і не лише кадрова. Допоки держава в особі чиновництва від культури вважає себе монополістом-власником бюджетних коштів і людських душ, допоки колишній уже (і не найгірший, зауважте) міністр культури дозволяє собі сказати: «Президент тобі гроші дає, а ти проти нього листи підписуєш!», допоки все і всі, не затавровані плямами «державного» або «національного» не матимуть права голосу у визначенні державної політики у царині культури загалом, не матиме Україна обличчя. Буде лише так як є, як у Маяковського – культура як «рука миллионопалая, сжатая в один громающий кулак».

Якщо ж ця фантазія, ця рожева мрія коли-небудь справдиться – про це варто було б зняти еротичний трилер якомусь Стенлі Кубріку, шкода, що він уже небіжчик, – тоді Україні сам Бог велів взяти за основу своєї культурної дипломатії модель Польського Інституту. Оце буде обмін досвідом: ми вам революцію, ви нам едукатію. Зрештою, і не Польща вигадала цю структуру – подібні вже давно мають і США, і Німеччина, і Франція. Проте, хотілося б, аби Україні ближчим і потрібнішим був досвід промоції, а не експансії, бодай вже тому, що на це ми, на щастя, не маємо жодних історико-культурних причин і передумов. Можливо тоді не довелось б Андруховичу братися за указку, Оксані Забужко – за трибуну, а круглий стіл з візуального мистецтва починати з того, що Україна є другою країною Європи... за розмірами.

Особливо актуальною така модель виглядає саме в стосунках України з найближчими сусідами, такими як Польща та Росія, яких шароварами та покладанням квітів не проймеш (по-перше, самі такими були або є, а, по-друге, кожен має свої романтичні спогади про ті «батькові шаровари»). Думаю, якби нам мати такий собі Український Інститут принаймні у Варшаві та в Москві (хоча, звісно, хотілося би і в Берліні, Парижі, Брюсселі тощо), то

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

КАТЕРИНА
БОТАНОВА
УКРАЇНЬКА
КУЛЬТУРНА
ДИПЛОМАТІЯ:
ЗА ОБЛИЧЧЯМИ
БЕЗ ОБЛИЧ

Федерациі» [Концепция внешней политики Российской Федерации // *Независимая газета*. – 2000. – 11 июля].

Парадокс у тім, що, як буде показано нижче, сама по собі політика Росії щодо України і Білорусі в 90-х роках була однотипною, із спільними характерними рисами і слабостями. Її легко розділити на три періоди:

Δ 1990 [у листопаді 1990 року був укладений міждержавний договір між РСФСР і УРСР] – 1994 роки – дезінтеграційна стадія: панує динаміка розпаду [ситуація доходила до абсурду. Наприклад, у російських військових академіях намагалися стягувати плату за навчання білоруських офіцерів російській мові як з іноземців]; Росія намагається діяти, спираючись на багатосторонні механізми СНД; конфліктна проблематика сфокусована на розділі совецької спадщини (тому відносини з Білоруссю через їхню безконфліктність не стали пріоритетними);

Δ 1994-1999 роки – перехід від завищених очікувань до застою: ширяться уявлення про стосовну перевагу російської економіки; зростає – після приходу до влади Аляксандра Лукашенкі, а особливо Леоніда Кучми, котрий спирався на голоси російськомовного Сходу – реінтеграційна ейфорія; Росія підтримує в 1995-му ре-

жим Кучми за допомогою численних дипломатичних поступок; зміцнюється донорська модель економічних зв'язків із Україною та меншою мірою з Білоруссю; у 1998 році відносини з Білоруссю стають інерційними, а з Україною – стагнуюче-конфліктними;

Δ від 1999 року до сьогодні – помірно-прагматична стадія: адміністрація Путіна намагається повернути Росії ініціативу, зменшити фактичне субсидування Росією обох слов'янських республік, зберігаючи (а у військовій і військово-технічній сфері нарощуючи) союзні відносини з Білоруссю; знизити рівень конфліктності з Україною, взаємодіючи з нею по лінії президентських структур.

З усього цього випливає, що в розвитку ситуації в слов'янському трикутнику провідну роль зіграла не російська політика, а настрої суспільства та еліт України й Білорусі, які значною мірою визначили політику Києва і Менська.

Аналізуючи реальні дії, треба відразу ж сказати, що політики, усвідомлюваної як низка послідовних кроків, націлених на досягнення чітко сформульованих стратегічних цілей, у Росії щодо України та Білорусі донедавна просто не було, та й самі мети не проглядалися

155



АРКАДІЙ МОШЕС
СЛОВ'ЯНСЬКИЙ
ТРИКУТНИК:
УКРАЇНА
І БІЛОРУСЬ
В РОСІЙСЬКІЙ
ЗОВНІШНІЙ
ПОЛІТИЦІ
90-Х РОКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

методами «дружньої партизанщини» яко ненав'язливої державної політики без офіційно та декларацій, але з шармом і зятятістю, на які ще здатна наша вічномолода Ненька-Україна, українська зовнішня культурна політика досягла би значно більше, ніж усіма Днями української культури за останні десять років. У московському би центрі української культури на Арбаті, в оксамитово-гобеленово-дзеркальній залі на добрих кілька сотень місць і не зустріч аборигенів з асимільованими на 30 сонних осіб, а нормальний вечір. Зрештою, чому в Харкові можна, а в Москві ні?

А Варшава з погляду нашої Внутрішньої Монголії взагалі виглядає як земля обітована: «Огніем і мечем» ми оцінили, Гомбровича переключили, польський джаз у всіх нюансах (завдяки Польському Інституті) вивчили, на решті, Римського Папу прийняли, можна і Варшаву підкоряти.

поривите.

злого кучов

[у доповіді Ради з питань зовнішньої та оборонної політики (СВОП) «*Стратегія для Росії-2*» (1994) говорить-ся: «Неможливо більше проводити будь-яку політику щодо країн колишнього ССРСР, не маючи окреслених стратегічних цілей». Див.: Стратегія для Росії: Доклад СВОП // *Независимая газета*. – 1994. – 27 мая. СВОП сформулював ці мети так: розвиток відносин конфедеративного типу з Білоруссю при допустимості сплати за це окресленої економічної ціни і прагнення до союзницьких відносин із Україною при відмові усіма засобами підтримувати її економіку. Див.: Возродиться ли Союз?: Будущее постсоветского пространства: Тезисы СВОП. М.: Независимая газета, 1996. – С.30-31].

На мій погляд, кінцевою метою російської політики щодо Білорусі спершу могло бути створення єдиної – не союзної – федеративної російсько-білоруської держави. В перші роки незалежності ностальгія за Совецьким Союзом була в Білорусі, очевидно, сильнішою, ніж будь-де на постсовецькому просторі: недружні до Росії сили на виборах, демократичний характер яких ніхто не ставив під сумнів, практично не потрапляли до парламенту країни, а ідея інтеграції з Росією користувалася підтримкою переважної більшості населення

(економічну інтеграцію на референдумі 1995-го підтримали понад 82% тих, хто голосував). І тільки зміцнення режиму Президента Лукашенкі в 1995-1996 роках понизило межу можливого до рівня формально м'якої конфедерації, а по суті – міждержавного союзу з правом вето в обох сторін. Відбулося це тому, що, з одного боку, створення органів із реальними наднаціональними повноваженнями означало б обмеження влади Президента в Білорусі. З іншого боку, становлення білоруської опозиції, яка включила до свого складу значну частину політично активної інтелігенції, студентства, не могло не супроводжуватися поширенням негативних настроїв щодо Росії, яка начебто в усьому підтримувала офіційний Менськ, що, поза усяким сумнівом, буде ще довго позначатися на двосторонніх відносинах.

Нове ж возз'єднання з Україною було неможливе навіть теоретично. На відміну від Білорусі, де в совецькі часи якогось серйозного руху за незалежність не спостерігалось, в Україні така традиція була, і на національному референдумі 1 грудня 1991 року конгломерат переконаних націонал-демократів, войовничих націонал-радикалів і новоявлених націонал-комуністів зумів переконати чотири п'ятих населення голосувати за вихід

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Незабудьте те, пом'янути...

не забудьте пом'янути...

«утримуюча» місія

українська діаспора

як системотворчий фактор

російської державності

андрій окара

При усьому етнічному та культурному розмаїтті Російської імперії та її геополітичного спадкоємця – Совецького Союзу, будь-які масштабні проекти в них втілювалися на основі альянсу великоруського й українського народів. Російська імперія, при усіх можливих претензіях на неї, була спільним великорусько-українським політичним феноменом. Коли гармонія цих відносин з тих, чи інших причин порушувалася, страждала не стільки окремо Росія, чи окремо Україна – страждав увесь східноєвропейський цивілізаційний проект, що був (у явному чи завуальованому вигляді) продовженням проекту візантійського.

Саме Україна стала тією «критичною масою», яка перетворила у XVIII столітті Московське царство на Російську імперію, а в 1922 році дозволила утворити ССРСР (власне як союзну державу, а не унітарну з автономіями), а в 1991 ліквідувати його, саме Україна перетворила СНД у порожню формальність, консолідувавши на постсовецькому просторі антимосковські налаштовані режими в неформальний блок ГУУАМ.

із СРСР. Логіка розвитку виокремленої держави задала від правлячих еліт, котрі виграли від розпаду Союзу, спертися на Західну Україну ідеологічно і політично – в іншому разі відбувся б розкол країни, який не залишав учорашній партдержноменклатурі шансів утриматися при владі. У такій ситуації Росія теоретично могла вибрати один із двох курсів:

Δ сприяти розколові України (варіант – відокремленню Криму), розраховуючи, що південь і схід країни перейдуть під контроль Москви;

Δ спробувати, як максимум, вибудувати з Україною відносини справжнього стратегічного партнерства, а як мінімум, не допустити перетворення України в недружню державу.

До честі російського керівництва воно не пішло шляхом дестабілізації України [а сили, орієнтовані на такий варіант розвитку, існували. Скажімо, 9 липня 1993-го була прийнята постановою Верховного Союзу РФ, у якій йшлося про те, що Севастополь належить Росії. Остаточно питання про визнання територіальної цілісності України було зняте лише в лютому 1999 року, коли був ратифікований загальнополітичний договір], що загрожувало б Росії з її кризовою економікою і негарантова-

ною територіальною цілісністю катастрофічними наслідками. Але і прагматичний вибір на користь другого сценарію не був вчасно зроблений.

Нездатність Росії реально оцінити межі можливого у своїх відносинах з Україною і Білоруссю, очевидно, була і до певної міри залишається пов'язаною з комплексом, який одержав у літературі назву «спокуса інтеграцією» (*integrationist temptation* – термін, запроваджений американським політологом Шерманом Гарнеттом). Цей комплекс істотно утруднює проведення практичної політики, оскільки на перший план висуває оцінку не реальних цілей і ресурсів, а прийнятної економічної та політичної ціни за те, щоб мати можливість у майбутньому домогтися тієї чи іншої, можливо й фантомної, мети.

У цьому ж напрямку діє і комплекс «старшого брата», котрий по-батьківськи, а водночас зневажливо ставиться до «молодших братів»: може виявити неувагу до їхніх політичних потреб, історії та культури, але готовий у міру можливостей надавати економічну допомогу і буває вкрай здивований відсутністю «вдячності» (у випадку України) чи наполегливістю і вимогливістю партнера (у випадку Білоруси).

157



АРКАДІЙ МОШЕС
СЛОВ'ЯНСЬКИЙ
ТРИКУТНИК:
УКРАЇНА
І БІЛОРУСЬ
В РОСІЙСЬКІЙ
ЗОВНІШНІЙ
ПОЛІТИЦІ
90-Х РОКІВ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Прикметно, що тільки після приєднання частини України до Московського царства в середині XVII століття державна ідеологія останнього збагачується «київським» сюжетом (значною мірою завдяки «Синopsisу» Інокентія Гізелі) – чітко усвідомленим уявленням про історичну спадкоємність між Київською і Московською Руссю, а також уявленням про «триєдиний руський народ» і про самодержця «Великої, Малої і Білої Руси»; першим ідеологом імперії став український бароковий письменник Теофан Прокопович. У певному сенсі Російська імперія утворилася шляхом синтезу московської системи влади і київської освічености, а імперіофундаційною містерією для неї стала Полтавська битва, яка значно похитнула становище власне української державности.

У наступний період російський імперський дискурс своїм розвитком і поглибленням чимало завдячує мислителям, письменникам, державним і церковним діячам українського походження – св. Димитрію Ростовському (Тупталу-Савичу), братам Разумовським, Гоголю, Михайлові Максимовичу, св. Іоаннові Шанхайському (Максимовичу), св. Лаврентію Чернігівському. Майже всі батьки-засновники євразійства були етнічними українцями (і «малоро-

сами» за культурно-політичною орієнтацією) – саме вони найбільшою (хоча і явно недостатньою) мірою усвідомили роль українського первня в розбудові Великого Континентального Простору.

Державність, оформлена за царювання Петра I, була значною мірою перекинуванням ідеалу сакральної цивілізації – це виявилось, окрім усього іншого, також і в придушенні власне українського первня. Русифікація України, уніфікація культурної і політичної сфери за «петербурзьким стандартом», усупереч поширеній помилці, вела саме до послаблення, а не до посилення імперського первня, свідчила про відхід від принципів священної імперії у напрямку західницьких ліберальних і абсолютистських моделей. У межах Російської імперії виявилось неможливим реалізувати ані іманентно великоруські, ані іманентно українські етичні й метафізичні ідеали: нова напівсекулярна поліцейсько-бюрократична держава перемолотила і Московське царство (у XVII столітті), і Запорозьку Січ (у XVIII столітті) з їх есхатологічною спрямованістю і системою сакральних ідеалів.

Російська імперія, а відтак СРСР були б у всіх відношеннях стійкішими структурами, якщо б від самого почат-

ПРИСТРАСТЬ ДО ДЕКЛАРАТИВНОСТІ

Нездатність чітко сформулювати стратегічні цілі та тактичні завдання породжує численні слабкості в російській політиці.

Насамперед, це прихильність до декларативних, символічних кроків, яка породжує зливу документів, покликаних підтвердити результативність міждержавних зустрічей, особливо на вищому рівні. Про це найкраще свідчить динаміка формування і нинішній стан договірно-правової бази російсько-білоруських і російсько-українських відносин.

Кількість міждержавних і міжвідомчих угод між Україною і Росією обчислюється тризначними цифрами, але, як правило, вони не виконуються. Частина з них носить свідомо нездійснений характер, як, наприклад, Спільна заява про подальший розвиток рівноправного партнерства і співробітництва в рамках СНД, підписана в лютому 1998-го, тобто майже через півроку після створення блоку ГУАМ, який зафіксував установку Києва на альтернативне лідерство в Співдружності. Однак, нереалістичними і не до кінця проробленими виявилися не лише декларації та заяви, але й ратифіковані міждержавні договори.

Цей висновок справедливий і щодо так званого великого договору між Росією й Україною – Договору про дружбу, співробітництво і партнерство.

Апогеєм декларативності російсько-білоруських відносин став підписаний у грудні 1999 року Договір про утворення Союзної держави Білорусі та Росії – лебедина зовнішньополітична пісня Єльцина. Він був покликаний, як і багато інших кроків першого російського Президента щодо Білорусі, створити йому імідж інтегратора постсовецького простору і тим самим наче нейтралізувати його роль у розвалі ССРСР. Всупереч назві, договір не проголошує утворення держави, а всього лиш забезпечує правову базу перехідного періоду.

РЕАКТИВНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Політика Росії ельцинського періоду відзначалася реактивним характером.

По-перше, Москва не формувала порядок денний, а лише реагувала на зовнішньополітичні запити чи внутрішньополітичні кроки своїх візаві.

По-друге, якщо глави України та Білорусі відвідували Москву кілька разів на рік (а Лукашенка приїжджав ще й у десятки російських регіонів, підтверджуючи тим самим

ку позиціонували себе на рівні офіційної ідеології насамперед як великорусько-українські проекти, якби українська шляхта і дворянство були легалізовані в політико-правовому просторі Російської імперії саме як *українські*. Якби, зрештою, два народи, а не один великоруський (чи як варіант, «єдиний руський народ», усвідомлюваний як сукупність великоросів, українців і білорусів, котрі прийняли російську літературну мову і відмовилися від своїх етнокультурних особливостей), вважалися державотворчими.

Однак самі українці поки що історично реалізувалися не як активний формотворчий – *імпероутворюючий* етнос, але радше як пасивний – *імпероскеровуючий* та *імпероутримуючий*. Роль української діаспори для Росії виходить поза рамки звичайної національно-культурної меншости – українська діаспора в Росії має системотворчий характер. Так, якщо росіяни, потрапивши в Україну, нерідко відчували себе носіями певної історичної місії (наприклад, встановлення Совецької влади на Східній Україні й у передвоєнний період у Галичині, боротьба з «*бандеровцями*» після війни, державне і промислове будівництво), то українці, опинившись у Росії, не відчують, зазвичай, ніякого провіденціалізму у своїй міграції, службі чи будь-якій

іншій діяльності, фактично і стали тією силою, яка «збирала» Великий Євразійський Простір, «вибудовувала» чимало російських регіонів.

Не випадково такою популярною є точка зору на етногенез великоросів (незалежно від її історичної вірогідності та наукової адекватності) як на процес постійної міграції представників давньоруських племен із території сучасної України в Північно-Східну Русь і культурну асиміляцію ними місцевих угро-фінських і туранських племен. У XVII–XX століттях цей процес, згідно з подібною точкою зору, трансформовався в безперервну міграцію українців у Росію і їх «розчинення» у великоруському середовищі.

Відчуваючи прихильність до степового і лісостепового ландшафту, українці більш-менш рівномірно розселилися на просторі Великого Євразійського Степу в широтному діапазоні України, тобто на півдні європейської частини Росії, у Казахстані, на Далекому Сході (схожі ландшафти українські емігранти заселяли у всьому світі – у США, Канаді, Латинській Америці, Австралії).

Великий Євразійський Простір (а особливо Північний Кавказ, Кубань, Нижнє Поволжя, Башкирія, Казахстан, Західний Сибір, Далекий Схід – «Зелений Клин») утриму-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ ОКАРА
«УТРИМУЮЧА»
МІСІЯ
УКРАЇНСЬКА
ДІАСПОРА ЯК
СИСТЕМОТВОРЧИЙ
ФАКТОР
РОСІЙСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ

формулу «торгівля йде слідом за прапором») і поверталися, домігшись конкретних результатів, – чи то квот на безмитний ввіз у Росію цукру, чи чіткої фіксації дати підписання потрібного інтеграційного документу, – то російський Президент практично не бував у Менську і Києві, не кажучи вже про висування умов його приїзду. А це позбавляло Росію ініціативи, перешкоджало проведеною якої-небудь послідовної політики, а головне – зміцнювало в Україні й у Білорусі почуття образи на Москву, яка дозволяла собі «панські» замашки.

Після приходу до влади в Росії Владіміра Путіна Москва спробувала повернути собі ініціативу. Однак, говорити про перелом десятилітньої тенденції поки ще рано.

ТАКТИКА ПОСТУПОК

Упродовж 90-х років російська переговорна тактика найчастіше зводилася до поступок. Поняття «поступка» я вживаю не в негативно-оцінному змісті, а нейтрально – для того щоб зафіксувати факт: у випадку розбіжностей між країнами угоди виявлялися можливими тільки тоді, коли Росія відступала від своєї первісної позиції, причому нерідко принципової чи задекларованої. Внаслідок подібної тактики Москви в Києві та Мен-

ську вкорінилося переконання, що для просування власної позиції в двосторонньому діалозі досить спершу витримати перший натиск російської дипломатії, а потім затягувати ухвалення рішення.

У питанні про денуклеаризацію України Росія виступала за беззастережне виконання Києвом зобов'язань, які випливають з його участі в Договорі СНО-1 і передбачають знищення усіх стратегічних ядерних озброєнь на території країни упродовж семи років. Україна зажадала окрім фінансової компенсації надати їй гарантії безпеки, які включали в себе відмову від використання чи загрози використання проти неї ядерних і звичайних озброєнь, а також економічного тиску, поваги територіальної цілісності і недоторканності кордонів. Такі гарантії в 1994-му були Росією, США і Великою Британією дані, що, звичайно, не применшувало важливості ядерного роззброєння України, але засвідчило неможливість вирішити завдання в тому вигляді, в якому воно було спершу поставлене, навіть у співробітництві із західними державами.

З питання Чорноморського флоту Москва спочатку виступала за його збереження в складі Стратегічних сил СНД, відтак за його спільне використання з Україною,

159



АРКАДІЙ МОШЕС
СЛОВ'ЯНСЬКИЙ
ТРИКУТНИК:
УКРАЇНА
І БІЛОРУСЬ
В РОСІЙСЬКІЙ
ПОЛІТИЦІ
90-Х РОКІВ

ють від XVII століття і дотепер переважно саме етнічні українці та їхні асимільовані нащадки: духівництво і чиновники, селяни-переселенці та козаки, військові та інженери оборонних підприємств, нафтовики і газтовики, вигнані з України під час колективізації «куркулів» та засланці-«бандерівці». Українці складали істотну (іноді домінуючу) частку і при первісній колонізації азійської частини «Великого Євразійського Простору», і при «століпінському» переселенні, і на численні «будовах комунізму», і в міграціях совєцького часу – освоєнні Сибіру, Крайньої Півночі, Казахстанської Цілини.

У 1639 році сподвижники Єрмака із символічними іменами – восьмидесятилітній козак Іван Черкас Александров («черкасами», як відомо, називали в XVII столітті східних українців) і Іван Московитин дійшли до Охотського моря і заснували на узбережжі майбутнє місто Охотськ, що означало вихід слов'янської євразійської держави до Тихого океану.

Можливо, для розуміння «утримуючої» місії українського первня в Росії символічні і прізвиська сучасних губернаторів межових російських регіонів (за станом на літо 2000 року): на західному напрямку – Леонід Горбенко і Міхаїл

Прусак (Калінінградська і Новгородська області), на східному – Євгеній Наздратенко (Приморський край), північному – Александр і Алексєй Лебеді, Леонід Рокецький (Красноярський край, Хакасія, Тюменська область), на південному – Ніколай Кондратенко і Євгеній Савченко (Краснодарський край і Білгородська область).

На освоєні землі українці принесли із собою свої методи господарювання, свої стереотипи поведінки, свою кухню, своє ставлення до землі, сільськогосподарські традиції і ширше – *свій образ облаштованості навколишнього світу*. А елементи народної матеріальної культури, як відомо, набагато стабільніші, ніж національна свідомість, яка розвивається уже в другому-третьому поколінні переселенців. У сучасній Росії небагато людей, у яких не було би родичів в Україні чи українських предків, український етнічний вплив змінив антропологічний вигляд великоруського народу – не дарма останнім часом виділяють окремих етнічний великоруський підтип – «український» (поряд із поморами, сибіряками, донськими, уральськими й іншими козаками, старообрядцями деяких згод, центральноросійським підтипом тощо). Безсумнівно також, що відтік пасіонарних мігрантів з України в Росію й інші республіки ко-

будучи готовою узяти флот цілком на власне утримання і під власний контроль, зрештою, за роздільне базування російського ЧФ і ВМС України в Севастополі і Донузлаві відповідно. На ділі ж усе закінчилося тим, що флот був поділений (при цьому Росія фактично купила українську частину, списавши український борг), Військово-морським силам України за два роки до підписання угод про розділ були передані бази в Очакові, Ізмаїлі, Донузлаві, Балаклаві, Миколаєві та інших містах, а обидва флоти стали базуватися в Севастополі фактично спільно (були поділені затоки і пристані, що дозволило говорити про роздільне – де-юре – базування).

У тому, що стосується українських боргів, то Росія наполягала на пакетному принципі, який пов'язував питання про реструктуризацію накопиченої до 1995 року заборгованості за державними кредитами в сумі приблизно 2,5 млрд. дол. із вирішенням долі Чорноморського флоту. Однак, у березні 1995-го під тиском МВФ ця заборгованість була реструктурована так, щоб платежі здійснювались від 1998 до 2007 року без жодних умов. У 1997-му, коли визначався механізм платежів за оренду військових об'єктів у Криму й оплати ук-

раїнської частини ЧФ, до первісної російської схеми вдалося повернутися, але реструктуровані ще в березні 1995 року 1,5 млрд. дол. боргу за газ перетворилися тим часом у мало ліквідні цінні папери (так звані «газпромовки»). Накопичені в другій половині 90-х років нові газові борги російські кредитори хотіли б обмінати на власність в Україні, однак українські керівники відмовляються вести переговори про такий варіант погашення, пропонуючи навзаєм різні залікові схеми. Ба більше, не погоджена сама цифра боргу: російські кредитори називають суму в 3 млрд. дол., а українська сторона визнає трохи більше 2 мільярдів. Переговори 2000-го про узгодження розмірів боргу результатів не дали, і, радше за все, Україна не відступить від своїх оцінок. Крім того, не виключено, що, розраховуючи на поступливість Росії, Київ спробує пов'язати газові борги з питанням про так звану совєцьку власність [у 1994-му була підписана угода про так званий нульовий варіант, згідно з яким Росії були передані совєцькі активи і борги. Однак угода досі не ратифікована Верховною Радою, і Київ заявив про можливий позов до Росії в міжнародні суди. В Україні вважають, що її частка совєцьких активів і боргів за станом на 1991 рік складала

лишнього ССРСР – на утримання Великого Євразійського Простору – значно послаблював суто український соціальний, технологічний і культурний потенціал.

Українська діаспора Росії має колосальне значення і для самої Української держави – *без східної діаспори не може бути Соборної України*. Зазвичай російським українцям не притаманне почуття меншовартості, «молодшого брата», їм зрозуміліше глобальний і стратегічний масштаб мислення, для них природний євразійський досвід (як чисто практичний – скажімо, спільне проживання поруч із неслов'янськими народами, так і екзистенційний).

Теперішня прозаїчна орієнтація значної частини української еліти може розглядатися, окрім усього іншого, як контрреакція на домінуюче в офіційній дореволюційній і совєцькій ідеології уявлення про національне покликання Росії й України: Росія мислилася цілком есхатологічно – як «збирачка земель», «захисниця православних народів», «надія світу», «оплот комунізму», а Україна – як «житниця», «кадровий резерв», «усесоюзна здравниця».

Усередині самої Росії існує кілька цивілізаційних «швів», уздовж яких в умовах крайнього загострення тих чи інших несприятливих обставин державний простір

може розпастися. До таких можна віднести межі слов'янських / неслов'янських регіонів, «синьої» / «червоної» електоральних смуг, південновеликоруських / північновеликоруських субетносів у європейській частині Росії, межі домінуючого впливу різних угруповань регіональної еліти тощо. Особливість реєтнізації – етнокультурного відродження – української діаспори полягає в тому, що цей процес не несе ніякої загрози національній безпеці Росії.

Через різні історичні та культурні обставини україноросійські відносини ґрунтуються на принципі позиціонування російського первня як активного, українського – як пасивного. Тому саме грамотна і розумна політика російської влади щодо української діаспори Росії може мати не лише вузько локальне (культурне й освітнє) значення, але і значення стратегічне – украї важливе для правильної конфігурації сил на постсовєцькій, загальноєвропейській і навіть загальносвітовій політичній арені.

Переклав Андрій Павлишин

АНДРІЙ ОКАРА
«УТРИМУЮЧА»
МІСІЯ
УКРАЇНСКА
ДІАСПОРА ЯК
СИСТЕМОТВОРЧИЙ
ФАКТОР
РОСІЙСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ

16,37%. При цьому борги дорівнювали б 13,5 млрд. дол. і 2,8 млрд. переводних рублів. Українська частина активів оцінюється в 12,1 млрд. дол., 7,8 млрд. переводних рублів, 42,1 тонни золота і включає нерухомість у 36 країнах. Водночас Україна вимагає від Росії повернути внески юридичних осіб і громадян України з рахунків колишнього Внешекономбанку СРСР (відповідно 579 і 5,7 млн. дол. плюс відсотки за 10 років; борг ВЕБу фізичним особам Росією визнаний, і перші виплати зроблені), а також 84,3 млрд. совецьких рублів (на 1 січня 1991-го), оцінюваних у 125 млрд. дол., які належали вкладникам Ощадбанку СРСР].

З питання про прикордонне розмежування [йдеться про суходільну ділянку; принципи розподілу Азово-Керченської акваторії не визначені, і в цьому питанні країни дотримуються діаметрально протилежних підходів] ситуація зовні розвивається відповідно до російського підходу: прийнятий варіант проведення лінії кордону на картах (делімітація), а не на місцевості (демаркація), як спершу наполягала Україна. Однак, від прагнення до демаркації і запровадження повноцінного прикордонного режиму на російсько-українському кордоні Київ юридично зобов'язуючим чином не відмовився

і, ймовірно, висуне ці вимоги після завершення делімітації. Навіть гірше, повідомлялося, начебто Україна отримала принципову згоду Росії на поступовий перехід до закордонних паспортів при перетині спільного кордону, що недвозначно стало рухом у напрямку закритого кордону з візами і митницями, проти чого Росія начебто б увесь час виступала.

У російсько-білоруському діалозі поступки Москви помітні набагато менше.

НИЗЬКА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИКИ

Російська політика була економічно неефективною, оскільки у випадку і Білорусі, і України була створена модель донор – реципієнт, а спільність економічних інтересів на новій ринковій основі практично так і не виникла. Ба більше, держава чи не змогла, чи не захотіла надати підтримку російському бізнесу ані в його проникненні на ринки України та Білорусі, ані в тому, що стосується повернення боргів.

Білоруське «економічне диво» середини 90-х років багато в чому було оплачене Росією. За деякими оцінками, загальні втрати російського бюджету від діяльності Митного союзу від квітня 1995-го до квітня 1997-



АРКАДІЙ МОШЕС
СЛОВ'ЯНСЬКИЙ
ТРИКУТНИК:
УКРАЇНА
І БІЛОРУСЬ
В РОСІЙСЬКІЙ
ЗОВНІШНІЙ
ПОЛІТИЦІ
90-Х РОКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

волю окропите... І

етика і політика:

альтернатива чи консонанс?

п е т р о г у с а к

° п е т р о г у с а к , 2 0 0 1

Етика і політика, політика і мораль. Чи є щось між цими поняттями спільного? Чи навпаки, вони належать до різних сфер життя та стосуються різних типів людей: політика — для людей ділових, «прагматиків», здатних вершити суспільні діла, а етика — для сентиментальних мрійників, «теоретиків», позбавлених відчуття реального життя та впливу на нього.

Щоби могли на ці питання відповісти, треба спочатку визначити, що згадані поняття означають.

Поняття «етика» (від грецького *to ethos*, що означає «звичай», «душевний склад», «нрав», «натура», «характер») стосується сфери добра і зла, сфери, до якої належать такі поняття як совість, провина, заслуга — поняття, які чітко відрізняються від усіх інших аспектів людського життя. Як тільки постає моральне питання, ми відразу розуміємо, що це — «зовсім інший світ», відмінний від повсякденної рутини, світ незрівнянно серйозний та пов'язаний з особливим зобов'язанням¹. Як і у всякій сфері людського життя, тут є свої поняття та категорії, свої «дані». Вони не даремно звуться «даними» — ці поняття та категорії не є довільним витвором окремої людини, не є продуктом історичного розвитку, чи суспільної угоди. Вони дані нам у повсякденному моральному досвіді. Доб-

го склали приблизно 4 млрд. доларів [докладніше див.: Селиванова І. *Экономическая интеграция России и Белоруссии и ее влияние на развитие народного хозяйства Белоруссии* // Белоруссия и Россия: Общество и государства / Под. ред. Д. Фурмана. М.: Права человека, 1998. С.316-337]. Спроби узяти під контроль реекспорт нафти і змусити функціонувати митний кордон Росії розпочалися тільки у 2000-2001 роках.

Але, якщо субсидування Білорусі було хоча б частково виправдане її участю в кооперації підприємств обох країн і низькими транзитними тарифами, то по-блажливе ставлення до донорської допомоги Києву раціонально пояснити набагато сутужніше. Крім нагромадження заборгованості, на території України відбувалися масові розкрадання газу з трубопроводів (у середньому в рік там безвісти зникало 10 млрд. кубометрів, що еквівалентно 800 млн. дол.), однак російське керівництво так і не зуміло надати реальну політичну підтримку «Газпрому», аби припинити цю хибну практику. Незважаючи на деяке зближення позицій Москви і Києва під загрозою будівництва обхідних газопроводів через територію Білорусі й Польщі, існує значна ймовірність того, що субсидування України може про-

довжитися, як мінімум, на середньострокову перспективу [у даному контексті цікаві грудневі (2000) угоди на 2001 рік, згідно з якими сформований газовий баланс України (78 млрд. кубометрів, з яких 18 складе власний видобуток, 30 – оплата за російський транзит і 30 – необхідно закупити в Туркменістані), передбачений механізм товарного кредитування України Росією і запроваджена заборона на реекспорт газу. Є, однак, значні сумніви в тому, чи вдасться реалізувати цю угоду: радше за все, Україна не зможе оплачувати туркменський газ, ціна якого на українському кордоні з урахуванням транзиту досягне 75 дол. (у 2000-му Київ не зміг розплатитися з компанією «ІТЕРА» навіть за ціною 45 дол.), отож російський кредит буде швидко витрачений].

НЕСКООРДИНОВАНІСТЬ І НЕПОСЛІДОВНІСТЬ

Зрештою, Росії не вдалося виробити скоординованої лінії поведінки щодо України і Білорусі. Заважали цьому щонайменше чотири групи протиріч між сторонами, подекуди доволі глибокі.

По-перше, російські політичні сили не змогли, та й, очевидно, не могли у принципі, дійти до єдиного сприйняття ситуації.

ро, справедливість, любов, чесність, милосердя, шляхетність, прощення, чеснота відкриваються нашому духовному зорові у своїй внутрішній правдивості та своєрідності, як тільки ми входимо у пізнавальний контакт із ними — як «саморозкриття» їхніх сутей. Їхня онтологічна правдивість, інтелегібельність², змістовна визначеність свідчить про те, що вони не можуть бути чимось суттєво інакшим, аніж вони постали перед нашим пізнаючим духом. Вони також є занадто змістовними, занадто вагомими, щоби бути людським винаходом, індивідуальним чи суспільним³.

Для етики ключовим є поняття *вчинку*, як свідомого та наміреного здійснення стану речей у дійсності, оскільки моральна доброта чи зло, чесноти чи вади, провини чи заслуги з'являються в особі внаслідок її вчинків. Вчинок же не відбудеться, якщо для нього немає мотивації. А мотивувати наш вчинок може лише щось *значиме* (не може стати мотивом щось цілковито нейтральне). А цим значимим може бути щось, що приносить *суб'єктивне задоволення* (як-от горнятка кави після смачного обіду), або те, що є *об'єктивним добром для мене* (наприклад, інструмент стоматолога, коли у мене болить зуб), або ж *цінність*, як позитивна значимість речі *в собі*, незалежно від того чи будь-чийого ставлення до цієї речі. В той час, як

попередні типи значимості є завжди значимими *для* когось, цінність (взьмімо для прикладу «героїзм», «велич», «краса», «шляхетність») суттєво суперечить оцюму «для»⁴. І коли перших два типи значимості можуть мотивувати наші вчинки лише тому, що в результаті *ми* отримаємо добро чи задоволення, то цінності *вимагають* від нас дати *на них* належну відповідь, визнати *їх*, незалежно від нашого добра чи задоволення. (Наприклад, цінність людського життя вимагає від нас його порятувати, навіть якщо при цьому ми наражаємося на небезпеку). Правда, відповівши належно на цінність, ми в результаті отримуємо радість, вдовolenня, щастя, але вони завжди з'являються як *наслідок*, як побічний ефект нашого належного ставлення до цінності (а не як ціль), і є незрівнянно вищими і суттєво інакшими, аніж те задоволення, яке може нам дати щось суб'єктивно задовільняюче. Даючи належну відповідь на цінність, ми неначе виходимо поза межі нашої егоїстичної замкнутості, тоді як постійне стремління до задоволення поневолює і замикає нас в ній⁵.

Цінності, про які тут йдеться, не є конвенційними, вони не є витворами певної культури, які міняються від епохи до епохи, чи суб'єктивними поглядами окремих індивідуумів. Навпаки, вони є характеристика-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ПЕТРО ГУСАК
ЕТИКА
І ПОЛІТИКА:
АЛЬТЕРНАТИВА
ЧИ КОНСОНАНС?

По-друге, важко говорити про якусь концептуальну єдність навіть усередині російського керівництва.

По-третє, конкуренція бюрократії обох країн призводила до мультиплікації органів, які мали відношення до вироблення політики, але які так і не були вибудовані в ієрархічну структуру. Багатоголосся російської офіційної лінії в 1990-х явно програвало на тлі не тільки персоналізовано-президентської Білорусі, але й підходу України, завжди єдиного і спадкоємного.

По-четверте, особлива позиція російського бізнесу, яка надавала величезний простір для дипломатичної гри, на жаль, не знайшла відображення в російській зовнішній політиці. Україні (у Білорусі справа виглядала аналогічно, але не настільки акцентовано) було вигідно не проводити розмежування між боргом Росії і боргом, скажімо, «Газпрому», який можна було частково оплачувати стратегічними бомбардувальниками тощо. Однак таке становище було невідгідне російській економіці і не влаштовувало самі компанії. Перша страждала від безконечних бартерних схем і податкових залік, другі нашоувалися на неможливість придбати власність в Україні. У 2000 році російський бізнес почав активно на власний страх і ризик брати участь у ве-

лікій приватизації в Україні, але немає жодних гарантій, що, домігшись успіху в цій галузі, він стане діяти в унісон з інтересами держави.

Підсумком десятилітньої політики Росії на українському і білоруському напрямках стали: втрата величезних матеріальних і фінансових засобів; зміцнення серед частини еліт у цих державах погляду на Росію як недружню державу і/чи джерело субсидій і особистого збагачення; громіздка і недосконала правова база; а головне – відсутність гарантій того, що після зміни біля керма влади перших осіб між нашими країнами збережуться принаймні добросусідські відносини. Значною мірою все це – провина Росії, яка диспонувала незмірно більшими економічними, інтелектуальними й інформаційними ресурсами, аніж її сусіди, але не змогла правильно сформулювати завдання, домогтися пошанування своїх інтересів і дозволила риторичі «стратегічного партнерства» підмінити реальне співробітництво.

Після приходу до влади Володимира Путіна тон розмови Москви з Києвом і Мінськом відчутно змінився. Російська політика стає дедалі активнішою, значно більше, хоча поки що не цілком, послідовною і прагматичною у вирішенні конкретних питань. Однак, усе це не



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми, властивостями суцхих, які є їхніми носіями, тобто – властивостями буття, незалежно від того, чи вони є для нас мотивом у даний момент, чи ні. Коли візьмемо до уваги моральну доброту акту любови чи розкаяння, то відразу зрозуміємо, що вона є властивістю цих актів, як і гідність є властивістю людської особи – незалежно від нашого бажання, розуміння, чи прийнятого в даній культурі трактування. Вони є суттєвими властивостями даних суцхих, ґрунтуються у їхній суті. Цінності, таким чином, є такими ж необхідними властивостями їхніх носіїв, як протяжність у просторі є необхідною властивістю матерії, а протяжність у часі – властивістю мелодії. А це є свідченням того, що вони є об'єктивними. Вони творять змістовне ядро суцхих, які є їхніми носіями, і не потребують для свого існування нашого знання про них, наших бажань, хотінь чи мотивацій⁶. У своїй внутрішній значимості цінності є очевидними – відкриваючись нашому пізнаючому духові, вони чинять зайвим всяке питання, чому вони є цінностями⁷.

Цінностям, зокрема якісним⁸, притаманне особливе післанництво:

«Краса заходу сонця, чистота Йосифа, що відмовився скоритися жінці Потіфара, суттєва доброта акту глибокого розкаяння: всі вони у своєму ціннісному

характері містять післанництво свихе. Їм неначе притаманний обіт, що вся велич, все внутрішнє світло, яке випромінюють ті цінності є ... триумфуючою метафізичною дійсністю»⁹.

Іншими словами, цінності свідчать про Бога – про абсолютну всемогутню Особу, нескінченну Мудрість, нескінченну Красу та нескінченну Доброту, яка є їхнім джерелом, а вони – її відблиском, променем Отця всякого світла¹⁰.

Моральні цінності (чесноти, як їх прийнято називати у християнській термінології) є найтипівішими представниками якісних цінностей. Що їх відрізняє від інших якісних цінностей (естетичних, інтелектуальних тощо), це: 1. Відповідальність людини за їхню наявність, відсутність чи протилежність. Поняття провини та заслуги стосуються лише сфери моральних цінностей; 2. Вони передбачають свободу волі. Людина може стати морально доброю або злою тільки завдяки свободному рішенню; 3. Вони є незрівнянно серйозними, що властиво лише моральній сфері; 4. Лише вони стосуються нашої совісти. Як тільки ми стали причетні до моральної антицінності, невблаганний голос совісти промовляє до нас, внаслідок чого повстає неспокій, депресія і жажлива дисгармонія у нашій душі, яку неможливо порівняти із засмученістю, що ми не

принесе перелому, якщо нове російське керівництво не зуміє чітко сформулювати мети своєї політики в слов'янському трикутнику, не визначиться щодо «спокуси інтеграцією».

Скорочений переклад А.П.

В с і м ' і в о д ь н і й н о в і й . . .

138 Семби волюбніи новіи

володіємо якоюсь фізичною, естетичною чи інтелектуальною цінністю; 5. Людина покликана здійснити у собі *всі* моральні цінності — на відміну від інших якісних цінностей¹¹.

Особливістю моральних цінностей є їхня пов'язаність із релігією. Моральне зло завжди розглядається як щось спрямоване проти Бога, а моральна доброта — як гармонія з Божественним. Вони єдині уможливають людині осягнути подібність з Богом — *similitudo Dei*¹². І відмінність християнської етики від секулярної полягає не в тому, що вона має своїм предметом якісь цілковито інакші поняття та категорії, отримані з Божого Одкровення і недоступні природному розумові. Навпаки, християнська етика, визнаючи *об'єктивність* добра і зла, чеснот і вад, може бути пізнана та визнана неупередженим природним розумом. Фактично *всяка об'єктивна етика є одночасно християнською*. Відмінність полягає лише в тому, що християнська етика має своїм об'єктом *святість* — як здійснення чеснот у героїчному, надприродному вимірі, який є сповненням та вершиною всякої природної моральності. І хоча цей рівень моральності неможливо осягнути без Божої благодаті, без Христа, то зрозуміти його можна силами неупередженого природного розуму¹³.

Що стосується *моральних норм та приписів*, то їх слід розуміти як *вимогу дати належну відповідь на моральні та морально значимі цінності*. Морально значимими я називаю цінності, які, на відміну від чеснот, по своїй суті не є моральними (наприклад, цінність людського життя чи гідність особи як такої) однак настільки вагомими, що наша *відповідь* на них завжди має моральне значення. В залежності від того, чи наша відповідь на них є належною, чи ні, ми стаємо морально добрими або злими. Таким чином, об'єктивні моральні приписи та норми є записом, кодифікацією *категоричного зобов'язання*, накладеного на нас моральними та морально значимими цінностями (які, по своїй суті, здатні на нас таке зобов'язання накласти), що обмежують нашу «суверенну сваволю»¹⁴. Ніколи об'єктивні моральні приписи та норми не є конвенціями, «колективними переконаннями» чи правовими приписами держави (т. зв. «позитивним правом»). Навпаки, конвенції, колективні переконання та позитивне право у своїй формі *«саме так, а не інакше»* завжди передбачають об'єктивність категорій добра і зла і або спираються на них, або від них відходять¹⁵.

Можна почути думку, що моральні норми та приписи є тому об'єктивними, що вони є *«природним*

ПЕТРО ГУСАК
ЕТИКА
І ПОЛІТИКА:
АЛЬТЕРНАТИВА
ЧИ КОНСОНАНС?

східна політика європейського союзу

в рамках процесу
розширення ес на схід
щодо приєднання країн
центральної та східної
європи

Міністерство закордонних справ
Республіки Польща,
довідка від 13 червня 2001 року

Прийняття Стратегії розширення на нараді у Ніцці, включно із детальним описом розкладу та змісту переговорів із країнами-кандидатами із Центральної та Східної Європи, наблизило до нас перспективу розширення Європейського Союзу. На сході його кордонами будуть кордони Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Литви, Латвії та Естонії, на додачу до існуючого фінсько-російського кордону. Європейському Союзові доведеться розробити адекватну політичну лінію для новоприйнятих членів щодо їхніх сусідів із числа колишніх совєцьких республік, з якими тепер він матиме спільний кордон. Ця індивідуально спрямована політика повинна враховувати пережитки совєцької політичної та економічної системи, які все ще побутують у них.

Польща підтверджує своє бажання брати участь у східній політиці розширеного Європейського Союзу, вперше озвучене в офіційній заяві 31 березня

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

правом», тобто відповідають природі людини. Таке тлумачення є слушним, але тільки тоді, коли ми під «природою людини» розуміємо не просто «чисту фактичність», наявність певної іманентної логіки людської природи у її теперішньому, враженому первородним гріхом стані (бо з такої «природи» вивести моральні норми неможливо), а розуміємо, якою ця природа повинна бути (якою вона була створена). А таке розуміння включає *спрямованість людини до Бога, до світу цінностей, здатність давати на них належну відповідь та здійснювати у собі моральні цінності*. Тільки при такому розумінні людської природи можемо ствердити, що об'єктивні моральні норми є їй відповідними. Однак для такого розуміння людської природи пізнання об'єктивних моральних та морально значимих цінностей є вже *передумовою*. Щоби збагнути, що людина по своїй природі покликана бути морально доброю, мусимо спочатку пізнати, що є морально добрим. Тобто, моральні цінності відповідають природі людини, тому що вони добрі, а не навпаки¹⁶. (Такого розуміння природного права я буду притримуватися в подальшому розгляді).

II

Після того, як ми так коротко розглянули, що таке «етика», спробуємо виявити її взаємозв'язок¹⁷ із політичною діяльністю.

Слово «політика» походить від грецького *he polis*, що означає «місто», «громада», «суспільство», «населення», «країна». Отже, *ta politika* (дослівно: «суспільні справи»), це — діяльність, спрямована на *зорганізування такої суспільної форми життя, її збереження та зміцнення, захист від зовнішніх ворогів та забезпечення прав і добробуту окремих індивідуумів, які творять дану спільноту*. А оскільки люди, будучи істотами тілесними, займають певне місце в просторі, то невід'ємним правом кожного індивідуума, а отже — і їхньої спільноти, є *територія*, на якій вони могли би жити. Тому до «політики» належить також забезпечення та збереження території, необхідної для життя спільноти. Таким чином, політика, загалом кажучи, є *служіння окремим індивідам, зорганізованим в спільноту* — інших цілей політика не має. Однак, це не означає, що досягнення вищезгаданих цілей повинно здійснюватися якоюсь сторонньою до самого суспільства силою, тобто лише тими людьми, які себе для даної діяльності присвятили і через те стали суспільним «авторитетом»¹⁸, а решта людей мала би очікувати

1998 року на інавгураційній зустрічі, присвяченій початку переговорів про приєднання до ЄС.

1. ПЕРЕДУМОВИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СХІДНУ ПОЛІТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стратегія ЄС щодо розширення визначається насамперед необхідністю розробки когерентної східної політики. Стратегія в принципі усуває конфлікт між Сходом і Заходом, типовий для періоду холодної війни, замінюючи його політикою розширення, як елемента нового порядку. Декларуючи свою відкритість і готовність прийняти до себе нових членів з-поміж країн Центральної і Східної Європи, Європейський Союз бере на себе відповідальність щодо створення інституцій, які сприятимуть побудові спільноти, заснованої на демократії, верховенстві права та добробуті.

За винятком країн Балтії, вступ до ЄС не може бути практичним питанням для Росії чи інших держав, що постали на пост-совєцькому просторі. Виходячи з цього, ЄС уклав низку угод про партнерство і співробітництво з країнами, що матимуть

спільний кордон із розширеним у майбутньому Європейським Союзом, включно з Росією та Україною. До них додалися договори з державами Середньої Азії та Закавказзя. Все це було покликано створити загальну мережу співпраці, здатну перекинути мости через прірви у політичному та економічному розвитку, що відокремлюють країни-кандидатки від їхніх сусідів на Сході.

Договір про партнерство та співробітництво з Росією було доповнено і розширено до Спільної стратегії Європейського Союзу щодо Росії, прийнятої 3 червня 1999 року на нараді у Кьольні. 10 грудня 1999 року Рада Європи прийняла Спільну стратегію Європейського Союзу щодо України. У цих діях ЄС відштовхувався насамперед від програми ТАСІС, розробленої для всіх пост-совєцьких держав, а також від промоційних програм стратегічних інфраструктур TRACECA та INNOGATE.

Різноманітність форм та інструментів співпраці, а також Спільні стратегії Європейського Союзу щодо третіх країн підтверджують висновок, зроблений Радою Міністрів ЄС стосовно покращення взаємо-

«забезпечення своїх прав і добробуту» неначе лялечки в мурашнику. Навпаки, осягнення вищезгаданих цілей — «спільного добра» — можливе *лише* зусиллями самих індивідів, які дану спільноту творять. Завдання «авторитету» є — *зорганізувати* громадян для осягнення цих цілей. А це, беручи до уваги зіпсованість людської природи, неможливо без *зобов'язання* громадян до їх осягнення. Зобов'язати же громадян можна лише певними *приписами*, які є *обов'язковими для всіх* (включно з «авторитетом») і мають характер *наказу* або *заборони*. Тобто, існування спільноти та політична діяльність, спрямована на його забезпечення, є неможливою без *законів* (тобто без «*позитивного права*»¹⁹). (Очевидно, що закони як *обов'язкові* приписи мають сенс лише тоді, коли є змога *добитися* їх виконання, тобто, в розпорядженні «авторитету» повинні бути *засоби примусу* до виконання законів (у випадку небажання їх дотримуватися добровільно) та *засоби допомоги*, де громадяни їх дотримати неспроможні. Одне і друге зветься «державним апаратом»).

І тут постають ключові питання: *яким повинен бути зміст цього позитивного права?* Що «авторитет» може приписати як закон? Яке повинно бути відношення цього позитивного права до моралі?

Як я вже згадував, моральні норми слід розуміти як вимогу дати належну відповідь на моральні та морально значимі цінності. Дотримуючись їх, людина стає морально доброю, тобто, *як наслідок*, отримує «добро» — їй «стає добре». З цього напрошується лише один висновок: якщо закони є приписами, призначеними уможливити громадянам осягнення вищезгаданих цілей — «спільного добра», то вони *повинні спиратися на об'єктивні моральні норми*. В протилежному випадку наслідком дотримання законів буде *моральне зло* — зі всіма злими наслідками в інших сферах життя. Не може бути мови про «спільне добро», якщо закони приписуватимуть зло на рівні індивідумів. У такому випадку на спільноту чекає неминуча руїна. (Зрозуміло, що неможливо, та й непотрібно представляти *всі* моральні норми як позитивне право. Неможливо законодавчим шляхом змусити людей бути морально добрими і не це є завданням суспільного «авторитету». Однак, завданням суспільного «авторитету» є берегти фундаментальні права громадян, їхнє індивідуальне та «спільне» добро, як також єдність спільноти²⁰. Тому позитивне право мусить кодифікувати як закон ті моральні норми, які мають безпосереднє відношення до «спільного добра», тобто норми, які стосуються фундаментальних прав людини, її

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ПЕТРО ГУСАК
ЕТИКА
І ПОЛІТИКА:
АЛЬТЕРНАТИВА
ЧИ КОНСОНАНС?

дії та координування зовнішньої політики ЄС з метою підвищення її ефективності на рівні як дво-, так і багатостороннього співробітництва. Це рішення передбачає також створення Спільних стратегій щодо специфічних випадків і проблем.

На думку Польщі, зважаючи на перспективу подальшого розширення ЄС, включно із країнами Центральної і Східної Європи, будь-які дії, спрямовані на покращення взаємодії та координації зовнішньої політики ЄС щодо прикордонних та інших країн пост-совецького простору на Сході Європи, цілком виправдані.

Розширення ЄС на Схід із наступним приєднанням країн ЦСЄ створює нову геополітичну ситуацію, коли Російська Федерація, Білорусь, Україна та Молдова стануть безпосередніми сусідами Союзу. Тому наявність конфігурації політично стабільних націй та надійних потенційних партнерів в економічному розвитку уздовж всього східного кордону становить неабиякий інтерес для Європейського Союзу.

Поява – внаслідок розпаду СРСР – групи незалежних держав, що стали суб'єктами міжнарод-

ного права, є важливим елементом нової європейської геополітичної конфігурації. Саме явище появи на політичній сцені незалежних держав на місці розваленого СРСР має велике значення для європейського ладу. Політична та економічна незалежність цих країн може бути зміцнена зростом рівня активності європейських економічних та фінансових інституцій у Східній Європі, Середній Азії та на Закавказзі.

Для Європейського Союзу характерним є високий рівень диверсифікації у відносинах із країнами, що виникли внаслідок розпаду СРСР. Однак, на думку Польщі, майбутня східна політика ЄС, навіть враховуючи необхідність пошуку індивідуальних підходів до розвитку конкретних двосторонніх відносин, все ж повинна базуватися на однакових критеріях та ідентичних стандартах щодо всіх держав, які виникли на території колишнього [Совецького] Союзу; в майбутньому можна буде спробувати розробити модель співробітництва, при якій всі країни матимуть рівні можливості для вступу, участі й використання можливих переваг цієї участі.



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

особової гідності, чести, майна, необхідних умов для життя тощо²¹. Іншими словами, позитивне право повинно спиратися на чітко окреслену сферу моральних та морально значимих цінностей).

Видатний богослов та філософ Середньовіччя св. Тома Аквінський говорить, що «скільки закон має щось зі справедливості, остільки він має силу закону. <...> Отже, кожний людський закон остільки має з рації закону, оскільки він випроваджується з природного закону²². Коли він в чімсь не годиться з природним законом, тоді вже не буде він законом, лише знищенням закону (*corruptio legis*)»²³. Отже законам, які суперечать моральним нормам, не тільки можна не коритися, їм треба не коритися.

Громадянин має обов'язок совісті не коритися приписам державних авторитетів, якщо ці розпорядження суперечать вимогам морального порядку, основним правам людини або вказівкам Євангелія²⁴.

III

З вже сказаного випливає і відповідь на питання, якого я би хотів теж торкнутися: питання про «моральний суверенітет», тобто право витворювати та встановлювати моральні норми.

Суспільний «авторитет» є сувереном щодо пози-

тивного права. Жодна стороння сила не може примусити його встановити чи змінити встановлені ним закони. При демократичному устрої таким сувереном в кінцевому результаті є *demos* – сам політично свідомий та активний народ, тому, що він «делегує» своїм представникам авторитетні повноваження, в т.ч. і законодавчі. Однак, що стосується моральних норм, то *demos* був би сувереном щодо них, якщо би вони були позитивними законами чи (суспільними, історичними, культурними) конвенціями. Але, як ми вже бачили, моральні норми є вимогами об'єктивних цінностей дати належну відповідь на них – тих цінностей, які у своїй вагомості і величчю свідчать про їхнє джерело – про Бога, Який єдиний є Сувереном в моральній сфері. Таким чином, тут закінчується сфера притаманного *demos* суверенітету. Коли моральні норми ним не витворені, то для того, щоби залишитися справді *demos* – політично свідомим народом, він (і, відповідно, всі ті, яким він делегував «авторитетні повноваження») повинен їх *визнати* та перед ними *скоритися*, тобто привести своє законодавство у відповідність з цими нормами, Інакше, присвоївши собі суверенітет в моральній сфері, він перетвориться в *ochlos* – натовп, що керується своїми пристрастями, емоціями та тваринними інстинктами і зав-

Перспективним планом політики ЄС є простір, в якому існує об'єднання дружніх держав, які інституційно стабільні, демонструють демократичний шлях розвитку, верховенство права, повагу до прав людини і захист національних меншин. Ці держави будуватимуть ринкову економіку і співпрацюватимуть з Євросоюзом на основі диверсифікованих інституційних угод.

Якими б не були економічні та демографічні відмінності між країнами СНД, всі вони стоять перед необхідністю трансформування своїх економічних систем, тривалого переорієнтування їхніх економік на вільний ринок і зіштовхуються із викликом конкурентного єдиного ринку ЄС, з тим, щоби змогли надати брати участь в обміні товарами і послугами із країнами-членами ЄС.

Розширеному Європейському Союзові не уникнути історичного виклику, який полягає у переконуванні політичних еліт СНД у перевагах орієнтування їхніх політик на співпрацю із Європейським Союзом з одночасним прийняттям європейських політичних та правових стандартів. З іншого боку,

політика країн ЄС стосовно держав СНД повинна враховувати реальні обставини і все, що пов'язане із рівнем та масштабом обох згаданих змін у кожній із країн і наступними витратами на спроби адаптувати їхні системи до вимог партнерства з ЄС.

2. ПЛАНИ І НАПРЯМКИ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стратегічні плани східної політики Європейського Союзу передбачають забезпечення добросусідських відносин із країнами СНД, їх інтегрування у спільний економічний та соціальний простір, побудову спільноти безпеки і співробітництва. Їм також доведеться зайнятися формуванням дружнього ставлення до ЄС у країнах, які або не претендують на членство в ЄС, або ж не мають на це шансів. Ба більше, найважливішим є створення необхідної підтримки, яку слід надати зусиллям названих країн, що намагаються привести свої системи у відповідність із вимогами партнерства з ЄС.

Східна політика розширеного ЄС повинна брати до уваги наслідки процесу розширення як для

жди вибирає те, що приносить якнайбільше суб'єктивне задоволення. Відповідно, як «норма» завжди проголошуватиметься те, що «потрібно» для задоволення цих пристрастей та інстинктів.

IV

Оскільки особливістю моральних цінностей є їхня пов'язаність з релігією, то і найвищим *земним* авторитетом у моральних питаннях є безпосередній носій релігії — Церква²⁵. Однак, щоби бути цим авторитетом, гарантом об'єктивної моралі не лише для своїх adeptів, а й для суспільства в цілому, Церква мусить займати своє особливе становище в суспільстві, що його повинні визнавати та шанувати ті політики, метою яких є добро спільноти та кожного громадянина зокрема, а не власні егоїстичні інтереси.

Церква не буде найвищою моральною інстанцією в суспільстві, коли вона підпорядкована державі, є «державним департаментом» і виконує політичні, ідеологічні функції, благословляючи будь-які державні починання незалежно від їх моральної вартості (таку ситуацію маємо, наприклад, в Росії з РПЦ). Не буде вона найвищим моральним авторитетом і тоді, коли вона має статус «приватної справи кожного», відділена від держави і школи і позбавлена через те впливу

на суспільство (таку ситуацію маємо нині в Україні)²⁶. Такі становища Церков дозволяють вести політичну діяльність, не обтяжуючи себе моральними нормами. Наслідки такої діяльності всі ми бачимо...

Щоби унаочнити, яким повинно бути ставлення політиків до Церкви як морального авторитету, я процитую В'ячеслава Липинського:

Єсть ... політики, які вважають, що влада світська, влада політична мусить бути в руках людей світських, посідаючих необхідну для влади силу матеріальну; але щоб виконувати добре своє організаційне, державне завдання, вона мусить слухати наказів релігії, визнавати авторитет влади і сили духовної і цей авторитет всіма силами піддержувати. Такі політики думають, що в громадському життю не можна обійтись без Церкви і Бога. Вони думають, що добре організувати громадське державне життя одним лиш терором, або одною лише «свободою»: одною всеобмежуючою державною й духовною поліцією, або одною необмеженою анархічною грою на людських розумах, інстинктах та матеріальних інтересах — неможливо. Такі політики знають, що кожній людині — отже і тим, що правлять, і тим, якими правлять: вроджений інстинкт егоїстичний, інстинкт поширювання себе, побільшення своїх прав і влади. Щоб збудувати і зберегти

нових членів Союзу, так і для їхніх сусідів на сході. Однією з основних проблем поясу, до якого входить Польща та інші країни, східний кордон яких стане водночас східною межею ЄС внаслідок його розширення, – це асиметрія економічного та адміністративного розвитку, а також стан інфраструктури по обидва боки кордону, що, ймовірно, може жити подальший зріст диспропорцій у розвитку націй і становити загрозу для крихкої економічної та соціальної рівноваги у регіоні. Ці країни будуть першими, які відчують на собі негативні наслідки процесу розширення. У країнах, що залишаються поза межами ЄС і претендуватимуть на членство в ньому лише після повноправного членства нинішніх кандидатів із числа держав Центральної і Східної Європи, східна політика ЄС, крім усього іншого, зіштовхнеться із громадською думкою щодо їхнього відчуження і побудови нових бар'єрів на їхніх західних рубежах.

З польської точки зору політика ЄС щодо країн, що утворилися на просторі колишнього СРСР, повинна бути спрямована на наступне:

- розширення зони миру і стабільності в Європі;
- підтримка змін і процесів, націлених на трансформацію політичних та економічних систем у країнах СНД;
- промоція політичної та соціо-економічної стабільності у країнах СНД шляхом інтенсифікації допомоги для економічного росту і демократичних реформ;
- допомога у створенні правової інфраструктури у цих країнах та у намаганні вийти на рівень вимог до членства у міжнародних економічних організаціях, які дозволяють їм приєднатися до світових економічних процесів;
- промоція демократичних вартостей і вдосконалення демократичних інституцій та політичних систем у згаданих країнах шляхом розширення контактів із організаціями, що функціонують у країнах ЄС, насамперед і найбільше – із неурядовими організаціями;
- співпраця у боротьбі з корупцією і організованою злочинністю;

169



СХІДНА
ПОЛІТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ
В РАМКАХ
ПРОЦЕСУ
РОЗШИРЕННЯ ЄС
НА СХІД ЩОДО
ПРИЄДНАННЯ
КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

державу, треба ці інстинкти егоїстичні обмежити, однаково як у тих, що правлять, так і у тих, ким правлять. Бо необмежений егоїзм правлячих веде до руйнуючого державу зловживання владою і силою. Знов необмежений егоїзм тих, ким правлять, веде до так само руйнуючого бунту, до анархії. <...> ...як вчить ... досвід, одних лише політичних, світських засобів для обмежування людських егоїзмів не вистачає. <...> Тільки понад всіма людьми стоячий, для всіх людей однаковий і однаково їх обов'язуючий Божий закон громадської моралі і тільки авторитет влади духовної, яка цей Божий закон береже і за його виконанням стежить, в стані обмежити людські егоїзми, однаково як сильніших, так і слабших. Тільки релігія і Церква в стані своєю владою духовною, владою «не от мира сего» примусити сильніших та здатніших вживати свою більшу силу та здатність не тільки для себе, а й для добра слабших. І тільки вона, обмеживши владу сильніших обов'язуючими всіх законами громадської моралі, в стані привчити слабших авторитет влади визнавати. <...> Тому то політики, про яких тепер мова, не хочуть ані робити з Церкви і релігії знаряддя своєї світської, матеріальної влади, ані викидати релігію з політичного державного життя, зробивши її справою приватною. До релігії та Церкви належать ... справи

духовного та морального характеру. В цій сфері держава мусить авторитет релігії та Церкви визнавати, його своїми актами покори перед владою духовною піддержувати; про моральну і духовну санкцію, про благословення Церкви для своїх діл державних дбати; накази Церкви та релігії в сфері духовній однаково обов'язуючими для всіх ... визнавати і ніколи авторитету Церкви та релігії не використовувати для переведення своїх власних політичних замислів там, де ... власної, світської, політичної сили та здатності не вистачає²⁷.

Ці слова повинні стати життєвим кредо кожного українського політика, бо іншого шляху до справедливості у державному та суспільному житті не існує.

¹ Порівняй: Dietrich von Hildebrand, *Ethik*, (Josef Habbel/W. Kohlhammer GmbH: Stuttgart-Regensburg 1973), с.7.

² Лат. «intelligibilis» – здатний бути зрозумілим, зрозумілий, збагненний.

³ Dietrich von Hildebrand, *Ethik*, (Josef Habbel/W. Kohlhammer GmbH: Stuttgart-Regensburg 1973), с.12-13.

⁴ Dietrich von Hildebrand, *Ethik*, (Josef Habbel/W. Kohlhammer GmbH: Stuttgart-Regensburg 1973), с.39-43.

⁵ Там само, с.43-44.

– зменшення кількості екологічних та цивілізаційних загроз.

У плани східної політики ЄС необхідно включити забезпечення країн пост-совецького простору альтернативними перспективами розвитку і формування економічних відносин, а також надання їм реальних можливостей вибирати відповідну геополітичну орієнтацію.

Будучи найбільш східною частиною розширеного ЄС, Польща зокрема зацікавлена у розвитку когерентної політики ЄС щодо всього пост-совецького простору – країн Східної Європи, Закавказзя і Середньої Азії. В інтересах Польщі перетворення Європейського Союзу у привабливого партнера для пост-совецьких країн, готового запропонувати їм співпрацю на всіх можливих рівнях.

Така політика зосереджена на зовнішньополітичних проблемах та питаннях безпеки, економічної співпраці, торгівлі, транспорту та енергетики, захисті довкілля, культурного обміну, інформації та ЗМІ, а також питань, пов'язаних із шенгенськими правилами. Надзвичайно важливе місце у такій

політичній структурі відводиться співпраці в галузі цивільної безпеки; у цьому аспекті значну роль повинні відігравати громадські організації. Більше того, країни СНД повинні докласти всіх зусиль до прийняття законодавства, у якому внутрішні норми були би приведені у відповідність до стандартів Європейського Союзу, що дозволить їм вийти на рівень конкуренції із єдиним ринком ЄС і забезпечити відповідні законодавчі та інституціональні гарантії і, відповідно, створити привабливий інвестиційний клімат.

По суті, безпосереднє сусідство зводиться до необхідності подолання бар'єрів, які виникають в результаті асиметрії соціоекономічного розвитку і різких відмінностей в адмініструванні та інфраструктурі по обидва боки нового кордону ЄС. Угоди про партнерство та співробітництво, які містять плани та принципи урядової співпраці між партнерами, слід доповнити стратегіями безпосереднього співробітництва, спрямованими на вирішення специфічних проблем. І чим меншими будуть нинішні асиметрії між країнами, пов'язаними між собою відносинами в рамках безпосереднього сусідства, тим

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

⁶ Там само, с.83, 90-93.

⁷ Там само, с.107.

⁸ Дітріх фон Гільдебранд розрізняє *онтичні* (такі, які полягають у сповненості, актуальності буття даного суцього) та *якісні* (естетичні, інтелектуальні, моральні) цінності, які не завжди йдуть в парі. Гляди: *op. cit.*, с.135-162.

⁹ Там само, с.165-166 (переклад мій – П.Г.).

¹⁰ Там само, с.166-173.

¹¹ Dietrich von Hildebrand, *Ethik*, (Josef Habbel/W. Kohlhammer GmbH: Stuttgart-Regensburg 1973), с.177-185.

¹² Там само, с.185-188.

¹³ Там само, с.25-26, 185-188, 467-477.

¹⁴ Порівняй: там само, с.191-192, 288-292, 398-403.

¹⁵ Порівняй: там само, с.117-124.

¹⁶ Dietrich von Hildebrand, *Ethik*, (Josef Habbel/W. Kohlhammer GmbH: Stuttgart-Regensburg 1973), с.194-199.

¹⁷ Йдеться не про фактичний взаємозв'язок, бо його дуже важко у світі знайти, а про зв'язок *належний*, такий, який *повинен* бути.

¹⁸ Я не маю на увазі сучасного кримінального значення цього слова, а означаю ним всяку *легітимну політичну владу*, незалежно від суспільного устрою та форми правління.

¹⁹ «Позитивним» це право зветься від латинського слова *popo (positum)* – встановлювати (встановлене), тобто право, яке не є вроджене чи «природне», а встановлене суспільним «авторитетом».

²⁰ Katechismus der Katholischen Kirche, (Oldenbourg/ Benno/ Paulusverlag/ Veritas/ Libreria Editrice Vaticana, 1993); # 1897-1904.

²¹ Порівняй: Katechismus der Katholischen Kirche, (Oldenbourg/ Benno/ Paulusverlag/ Veritas/ Libreria Editrice Vaticana, 1993); # 1905-1912.

²² У розумінні «природного закону», яке було зазначене вище.

²³ Св. Тома Аквінський, Summa Theologiae, I-IIae, q. XCV, 2; цитовано за виданням: о. Діонісій Тулюк-Кульчицький, *Про закони в науці Томи Аквіната* (В-во «Християнський голос», München 1969); с.34.

²⁴ Katechismus der Katholischen Kirche, (Oldenbourg/ Benno/ Paulusverlag/ Veritas/ Libreria Editrice Vaticana, 1993); # 2242 (переклад мій – П.Г.).

²⁵ Я не маю на увазі якусь конкретну конфесію.

²⁶ Порівняй: В'ячеслав Липинський, *Релігія і Церква в історії України*, (В-во «Дружина», Львів 1933); с.13-18.

²⁷ В'ячеслав Липинський, *Релігія і Церква в історії України*, (В-во «Дружина», Львів 1933); с.18-20.

більше можливостей буде в угод про партнерство та співробітництво розширити спектр своїх повноважень на довгий період.

3. ОЦІНКА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРОСТОРИ СНД

Не будучи ні державою, ані понаднаціональною структурою, Співдружність Незалежних Держав не потребує жодного формального визнання.

Як політичний простір, що співпадає із територією колишнього Совецького Союзу (за винятком держав Балтії), СНД існує завдяки політичним та економічним реаліям, що утримують його країни-члени разом. Це, зокрема, співпраця між оборонними індустріями, незмінна і позбавлена альтернативи успадкована транспортна система, спільна енергетична та телекомунікаційна інфраструктура, спільний інформаційний простір, відсутні або відкриті кордони між партнерами по СНД, втручання Росії у локальні конфлікти тощо. До цього можна також додати спільну мову і зв'язки, які збереглися між політико-економічними елітами нині вже неіснуючої політичної системи.

Політичному просторові СНД бракує однаматності. Від самого початку існування вирішальна роль у цьому формуванні належить Росії з огляду на її економічну вагу та військову потужність. Проте спроби впродовж останніх кількох років створити якусь геополітичну спільноту під егідою Росії, за винятком Ташкентського Пакту (1992), провалилися. Зазнавши невдачі, Росія спробувала адаптувати Ташкентський пакт до своїх політичних потреб, пропонуючи, зокрема, країнам-членам СНД розширювати свою співпрацю у трьох напрямках: південному, кавказькому та західному.

Що стосується регіональної безпеки, декілька останніх років переконливо довели появу структур, які тим чи іншим чином відображають стратегії і спрямування ініціатив та інтересів окремих країн та груп країн, які є альтернативними до Ташкентського Пакту.

Це, зокрема:

- зона, вільна від ядерної зброї у Середній Азії;
- Конференція із заходів щодо взаємної довіри у Середній Азії;

171



СХІДНА
ПОЛІТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ
В РАМКАХ
ПРОЦЕСУ
РОЗШИРЕННЯ ЕС
НА СХІД ЩОДО
ПРИЄДНАННЯ
КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в о л ь н і й н о в і й . . .
вольний новий

© и г о р ь к л е х , 2 0 0 0

«сестра—украина,

памятка или

вокабулярій»

и г о р ь к л е х

А — скульптора **Архипенко** изваяния (до Арпа, Брынкуша и др., см. «Г»).

Б — **борщ** — самое знойное блюдо и гордость украинского обеда, чьему месту на славянском столе соответствуют только русские «полные» щи и польский бигос; композитор **Бортнянский**, западноевропейские жанры и церковное хоровое пение а capella (см. «П»); **Булгаков** Михаил, воспевший Киев как универсальный Город, но описавший Украину как страну без искупления (см. «В», «К» и «У»).

В — **Владимир**, великий князь, креститель Киевской Руси (см. «К»), также в предпоследнем абзаце «Белой гвардии» Булгакова: «Над Днепром с грешной и окровавленной и снежной земли поднимался в черную, мрачную высь полночный крест Владимира. Издали казалось, что поперечная перекладина исчезла — слилась с вертикалью, и от этого крест превратился в угрожающий острый меч». Похожий памятник, превзошедший своими размерами все окрест, действительно был поставлен на

– ГУУАМ – Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова (Договір про співпрацю);

– Союз Білорусі та Росії.

До списку субрегіональних економічних асоціацій в рамках СНД на початку 1990-х входили:

– Митний союз (Росія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан), який згодом переріс у Євразійську економічну спільноту;

– Середньоазіатська економічна співдружність (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан).

Пропозиція створити зону вільної торгівлі на всій території колишнього СРСР фактично означала би відтворення старих економічних зв'язків. Договір щодо цього було підписано 15 квітня 1994 року, а 1 січня 2000 року прийнято за дату інавгурації Зони вільної торгівлі СНД. Проте і ця, як і більшість інтеграційних ініціатив такого плану в рамках Співдружності Незалежних Держав, теж провалилася.

На тлі невдач у військовій, політичній та економічній сферах запроваджений внаслідок підписання Бішкекських угод (1992) спільний для Співдруж-

ности безвізовий режим став символом існування СНД. Проте одна за одною країни СНД тихо вийшли із цієї угоди. Першим був Туркменістан: 9 червня 1999 р. він відновив візовий режим для всіх громадян країн СНД. 31 вересня 2000 року Таджикистан і Узбекистан відновили візовий режим на взаємній основі. Нарешті, 5 грудня Росія відновила візовий режим із Грузією, чим фактично відмінила дію Бішкекських угод.

В самій СНД з точки зору розподілу сил відбувається щось схоже на розтягування в різні напрямки. З одного боку, розпад СРСР сприяв позитивним явищам на пост-совєцькому просторі, зокрема – появи елементів ринкової економіки, незалежної політичної думки і ЗМІ, а також відкритості до зовнішнього світу. З іншого – призвів до багаторівневої суспільної дезінтеграції, доказом чого став розрив суспільних зв'язків і втрата громадської ролі соціального забезпечення. Зросли корупція і злочинність. Уряди відособлюються від тих, ким вони керують, а демократія і верховенство права стають чимось досяжним лише в майбутньому.

том же речном березу шестьдесят лет спустя); **Верёвка** — хор, имени.

Г — **Гоголь** (чей день рождения по новому стилю совпал с днем дурака, 1 апреля); **«гаканье»** — характерная черта произношения некоторых генеральных секретарей в советское время (звонкое «г», наряду с глухим, смогло вернуться в украинскую речь только после роспуска СССР); **Галиция** (миф не одной империи; горы Карпаты — противоположный Уралу борт Великой Восточно-Европейской равнины, соединенный, как уверяют геологи, сейсмоканалом с разломом, на краю которого выросла Москва); **Голота**, козак (жанр — «дума», правда переживания свидетельствует о реальном существовании); **гончарство** (горшок как разделительная черта двух пустот — внешней и внутренней, см. «А»); **гопак** — национальный танец, отражающий представление о силовом характере устройства универсума; **гуцулы** и верховинцы — горцы (так же как бойки и лэмки на северо-западе), но пришлые, возможно, готского происхождения, исповедуют православие.

Д — Сашко **Довженко** (см. «К»), **Дзига** (юла, волчок, — укр.) **Вертов** (сюда же отнести образцовые кинообразы — **эйзенштейнову** Потемкинскую лестницу и Гуцульщину **Параджанова**, см. «О» и «Г»); реки **Днестр**, **Днепр**, **Десна**, **Донец**, **Дон**, **Дунай**, **Двина** — реакция языка племен, говоривших при виде большой проточной воды: «— Д-нн!» (приблизительно: «Как бы на дно не пойти!..») Кстати, ж/д станция Дно — место отречения от престола последнего российского императора, каламбур истории); футбольная команда «**Динамо**» (Киев) как символ, миф и точка приложения страстей.

Ж — **Жванецкий** (предки из местечка Жванец Хмельницкой обл.), без комментариев (см. «О»).

З — **замки** Украины (ср. европейские «шато», наподобие Хотина и др., с русскими «кремлями»); **запорожцы** — «льцари» (по Гоголю), центр — Сечь (на о.Хортица в нижнем течении Днепра), не путать с советскими социалистическими «фольксвагенами», т.н. «запорожцами», производившимися позднее неподалеку малолитражными автомобилями, в дополнение к популярным в народе «москвичам», поз-

Особливою ознакою способу управління у країнах СНД є надуживання президентською владою, що нерідко набуває яскравих ознак авторитаризму. Президентські адміністрації стали основними джерелами влади у цих країнах, водночас роль урядів маргіналізувалася. Характерною рисою таких систем є незначний вплив парламентської та позапарламентської опозиції.

Беручи до уваги переважаючу тенденцію до посилення президентської гілки влади і відсутність впливу цього процесу на зовнішньополітичний курс кожної із країн СНД, можна дійти справедливого висновку, що це ослаблює процеси ринкових та економічних перетворень, які відбуваються на просторі СНД.

Виходячи із описаного, стабільний розвиток співробітництва ЄС із державами цього простору та успіх східної політики Європейського Союзу залежить від наявності обох чинників – стабільних і ефективних перетворень в економіках держав СНД і демократизації їх політичних систем. Таким чином, надзвичайно важливим завданням є організація

ефективного впливу з метою стимулювання процесів трансформації, які відбуваються у країнах СНД.

4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ СТОСУНКІВ ЄС ЗІ СХІДНИМИ СУСІДАМИ

4.1. Опис майбутніх відносин Євросоюзу з країнами СНД

На думку Польщі, Європейський Союз у своїх планах повинен брати до уваги подальший розвиток відносин зі сторонами Договору про партнерство і співпрацю, в т.ч. з Росією та Україною, як це зазначено у Спільній стратегії ЄС. Це не повинно передбачати ані якихось передумов, ані вималювання наперед якихось кордонів на майбутній карті Європи. Не виключено, що в майбутньому дійде до створення митного союзу, асоціативних договорів нового покоління, або (що більш реально на сьогодні) – зон вільної торгівлі із окремими країнами, які готові прийняти відповідні рішення і необхідні умови. Це насамперед стосується Росії та України, для яких така можливість передбачена у Договорі про партнерство та співробітництво. Інші

173



СХІДНА
ПОЛІТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ
В РАМКАХ
ПРОЦЕСУ
РОЗШИРЕННЯ ЄС
НА СХІД ЩОДО
ПРИЄДНАННЯ
КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

днее «жигулям», и горьковской «Волге» — этому «мерседесу Востока» (представительским автомобилем для самых важных официальных лиц служила «Чайка», сменившая в свою очередь «ЗиМ»).

К — **Киев**, главная улица — **Крещатик** (в романе «Белая гвардия»: «Как многоярусные соты, дымился и шумел, и жил Город. Прекрасный в морозе и тумане на горах, над Днепром. Целыми днями винтами шел из бесчисленных труб дым к небу. Улицы курились дымкой, и скрипел сбитый гигантский снег. И в пять, и в шесть, и в семь этажей громоздились дома»). и т.д.; см.«Б»); исторически — самая южная из русских, в широком смысле (сегодня корректнее — восточнославянских), столиц, с которой и пошло пресловутое «осеверянивание византизма» (ср. о конфигурации столиц в весьма спорном тексте «Школе Юга»: «И между ними полоумная — но и полумирная — Москва, как вершина поставленного на попа равнобедренного треугольника, один угол в основании которого греется, а другой стынет».); здесь киевский студент-китаец неожиданно хватает вас за шиворот, прижимает лицом к

вагонному окну и, кося по-китайски, говорит застенчиво: «Глядите, какой красивый город!» — пока поезд медленно и долго, будто гусеница-плодожерка, переползает по мосту через Днепр; также «**клодоискательство**» как базовый украинский миф (захоронения в курганах, к/ф «Звенигора» Довженко — аналог вагнеровского «Кольца Нибелунгов», см. «Д» и «Ш»); **Канада** — весьма обширное и благополучное место в западном полушарии, благодаря которому украинство имеет теоретическую возможность отстраненного взгляда на самое себя; **Кацапия** — Россия (Гоголь, в письмах), в восточном полушарии; **кобзари** (бандуристы) и **лирники** — слепые, как правило, рапсоды.

Л — **Львов** — целиком каменный город западноевропейского типа (просачивание вместе с обработанным камнем и некоторых нетипичных представлений в менталитет восточного славянства); **лис** — тотемический зверь западных областей Украины («Лыс-Мыкита» Ивана Франко, ср. Рейнеке-лис, братец Лис).

країни отримують додаткову допомогу в рамках програми TACIS, що творить новий фінансовий імідж майбутнього ЄС після 2006 року. Особливе значення серед допомогівих програм, розроблених спеціально для всіх країн СНД, чи принаймні більшості з них, має Міждержавне транспортування нафти і газу до Європи (Interstate Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE)), а також пов'язаний з ним розвиток транспортних та телекомунікаційних інфраструктур. Важливо, щоби паливо до Європи надходило не лише з Росії, а й з інших країн Каспійського басейну. Це підвищить рівень енергетичної безпеки і постачання нафти до Європи, а також економічно зміцнить згадані країни.

Не перебільшуючи значення інституційних рішень, Європейський Союз повинен залучати держави СНД до політичного діалогу, націленого на інтеграційний процес та умови розширення ЄС, а також на формування Європейської архітектури безпеки і співробітництва.

4.2. Закордонна політика і співробітництво в галузі безпеки

Площина безпеки пов'язана із політичними, економічними та соціальними проблемами, які мають у Східній Європі ендемний характер. Брак стабільності, викликаний наступом кризових ситуацій, етнічними та релігійними конфліктами, територіальними суперечками і порушенням прав людини, створює смертельну загрозу для безпеки в Європі. Все це доповнюється організованою злочинністю, нелегальною міграцією та продажем зброї. Саме тому Європейський Союз при формуванні своєї майбутньої зовнішньої політики повинен зосередитися на співвідношенні політичних та економічних її інструментів. Все, що відбувається у цьому просторі, повинно бути націлене на підвищення безпеки всіх країн регіону шляхом надання їм можливості вибору власної політичної орієнтації. Розвиток діалогу із країнами СНД допоможе втіленню цих планів.

Східна політика Європейського Союзу, заснована на Спільній європейській політиці безпеки і оборони, має базуватися на віднайденні ефектив-

М — **Мамай** (однофамилець), козак («*пьет горилку, играет на кобзе, подвесил за ноги жида, на что конь его поглядывает с удивлением*» — надпись на народной картинке, см. «Н»); **Захер-Мазох** (наполовину русин, сын обер-полицмейстера г.Львова, душителя революции 1848 г.), чье имя с легкой руки Крафт-Эбинга синонимизировалось с фундаментальнейшей из перверсий; батько **Махно** — практик анархизма и военный тактик (ему приписывается идея применения в бою тачанок с пулеметами); «**москаль**» («*спи, дитятко, не то москаль прийде*»).

Н — украинская **ночь** (ее отражение в русском искусстве: Пушкин, Гоголь, Куинджи); народное **творчество** (от промыслов и живописи — по мелос и сказания в таком приблизительно духе: «*Каменни бабы — то люди колысь булы. Ихъ звалы велькдонами, а инчи веленями. Це, кажуть, бувъ превелькый народъ и живъ винъ до создания сонця. Якъ пославъ Господь сонце, стали велькдоны выходить на могылы, стали плювать на его. Господь розгнивався и проклявъ ихъ. Съ того часу вони змень-*

шались и покамянили. У насъ цихъ бабъ не дуже багато, а найбільше ихъ въ Таврії: в Васылевци, Янчекраци и инчихъ слободахъ. Тамъ нмы пидпырають тыны, та ставлять на воротахъ (т.е. заборы-плетни в селах Мелитопольского уезда, прим. И.К.». Записано Я.Новицким 113 лет назад.

О — портовый город **Одесса** (см. «Ж» и «Д»); **одесская литературная школа**; **Пушкин А.С.** (по-украински О.С.) как одессит.

П — украинское **пенie** и **певчие** (в т.ч. их роль в российской истории, благодаря прохождению через постели императрицы, тенор **Соловьяненко**; **Полтавщина** (Гоголь), также **Полтавская битва** (Петр, Карл, Мазепа; А.С.Пушкин); **Поле** (половцы и печенеги, растворившиеся в украинстве, как и всевозможные «черкесы» — откуда происходит название г.Черкассы; кн.Игоря, кстати, пленили и содержали в половецкой шатровой столице на месте теперешнего г.Славянск Донецкой обл.).

С — **сало** как один из важнейших из атрибутов «украинскости» (как блин — «русскости», а колбаса — «советскости»); **Симиренко** — плодovод, се-

них рішень залучення до політичного діалогу всіх держав на схід від майбутнього кордону ЄС. Це допоможе не лише лімітувати амбіції окремих країн, але й зміцнити безпеку в Європі.

Розвиток діалогу щодо питань безпеки між Європейським Союзом і Росією в рамках їх стратегічного партнерства не повинен негативно впливати на інтенсивність співпраці ЄС у цій сфері з іншими країнами. Запропоновані консультації щодо контролю над озброєннями, роззброєнням, довіри і заходів безпеки та зброї масового ураження повинні враховувати факт, що цей пакет проблем також обговорюється на нарадах ОБСЄ, а також є предметом обговорення в структурі діалогу Росія-НАТО. Тому в цьому контексті необхідно координувати дії Союзу із заходами названих структур, беручи до уваги прийняті ними рішення.

Навіть вже не будучи світовою потугою, Росія все ж має настільки велику вагу на Європейському континенті, що, розглядаючи питання розвитку структури безпеки в Європі, жодним чином не можна не брати до уваги цей фактор. Росія і надалі володіє

значною військовою могутністю, яка зокрема, складається із ядерних арсеналів, економічної спроможності, відчутним впливом на регіон, насамперед – на країни СНД, що робить цей фактор доволі переконливим.

Процес доктринального визначення ролі та місця Росії у світі є прерогативою самих росіян. Проте кремлівські лідери надають пріоритетного значення зміцненню співробітництва з ЄС, і, ймовірно, надалі дотримуватимуться цього курсу. Російська Федерація збирається скористатися східним розширенням ЄС. Вона зацікавлена як у зближенні з ЄС, так і в прилученні до європейського економічного простору, залишаючи питання безпеки фактором розширення спектру співробітництва, що становить інтерес для обох сторін.

Запрошення для Росії взяти участь у діалозі з європейської безпеки може бути радо прийняте нею як ознака визнання європейської ідентичності Росії в контексті її глобальних політичних інтересів.

Політичний діалог із Україною з проблем безпеки, зважаючи на значимість країни і безпосе-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лекционировавший морозоустойчивый и поддающийся длительному хранению сорт яблок (по одному из преданий, повешен махновцами как раз за недовольство плодами Божьего творения, см. «М»); **«скифские бабы»** — легли в основу пластических представлений украинцев и отчасти определили их осязательный характер (см. «А» и «Г»); **Сковорода Григорий** — философ-ходок, пытавшийся на ходу совоккупить пантеизм (ср. — «Х», хасидизм) с христианским морализмом, также автор музыки и текстов; **степи** Украины (нарицательн.); **сыноубийство** (вероотступников, Бульба, Гонга; ср.— Грозный и Петр в России).

Т — Таврида, **Таврия**, Крым — повисший на ниточке перешейка и круто обрывающийся над морем полуостров со следами греческой античности, мусульманской цивилизации (ср. исп. Кордова), российской воинской славы, некоторых выдумок Серебрянного века (Киммерия, т.н., амбивалент.; Новый Свет — производство «шампанского», удач.), — обильно уснащен реликтами советской курортной Ривьеры; **трой(и)сти музи́ки** — классическое

трио народной музыки, как правило: скрипка или сопилка, цимбалы (струнно-молоточковые) и бубен или тулумбас (см. «Н»).

У — «страна с названием У» (А.Парщикова), **Украина**, часть (так земли будущей Московии звались Залесской Украиной; г.Галич, Перемышль и пр. во владимирских и костромских землях).

Ф — Иван **Федоров**, книгоиздатель, создатель первых кириллических типографий в Москве, Львові и Остроге, антагонист обскурантов и переписчиков-протолуддитов. На востоке Украины нередко «ф»=»хв» («фост, фатит = хвост, хватит», и наоборот: «хвакт, микрохвон»).

Х — **хасидизм** — мистическое и поначалу весьма жизнерадостное ответвление иудаизма, пантеистически окрашенное (основатель — Баал-Шем-тов, иначе Бешт, XVIII век, Подолия); **Хмельницкий** — гетман, сумевший на непродолжительное время превратить булаву в скипетр и взявший ответственность на себя за выбор союзника и исторического пути (политологи жарко спорят: к кому хвостом повернута его конная статуя на Софийской пло-

редне сусідство з нею, повинен стати одним із пріоритетів східної політики ЄС. Незалежність України є стабілізуючим фактором, який має благодатний вплив на країни регіону (особливо – на держави ГУУАМ, а також на Білорусь і Росію). [...]

Зусилля НАТО в рамках Партнерства задля миру та Ради Північноатлантичного Співробітництва роблять значний внесок у розвиток нової моделі безпеки в регіоні. Тому у східній політиці ЄС повинен враховувати ці заходи, використовувати та вдосконалювати їх механізми. Це може мати форму політики підтримки з боку ЄС із метою створення відповідних оборонних стратегій окремих країн – насамперед з повагою до їхніх суверенітетів та безпеки співробітництва. Процес може супроводжуватися реформою збройних сил, розширення цивільного контролю над ними, запуск програми конверсії виробництва і перекваліфікації командного складу.

Беручи до уваги специфіку регіону, слід особливої ваги надати співпраці, націленій на запобігання кризам і відповідальність. Таку співпрацю (з

урахуванням вже докладених зусиль в рамках Партнерства задля миру та Ради Північноатлантичного Співробітництва) можна налагодити і продовжувати в контексті широкомасштабних акцій промоції стабільності і покращення економічної ситуації. В разі успіху таке співробітництво дозволить зміцнити стабільні зв'язки між Європейським Союзом та країнами, що знаходяться поза його майбутніми межами, закладаючи водночас фундамент під майбутню співпрацю в разі виникнення кризи. [...]

4.3. Економічна співпраця і торгівля

Розширення Європейського Союзу і приєднання до нього країн Центральної і Східної Європи матиме важливе значення для майбутніх економічних та торговельних зв'язків із державами пост-совєцького простору. Воно стане наслідком зміни торговельного статусу країн-кандидатів, яке наступить водночас із набуттям повного членства, а також досягнення ними рівня вимог ЄС щодо енергетичної безпеки. Продовжуючи діалог із країнами СНД, Європейський Союз обговорюватиме наслідки свого

щади в Києве, и на какою часть света указывает гетманская булава?); **християнство**, крещение (см. «В» и «К»); **хугор**, хугорянство.

Ч — **Чернобыль** — по распространённому убеждению, предсказанная в библии за две тысячи лет «звезда Полюнь»; г. **Чернов(и)цы** (Буковина — перемешивание на околицах славянского и романского миров), поэт Пауль Целан (Анчел), покончивший с собой в Париже в 1970 году; украинские **черноземы** (к/ф «Земля» и «Звенигора» Довженко, см. «Д» и «К», кладоискательство); **чумаки** — возницы, отправлявшиеся на волах в Крым и на Дон, чтоб обменять зерно на соль и солёную рыбу (перед дорогой смолити одержу или пропитывали ее дегтем, чтоб не подцепить в пути чуму или другую какую холеру, страшно ведь: вот родная земля опустилась уже и скрылась за чертой горизонта!.. Отсюда — **Чумацкий шлях**, Млечный Путь).

Ш — **Шевченко**, гений украинского народа, замечательный художник, сентиментальный и жестокий поэт — певец мести и народного бунта, «бессмысленного и беспощадного», и одновремен-

но автор пасторалей и душевных песен (см. «Н»); был выкуплен товарищами из одной неволи, чтоб быть вскоре сосланным в другую, на берега внутренних морей империи с запретом писать и рисовать; как и Бальзак, умер престарелым молодоземом (практически в день своего 47-летия, не прожил и лишнего дня); удачно выбранное место захоронения на высоком берегу Днепра, в некотором отдалении от Киева, окончательно закрепило за ним статус учредителя Украины, ее хранителя и заступника (см. «К», кладоискательство); **Шульц Бруно** — отчасти также украинский писатель, писавший по-польски, жертва Холокоста (г.Дрогобыч в Галиции); мировоззренчески и стилистически — средостение между Кафкой и Бабелем («Конармия» — Галиция и Волюнь, «Одесские рассказы», см. «О»; очень близок также — Юлиан Стрыйковский, «Остерия» и др.).

Я — **янычары**, то же что запорожцы-сечевики, только с Аллахом, обрезанием и султаном вместо гетмана, горилки и Святой Троицы.

розширення із приєднанням країн Центральної і Східної Європи.

Держави СНД були традиційним ринком для польської економіки, тому вступ Польщі до ЕС жодним чином не повинен негативно відобразитися на її економічних відносинах з ними. Держави СНД теж слід запевнити у вигоді для них процесу розширення ЕС на схід і від перспектив майбутнього співробітництва. Наслідком цього, зокрема, може стати полегшення доступу на ринки нових членів ЕС товарів, вироблених у державах СНД і зниження тарифних ставок, що у випадку зростання попиту на товари із пост-совецького простору забезпечить новим членам Евросоюзу стійкий економічний ріст.

Свіжий динамізм східної політики ЕС, виражений зокрема у всезростаючій частці участі Європейського Союзу у житті цього регіону, однозначно відповідає інтересам Польщі.

Покращення в економічній та політичній сферах держав СНД відповідає інтересам ЕС, оскільки дає можливість ширшої експансії європейського

ринку, що, в свою чергу, сприятиме прискоренню політичних перетворень у країнах регіону. Необхідно допомагати країнам СНД у їхніх прагненнях досягти рівня критеріїв вступу до міжнародних економічних організацій, таких як Світова Організація Торгівлі, Міжнародний Валютний Фонд та ін.. Досягнення цих критеріїв є передумовою тіснішої співпраці з Європейським Союзом.

Щодо вимог Росії та інших майбутніх сусідів розширеного ЕС на сході стосовно компенсацій за очікувані економічні та торговельні втрати від процесу розширення, ми дотримуємося спільної думки з ЕС: лише членство держав у СОТ може давати їм право на вимогу компенсацій.

ЕС повинен переглянути питання про енергетичну безпеку та постачання паливних матеріалів із Росії та інших країн регіону, як надзвичайно важливу площину своєї діяльності на сході. В цьому плані надзвичайно важливу роль відіграє програма INOGATE.

Польща, як транзитна країна, зайняла відкриту позицію у питаннях, що стосуються транспортування

177



СХІДНА
ПОЛІТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ
В РАМКАХ
ПРОЦЕСУ
РОЗШИРЕННЯ ЕС
НА СХІД ЩОДО
ПРИЄДНАННЯ
КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЧАСЫ

ВЯЧЕСЛАВ ГЛАЗЫЧЕВ

ОСТАНОВИЛИСЬ

© Вячеслав Глазычев, 2000

В КОНОТОПЕ

та вставайте

. . . т а в с т а в а й т е

Часы остановились в Конотопе. Это не метафора, а бытовой факт: кончилась батарейка, установленная в Берлине и исправно работавшая вместо номинальных двух почти три года. Но зачем-то ей понадобилось отказать аккуратно в полпятого утра, когда фирменный поезд «Україна» подошел к перрону Конотопа, где по вагонам пошли украинские таможенники, вежливые и, противу ожидания, ненастырные. Батарейка иссякла в тот миг, когда стрелку следовало отвести на час назад, ибо Киев отдалился от Московии не только в психологическом пространстве, но и в реальном времени.

Я не был в Киеве десять лет и жадно ловил знаки перемен. Тротуары Крещатика вместо асфальта выстелены бетонными плитами, что сразу подчеркнуло домашний оттенок, всегда присущий его сталинскому архитектурному убранству. Заодно переложили все коммуникации. Все вместе, на почти километре длины – за 34 миллиона долларов (по московским аппетитам – даром). В редекорированном кафе – теперь *Chateau de Flours* – московские цены. На бывшей Октябрьской

нафти і природного газу зі сходу на захід і південь Європи. Польща зацікавлена у розширенні системи газо- і нафтопроводів з басейну Каспійського моря через Кавказ (Туркменістан-Азербайджан-Грузія-Україна). Особливого значення надається побудові нафтопроводу Одеса-Броди-Гданськ, який має суттєво збільшити можливості транзиту каспійської нафти. Польща також зацікавлена у газопроводі, що має пролягти від Ямальських родовищ в Росії на захід і південь Європи.

Як майбутній член ЕС, Польща намагається брати участь в усіх обговореннях, що стосуються питань енергетичної безпеки, включно із форумами INOGATE, з метою мати реальний вплив на майбутню енергетичну політику Європи. Польща також готова брати участь у міжнародних переговорах зацікавлених сторін про транзитні шляхи нафти і газу зі сходу на захід і південь Європи.

Будучи країною зі специфічним стратегічним положенням на східному кордоні ЕС і маючи нагромаджений великий практичний досвід реалій такого положення, Польща може відіграти роль

координатора програм планування територіально-го розвитку на європейському континенті. Супутні проблеми захисту довкілля та екологічних катастроф теж сприяють пошукам можливостей відповідної співпраці ЕС із країнами цього регіону.

4.4. III сектор – внутрішні справи і юстиція, система освіти, культурний обмін, ЗМІ та інформація, міжлюдські контакти

Розширення ЕС на схід матиме надзвичайно важливі наслідки для відносин ЕС – зокрема, тепер уже нових його членів – із сусідніми країнами на східному боці союзного кордону, насамперед в контексті шенгенських правил, включно із прикордонним контролем і необхідністю віз. Виняткового значення набуде співпраця в галузях боротьби з організованою злочинністю, нелегальною міграцією та перевезенням наркотиків, зважаючи на те, що на території колишнього СРСР ці негативні явища особливо поширені і що саме через цей простір пролягають транзитні шляхи нелегальних мігрантів і наркотиків.

площади не без забавности соседствуют Архангел Михаил, водруженный на вершине невысокой колонны, и римской модели круглая стойка, на цоколе которой помечены расстояния от Киева до всех прочих столиц мира. Огромного вождя напротив новообозначенной срединности нет, и опустевший постамент открыл за собой зеленый скат газона, что и прежде круто отпал от гостиницы, ранее именованной «Москва».

За скромные деньги приведена в известный порядок пешеходная связка между Софийской и Михайловской площадями: хорошая отмостка перед оградой Софии, добротные чугунные столбики с цепями, дугой уходящие на Владимирскую улицу; гарцюющий Богдан Хмельницкий, теперь освобожденный от кругового автомобильного движения; наново построенная Михайловская церковь [Михайлівський золотoverхий собор. – Прим. ред.]; вновь поставленная (уже из мрамора, вместо гипсобетонной, разметанной большевиками) скульптурная троица: княгиня Ольга, апостол Андрей Первозванный и кто-то из князей – не то Владимир, не то Ярослав. Перед церковью – стенка с возвышенной духом росписью в стиле второразрядного худфонда советских времен, да еще нелепый по своей худо-

жественной сирости, но хотя бы некрупный мемориальный знак в память голода 1932-33 годов.

Автомобили, витрины, интерьеры, реклама – все на порядок скромнее Москвы, то есть – по возможностям. На рекламном щитке у отреставрированной Оперы анонс: «П. Чайковский. Лускунчик (читай: Щелкунчик)». Перед заново состряпанными еще при Щербицком Золотыми воротами сидит бронзовый (с зеленой патиной крепко перестарались) безымянный князь, чрезвычайно похожий на одного из казаков с известной картинке И.Е. Репина [пам'ятник Ярославу Мудрому за ескізами Кавалерідзе. – Прим. ред.]. Напротив – почти руина старого отеля, надпись на котором уверяет, что проводится тендер инвестиционных проектов; но с тендером дело явно плохо.

Обменяв несколько долларов на гривни (менять рубли невыгодно, курс несколько занижен), рассматриваю купюры и монеты. 1 гривна – князь Владимир; 2 гривны – Ярослав Мудрый; 5 – Богдан Хмельницкий; 50 – Грушевский (кто не знает – лидер движения независимости до и в ходе Первой мировой и, как сказано в Советском энциклопедическом словаре, «пред. контррев. Центр. Рады»). И так, Русь Киевская, Украина казацко-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ВЯЧЕСЛАВ
ГЛАЗЫЧЕВ
ЧАСЫ
ОСТАНОВИЛИСЬ
В КОНОТОПЕ...

Відкритість ЄС для контактів із громадянами країн поза його східними кордонами матиме вирішальний вплив на хід процесів трансформації у цих країнах і пристосування їх до сусідства із Союзом. Це глибока політична проблема із далекосяжними соціальними наслідками. Приєднання Польщі до шенгенської зони з одночасним запровадженням віз для громадян держав СНД (з метою ефективного захисту кордонів країни) унеможливить нашим східним сусідам налагодження кращого контакту із системою європейських стандартів свободи, демократії та ринкової економіки. Польща намагатиметься максимально спростити процедуру надання в'їзних віз, розширити мережу своїх консульських агенцій, запровадити мультівізи і низьку оплату за їх надання.

У своїй політиці щодо держав СНД необхідно також заторкнутися дуже важливу проблему впливу на систему освіти цих країн, їхню культуру та ЗМІ з метою розвитку нової ментальності та демократичного мислення, популяризування прав людини і допомоги у побудові громадянських суспільств.

Беручи до уваги все вищеописане, необхідно здійснити заходи, спрямовані на подолання бар'єрів вільного руху осіб та ідей як всередині окремих держав СНД, так і між ними. Велика роль у цих намаганнях відводиться контактам між організаціями та інституціями, які існують у згаданих країнах, із їхніми партнерами у Європейському Союзі. Зокрема слід наголосити в цьому контексті на діяльності неурядових організацій та розширення Європейського інформаційного простору на країни СНД. [...]

4.7. Регіональна та транскордонна співпраця

Польщі відводиться важлива роль у справі транскордонної і міжрегіональної співпраці як ефективних інструментів побудови добросусідських відносин в інтересах соціальних, культурних та наукових зв'язків на базі економічного співробітництва. Розширення контактів на найнижчому рівні сприяє зросту взаємної довіри. Крім поширення європейських стандартів демократії та ідей громадянського суспільства, вони пропагують також певну систему спільних цінностей.

179



СХІДНА
ПОЛІТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ
В РАМКАХ
ПРОЦЕСУ
РОЗШИРЕННЯ ЕС
НА СХІД ЩОДО
ПРИЄДНАННЯ
КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

хуторская, краткий миг Украины независимой. Всех допрашиваю, отчего же на монетах «копійки», а не гроши, что как-то естественнее с учетом традиций Правобережной Украины. Ведь сколько не пиши «10 копійок» вместо «10 копеек», сугубо московское, москальское происхождение не исчезнет. Никто из спрошенных ответа не знал.

Все это – сугубо поверхностные мелочи, и все же...

Сколько себя помню, не переносил малейшего проявления национализма. Сейчас, в Киеве, как-то враз осознал: не переносить-то не переносил, но – сказать почти неприлично – как типичный носитель имперского сознания. И впрямь, царяпни нашего брата москаля, и под всем демократическим флером (о зюгановых-бабуриных-прохановых и говорить не стоит) проступит она, голубушка, пятнадцатая традиция. Года три назад, в переходную эпоху карбованца я уже был на Украине и, честно говоря, не сомневался: ну поиграют в отдельность, поуступают «западникам» Галичины, а потом – все равно вернуться в объятия старшего братца, никуда не денутся. Так считать было тем легче, что мы здесь предавались иллюзиям: либералы тешили себя мыслью, что Россия на пяток лет опередила Украину в

деле реформ; коммунисты и суперпатриоты – тем, что классовое чувство интернационализма сольет в экстазе разбежавшуюся было семейку...

А фигу с маслом не хотите?

Будучи русаком, я свободно говорю по-польски, так что считал (да и сейчас считаю, что бы там украинские филологи не писали), что никакого украинского языка нет, а есть, вернее был, нормальный, законный, не лишенный шарма диалект, натурально сложившийся на порубежье Московии и Польши. Да и как считать иначе, помилуйте, ежели, зная русский и польский, без труда понимаешь, что таинственное «майно» – это тот же «майонтек», сиречь имение, собственность, богатство; а «хутро» – это то же «футро», и означает «мех»; а «дах» – он дах и есть, и значит «крыша», тож «кровля» и т.д. и т.п.

Все это наверно так и есть, но только это равно ничего не значит!

Значит же то, что на наших глазах и с необычайной скоростью развертывается процесс оестествления совершенно искусственного образования, каким была Украинская ССР, наследницей которой является нынешняя независимая Украина.

Запроваджуючи політику розширення транскордонної і міжрегіональної співпраці із східноєвропейськими партнерами та дальшими країнами на сході континенту, Польща підписала низку міжурядових угод, зокрема з Білоруссю (1992), Російською Федерацією (1992), Україною (1993), Грузією (1993), Киргизстаном (1993), Узбекистаном (1994), Молдовою (1998). [...] Було створено міжурядові комісії та дорадчі структури для координування необхідної діяльності, а саме: [...] Польсько-Українську міжурядову комісію міжрегіональної співпраці (1996). [...]

Створені уздовж кордонів євро регіони є інституціоналізованою формою транскордонної співпраці із залученням регіональних та місцевих влад. До життя були покликані 4 євро регіони, які розташувалися уздовж східного та частково – південного кордонів Польщі, а саме: Польсько-Українсько-Угорсько-Румунсько-Словацький Карпатський Євро регіон (1993); Польсько-Білорусько-Український Євро регіон Буг (1995). [...]

Польська урядова адміністрація, а також регіональні та місцеві владні структури з прихильністю

ставляться до розвитку транскордонних зв'язків, як необхідного фактора компенсації розмежовуючої функції кордонів, який несе зі собою взаємопроникнення культур та ініціює економічний розвиток у регіонах, що беруть участь у цій співпраці. Згадані владні структури впевнені, що і в умовах розширення ЄС на схід транскордонна і регіональна співпраця повинна відігравати надзвичайно важливу роль у подоланні іміжду нового розділу Європи, і вже зараз готові зайнятися виробленням відповідної політики супроти такого поділу.

Для підвищення ефективності існуючої різноманітності форм співробітництва уздовж майбутнього східного та південно-східного кордону Європейського Союзу – разом із північно-західними країнами Росії, прилеглими до Росії регіонами країн Балтії, Калінінградським округом та польсько-білорусько-українським прикордонням – слід запровадити якнайширший обмін досвідом та експертними оцінками. Такі заходи широко підтримуються в рамках Балтійської співпраці, Центрально-Європейської ініціативи або інших структур, створених на пропозицію Польщі.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Мы слишком давно сроднились с мыслью, будто государство и общество суть элементы тождества, и как то запомывали, что не только некоторые, вроде Ассирии или Австро-Венгрии, но и всякое государство вообще представляет собой искусственный, рукотворный конструкт, которому не так уж редко удается оестествениться и на поверхности вещей выглядеть как органическое тело.

Да, сегодня русская речь звучит не только на Левом берегу Днепра, но и в Киеве столь же часто, сколь и украинская. Да, я все же полагаю, что лихим затеям, вроде той, чтобы весь корпус философской классики перевести на украинский, сбывься скорее всего не суждено – и ввиду недостатка профессионалов, и из-за немалых лингвистических трудностей (давно выясненных, скажем, болгарскими, чей язык также, хотя и по иным причинам, веками оставался по преимуществу крестьянским), и ввиду нехватки денег. И тем не менее: видя, как мучаются на киевском телеэкране, как минимум двое из каждых троих говорящих, пытаюсь выразить свою мысль по-украински, их страданиям сочувствую. Но ведь – говорят! Бредут сквозь собственную речь, как по вязкой глине, – но говорят!

Через пару лет будут говорить бойчее, тем более, что к казенно-чиновничьему языку прирастает обычная для всяческих ток-шоу болтовня да переводы все тех же сериалов и реклам. Тем более, что есть люди, говорящие чисто и красиво. Еще через пять лет, когда в люди выйдут нынешние школяры, будут говорить все, или почти все. Уж если в Израиле доказали успешность невиданного эксперимента и заставили мертвый иврит стать живым языком общения и литературы, то с неубитой народной речью Украины все будет в порядке. А русский будут знать те, кому и положено, – культурная прослойка. Знать как второй язык. Как английский, но только лучше. И читать по-русски эта прослойка будет, выигрывая на удвоении мимико-фонетического ряда, моторикой связанного с удвоением психодинамических стереотипов. И это тем более существенно, что практически затихает этот «насос» советских времен, что отовсюду вымывал наиболее энергичных, наиболее мобильных – когда то в Петербург, до недавнего вмерени – в Москву. Затихает, но еще не вполне, так как – пока – некоторое число профессионалов эмигрирует в Россию или работает там. Но стоило случиться 17 августа, и стайки украинских гас-тарбайтеров со вздохом сожаления потянулись домой.

ВЯЧЕСЛАВ
ГЛАЗЫЧЕВ
ЧАСЫ
ОСТАНОВИЛИСЬ
В КОНОТОПЕ...

Польща сподівається також, що фінансові механізми ЕС, покликані підтримувати таку співпрацю, зокрема INTERREG, PHARE, CBC, TACIS, буде оптимізовано, що дасть можливість більш ефективно використовувати їх у згаданих країнах і допоможе стабілізувати їх економічний розвиток, захист довкілля та контакти між людьми.

5. ВНЕСОК ПОЛЬЩІ У РОЗВИТОК І ВПРОВАДЖЕННЯ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Польща налагодила добрі відносини з її сусідами на сході. Входячи у Європейський Союз, вона не матиме міжнародно-правових чи прикордонних проблем, а також тих, які пов'язані з етнічними меншинами. Тісну співпрацю налагоджено з іншими кандидатами на вступ до ЕС – державами Балтії та Вишеградської групи.

Упродовж періоду трансформації своєї економічної та політичної системи, побудови демократії, верховенства права та ринкової економіки, а також адаптації її економічної, політичної та правової системи до стандартів Європейського Союзу,

Польща набула величезного досвіду. Цим досвідом вона ділиться із державами на схід від майбутнього кордону Європейського Союзу з метою допомогти їм пристосуватися до нових умов сусідства з ЕС. Польща готова розширювати свою співпрацю та розвивати добросусідські відносини з прилеглими до розширеного ЕС державами та регіонами, насамперед із Калінінградським округом та північно-західними областями Російської Федерації, Білоруссю та Україною. Беручи до уваги позитивний досвід, накопичений впродовж формування контактів в рамках Постійнодіючої Польсько-Української конференції з питань розширення ЕС, яка, в свою чергу, є елементом Спільної стратегії ЕС щодо України, Польща готова і надалі підтримувати цю форму співпраці. В процесі обміну власним досвідом, набутим під час підготовки до членства в ЕС, з Україною, Польща пильно стежить, аби до останньої не було висунуто жодних вимог в контексті її майбутніх інституційних зв'язків з ЕС. Позитивно ставлячись до запрошення Евросоюзу, яке поширюється на країни-учасниці переговорів про



СХІДНА
ПОЛІТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ
В РАМКАХ
ПРОЦЕСУ
РОЗШИРЕННЯ ЕС
НА СХІД ЩОДО
ПРИЄДНАННЯ
КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Нельзя, разумеется, исключить, что в силу незатейливости воображения нынешних политических элит, Украине не удастся сохранить схему унитарного государства и придется трансформироваться в канадского типа федерацию из четырех-пяти провинций (Киевщина, Галичина со Львовом, Левобережье с Днепропетровском, Крым и, возможно, Полтавщина с Уманью и Гуляй-полем в придачу). Это вполне вероятно, хотя и не предопределено фатальным образом. Вероятно также, что, единожды оформившись, некоторые провинции будут отгрызать у центральной власти изрядную долю полномочий; иначе их отгрызут областные начальства с большим уроном для целого. Однако похоже, очень похоже, что Украинская государственность становится фактом как раз в то время, когда сама идея национального государства ослабевает в Европе.

Самое же любопытное, что, возможно, нынешним молодым и вместе вполне зрелым интеллектуалам – отнюдь не националистам, но государственным, вроде Сергея Дацюка и Владимира Грановского – удастся-таки внушить киевским начальникам, что прислониться к идее следования урбанистической культуре Киевской Руси, а вовсе не казацко-хуторской архаике,

– и реально, и выгодно. Если еще учесть, что на Украине куда больше православных приходов, чем в России; что крестили Русь все же в Киеве, а не во Владимире, или тем более Москве; что Киев с куда большим основанием, чем Москва может претендовать на прямое наследование Константинополя; что на Украине уже довольно интеллектуалов, которые способны все это облечь в доктринальные формы (я долго беседовал с таким именно молодым господином)... Если все это учесть, то с сюжета нашего напрочь слетает удобная, вполне комфортная ироничность.

Все это серьезно.

Тем более серьезно, что на таком фоне ярчайшим образом проступает убогость самодовольства российской элиты, баюкающей себя пространностью и полнотой страны русского языка и русской культуры, сидячи при этом на этнокультурном вулкане.

Кстати, а вы задумывались, что население Украины – 52 миллиона, тогда как население РФ ныне составляет 146 миллионов, а через 5 лет будет составлять не более 140, из которых русский будут считать собственным культурным языком менее 100? Что у этих 100 миллионов нет и пока не предвидится никакой объеди-

приєднання, Польща водночас готова брати участь у втіленні проектів, передбачених Планом заходів для Росії та України. [...]

Польські інтелектуальні та адміністративні ресурси можна задіяти для підтримки втілення програм ЄС, націлених на підготовку адміністративного персоналу держав СНД, який буде згодом задіяно для співпраці із розширеним Євросоюзом (особливо тієї його частини, яка відповідатиме за налагодження стосунків у рамках безпосереднього суцідства). [...]

Підсумовуючи все вищеописане, на думку Польщі, всі ініціативи ЄС, націлені на держави СНД, які мають на меті сприяти виробленню східної політики Союзу, повинні бути погоджені із країнами-кандидатами до вступу. Польща зацікавлена брати участь у таких консультаціях.

Скорочений переклад Андрія Кирчіва

. . . т а в с т а в а й т е

та в с т а в а й т е

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

няющей собственной мифологии, кроме ностальгической имперской? Нет даже такой экзотической, как твердая уверенность, что непосредственными предками украинцев были скифы. Даже такой лирико-поэтической, как троица, составленная из Андрея Первозванного, княгини Ольги и князя Владимира. Даже такой достоверной, что Киев – мать городов русских.

Еще десяток лет унылого российского ничегонеделания, и глядишь – маятник с пятивековой амплитудой начнет движение вспять, и Киев вновь станет собирать вокруг себя русские земли.

(И тогда уж точно не только Бодрийяра с братией, но и Аристофана с Еврипидом наши внуки будут разучивать на бывшем диалекте, ставшем новорусским государственным языком).

ВЯЧЕСЛАВ
ГЛАЗЫЧЕВ
ЧАСЫ
ОСТАНОВИЛИСЬ
В КОНОТОПЕ...

н е з л и м т и х и м . . .

Не з л и м т и х и м

ярина боренько

«європейська мрія» і українське місто: десять років політичного кічу

© ярина боренько, 2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© косянтин бондаренко, 2001

косянтин бондаренко

проект україна

Нерідко доводиться чути від людей, корені соціалізації яких сягають «революційного» 1917-го, про особисто пережиту трагедію розпаду совєцької імперії. Це важко зрозуміти корінному галичанину, котрий може звернути свою приватну історію до бабці, яка мала з пару гектарів лісу під Люблінном, або до діда, який студіював у Відні. У більшості совєцького соціуму, скомпонованого сталінською національною політикою, власна ідентичність повинна асоціюватись радше з братом-чекістом або сестрою-кувальницею важкого молота.

Тепер перескочимо у менш «революційний», але від того не менш значимий, дев'яносто перший – в одну мить монументальні п'ятикутні зірки, кількадесятметрові пам'ятники Леніну і «Зірка Героя» брата-чекіста виявляються неправильними, непотрібними, невартими принесених задля усього цього жертв. Із цієї зневіри почалась десоціалізація значної частини тих, хто зараз нарешті змушений назватись громадянином України, роблячи це не як реалізацію права вибору, а радше грубо-раціонально, розуміючи комплікації, якщо українцем (за паспортом) себе не виз-

183



Упродовж кількох останніх років слово «проект» вживається у найрізноманітніших значеннях. Якщо ще десять років тому цей термін перебував переважно у інженерно-технічному або бюрократичному вжитку, то тепер ним послуговуються переважно гуманітарії. Індустріалізація і технократизація суспільства дається взнаки.

І тому цілком природно, що дедалі частіше лунає запитання: а чи існує «проект України»? Чи можемо ми говорити, що Україна розбудовується за якимось специфічним проектом?

Для відповіді на це питання ми повинні зазирнути углиб століть, аби усвідомити, за якими принципами відбувалося проектування України у минулому.

ПРОЕКТ 1. УКРАЇНА

Проект «Україна» виник наприкінці XVIII – на початку XIX століть у середовищі німецьких політиків і був жваво підтриманий поетами-романтиками та членами вільномулярських лож. Гарна назва, яка зустрічається ще від XI століття (*князь Гліб умре, і по ньому постонаша вся Україна*). Велетенська територія з історією, яку мож-

наєш (залишмо тут поза увагою традиційну Галичину зі своїми не менш традиційними проблемами – не вона визначає сьогодні загальну картину українського соціуму).

Ми почали метатись у пошуках «багатовекторности» і говорити про Європу... Наскільки вона близька мешканцям пролетарських міст, ми задумуємось найменше, і, напевне, ще менше – чому більш-менш конкретно про Європу ми почали говорити тоді, коли життєва перспектива української демократії навіть для найбільших оптимістів із Ради Європи перетворилась у бажане та нездійсненне? «Європейська мрія» стала для нас політичним кічем – усі, кому не лінь, ладні говорити про європейськість України, мало задумуючись, що воно таке. Принаймні тут ми – «не-Азія»: коли «Репортери без кордонів» заявляють про порушення свободи слова в Казахстані чи Ірані, то ніхто з керівників цих країн не запевняє світ, що буцім «робимо все можливе для продовження процесів демократизації і вкорінення європейських стандартів, а поодинокі (?) випадки порушення прав людини» – це «проделкі Фікса». У цьому плані ми набагато складніші за Азію – та принаймні визнає, що шлях Європи їй не підходить, і індивідуальні права не можуть бути тут первинними, а лише

«подарунком» держави, та й то лише до тієї міри, якою держава вважає це за доцільне. Ми ж плутаємо Європу у здогадах про суть нашої ідентичности, яка, сформована на маргінесі обох континентів, поєднала у собі вимоги європейської свободи і азійської сваволі.

Про належність до Європи можна говорити різним чином – можна аналізувати історію і віднаходити у ній сліди бажаного Заходу, можна будувати каркас протоевропейських інституцій, можна розвивати проєвропейську (у своїх уявленнях) культуру чи лібералізувати економіку. Європа – це поняття багатовимірне і складне, і кожен, хто говорить про неї, розуміє її по своєму. Вдале визначення подав Поль Валері, бачачи «півострів Азії» як сукупність максимумів: «Всюди, де домінує європейський дух, ми бачимо максимум потреб, максимум праці, максимум капіталу, максимум прибутку, максимум честолюбства, максимум влади, максимум змін зовнішньої природи, максимум зв'язків і обміну. Цей ансамбль і є Європа, або картина Європи»¹. Якщо прозаїчніше, то Європа – це специфічні цінності: демократії, свободи, верховенства права, активної реалізації своїх прав і відповідальности за свої вчинки.

на придумувати і якою можна маніпулювати. Розрізнений народ без спільного об'єднуючого моменту, з якого, немов із пластиліну, можна було ліпити, що завгодно («Німець скаже: «Ви – слов'яни...» – «Слов'яни, слов'яни!»). Пам'ять про козаччину і Гетьманщину, поява «Історії Росії» та «Разговора Великої Росії з Малоросією», Французька революція та поширення ліберальних ідей, наполеонівські війни з практикою створення держав-наполеонід (Іллірія, Велике Князівство Литовське, Герцогство Польське) – ось ті фактори, які привабили увагу європейських політиків до території обабіч Дніпра. Моментом «подання проєкту» можна вважати візит Василя Капніста до Берліну у 1791 році, коли він прохав пруського імператора допомогти справі визволення України. Можна припустити, що перші начерки проєкту «Україна» з'явилися ще в геніальній голові Фрідріха Великого в часи Семилітньої війни. Найсмівливіші фантазери можуть пов'язати в один ланцюг проєкт «Україна» і акцію козацького сотника Мировича, спрямовану на сходження на престол вінценосного в'язня – Івана VI Антоновича.

Приблизно до того ж часу відносяться знані слова Гердера про Україну як майбутню Елладу, де розквітне

нова цивілізація. Етнічна німкеня Катерина II (Софія Августи Фредеріка Ангальт-Цербстська) у той сам час втілювала інший проєкт, який дещо раніше визрів у головах німецьких проєктантів і отримав назву «Росія» («Россия»). Згодом два проєкти конкуруватимуть між собою – особливо, здобувши нове дихання завдяки французьким франкмасонським ложах, які взяли на себе інтелектуальне обґрунтування і визначення векторів так би мовити гуманітарного розвитку обох проєктів.

XIX століття явило нам розкол проєкту «Україна» на дві течії. Одна перебувала під виразним німецьким впливом (в Галичині і на Буковині), інша – під французьким (Наддніпрянина). В останньому випадку відчутне тяжіння французьких вільних мулярів до уніфікації проєктів «Україна» та «Росія». Відтак на Наддніпрянщині масштабний першій задум виродинився в проєкт «Малоросія», про що докладніше згодом.

Мета проєкту «Україна» була недвозначна: створити на території обабіч Дніпра певний запобіжний бастион на випадок, якщо основний проєкт (проєкт «Росія») почне давати збої. Проєкт «Росія» дійсно почав «глушити» ще в часи Єлизавети Петрівни (1741-1761), а після захоплення влади Катериною II, котра перетворилася на більшу



Європа за своєю природою ідеалістична. Тут вірять в успіх інтеграції і вічний мир. Певно в цьому і полягає відмінність від реалістичної Америки – парадигмальна віра у баланс сил і антагонізацію національних інтересів наразі є одним із гальмівних чинників американської інтеграції. Європа ідеалів здатна розвинути власні наднаціональні структури і дати їм право останнього голосу. Максималізм Європи напевно є основним рушієм її поступу. Цей ідеалістичний максималізм не перешкоджає європейцям мислити раціоналістично, але, на відміну від американців, рівень їхньої соціальної агресії значно нижчий. Можливо тому економічний двобій зі своїм неантагоністичним противником Європа наразі виграти не може. Але у сенсі парадигмальному європейська ідентичність набагато глибша, аніж американська. Наприклад, Гаген Шульце говорить про складові європейської ідентичності як багатоманітність у єдності, що випливає з ідеї цінності індивіда і його первинного права, збалансовану раціональними інституціями і конституцією на основі ідеї свободи і прав людини, впорядковану, виходячи з принципів рівності інтересів і демократії².

Висуваючи претензії на Європу, ми відшукуємо у собі її сліди, ніби хочемо довести, що ми «свої», і боятись нас

не треба. Ми шукаємо у себе європейські вартості, що сформувались упродовж важкої історії релігійних воєн, Реформації, абсолютизму і Просвітництва. Сьогоднішній стан політичного постмодерну – результат історичних подій, не менш жорстоких, аніж шлях України до незалежності. Та, маючи перед собою приклад благополучного Заходу, нам хочеться увійти у цей світ якнайшвидше. Установка зінов'євського «гомо советікуса» справджується і досі – в Європу ми хочемо, бо там «красота, комфорт, багатство», а у нас «холодно, порожньо і комашва кусається»³. Та наскільки ми готові перейняти західний ритм життя? Насільки ми сприймемо візерунок людини як автономної свободи, яка сама піклується про свою волю і честь? Чи готові ми – ні, не до колективної незалежності, а – кожен сам по собі – до елементарної самостійності і самодостатності?

Чи пам'ятаємо ми ключові слова, що ними оперувала мирна українська революція? Облишмо для інших «перебудову», «прискорення» і «гласність» – не у нас вони зародились і не ми їх вигадували. Було у переліку словесно-го кічу одне слово, яке і сьогодні вимовляють із подібною

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

росіянку, аніж значна частина її підданих, Росія дедалі менше й менше залежала від німецьких планів. Похід козаків вулицями Берліна змусив німців замислитися над тим, як можна зупинити цю велетенську силу, цього Голема, створеного руками самих же німців. Катерина II підказала спосіб: існує народ, українці, який можна використовувати у геополітичних акціях.

Сама імператриця, спровокувавши повстання 1768 року («Коліївщина») вирішила гамузом кілька питань – ліквідувала доценту залишки свобод в Україні, приєднала до Російської імперії частину Польщі (ввівши попередньо на Правобережжя корпус генерала Кречетнікова) та відвоювала у турків Північне Причорномор'я і Крим (гайдамаки – переважно російські піддані – у 1768 р. захопили містечко Балту, влаштувавши там різню турецької залози, що було сприйнято Туреччиною як *caesus belli*).

В Німеччині дійшли до висновку: східнослов'янська держава, в якій традиційну недовіру до росіян можна звести в рівень ідеології, може стати надійним бастионом перед загрозою російської експансії в Європу. Отже – на виході в цьому проекті мала з'явитися фактично буферна держава під назвою «Україна», яка була б антагоністичною щодо Росії.

ПРОЕКТ 2. МАЛОРОСІЯ

Як уже згадувалося вище, у справу втрутилися французькі вільні мулярі (франкмасони). Французи традиційно вороже ставилися до німців, але не до їхніх проектів. Вони чудово усвідомлювали, що мають змогу перехопити у німців проект «Росія». При цьому, наявність проекту «Україна» породжувала чимало незручностей і небезпек – насамперед для втілення саме французького ідеалу «Росії» та французького ж проекту «Польщі». Тому для французів (особливо у постнаполеонівську добу) було вигідно перекомутувати діяльність українців у загально-російське русло. Так з'явилася ідеологія слов'янофільства – ворожа до Німеччини, але панівна серед слов'янських народів упродовж XIX століття. Слов'янофільство поєднувалося з ліберальними цінностями та культурою французького зразка, панівною в Росії та в Україні. Так само слов'янофільство практично невідривне від романтизму в культурі, що сприяло поширенню певних ідей серед широких верств населення – за посередництвом салонів, журналів, альманахів тощо.

Середовище романтиків-слов'янофілів, які втілювали проект «Малоросія», дало чималу кількість відомих культурних діячів XIX століття – Пантелеймона Куліша,

частотою: совєцькій ідентичності пролетарських міст протиставлялась, а потім і обіцялась, демократія. Навряд чи хтось із учасників багатотисячних мітингів міг тоді чітко визначити, що ж це означає; у нашому розумінні було достатньо, що демократія – влада народу. Тоді боролись за право вибору (безперечно, на альтернативній основі), багатопартійність і незалежність. Само собою, комуністична імперія гарантувати демократії не могла. Та можливо найбільшою трагедією цієї, за вже легендарним виразом Черчилла, далеко не ідеальної, але найкращої зі всіх, які лиш людство змогло вигадати, форми правління у нас стала її «прив'язка» до незалежності. Чомусь всі тоді сприйняли як аксіому, що незалежна Україна обов'язково буде демократичною, бо як же інакше? І серед усіх тих дискусій про, спершу «суверенітет», а потім проголошена «незалежності», демократичні цінності так і залишались лише накладкою.

Незважаючи на різнонаправлені історичні шляхи «російської» та «австрійської» культури в українському розвиткові, у нас є принаймні один інтегральний елемент: були ми частинами імперій, які ніколи нас не визнавали – байдуже, чи були вона по-азійськи деспотичним, чи по-євро-

пейськи конституційними, отож смаку колективної свободи народу в епоху становлення національних держав скуштувати не вдалось. Одне з найпопулярніших негативних слів – «меншовартість» – стосовно себе самих ми повторюватимемо ще довго, залишаючись тим самим лише на підступах до епохи Просвітництва. Та за час, поки ми жили в умовах «розвинутого соціалізму», у світі розуміння демократії у сенсі індустріальному суттєво змінилося. Виборвані упродовж епохи Просвітництва політичні права здаються сьогодні само собою зрозумілими, ніхто не піддає сумніву право на об'єднання чи право обирати і бути обраним. Відлагоджена економічна система Заходу, у якій певно ще з часів світової енергетичної кризи не було серйозних збоїв, у середньостатистичного обивателя викликає почуття стабільності. Європа сьогодні – це континент постіндустріальних цінностей, джерелом яких є почуття екзистенціальної безпеки⁴, і несуть вони з собою не лише позитивне. Це максимум індивідуальної свободи, але відповідно – криза солідаризму (простіше сказати – зникнення елементарного поняття міжлюдської дружби); це нові гендерні ролі і поступова втрата соціалізаційної функції сім'ї; це поліетнічність, у якій часто-таки губляться націо-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Миколу Костомарова, Тараса Шевченка тощо. Руйнівними для проекту, започаткованого у середовищі французьких франкмасонів, стали два фактори: по-перше, поширення нігілістських тенденцій із поступовим переростанням їх у більш організовану і оформлену соціал-демократичну форму, по-друге, наявність на західному кордоні «Малоросії» «німецької України», впливи якої неможливо було не помічати, і агенти впливу якої постійно діяли і не давали можливості для повного втілення «французького» проекту.

Одна з пізніх ілюстрацій боротьби і протистояння проектів – цитований свого часу проф. Я.Грицаком лист невідомого українського офіцера австрійському ерцгерцогу Францу-Фердинанду д'Есте, у якому висловлюється прохання виділити значну суму коштів на вивolenня України і створення буферної держави, до складу якої на принципах автономії мають увійти кримські татари та народи Північного Кавказу. На чолі держави мав стати нащадок гетьмана Разумовського, імамом Кавказу – племінник Шаміля. Франц-Фердинанд, як можна судити із зауваг на полях листа, був навіть схильний надати певну суму на реалізацію цього проекту – надто він був заманливим. Але – почалася Перша світова війна. Фран-

цові-Фердинанду не судилося стати імператором, ба навіть узяти активну участь у розробці певних стратегічних і тактичних ходів, спрямованих на послаблення Росії.

ПРОЕКТ 3. ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКИЙ

Проект виник безпосередньо у середовищі українських інтелектуалів у 1917 році. Міти про «козацьку республіку», «споконвічне народоправство» українців якнайкраще лягали у лузу прихильників соціальних теорій, які на початку ХХ століття особливо поширилися в Європі. Поєднання марксизму з духом козаччини – ось основна мета нового проекту, започаткованого у 1917 році на Наддніпрянщині.

В цьому проекті можна помітити чимало рудиментів минувшини. Скажімо, хитання від проекту «Україна» до проекту «Малоросія»: «Росіяни – брати», «Не відділяючись від Росії, продовжуємо будувати свою автономію», «Прихильники самостійности – агенти самодержавства» – ці гасла можна вважати показовими для 1917 року. Навіть досвідченим у військовій справі галичанам, які запропонували свої послуги для створення збройних сил нової квазідержави, відмовили на тій підставі, що вони є буржуазним елементом.

нальні культури; це науковий нігілізм, у якому елементарні знання часто поступаються риторичі; це культ екологічної чистоти, доведений до абсурдного страху перед атомною енергією. Політичний постмодерн – це заглибленість культури у собі і пошуки власного цивілізаційного комфорту, індивідуального самовираження і свободи. Тому не дивно, що Європа поза своїми проблемами – недалекоглядна і обмежена, і нас ніколи до кінця не зрозуміє. Як, зрештою, і ми її. Тільки Європа заглиблена у власні екзистенціальні проблеми, а ми навіть не можемо зрозуміти – існуємо ми, чи це нам лише здається.

Світ України – це ранньо-індустріалізовані міста, основною метою існування яких були показники виплавленої сталі на душу населення, а цінністю – промислові об'єкти, на яких ця сталь виплавлялась. Те, що багато з цих міст після незалежності мало що продукують, навернуло псевдоурбанізований соціум до аграрних цінностей, які посилюються в міру послаблення індустріальних чинників. У первинних осередках – серед сім'ї, друзів, у школі, вузі, церкві, професійному колективі – у нас збереглися патріархальні форми суспільної організації. Патріархальні не

лише у вимірі міжстатевих відносин, патріархальні у ставленні до політики, як до чогось божественного, недоступного кожному, як до сфери, де для втаємниченого існує благо в поєднанні з безвідповідальністю.

На тлі навертання до аграрності в Україні дедалі більше виражається фатальне відношення до влади як до даності, яка «є, і нічого з цим не поробиш». Кардинальний поворот від установок, підтримуваних політичною пропагандою совєцьких часів про владу як найвищу інституцію, здатну ошчасливити всіх і кожного, до аграрної пасивності і сакральності політичного процесу – це, значною мірою, результат політичної освіти. Освіта (а вона від дитячого садочка і до докторантури завжди була політичною, незалежно від предмету, – нехай це буде історія чи геодезія) спрямовувала мислення людини у сторону конкретного фактажу (центральною складовою якого була «добра» комуністична влада), відторгуючи здатність володіти навичками, гнучкість яких дозволила б сприйняти інше (чуже) суспільство. Звідси – феодалне спотворення капіталістичних символів, яке відбувається після провалу комуністичної ідеї: ідеал багатого Заходу в умовах тотального відторгнення від публічної сфери – постсовєць-



h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Повсюди панувала ейфорія, святковий настрій, карнавальні містерії у стилі Бахтіна: «На майдані коло церкви революція іде», «Яка краса, відродження країни!» тощо. Грушевського шанобливо іменували «батьком» (зрештою, як і Махна). Знову повернулася традиція шликів, смушевих шапок, шароварів і шабель.

І тут, ні сіло, ні впало, почалася війна з Раднаркомом. Дивна війна. Справді: більшовики – соціалісти, і Центральна Рада – теж соціалісти. Чого ж воювати? виявилося, що поза традиціоналізмом, проповідуваним Центральною Радою, і поза соціалізмом, сповідуваним більшістю тогочасних політичних партій, існує ще й національне питання, без якого жоден подібний проект не може бути втілений.

Війна зробила учасників традиціоналістського проекту прагматичнішими. Вони знову звертаються до німців. Німці встановлюють новий лад. Традиціоналізм залишається, з'являється національне питання, проте повністю зникає соціалізм. Виконавцем-відповідальним за втілення проекту призначається генерал-лейтенант Павло Петрович Скоропадський.

До кінця 1918 року у проект треба вносити суттєві поправки – аякже: Німеччина розгромлена, переможець

– Антанта, де першу скрипку грає Франція з соціалістично-радикальним урядом Клемансо на чолі. В Україні елемент традиціоналізму з проекту викреслюють, натомість на перший план виходить національне питання у поєднанні із соціалізмом. Виконавцем проекту стає Симон Васильович Петлюра. Уже тоді С.Моркотун у своїх сенсаційних заявах оголошує про причетність Петлюри до вільномуряського руху. Тож, чи так уже випадково 22 квітня 1920 року Петлюра уклав угоду з Польщею, передавши їй Галичину, а сам невдовзі вирушив разом із Юзефом Пілсудським на приступ Києва? Адже Польща була однозначно французькою креатурою...

У 1917-1920 роках проект прогорів. Насамперед, через невизначеність проєктантів щодо потенційних грантодавців. Спроби продати проект двом фондам – Німеччині та Франції водночас – закінчилися тим, що концепт перехопила Совєцька Росія і почали втілювати його у специфічній формі – УССР.

ПРОЕКТ 4. ТОТАЛІТАРНИЙ

Вірніше, тоталітарними були навіть два проекти. Перший втілювався в рамках СССР і носив умовну назву «Українська Совєцька Соціалістична Республіка». Другий

ка вульгарність в одязі серед «плебсу» і поверхове псевдо-захоплення Ніцше серед еліти, лялька Барбі для дітей і мильні серіали для дорослих – усе це результат спотвореного сприймання символів світу, який щойно для нас відкрився. Тим часом економічна криза автоматично спрямувала мислення у сторону сприйняття демократії як жорстокости. Якщо соціалістичне минуле завжди заставляло нас вірити у якісь світлі і добрі ідеали (в сумі ця ідеологія виводилася з добродушності не заважала нам жити в природно жорсткому суспільстві), то перші хвили інфляції зробили нас страшними реалістами. Наш реалізм водночас і фатальний, і цинічний, та, принаймні, він дає нам змогу зрозуміти, чому цей світ такий злий і поганий. Тому ще одне улюблене слово «українського постмодерну» – геополітика – вдало заповнило лексичний вакуум постсовєцької політичної (та й не лише політичної) дискусії.

Геополітика як фундамент реалістичної парадигми виховала у нас за десять років якусь «приреченість» – між культурами, між цивілізаціями, між Росією і Європою... Абсолютно некритичне визнання географії як детермінанти політики викликає фатальне розуміння політичних перспектив: в епоху, де всім керує людський розум, ми, не-

мов язичники, віримо у детермінованість нашого життя горами, озерами і напрямком вітру. Часом доводиться чути, що через своє географічне положення ми «приречені бути в Європі», але оця приреченість відкидає нас усе далі від «голубої мрії»: нехтуючи елементарними демократичними принципами заради «незалежності», «стабільності», «реформ», «добробуту», «щастя майбутніх поколінь», захоплюючись образом Піночета і найгіршими етапами в біографії де Голля, ми перетворюємось в антагоністів Європи. Якщо висловлюватись лаконічніше – ми прораховуємось... Наш досвід повинен бути уроком для Європи – у демократичні інститути і норми, за якими так уважно слідкують європейські організації, не вдалось вдихнути ідею, тому вони спокійно стали інструментом нового явища, позначеним ще одним популярним словом «олігархія». Можливо це навіть помилка Європи – занадто самовпевненою вона була щодо нашої демократизації.

Ще одне «кічове» слово нашого «перехідного періоду», який ми не знаємо коли перейдемо (та й чи перейдемо взагалі, відомо ще менше) – «середній клас», те, що має стати базою для економічної демократії. Було б недалекогляд-

намагалися втілити на території Західної України з майбутнім поширенням на територію Наддніпрянщини. Зрештою, обидва проекти були екстенсивними і передбачали ліквідацію паралельного проекту. Тобто, між двома УКРАЇНСЬКИМИ проектами існував яскраво виражений антагонізм.

Ініціатора першого проекту важко назвати (Петровський? Скрипник? Каганович?). Ініціатором другого був Євген Коновалець. Перший проект передбачав у ролі грантодавця Москву, другий – Рим або Берлін. Метою першого проекту було зосередження всіх українських етнічних земель в єдину УССР у кордонах Союзу Совєцьких Соціалістичних Республік – глобальнішого мегапроєкту. Мета другого – створення Соборної Самостійної Української Держави в рамках «Нової Європи».

Обидва проекти були тоталітарними за своєю суттю. Щоправда, перший, починаючи з 1937 року (від часу прийняття нової Конституції УССР) був закамфльований демократичною риторикою, а другий відверто заявляв, що «Україна є тоталітарною, авторитарною, професійно становою державою». Але від цього жоден з них не переставав бути тоталітарним. Такою була доба. Таким був загальносвітовий контекст, в якому розвивали-

ся обидва проєкти. Такими, зрештою, були вимоги «грантодавців».

У 1939-1940 роках перший проєкт був близький до повного і остаточного втілення. Однак у 1941 році проєктанти із середовища «проєкту №2» отримали добру нагоду для реваншу і втілення власного бачення України в межах усієї етнічної території. Підвели грантодавці, які вирішили, що подальше втілення проєкту недоцільне. Тому проєктанти почали покладатися на власні сили – мовляв, будемо втілювати проєкт самотужки, а відтак знайдуться нові грантодавці, зацікавлені у ньому.

Після тривалої боротьби УПА, після багатьох героїчних подвигів українських націоналістів, після відчайдушної спроби створення українських державних структур – переміг усе ж проєкт під назвою УССР. Із власними державними атрибутами – гімном, прапором, гербом. Із власним урядом і парламентом. Із представництвом в ООН та нібито незалежною зовнішньою політикою. Така собі «віртуальна держава», цілковито залежна від Москви. Тоталітарний характер мегапроєкту ССРСР, складовою частиною якого була УССР, передбачав, що у разі втрати тоталітарного стрижня сам проєкт теж буде завершено.

Так і сталося у 1991 році.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

но стверджувати, що у нас немає потенційних носіїв економічної свободи. Безперечно, є, але увесь соціально мобільний і активний елемент, навіть, ті хто голосують за комуністів, не здатні висунути державі конкретні вимоги, а воліють тікати «шукати золота» у Польщу, Грецію, Італію, Росію, а хто менш гнучкий – на звичайні ринки, неформально контрольовані квазі-державними групами, які ми заради романтичності називаємо мафією. Коли немає соціальної групи – носія цінностей, – цю функцію бере на себе держава.

Хочемо ми того, чи ні, але саме совецька держава у 30-і роки стала носієм епохи індустріального суспільства, звичайно, надаючи перевагу кількісно-економічним вартостям і жертвуючи якісно-духовними, включно з безпосередньо людськими. Це совецький апарат навчив неписьменну країну читати, робітничий клас визнав правлячим, а жінкам дозволив кидати бюлетені у виборчі урни і працювати (навіть кувальницями важкого молота). Ситуація немислима у деяких європейських країнах ще на початку сімдесятих. Та, провівши модернізацію «згори», комуністична система відійшла від своєї кінцевої мети: як би не хотіла селянсько-пролетарська держава перетворити пролетаріат у монолітний «панівний клас», їй не вдалось уник-

нути логічного результату індустріалізації – диференціації інтересів і створення нових соціальних ієрархій, характерних так само і для західних суспільств.

Проте, на відміну від суспільств, які от-от збирались сприйняти цінності постіндустріальні, наша диференціація відбувалась на основі привілейованого доступу до матеріальних ресурсів: міста перетворились у десятилітні черги за автомобілями, холодильниками і «стінками». В умовах тотального одержавлення власності держава, виконавши «на всі сто» програму мобілізації економіки, стала ще й нашим працедавцем, тобто об'єднала у собі функції регулятора і учасника можливих соціальних конфліктів. У містах не було індустріальних заворушень і вимог підвищити зарплату – тотальна держава все відрегулювала заздалегідь, а можливість пізньо-індустріальних «заварушок» попередила навіть на період після своєї смерті – до «зрівняння» у правах жінок, «рівності шансів» у освіті, і вульгарного егалітаризму (навіть домогосподарка може правити країною) ми теж прийшли чи не на півстоліття швидше, аніж деякі європейські країни. Як рівно ж із проблемою фактичної меншости титульної нації у великих містах – з нею багаті країни ідеалістичної Європи, куди тяг-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

НОВІТНЄ ПРОЕКТУВАННЯ

Свого часу, ще будучи прем'єр-міністром України, Леонід Кучма заявив: «Ви скажіть, яке суспільство ми будемо, і я його будуватиму». Тобто, у 1992 році, в час, коли було сказано ці слова, ще жодного проекту не існувало. Згодом, ставши Президентом, Кучма намагався запропонувати Україні кілька різних проектів – гарно оформлених, ретельно виписаних і... ялових. У цих проектах була накреслена тактика без стратегії. Їм бракувало *набідей*. І тому вони автоматично перетворювалися на чергову подобу «Продовольчої програми партії» або «Програми заходів по боротьбі з алкоголізмом» – гучної кампанії, здатної стряпати повітря гучними фразами і гучними гаслами, проте з ККД, що наближається до нуля.

Власні програми пропонували й інші політики. Мені особисто вдалося ознаямитися і ретельно вивчити проекти, розроблені В.Ющенком, П.Симоненком, О.Морозом, Н.Вітренко, О.Ткаченком. Їм усім також бракує *набідей*. Тобто, проекту України ми зараз не маємо. І, складається враження, що найближчим часом не матимемо.

Наші політики, на жаль, не дають відповіді на питання: що ми матимемо на виході? І проблема ця не є новою. Ідеологи українського націоналізму вважали, що «на ви-

ході» буде Українська держава – ефемерна, така, яку вони самі як слід не могли уявити і збагнути.

«Батьки-засновники» новітньої України вважали, що варто лише створити незалежну державу, а вже сама держава може стати самодостатнім механізмом, здатним забезпечувати всі потреби її громадян. Згадаймо, яким чином десять років тому велася агітація за незалежність. Мовляв, держава нам потрібна тому, що: а) за неї боролися наші діди і батьки (тобто, наявний, висловлюючись термінологією Бергсона, зворотній потік свідомості), і б) тому, що Центр (Москва) забирає лівову частку виробленого в Україні продукту, видобутої сировини та бюджетних надходжень. Мовляв, відокремимось – й заживемо.

Подібного роду агітація і мітологія були притаманні усім націям на етапі позбавлення від колоніальної залежності. Але в інших держав (Індія, Індонезія) на визвольному етапі існували водночас програма-мінімум (встановлення незалежності) і програма-максимум (побудова держави та визначення основних векторів розвитку цієї держави). Іншими словами, Леонід Кравчук відрізнявся від Джавагарлала Неру тим, що у нього не було власної програми під умовною назвою «Панчасила» («П'ять принципів») – тих принципів, які мали би стати визначаль-

нутья найактивніші елементи бідного світу (і ми у їх числі), поступово зіштовхуються теж.

І ще раз про демократію. Теоретик неокорпоративізму Філіп Шміттер називає країни пізньої демократизації неodemократичними⁵. Неodemократія – нова, «запізніла» версія демократії. У неodemократії може мати місце сицилійський клієнтелізм, португальська аграрність чи грецька православність. Чи можлива неodemократія в Україні? Раціональному оптимістові варто повірити, що так. Є тут лише одне «але»: демократії потрібна традиція – нова чи стара, в даному разі несуттєво. Країні, що пережила тоталітарну модернізацію «згори», коли індустріальні цінності насаджувались адміністративним апаратом, варто остерігатись насаджування постіндустріальних цінностей теж апаратом – аби під привабливим шатром демократії не відбулась неототалітарна постмодернізація. Апарат може сприйняти вестернізацію «для себе», але його цілком задовольнятиме азійство поза своїм полем. Ось як Бердяєв відгукувався про апарат царської Росії: «Петро Перший секуляризував правовірний російський народ і повів Росію шляхом просвітництва. Та зумовлений цим про-

цес європеїзації заторкнув лише верхні прошарки російського суспільства, дворянства і бюрократії. Народ же залишався вірним давнім релігійним віруванням і звичаям»⁶.

Чи доступна нам неodemократія? Оптимістично процитуємо слова Макса Вебера, виголошені більш як вісім десятиліть тому перед німецьким студентством: «Весь історичний досвід підтверджує, що можливого ніколи б не досягли, якби у світі знову і знову не прагнули до неможливого»⁷. Питання у тому, чи є у нас це прагнення? Чи розуміємо ми, що наблизимось до Європи тоді, коли нарешті усвідомимо: там, у світі економічного добробуту, демократія – це категорія, яка не потребує доведення, її можна удосконалювати, але від неї не можна відмовитись. Демократія – не інструмент для особистих цілей, і від неї не можна відходити, мотивуючи це необхідністю зберегти «незалежність» для націонал-демократів, чи добитись «зростання ВВП» для ліберал-реформаторів. Найбільша небезпека інструмента – що в певний момент він виявляється непотрібним і його можна засунути у якийсь закапелок і забути, а можна просто викинути. І тоді поняття «тимчасової, зумовленої історичною необхідністю і геополітичною ситуацією» відмови від демократії перетвориться у постій-

ними для майбутньої держави і які були би незмінними упродовж усього її існування. Тобто, принципів, відштовхуючись від яких можна було би формувати новітню ідеологію і мітологію.

Натомість Леонід Кравчук запропонував гасло «Розбудови держави», яке викликало чимало заперечень і критичне неприйняття. Виховані на марксистському постулаті про те, що держава є інструментом насильства, це гасло не сприйняли насамперед інтелектуали. Мовляв, навіщо розбудовувати насильство? І чи не криється за цим гаслом заклик до збільшення бюрократії? Зрештою, у студентських колах початку 90-х це гасло жартома переклали російською як «*Расстройство государства*».

Проте, під шумок було проведено кілька гучних напівкарнавальних церемоній, без яких не відбувається жодне становлення жодної держави. Потрібен був виплеск, вихлюп ейфорії від незалежності (згадаймо геніальні слова Ліни Костенко: «Божевільний... Боже! Вільний!») і заміна старої комуністичної догматики новими цінностями. Інша річ, що ті, кому це було доручено робити, володіли тільки старими нов-гав. Вони були виховані в комуністичному дусі, і продовжували мислити автоматично: замінимо серп і молот на тризуб, Москву – на Київ,

Леніна – на Шевченка. Томмазо ді Лампедуза у п'єсі «*Геллард*» вклав у уста свого героя слова: «Найкращий спосіб нічого не міняти – це змінити прапори». Як результат – зовсім не випадкові слова одного з чільних офіційних ідеологів Львівської області Василя Базіва, сказані ним під час виступу з трибуни Львівської обласної ради. Вказуючи на бюст Шевченка у сесійній залі ради, цей достойник прорік: «А згадайте, раніше на цьому місці стояли *зовсім інші ідоли!*» Над фразою посміялися і списали її на обмовку. Але, згідно з Фройдом, обмовки є одним із каналів вияву підсвідомого. Державник Базів на рівні підсвідомості так і залишився власкором «*Робітничої газети*». Державник Кравчук – компартійним ідеологом. Державник Кучма – директором совєцького оборонного заводу. І це не могло не накласти відбитку на їхню подальшу діяльність в умовах незалежності.

Колишні дисиденти не створили конструктивного і тривалого у часі, конкретизованого стосовно мети проєкту. Їхня попередня діяльність була спрямована на руйнування старої системи, і свідомість того таки В'ячеслава Чорновола не могла автоматично після 24 серпня 1991 року запрацювати у протилежному руслі. Звідси – і кризові явища у партіях, які виникли на уламках дисиден-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ність, аж поки не появиться нова соціальна сила, здатна прокрічати на весь світ ірраціональне: «Так не має бути!»

У політичній історії авторитарним тенденціям завжди протистояла міська культура, більш гнучка і менш традиційна, здатна засвоїти нові вимоги часу. Можливо, у нас замало міст, що характеризуються не просто кількістю мешканців і часткою зайнятих у промисловому виробництві, а міст як осередків мобільної урбаністичної культури, вільної артикуляції інтересів і індивідуальної свободи. Навіть якщо і були в Україні міста європейської культури, то усі вони вже давно не те, що ми собі уявляємо, заглиблюючись в історію. Бо те, що було колись, не означає, буцім воно існує сьогодні. Карл Шльогель, завдяки якому багато «американізованих» німців післявоєнної генерації відкривали для себе все, що східніше Берліна, писав про Львів: «Хто приїжджає до Львова, потрапляє у велике совєцьке місто, а не у *fata morgana* габсбурзьких часів. Львів – це місто ілюзорних мандрівок, та той, хто хоче потрапити у реальність, зрозуміє, що насправді все зовсім не так»⁸.

Наші міста – це релікти аграрно-індустріального минулого. Совєцька архітектура робить нас країною двох сві-

тів, коли нечисленний «середній клас», живучи в «хрущовках», які легко можна порівняти з пролетарськими районами Заходу часів Маркса, одягає вранці дорогий костюм і йде на престижну «постіндустріальну» роботу в «крутий» офіс, де з нових «Пентіумів» викачує дедалі більше інформації – основної цінності глобального суспільства. Працює він (себто «середній клас») по 10-15 годин на добу і повністю залежить від працедавця, оскільки система захисту прав найманих робітників у нас – теж з епохи «Капіталу».

Ми свідомо не заторкуємо теми села – про це варто говорити окремо, але тут принаймні аграрна культура відповідає епосі, в якій це село існує. Присутність аграрного не є проблемою – воно здатне додати у візерунок десятирічної України певний колорит.

Політика ж сьогодні твориться в містах, і якби в Україні було б хоча одне місто, здатне в потенціалі сприйняти виклики політичного постмодерну, старообрядницька консервативність Полісся і язичницька містичність Гуцульщини були би просто яскравим елементом української неodemократії. Історія інколи таки залежить від одного міста, особливо, коли його немає...

191



ЯРИНА БОРЕНЬКО
«ЄВРОПЕЙСЬКА
МРІЯ»
І УКРАЇНСЬКЕ
МІСТО:
ДЕСЯТЬ РОКІВ
ПОЛІТИЧНОГО
КІЧУ

тського руху. Кравчукові та його оточенню, а згодом – Кучмі вдалося майстерно замкнути екс-дисидентів у своєрідному гето, де вони пересварилися між собою і витратили власну енергію на взаємопоборювання. З висоти часу стає очевидним: у 1990 році дисиденти кинулися у політику, куди їх практично не пустили, змусивши втішатися другорядними ролями. Натомість шанс сформувати в незалежній Україні потужний правозахисний рух було практично змарновано. Аякже! Незалежна Україна априорі не може порушувати прав своїх громадян! Саме тому немає у нас сьогодні свого Сергія Ковальова, власного потужного правозахисту на рівні парламентського лобі. Проте, аж ніяк не бракує численних розколів у правому таборі і безконечних політиканських чвар між тими, хто роками таборів і боротьби заслужив на те, аби стати «патріархами громадської думки» новітньої України.

Отже, конструктивного проекту «Україна» на початку 90-х не було створено. Єдина сила, яка могла би запропонувати такий проект – студентство та молодь – не була почута старшими поколіннями. «Україна народилася від злягання комуністів і націоналістів,» – написав у 1993 році Сашко Крищенко. І дійсно, третій елемент у подібного роду еротичних дійствах не передбачається.

Натомість, молодь було використано і ошукано їхніми старшими товаришами з «Народної Ради» у жовтні 1990 року – під час та після знаменитого студентського голодування. «Революція на граніті» не знайшла свого продовження. «Аврора» вистрелила, проте її постріл всі сприйняли по-своєму.

Після 15 жовтня 1990 року і відставки В.Масола студентам подякували і відправили подалі – як учасників якоїсь масовки. Щоправда, і самі студенти у той час – через низку непорозумін у власному таборі – не були готові створити щось на зразок угорського ФІДЕСу.

Ліберальна ідеологія, яку плекало студентське середовище, могла б стати доброю основою і для програми ринкових перетворень, і для початку практичної «десовковизації» українського суспільства. На підтвердження цієї тези варто поглянути хоча б на успішний розвиток львівського середовища «Нової хвилі» – найяскравішого втілення ідеології тогочасного студентства, і на успіх окремих членів колишнього молодіжного руху (практично 90% колишніх студентів-бунтарів змогли себе максимально реалізувати у бізнесі, політиці, інших сферах діяльності). А ще варто згадати слова харків'янина Євгена Золотарьова, які можуть стати актуальним гаслом усіх

- ¹ Paul Valéry. La crise de l'esprit // Euvres (I), – Paris, 1962.
² Hagen Schulze. Europäische Identität aus historischer Sicht // Studie nach europäischen Identität, Bonn, 1995.
³ Александр Зиновьев. Homo советикус. – М., 1991.
⁴ Рональд Инглхарт. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис, №4/1997.
⁵ Филип Шмиттер. Неокорпоративизм // Полис, №2 / 1997.
⁶ Николай Бердяев. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990.
⁷ Макс Вебер. Покликання до політики / Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998.
⁸ Lemberg–Lwów–Lviv / Peter Fäisler (Hrsg.) – Köln, 1995.

і м е н е в с і м ' і в е л и к і й
 И мене в с е м б и в е л и к і й
 в с і м ' і в о л ь н і й н о в і й . . .
 Из с е м б и в о л ь н і й н о в і й

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

наступних поколінь борців з режимами: «Ми будемо валити владу весело і зухвало».

Весело і зухвало! Ось як треба було здобувати незалежність, ось як треба було будувати нову державу. Веселою і зухвалою повинна бути держава, аби її підтримали і аби вона мала успіх. Веселим і зухвалим мав бути «проект Україна». В українській історії лише один раз ми мали веселу і зухвалу державу — за часів Богдана Хмельницького. Звідси і замишування добою козаччини. Але Хмельницький якраз не мав проекту для України. Він постав перед фактом: існує територія, на якій потрібно запроваджувати новий лад і нове життя.

Згодом ми некритично сприйняли тезу Винниченка про те, що «українську історію неможливо читати без бромю». Натомість... «На світі є лише дві нації, які постійно пишуться своїми поразками і постійно плачуть над своєю історією — українці і жиди. Окрім того, що вони постійно плачуть, вони ще й сперечаються, хто ж із них є богообраним народом і хто має глибшу історію. І коли, нарешті, будуть вирішені суперечки про національність Ісуса Христа, Адама і Єви, вони, напевне, перейдуть до динозаврів», — нехай вибачить мене Юрій Винничук за довільне цитування його «*Малоросійського мазохізму*»,

але, здається, суть я відтворив правильно. Україна на початку свого становлення — це безупинний плач по убієнних упродовж останньої тисячі років, спорудження церков і хрестів, братання з діаспорою (переважно з західною, бо східна не така грошовита) і специфічне уявлення про відродження історичної пам'яті. Зрештою, перші п'ять років незалежності були розраховані на тих, кому на той час було за 50, а не на тих, хто тільки вступав у життя. Хоча мало бути зовсім навпаки...

Молодь жадала веселих і зухвалих політичних процесів, веселих і зухвалих реформ — дарма, що це могло вдаватися по кишені. Молодь була готова пристосовуватися до новизни. Натомість те, що робилося в Україні, зовсім не відповідало настроям молодих українців. Так веселяться хіба лише на поминках!

Звідси — зневіра у майбутньому. Звідси — розчарування в українській незалежності. Я люблю переглядати фільм Ілленка-молодшого «*Фучжоу*» — момент, коли палубою здобутого у такий важкий спосіб корабля котяться порожні пляшки з-під випитого вчора шампанського. Вчора була ейфорія, було свято. А тепер думки: що далі? Куди плисти? Навіщо? Кому все це потрібно? Героєві Ілленка треба було в Україну. Він не знав достеменно, що

© мирослав маринович, 2001

мирослав маринович

роль церков у будівництві посткомуністичного суспільства в Україні

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

це таке, як туди потрапити. Знав навмання: до Босфору — і направо.

Отак, і українські керівники знали, що вони будуть Україну. Теж навмання. Якось воно вийде. Щось запозичимо у сусідів. Щось підкажуть міжнародні фонди. Одним словом, до Босфору — і направо... І Україна у них мала вийти сумовито-поетично-лірична, як перша частина «Фучжоу». Така, щоби сподобалася ветеранам визвольних змагань. І обов'язково — позбавлена зухвалості й веселощів.

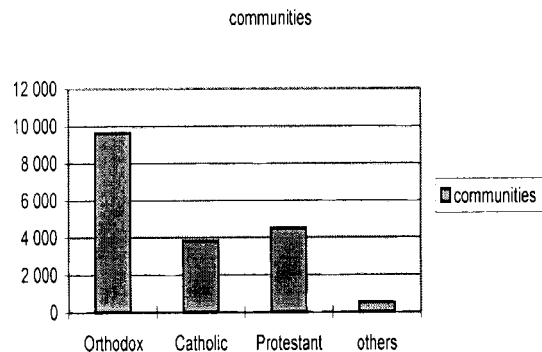
До речі, започаткований ще у 1990 році студентський фестиваль «Вивих» — квінтесенція веселого і зухвалого життя — помер на першому році незалежності. Незалежній Україні він виявився непотрібним.

Що ж потрібно проективі «Україна», щоб він перетворився на дійсно суспільно значимий проект, а не лише проект для потенційного грантодавця — за принципом «взяв гроші — відзвітувався — забув»?

Проект має бути модерним. Він має повністю відповідати новітнім течіям світової суспільно-політичної думки, передбачати відповідність новітнім технологічним здобуткам та брати до уваги той факт, що майбутня Україна увійде в постіндустріальний простір.

1. РЕЛІГІЙНИЙ ЛАНДШАФТ УКРАЇНИ

Однією з найголовніших ознак України, що визначає її релігійний ландшафт, є той факт, що тут сходяться інтереси трьох гілок християнства, а саме: православ'я, католицизму й протестантизму (див. мал. 1 і 2).



Мал.1

Проект має передбачати високу ступінь захищеності всіх учасників — громадян України — і гарантувати їм безпеку. Безпеку зовнішню — не лише захист від агресивних дій іншої держави, а й надійний захист будь-якого громадянина України поза межами України. Безпеку внутрішню — від безпеки життя до безпеки майна, вкладів у банку, бізнесу.

Проект має бути спрямований назовні, а не всередину. Має бути передбачений здоровий експансіонізм — економічний, культурний, інтелектуальний — назовні, з тим, аби проект «Україна» не перетворився на «річ у собі», а захоплював, цікавив собою інші держави. Іншими словами, проект «Україна» повинен повчитися багатьом речам у різноманітних проектах імперій — в тому числі проектів «США» та «Росія». Той факт, що в Україні останнім часом дедалі частіше доводиться чути про закарпатський, кримський, донецький і навіть галицький сепаратизм, свідчить про те, що свідомість української еліти готова до сприйняття проекту «Імперія» — в позитивному розумінні цього терміну.

Проект має бути орієнтований на пошук внутрішнього грантодавця і не повинен обмежуватися рамками одного лише проекту. На певному етапі повинні виникати

Цілком очевидно, що між цими гілками існує певна конкуренція за сфери впливу. Конфронтація між православ'ям і католицизмом триває фактично від часу розколу у 1054 році (нагадаємо читачам, що Київську Русь було охрещено 988 року), що призвело до поділу українських земель на *місійні території* — як це завжди буває, доволі спірні. Сьогодні головною спірною місійною територією є Галичина, тобто західні області України, які тривалий час перебували у складі Австро-Угорської імперії й Польщі. Крім того, оскільки історично так склалося, що на території Галичини членами римо-католицьких громад є головною поляки, а членами греко-католицьких громад — українці, національне протистояння впродовж історії було тісно пов'язане із протистоянням і між різними Церквами католицької орієнтації.

Що стосується протестантизму, то, незважаючи на те, що ранні його форми з'явилися в Україні (головно на тих територіях, які входили до складу тодішньої Речі Посполитої) ще у XVI столітті, сьогодні в Україні діють громади переважно пізнього, євангельського протестантизму. На опір «історичних» Церков ці громади наштовхувалися постійно, однак він пев-

ною мірою активізувався після розпаду Совецького Союзу, коли Україна стала місійною територією ще й для численних західних (головним чином — американських) протестантських місіонерів.

Яким би важливим не було протистояння між трьома гілками християнства, головний конфлікт в Україні наприкінці 80-х років розгорівся між Церквами візантійської традиції. Усі вони виводять свій початок від часів Володимирового хрещення Київської Русі, а відтак усіх їх можна вважати фрагментами давньої Київської Церкви, які з падінням Київської держави увійшли у сфери впливу різних сусідніх держав.

Усі чотири Церкви київського кореня, природно, розвинули власне бачення релігійної історії України. Звідси випливає ще одна характерна ознака українського релігійного контексту — паралельне існування кількох конфесійних історіографій, які наголошують лише на негативних чи, відповідно, позитивних аспектах, пов'язаних зі зміною релігійного підпорядкування. Наведемо кілька прикладів.

Берестейська унія, 1596 р. Те, що католики вважають позитивним актом відновлення єдності Київської митрополії з Римським Апостольським Престолом,

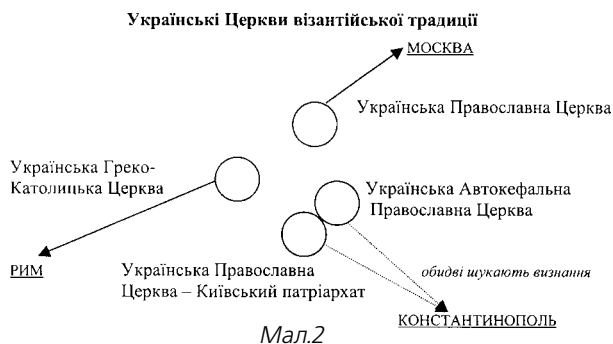
проекти-сателіти, які фінансуватимуться фондом, створеним в рамках проекту «Україна». Тобто, від самофінансування потрібно перейти до надання допомоги іншим. Скажімо, Білорусі.

Одним словом, потрібно написати проект «Україна». Підбити кошторис. І зрозуміти, що нині вже немає нетехнологічних речей. Немає нічого неможливого. І якщо ста-

ється якась несподіванка — значить, працював поганим технолог, який не все зміг передбачити і не усьому міг запобігти. Нині є можливість спроекувати майбутню Україну. Просто потрібно взяти чистий аркуш паперу і попрацювати. Чийсь проект та виграє конкурс. Головне, щоби потім проект втілювався весело і зухвало. Інакше Україна приречена.

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ПРОЕКТ
УКРАЇНА

не забудь те пом'янути
не злим тихим словом
Не злими твоїми словами.



православні розглядають як ганебний акт розірвання молитовної єдності з Повнотою Православ'я й недопустимий факт прозелітизму з боку Римо-Католицької Церкви.

Заборона Української Автокефальної Православної Церкви й Української Греко-Католицької Церкви з боку сталінського режиму у формі «самопліквідації» відповідно 1930 й 1946 рр. Те, що більшість православних московської орієнтації сприймають як позитивний акт подолання «уніатської» й «націоналістич-

ної» схизм, греко-католики та віруючі УАПЦ розглядають не лише як акт брутального насильства з боку держави, а й як акт прозелітизму з боку Московського патріархату, який використав втручання держави для поширення свого впливу на всуціль греко-католицьку територію, й заперечення релігійної свободи.

Легалізація Української Греко-Католицької Церкви й відродження Української Автокефальної Православної Церкви у 1989 р. Те, що вірні названих Церков вважають реалізацією своїх релігійних прав і відновленням справедливості, вірні Московського патріархату розглядають як акт прозелітизму з боку Римо-Католицької Церкви й закордонної (діаспорної) гілки Української Автокефальної Православної Церкви.

Маючи справу з такими конкуруючими історіографіями, майже неможливо досягнути узгодженого розуміння давньої й модерної релігійної історії України. Цей факт суттєво впливає на ставлення українських Церков до суспільних процесів, як рівно ж і на ставлення з боку українського суспільства до самих Церков.

І нарешті, подамо останні, статистичні штрихи до релігійного контексту сьогоднішньої України. За оцін-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЯК ЦЕ БУЛО

Віднині літ десять узад зробилася геополітична чудасія. Український кулик дістав до рук шмат власного совкового багна і заходивсь із небаченим запалом самостійно його хвалить. Оспівування «незалежності» упродовж кількох психологічно найважчих років раптового і невпинного зубожіння зробило задуману справу: сьгодні жоден Кравчук навіть із найпотужнішим «адмінресурсом» не наважився б гарантувати 92% «за» на повторному референдумі щодо виокремлення української території з-під якої б то не було імперії. Ідея державної окремішності успішно дискредитована.

Але почнімо з початку. Людині властиво тішити себе думкою, що приємні випадки у її житті, – особливо ті, до здійснення яких вона зовсім не прикладала рук, – зумовлені увагою Вищих сил до її дрібної долі. І що ця увага виливається час од часу черговим «чудом». Чуда дійсно трапляються, тільки, що не слід зараховувати до них таких подій, для яких існує цілком раціональне пояснення. Дві речі передували так званому «розпаду» СРСР, а, властиво, вповні контрольованому фазовому переходу. По-перше, те, що командно-адміністративна система себе вичерпа-

© роман мацюк, 2001

роман мацюк, фантасмагорія десятилітньої метушні

ками соціологів, «загалом по країні до категорії віруючих відносять себе 60-65% населення. По регіонах цей показник відрізняється: на Заході відсоток віруючих більший і становить близько 80%, а на Сході – близько 50%... За даними Всеукраїнського моніторингу, регулярно відвідує богослужіння не більше 12-16% віруючих»². З іншого боку, 29,7% населення України вважають себе переконаними нерелігійними³.

2. НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ 90-Х РОКІВ

Українські Церкви й демократія

Семюел Гантінгтон (Samuel Huntington)⁴ і Джон Вітті, мол. (John Witte, Jr.)⁵, прослідковуючи кореляцію між демократизацією й релігією, вирізнили в модерній історії людства три хвилі демократизації, яким передували і які супроводжували три християнські імпульси. Проте, додамо, цей процес розвивався з участю лише західних Церков – Протестантських Церков і Римо-Католицької Церкви. Третя гілка світового християнства – Православ'я – стояла осторонь.

Наприкінці 80-х років відродження релігії й Церкви в колишньому Совецькому Союзі значною мірою прискорило подальші демократичні процеси, і в цьо-

му сенсі роль Церков у трансформації совєцького (зокрема українського) суспільства доволі значна. Боротьба за право на релігійну свободу була важливою складовою боротьби за демократичні зміни загалом. Однак інтерес відроджених Східних Церков до демократії доволі швидко згас. Православна Церква й до певної міри недіаспорна частина Греко-Католицької Церкви не були готові в богословському, еkleзіальному й етно-психологічному плані до засвоєння демократичних принципів – факт, що став особливо помітним в Україні, де релігійний вимір первинних змагань за свободу був дуже сильним. Таким чином, упродовж 90-х років в умах українського духовенства й вірних виробились певні перестороги щодо демократії.

Зрозуміло, що причиною цього є цілий комплекс проблем релігійного, історичного, суспільно-політичного й культурного характеру. Нижче мені хотілося б заточкувати кілька психологічних аспектів, які часто визначають міру гостроти інших проблем. Тут ідеться головню про психологічну напругу між сподіваним і реальним.

Так, *по-перше*, порив релігійних людей в напрямку демократії наприкінці 1980-х років в певному сенсі

ла як політичний уклад метрополії (але не колонії). По-друге, те, що в товариських перегонах з Америкою в галузі засобів стратегічного озброєння Совети зазнали, хоча й тимчасової, але глибокої поразки. Як відкуп за поразку, міжнародний капітал зажадав від КПСС контрибуції натуроплатою. Яка й була виплачена отарою з дванадцяти овець. Ця отара мала бути відведена до нової кошари з новими пастухами та доволі оригінальними засадами «ринкових» відносин і «людських» прав, які мали бути поширені на кожну вівцю. Оригінальність цих «ринкових» відносин і «людських» прав, у порівнянні з європейськими, полягала і далі полягає в тім, що перепродується не честь окремої людини, а гідність цілих націй безпосередньо на гуртовні. Смішно припускати, що якийсь окремо взятий вівці, нехай навіть більше за інших зараженій червоною чумою, – чи то покупець, чи продавець дозволять звернути на окремішню стежину, яка-би вивела її на здорове пасовисько з лічничою травичкою. Про що і було свого часу недвозначно оголошено як президентом Бушем-старшим, так і Залізною леді.

Існувала ще одна, чисто внутрішня, проблема. Комуністичній партії потрібно було, не відкриваючи власних сей-

фів із грішми, позбутися необачно взятих на себе в 1917^{му} році зобов'язань. Які зовсім уже безвідповідально були підтверджені Микитою Хрущев на XXII^{му} з'їзді КПСС. Партія мала якось пояснити совковій голоті, що від нині вона не вибирається «на шаро» наливати 100 грам, ще й додавати закусь гнилими оселедцями просто взамін п'яного російського патріотизму, чи хоча-б совкової лояльності. Для здійснення такого, для інших народів вельми небезпечного, переходу, придумана зостала «перестройка».

В межах окремішньої української території, на відмінно дав собі з названою проблемою раду так званий «перший» Президент. Всі совєцькі рублі було чемно зібрано і відіслано до Москви. Про всяк випадок, – разом з тактичними ракетами, – аби зденерований нарід не почав-було ними вимахувати. Зайва обережність. Нарід на той час вже зостав заляканий примарою кровопролиття остаточно і назавжди. Щодо пенсійного фонду, напрацьованого українцями як в Україні, так і по Сибірах, то виглядає, що «перший» теж добре знає, куди він щез. В результаті партія вишла сухою з води, а її золото щезло не менш таємничим чином, як золото Полуботка.

був за своєю природою не стільки **продемократичним**, скільки **антикомуністичним**. Допоки демократичний принцип прав людини *сприяв* намаганням віруючих відродити свою Церкву, він легко знаходив у них визнання. Однак, як тільки цей принцип надав таке ж право на існування Церквам-суперницям, симпатія до демократії частково випарувалась. У деяких «конфесійних патріотів» з'явилося бажання захистити свою Церкву уже *від* демократії в ім'я певних елезіальних чи національних інтересів. Як тільки з точки зору віруючих тієї чи іншої Церкви розподіл впливів між нею та іншими Церквами ставав *несправедливим*, демократія як інструмент вирішення конфлікту інтересів переставала бути привабливою.

По-друге, прийняття демократії опосередковано передбачало також модернізацію Церкви, оскільки в нових умовах якісної зміни зазнавали державно-церковні стосунки. Проте, старші люди підтримували саме ту стару Церкву, яку переслідували комуністи й образ якої сам по собі набув мало не сакрального значення. Змінити цю Церкву, означало знову принести її в жертву. До того ж, здавалося, саме та стара Церква й виграла змагання з комунізмом. Для чого ж тоді мо-

дернізувати переможця – чи не для того лише, щоб, на думку старших людей, «догодити Заходу, чиї Церкви своє змагання з секуляризмом таки програли»?

По-третє, наприкінці 80-х років релігійні люди сподівалися, що на зміну агресивному комуністичному атеїзмові в суспільстві утвердиться його альтернатива – інтенсивне церковне життя. На початку церковного відродження тих років так воно і виглядало: люди масово потягнулися до Церкви. Однак доволі швидко виявилось, що реальні тенденції далекі від сподіваних. Забезпечивши право Церков на свободу їхнього служіння, демократія призвела до утвердження принципів плюралізму й секулярної природи держави. Це означає, що замість повернення у докомуністичне минуле з його однозначною й історично детермінованою церковною приналежністю, в суспільстві утвердились секуляризм, плюралізм, а відтак і фрагментація християнства. Демократизоване українське суспільство 90-х років стало живильним середовищем для буяння різноманітних сект, що не могло не насторожити церковну ментальність.

Отож, не дивно, що в масовій церковній свідомості України превалює радше візія «повернення в



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Хоча президент Горбачов і заявляв у своїх публічних виступах, що «совецького народу боятись не слід, бо це вже не той нарід», для певності щодо гладкого перебігу епохальних змін, гідних державного генія Леніна чи Сталіна, додаткові попередні дослідження щодо стійкості заплянованого процесу зовсім не виглядали зайвими. Чорнобильський експеримент підтвердив певність Президента СРСР у відданості українського народу своїй долі. Бо якщо-би щось подібного сталося десь у році 1648^{мв}, то води Прип'яті замість здохлої риби понесли-би членів Політбюро. Нині очевидно, що жодна іванка-Лучниця не має найменших шансів в українському народі, як показав сучасний експеримент з арештом Юльки Несамовитої. Отож підсадні «націоналісти» можуть спокійно й надалі обклеювати міські мури кольоровими образами з Жанною д'Арк в лицарських обладунках. Для вітхи серцю.

Залишалася іще евентуальна загроза невеличкої неприємності з боку так званих «українських буржуазних». Як висловився академік Сахаров, «нам заважатимуть різноманітні націоналісти, та ми повинні твердо прямувати вибраним шляхом». Хтось думає, що так звана перша українська оксамитна революція (друга мала відбутися цьо-

го року напровесні) почалась в Галичині. Це не так. Бунт почався у Черкаській області, коли нарід перепинив на шосі легкове авто секретаря обкому і вчинив над ним наругу (над авто, очевидно). Для недопущення поширення бунту ідею революції було перенесено до Галичини, – яку завжди можна скомпрометувати перед материковою Україною, звинувативши в нетрадиційних нахилах, – і передано до рук «буржуазних». «Буржуазні» блискуче зіграли свою роль тричі. За першим разом, – придушивши в зародку клич «Геть окупантів!», що стихійно виник під час львівських вуличних походів, і замінивши його гаслом «Єдність». Оскільки Рух був, фактично, єдиною масовою протестною силою, то слово «єдність», слід мислити, мало означати єднання з другою відчутною силою – «націонал»-комуністами, або, простіше, номенклатурою. Що й відбулось після перемоги демократичних сил на місцевих виборах у Галичині. Аби скористати з вислідів боротьби, потрібно добре вміти вловити момент, коли з неї вицрфатися. Це був другий блискучий стратегічний хід «національно»-демократичних сил. Від 1990^{го} року у Львові настав спокій. Втретє оті самі сили блискуче виконали одведену їм місію на виборах до Верховної Ради у 1998^{мв} році, коли

старе добре докомуністичне минуле», аніж бажання поглянути вперед у напрямку преображеного й модернізованого майбутнього. Що стосується ментальності західних областей України з їхньою австро-угорською й польською передісторією, то в ній все ще живе пам'ять про довоєнне галицьке християнське суспільство (*Christendom*), в якому роль Греко-Католицької Церкви серед українського населення була надзвичайно потужною. Сучасна демократія з її узаконеним плюралізмом не вкладається в обидві моделі, а через те викликає в умах віруючих певну підозру. Крім того, демократизація приносить із собою нові проблеми, які оцінюються Церквами теж негативно. Ось як сказано про це у Заяві Архієрейського собору Української Автокефальної Православної Церкви щодо виборів 1998 року: «Західний тип багатопартійної демократії прищеплюється в Україні з усіма властивими йому вадами: агресивною непримирністю до опонента, некоректністю у веденні передвиборчої боротьби, підкупом виборців, використанням службового становища для агітації на користь своєї партії»⁶. Все це вплинуло на те, що українські Церкви зробили порівняно незначний внесок у роз-

будову демократичної свідомості й громадянського менталітету (повторимо, за винятком початкового періоду *перестройки* в СРСР).

Цей внесок можна було б опосередковано збільшити відродженням мирянського руху, який, скажімо, у 30-х роках був у західній частині України стосовно сильним. Однак такі спроби поки що не дають особливих результатів. Головними причинами цього, на нашу думку, є:

(а) брак знань у сфері християнського вчення, що властивий сьогодні українським мирянам, а відтак і

(б) побоювання церковної єрархії «випустити джину з пляшки».

Якщо говорити зокрема про Українську Греко-Католицьку Церкву, яка чи не найбільше визнає новітню роль мирян, то в серпні 1998 року у Львові відбулась друга сесія її Патріаршого Собору під назвою «*Місце і роль мирян у Церкві*». Внісши свіжий струмінь в переосмислення мирянського руху у цій Церкві, Собор усе ж не призвів до радикальної активізації мирянства. Очевидно, таке завдання не може бути реалізоване лише внаслідок прийняття соборового документу, оскільки воно — це завдання — є комплексним і

Рух ціною власної поразки не допустив переступлення КУНОм 5%-ої межі. Очевидно, «націоналістам» ота межа не дуже була й потрібна, бо в іншому разі вони б знайшли компроміс із «демократами». До речі, я не знаю більших непримиренців та зарозумілих автократів в українській політиці, аніж ці самі «демократи». Все. Далі історія перестає бути цікавою. Втім, що стосується організованого націоналізму, то за час існування в «незалежній» Україні він, на превелике розчарування, повністю підтвердив свій, означений ще Совєтами, характер — «дрібнобуржуазний». З притиском на першому складі.

ПІДСУМОК ДОСЯГНЕНЬ

Яким, на нинішній час, є підсумок проголошеної «незалежності»? Важніших здобутків декілька, і важко вибрати, які з них поставити на перше місце. Слід, напевне, почати зі збереження *раси*. Не знаю, чи в Росії нині зводять пам'ятники Ульянову, але ризикну твердити, що Комінтернівська *раса* знайшла притулок і час для мімікрії саме на території «Україна». І в її тілі.

Дуже сильно виграла Російська держава від перенесення українсько-московських міжетнічних проблем в тіло

«Незалежної». Коли за часів СРСР галицький націоналіст вважався ворогом Совецького Союзу і безликого совецького народу, то нині йому залишається лише один вибір: або стулити рота і мовчати, або ризикнути виступити «розкольником» проти рідно-державного українського кацапа. З міркувань «державницьких», націоналіст на десять років проковтнув язика, і підставив християнську щоку, — що дало підстави як «першому», так і другому Президентам нахвалятися своїми заслугами на ґрунті «злагоди». Кролика з удавом.

До здобутків епохи «незалежності» можемо віднести і достаточну міжнародну дискредитацію останнього оплоту самостійницької ідеології: що буцімто міт про державотворчі здібності української інтелігенції має хоча-б якісь підстави.

Для самої Росії «незалежність» України не має принципового значення. Свого часу голова Спілки промисловців Росії, пан Вольський приблизно ось як відповів на питання, як він оцінює вихід України з рубльової зони: «Хтось виходитиме з зони, хтось увійде до зони — це не так важливо. Я знаю, що Росія не раз переживала потрясіння і виходила з них оновленою, — вийде і цього разу». Що дійсно є життєво важливим для Москви, — то це підтримува-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

залежить від багатьох суспільно-політичних, економічних і культурних чинників, про що йтиметься далі. Що стосується інших Церков в Україні, то впродовж останнього десятиліття проблем мирянського руху вони фактично не озвучували.

Права людини й українська церковна свідомість

Загалом ставлення українських християн до ідеї прав людини має дуже широкий спектр: від традиційного схвалення у випадку протестанських спільнот до майже однозначного заперечення у випадку православних московської орієнтації. Неприйняття українською церковною ментальністю ідеї прав людини починається уже з настороженого ставлення до її генези. Як уже згадувалося, головною домінантою церковної свідомості була її опозиція до комуністичної ідеї. Однак, комунізм виводив свій родовід із Французької революції, генетичну спорідненість з якою найкраще засвідчували жахи революції Російської. Відтак українське духовенство не могло не успадкувати глибокої, майже інстинктивної недовіри до всього, що пов'язано з обома революціями й надмірною емансипацією людини загалом. Тому головною пе-

решкою, яка ніколи не дозволить злитися Церкві й правозахисному рухові в рамках нинішніх уявлень про світ, є, так би мовити, різний об'єкт абсолютизації. Центром універсуму для Церкви є Бог, тоді як таким же центром для правозахисту, оскільки він офіційно не визначається щодо проблеми Бога, є людина. Це, на думку українського церковного люду, спотворює властиве місце людини у Всесвіті.

Крім того, у тих формах теорії прав людини, які дійшли до українських християн, часом ставлять надмірний акцент на *правах* людини й нехтують її *обов'язками*, що для української християнської думки видається надмірним зміщенням акцентів.

Отож, ідея прав людини сприймається вірними Східних Церков України здебільшого як ідея західна, чужинська – надмірно ліберальна, індивідуалістична, протестантська. Втім, спектр ставлення цих Церков до прав людини теж є надзвичайно широким: від офіційного визнання з боку Української Греко-Католицької Церкви (хоч і з певними застереженнями щодо богословських джерел легітимації цих прав) до офіційного заперечення з боку Української Православної Церкви (що перебуває під юрисдикцією Московського патріархату).



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ти стан економічної безнадії та атмосферу безвиході в українському суспільстві. Що й успішно здійснюється стараннями низки буцім-українських урядів і втручанням до українських виборів. За плідної співпраці як з «першим», так і з двічі йому наступним, Президентами.

«Перший», oprіч вже згаданих вище заслуг, до особливого свого доробку може додати припинення українізації чорноморської фльоти і статус автономії для Криму. Утворення СНГ я не зараховую до особливих здобутків, ні до провалів. Запровадження «злагоди» в суспільстві – теж. Втім, один пропагандистський «здобуток» від Біловезьких угод все ж був. Відчуття зради та безнадії. До речі, галасливі демократи в тім випадку навіть не пікнули. Правду кажучи, я був здивований. Вдруге я здивувався, коли віддали ракети. Знов – ані пари з уст. Втретє – коли пан Звягільський з трибуни Верховної Ради розповідав Україні, як він продає *стратегічні запаси*. Реакції – зеро! Після того, коли я довідався, хто готував для Кравчука документи про СНГ, – дивуватися перестав. Протестують лише проти тих злочинів, до скоєння яких не були запрошені.

Від «злагоди» теж є певний хосен. Нині українські матері готові лягти трупом (особливо галичанські), лишень-

би огородити своїх чад від участі в чеченській війні на боці визвольних сил. А ще років двадцять тому вони своїх дітей віддавали мовчки. Щоправда, – Московії. Як афганське м'ясо. Для Московії нам не жаль останньої сорочки, навіть – останньої кровинки. Є й такі, що подібною жертовністю пишаються. У 1646^{му} році українці не соромились воювати за чужі інтереси під чужими прапорами при облозі фортеці Дюнкерк. Але це не були інтереси біологічного ворога України! Нині українським «залагодженим» козакам і на думку не спало-б воювати за *українські* інтереси дець в українських колоніях Кубані чи Краснодарського краю.

У сфері економічної політики «першому» належить пальмова гілка за заслуги створення тепличних умов для зародження антиукраїнської плутократії, виплеканої пізніше другим і неправильно охрещеною як «олігархи» при другому правлінні другого. З вдаваним здивуванням, – мовляв, звідкіля вони взялись. Другий взагалі заслужив титул Неперевершеного Комедіянта. На перше місце серед здобутків його діяльності можна сміливо поставити запровадження нових лінгвістичних засад у нормах спілкування: новий стиль мовлення – так званий кабінетно-теле-

У першому випадку Українська Греко-Католицька Церква є єдиною Східною Церквою в Україні, яка у своїх офіційних зверненнях активно послуговується лексикою прав людини. Так, для прикладу, у Пастирському зверненні Єпископів УГКЦ до духовенства та вірних з нагоди президентських виборів 1999 року одним із критеріїв для вибору кандидатів був такий: «наскільки кандидат у своїй програмі підтримує основні права людини – на життя, свободу, зокрема релігійну, а також свободу слова, пересування, отримання інформації, створення політичних і професійних об'єднань громадян...»⁷.

У другому випадку духовенство Української Православної Церкви могло б легко пристати на думку митрополита Кирила з Російської Православної Церкви, який нещодавно висловився цілком категорично: «Ліберальні ідеї прав людини радикально розійшлися зі Священним Переданням, і протестантизм вирішив проблему на користь прав людини, ігноруючи ясну норму Передання»⁸. Характерною в цьому плані є реакція керівника однієї з структур Української Православної Церкви на збірник «Релігійна свобода й права людини: богословські аспекти», надіс-

ланий Інститутом Релігії та Суспільства Львівської Богословської Академії (що діє під патронатом Української Греко-Католицької Церкви), в якому зібрані матеріали, що характеризують католицьку, православну й протестантські позиції. У листі цього керівника, зокрема, сказано: «Немає необхідности знайомити священослужителів з цією книгою, тому що вона більш прозахідного тлумачення, в її змісті відчувається дух прозелітизму, і для православного менталітету вона не може бути настільною книгою».

Втім, не все в такому неприйнятті ідеї прав людини можна вважати однозначно відсталим. Так, великої уваги потребує проблема співвідношення релігійної свободи індивідуумів і релігійної ідентичності спільнот – проблема, яка в 90-х роках набула надзвичайної гостроти. Право на релігійну свободу захищене (принаймні теоретично) міжнародними стандартами прав людини та чинними угодами. Іншими словами, індивідуальна релігійна свобода має *правове* регулювання. Право релігійних спільнот на захист власної традиції захищене значно слабше. У кожному разі, обов'язок незавдання травми певній історичній традиції є радше *моральним* обов'язком місіонерів і якщо й ре-

графний, що будується виключно із займенників, прикметників та вигуків, – щоби абсолютно ніхто нічого не зміг пізніше розшифрувати; впровадження нормативного слова *дякую* до ненормативно-блатної фрази *я вас (тебе)...*; вживання абстинентської лексики, наприклад, – *виплю стакан водки і піду спати* (в ніч виборів); *на троїх* [з Плющем та Ющенком] *завжди легше*, і подібне. До менш відомих здобутків належать успіхи військового будівництва: розпуск національної гвардії та розміщення російських носіїв ядерної зброї на теренах російських баз в Криму. Спільні з неприятельською флототою паради в честь слави *русского оружия* тощо. Спільні з Росією органи для боротьби з тероризмом (хто ще в Україні може стати терористом, як не рідний зневірений «електоратівець»?); спільна стратегічна оборона повітряного простору (від решти слов'ян, що є членами НАТО), загальне керівництво українськими таємними службами з берегів Москви-ріки. В галузі економіки – сприяння закорінненню російського капіталу, в тім числі і виданням указів про утворення промислово-фінансових груп, де ніяк не накладалося жодних спеціальних обмежень щодо засилля капіталу нашого стратегічного неприятеля – Росії.

Виняткове сприяння поширенню російського православ'я. Передання Київської Лаври до рук Антихриста – другий, після Біловезьких угод, шоківий удар по свідомості українського суспільства, рівнозначний духовній руїні материкової України, розпачу та безвиході.

Як вислід десятилітнього «незалежного» існування, з точки зору політичної економії спостерігаємо розмоклого українського кізяка, який, повільно обертаючись, гойдається кільватером іржавого російського крейсера.

З точки зору політики, маємо залізну завісу, яка нано-во щораз більше опускається на наших західних кордонах. Читач не вловлює слухом, наскільки фальшиво звучать будь-які заяви, – чи то з боку українського истеблшменту, чи західного, – про «європейську інтеграцію»? Як колись про світле комуністичне майбуття – стереотипно, збито, перестаріло, заїжджено, нудно, з якимсь ритуальним присмаком... І зовсім нереально! Наче схоластична фантазія сільського вчителя.

З точки зору суспільної психології, маємо сформований «електорат» в іпостасі української голоти, який жадає Москаля аж до виділення м'ясо-них соків. На Сході це відображається у підсумках голосувань, на Заході – зако-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

РОМАН МАЦІОК
ФАНТАСМАГОРІЯ
ДЕСЯТИЛІТНЬОЇ
МЕТУШНІ

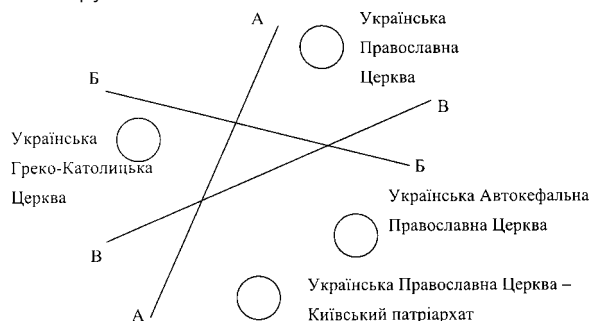
гулюється міжнародним законодавством, то, як нам видається, лише опосередковано. Однак, різниця між правовим і моральним регулюванням у нашому недосконалому світі таки відчутна. Оскільки далеко не всі західні місіонери були на висоті такого обов'язку, в масовій свідомості слов'ян склалося враження, що релігійна свобода діє на користь Західних Церков, що це інструмент, винайдений Заходом для духовного і культурного пригнічення Сходу. Яким би справедливим чи несправедливим не було таке сприйняття, його треба брати до уваги як реальність, нехтувати якою було б необачно.

Отож, оцінюючи рівень дотримання прав людини в Україні, слід брати під увагу не тільки відповідність чи невідповідність внутрішнього законодавства міжнародним документам та угодам, а й національну історію, культурні й етнопсихологічні особливості українського народу. Як зазначив Гарольд Берман (Harold Berman): «Релігійні права людини, як і всі інші права людини, повинні знайти свої джерело й санкцію одночасно в моралі, історії й політиці».⁹ Цієї мети не можна досягти проголошенням якогось одного юридичного акту. Вона передбачає тривалий процес транс-

формації, ознаки якої в сьогоднішній Україні уже цілком очевидні.

Міжцерковні конфлікти 90-х років

Напруження між українськими Церквами все ж не є всеохопним. Головні конфлікти спалахують, як правило, лише між чотирма Церквами візантійської традиції, які вважають себе спадкоємцями давньої Київської Церкви. На мал.3 представлено головні лінії напруження між ними.



Мал.3



МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ханістю в російську культуру, в російський спосіб життя, в першу чергу – у музику і кримінальне чтиво з життя російської мафії.

З точки зору «побудови громадянського суспільства», – масою тотальний страх перед «правозахисними» органами і стероризованість масою нерозкритих убивств. Якщо міліція не ловить злочинців, то це вірний знак, що саме вона злочини і коїть. На зміну горбачовській гласності, коли хоч гавкати можна було досхочу, прийшла тотальна брехливість ЗМІ. Ця брехливість полягає не стільки у продукуванні неправди, скільки у мовчанні. Брак інтересу до вирішального, до важливого, до основного. Половина правди, як відомо, шкодить більше, як повна брехня. Пригадуєте великі статті про жорстокості міліції в час «гласності»? Що, інші люди днесь керують «правопорядком»?

Економіка. Де, у яких часописах читач може ознайомитися зі статистикою розкрадання комунального господарства рідного міста? Де списки прізвищ найбагатших людей міста Львова? І звіт про їхні пожертви на заходи дерусифікації львівського урбаністичного середовища?

Політика. У якій газеті знайдете повний перелік антиукраїнських угод, складених Президентом України з непри-

ятельською Росією? Може, ми з Вами уже давно заплановані на силос? Кожна газета абсолютно добровільно відмовляє собі у задоволенні викрасти і опублікувати результати соціологічних досліджень (такі дослідження мусять провадитися нашими неприятелями – в іншому разі з якого дива вони так добре нами керують?). Наприклад: скільки російськомовних громадян України хотіли би, щоб їхні діти розмовляли мовою своїх українських предків; скільки нетнічних українців згодні в майбутньому перейти на українську мову суспільного порозуміння; скільки *русскаязычных* вважають, що Україна майбутнього – це російськомовна держава; якщо серед російськомовних українців є патріоти *української* України, – то скільки їх; які гроші та важелі впливу мають у розпорядженні всі перераховані групи? Варіацій море, але засоби громадянської інформації мовчать... Мовчанка спотворює картину. Тому мовчанка є злочиним. Ніхто не переможе навпамацки. Або таке: як в окремому районі, скажімо, міста Лева, розмовляє злочинний світ? Якщо, наприклад, у Галицькому районі він розмовляє переважно по-російськи, це дало б законну підставу у кожній школі повісити гасло, щось на зразок – «Пам'ятай, у нас бандити не розмовляють по-українськи!»

Лінією А-А відзначено «класичне» історичне протистояння між православними й греко-католиками. У цьому випадку відмінності всередині самого українського православ'я не відіграють особливого значення. Натомість, що є важливим — так це характер ідентичності (католицької або православної). Однак, на практичному рівні близько 90% усіх зареєстрованих конфліктів між греко-католиками й православними впродовж останнього десятиліття стосувалися майнових питань. Загальновідомо, що в результаті Львівського псевдособору 1946 року, організованого НКВД, власність Греко-Католицької Церкви, включно з храмами, було або конфісковано, або передано в користування Російській Православній Церкві. Наприкінці 80-х років частина формально православних віруючих західних областей України змінили свою церковну приналежність й повернулися в лоно легалізованої Греко-Католицької Церкви, повертаючи останній разом із собою і частину її колишніх храмів. Інша частина вірних вирішила зберегти свою православну приналежність, обираючи одну з трьох Православних Церков (див. мал. 2). Переорієнтація вірних відбувалася не просто. Лінія поділу пролягла через міста,

села, навіть сім'ї. Вихід, який знайшла влада, полягав у почерговому користуванні храмами, однак він був успішним тільки для частини конфліктів. Сьогодні існує близько 200 місць, де віруючі однієї з Церков все ще відмовляються ділитися храмом зі своїми суперниками.

Лінією Б-Б відзначено протистояння між, з одного боку, так званими «національними» Церквами і, з другого боку, Московським Патріархатом. Часто цю ситуацію представляють як протистояння між «націоналістичними» Церквами й «універсальною» Російською Церквою. Я далекий від наміру заперечувати наявність у виступах духовенства й вірних трьох національних Церков певної, як ми кажемо в Україні, «народозахисної» риторики, яку в деяких випадках справді можна розглядати як націоналістичну. Однак, щоб сформулювати собі більш адекватне уявлення, треба пам'ятати, що Російську Церкву, яку в Україні подають як «універсальну й понадетнічну», в Москві офіційно називають «Церквою російського народу». А риторика церковних лідерів у Москві є радше імперіалістичною, ніж справді універсалістською. Отож, правильнішим було би вбачати у цьому протистоянні зіт-

До «здобутків» псевдонезалежності слід віднести деполітизацію війська, запровадження всепродажницького світогляду у суспільстві, небувале нищення української мови — в тому сенсі, що знищено її сутнісну основу, властиву тільки їй психологію формування та вираження думки, власні механізми словотворення.

ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ

Не виключено, що при рішучій позиції України в міжнародних справах, зміг би був утворитися анти-московський блок народів. Або навіть цілий геополітичний поєс від Балтики до Анкари чи Тегерану. Враховуючи самостійницьку позицію Швеції на міжнародній арені, традиційну імперіалістичну політику Росії в північних морях і територіяльні претензії до Росії з боку Японії чи Китаю, цілком реальною виглядає політична антиросійська співпраця в усій геополітичній смузі, що замітається півмісяцем, спертим на Стокгольм і Токіо. Ці краї мають одну дуже добру рису — всі вони мають проблеми з Москалем і бояться Америки.

Україна не стала центром притягання чи просто підтримки і для народів Російської Федерації. Розпад Росії був стриманий і відкладений на невизначений термін саме

завдяки Біловезьким угодам. В цьому процесі Україна не відіграла ролі суб'єкта, а радше їй було призначено роль інструменту...

Все написане вище для вуха українського совка звучить, як хвора фантазія. Не тому, що він з готовністю накладає в штани при згадці про заіржавілі російські танки. Не йде мова ні про відчайдушність, ні про ресурси. Йдеться про *релігію*. Про релігію української холопської «еліти», «Меккою» для якої є гнилі береги Москви-ріки.

Сталося так, що Америка спокусила народи колишнього підмосковського «соціалістичного табору» перспективою військового захисту перед Росією за допомогою механізмів НАТО. Коли всі держави слов'янських народів так чи інакше липнуть до НАТО (Росія не є народом слов'янським, а Білорусь сьогодні не є, на жаль, державою), Україні не залишається вибору. І знову українська зрадницька «еліта» робить свій злочинний вибір. Проти інтересів елементарного виживання, проти здорового глузду, зате повністю згідно з правилами загумінкового мислення. І повністю в інтересах розпліднення *раси червоного совка*.

До втрачених можливостей віднесемо збереження енергетичної залежності від Росії. Сьогодні кожен читач

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

кнення інтересів двох національних Церков – Російської Православної Церкви і Київської Церкви, яка поки що існує у вигляді кількох розділених фрагментів, що шукають тепер шляхів до об'єднання. Логіка того протистояння зі спільним суперником – Москвою часом приглушує навіть взаємну недовіру між ними.

Таке тлумачення можна підтвердити ще одним шляхом. З одного боку, має рацію Архімандрит Рафаїл (Карелін), коли твердить, що «Церква не національна – Церква наднаціональна»¹⁰. Саме цим мотивують вірні Московського патріархату, чому українцям немає потреби творити власну національну Церкву, а натомість продовжувати ходити до російської. Проте, за свідченням Архієпископа Августина (Маркевича) тієї ж Української Православної Церкви Московського патріархату, спроби ввести в богослужіння українську мову викликали рішучий спротив етнічних росіян і погрози домагатися прямого управління з Москви. Отож, національно заангажованою є не тільки українська, а й російська церковна ментальність. Різниця між ними тільки в тому, що проросійськи орієнтовані християни хочуть зберегти існуючий *status quo*, тоді як налаштовані проукраїнськи – *змінити* його.

Лінією В-В відзначено щораз напруженіші дискусії довкола проблеми канонічності. І Українська Православна Церква, і Українська Греко-Католицька Церква визнані як канонічні відповідно у православній і католицькій спільнотах. Натомість обидві Православні Церкви, які декларували свій незалежний статус, поки що не визнані. Природно, що Московський Патріархат відмовляє їм у статусі «богоспасенних Церков» (*grace-giving Churches*) і вважає їх схизматичними. Для духовенства цього патріархату проблема канонічності, здається, переважає навіть над потребами душпастирства. Крім того, з боку промосковської Української Православної Церкви було зроблено спроби схилити греко-католиків до того, щоб вони підтримували стосунки виключно з «канонічною» Православною Церквою, тобто з нею самою. Проте ситуація є надто дразливою, щоб українські греко-католики могли собі дозволити ставати на чийсь бік у внутрішньоправославних конфліктах.

Беручи під увагу названі лінії протистояння, можна зробити такі висновки:

1. Напруження між трьома православними юрисдикціями і греко-католиками значною мірою залежить

203



МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

львівських газет з уривків магнітофонних записів переконався, що обласний Намісник не годен кроку ступити в енергетичних питаннях без оббивання президентських порогів. А нас дурять, що якісь-там одесити збунтувалися і на десять років загальмували будівництво нафтоналивного терміналу!

Чи можна було не допустити вивозу капіталу і сировини з України? Скільки юнацьких таборів військово-патріотичного вишколу організовано на гроші, нажиті на вивозі з України телеграфних дротів і високовольтних ліній?

Хаос економічних перетворень. Замість ламати советські виробничі потужності з метою їх розкрадання, уряд нормальної держави плекав би нові, так звані ринкові, відносини з самого низу, від найменшого підприємця. Замість душити всіх і вся заборонами та податками – дати повну свободу, мораторій на будь-яке втручання до підприємницької діяльності дрібного власника (крім випадків криміналу). Замість здирства орендної плати – зобов'язати кожного міського голову *безкоштовно* віддавати під крамницю чи майстерню певний відсоток комунальних приміщень. Оголосити приватну власність *священною*, за найменшу підозру в рекеті – громадські роботи у трудових

таборах, за кишенькове злодійство – усічення руки. За корупцію – ставити державного службовця на 24 години прикутим до ганебного стовпа перед головним входом до міського ратушу. Повна заміна командного складу міліції та генеральної прокуратури. Все це, і багато іншого, могло би збудувати державу.

До втрачених можливостей зарахуємо брак українського контролю за власними таємними службами, повну дезорієнтацію армії, яка досі не знає свого евентуального противника, ненародження українського капіталу. Розпалювання антиросійських настроїв (себто проти *держави* Росії) могло зцементувати націю. Націю в сучасному розумінні. Простіше – населення України. Цього не було зроблено. Замість об'єднання російськомовних та україномовних українців у єдиному шовіністичному антимосковському пориві, штучно відкрили фронт внутріукраїнських етнічних страхів та непорозумінь за допомогою закону про державну мову. Не підтриманого політично, не забезпеченого організаційно, без матеріальної основи. Скомпрометованого зі сторони тієї ж «еліти», яка його і затверджувала. Жоден закон не заборонить правовірному галичанинові блюдолизати по-російськи на кожному розі кож-

від інтенсивності почуттів, викликаних переходами вірних з однієї Церкви в іншу. Тепер, коли в умовах забезпечення релігійної свободи досягнуто нового православно-католицького балансу, рівень конфліктності загалом знизився, з'являються можливості для діалогу й порозуміння. Наприкінці 90-х років відбулися двосторонні контакти між Українською Греко-Католицькою Церквою та Українською Православною Церквою (Московського патріархату). Однак, характерною особливістю цих контактів є те, що ініціаторами їх, як правило, виступають неукраїнські партнери – наприклад, *Pro Oriente* у Відні або інші західноєвропейські партнери в рамках післяграцівської ініціативи «Примирення – завдання Церков Німеччини, Польщі, Білорусії та України».

2. Головними рушійними силами міжконфесійних конфліктів у посттоталітарній Україні є глибоко вкорінена нетолерантність й невміле залагодження конфліктів, що є типовими спадковими ознаками тоталітарного суспільства. Ні духовенство, ні вірні не можуть вважати себе вільними від цього «спадку». Логіка «захисту Церкви», що домінувала впродовж 90-х років, надавала більше аргументів радше еклезіаль-

ним «яструбам», ніж їхнім опонентам. З наближенням нового тисячоліття, здається, набирає сили протилежна тенденція.

3. Конфлікти між Церквами занижують їхню суспільну вагу. Як було відзначено у спільному комюніке сьорхів Української Греко-Католицької Церкви й Української Православної Церкви¹¹, обидві сторони засуджують «будь-яке насильство – фізичне чи моральне, – ... по відношенню до християн будь-якої конфесії, як невідповідне ідеалу християнського життя». Отож, конфлікти між християнами ставлять під сумнів автентичність християнського свідчення в очах невіруючих. Тривала конфліктність поміж «історичними» Церквами України применшує їхню привабливість також в очах тих людей, які вважають себе християнами, однак вагаються у виборі конкретної церковної приналежності. У зв'язку з цим питання, чому західні місіонери й так звані «секти» є такими привабливими, залишається відкритим, оскільки важко сказати однозначно, що саме спонукає віруючих зробити вибір на їхню користь: особливі методики прозелітизму й матеріального заохочення з боку місіонерів чи розчарування віруючих в «історичних» Церквах.

ної львівської вулиці і на кожному робочому місці в престижній фірмі з інтернаціональним генеральним директором. Може, також і зі страху втратити працю.

Тим часом, досить було насправді розгромити совєцьку номенклатуру ще в ту мить, коли вони в страху палили папери у пічках райкомів КПСС; сформувати уряд з нормальних українців (навіть спочатку десь і російськомовних, але відданих *українській* Україні); припинити фінансування російськомовних університетів, по виганяти російськомовних дикторів з телебачення. І заткнути рота російськомовним «олігархам». Без зайвого галасу, оскільки «телефонне право» в умовах посткомуністичного режиму ніхто іще не відміняв. Чому тільки українські міністри повинні йти у відставку і тільки українські політики мають гинути в автомобільних катастрофах? При подібних заходах обрусілий пересічний «хохол» на другий день згадав-би материну мову. І послішив-би до української школи. І за російськомовним діловодством слід би й охолов. Чому, підписуючи чергове розпорядження, – яке чомусь називається кацапським словом «указ», – про якесь там кредитування, пільгове оподаткування, чи взагалі, звільнення від сплати боргів (себто украдених кредитів),

– чому Президент не питає свого кума про те, скільки українських підручників та словників той сфінансував? Тому, що подібне питання незаконне? Помиляєтесь. Відомі магнітофонні записи містять багато незаконних розмов. Просто серце в цієї людини *українським не є*.

Напевне, нелегко знайти людину, яка би не погодилась, що десять років виховали молоде покоління, котре своє свідоме життя прожило в *незалежній державі*. І що почасти в цьому можна вбачати певну запоруку продовження традиції *самостійності*. Існує інша, несподівана сторона питання. Втім, що молодь *звикла* до слова «незалежність», криється небезпека: слово це не викликає нині жодних емоцій. Колись за *незалежність* могли посадити до буцегарні клятві совети, ті самі клятві старигані, котрі переслідували за джаз, фарцовку, за довге (а в інші роки – за коротке) волосся, за вузькі (а часом – за розкльошені) штани, ті самі паскудні і докучливі старушенції, які не випускали поглянути на світ інакше, як у складі туристичних груп комсомольського активу тощо. *Незалежність* – це був бунт. А для декого – *порядність*. Для декого – *справедливість*. Для інших – *воля*. Яку абстрактну фікцію символізує «незалежність» сьогодні? Може, гордість за силу ук-

Проблема релігійної ідентичності

Як уже згадувалося вище, релігійна свобода, ніби лакмусовий папірець, виявила втрату, або принаймні розмитість традиційної релігійної ідентичності українців. Нинішній баланс церковних впливів не відповідає ні тому штучному балансові, який із допомогою НКВД закріпив Сталін у середині ХХ століття, ні, звичайно ж, більш ранньому, докомуністичному. Можна виділити кілька аспектів цієї проблеми.

По-перше, розмаїтість християнських Церков та конфесій сприймається українським суспільством не як конфесійний плюралізм, з яким врешті-решт треба було б примиритись, а як розкол, тимчасове порушення норми, яке потребує виправлення. Колективна пам'ять народу береже образ єдиної Київської Церкви, якій має бути надано статус Помісної. Відповідно існує щонайменше чотири (за числом «фрагментів» Київської Церкви) варіанти відновлення такої єдності. Цікаво, що відкритість суспільства і правовий режим відносної релігійної свободи поки що не дають змоги реалізуватись жодному варіанту. Ті варіанти, де наголос ставиться на втручання держави, неможливі через демократичність законодавства

(втім, за останній рік спроби держави ініціювати об'єднання українського православ'я значною мірою активізувалися, що сприймається в суспільстві далеко не безкритично).

Ті ж варіанти, де наголос ставиться на об'єднаним волевиявлення народу, не можуть втілитися через кволість такого волевиявлення. Тому вперше за багато століть майбутнє християнського обличчя України залежить не стільки від силового втручання держави чи церковного керівництва, скільки від природних процесів «притирання» різних релігійних груп, взаємного їх пізнання та узгодження їхніх інтересів. Очевидно, що атмосфера свободи й відкритості є для цьогою необхідною передумовою.

В більшості згаданих моделей під «єдністю» розуміється поглинання якоюсь Церквою інших Церков-суперниць. В цьому разі релігійна свобода є шкідливою перешкодою до такої єдності, оскільки вона легітимізує «єресь» чи «небезпечний культ». Якщо ж під єдністю уявної Київської Церкви розуміти такий режим об'єднання, при якому характерні особливості її нинішніх складових частин не тільки не будуть вилучені, а навпаки – збережені, то атмосфера релігійної

205



МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

раїнської зброї? Про сите життя вже не згадуємо. Казкові можливості для зарадної юні? Так, – в рекеті. Але українського рекету немає. То який хосен від цієї «незалежності», що в ній цікавого, аби нею дорожити? Боюсь, що і для зрілого покоління єдине, з чим асоціюється «незалежність» – чудернацька особа двічі другого Президента. Мало цікавого. Наша «незалежність» ніколи не була *самостійною*. Наша молодь ніколи не виходила з-під московського культурного впливу. Окрім того, в українському суспільстві не був створений образ *життєвої загрози з боку Російської держави*. Тому оця українська молодь, яка десять років катувалася у «незалежній», з готовністю підпишеться на якісь нові перспективні експерименти щодо Росії. Потрібно лиш подати їх у свіжому гарнірі, зі *струйовим* виглядом.

ПОРТРЕТ ЕЛІТИ

Чи можна вважати перераховані «утрачені можливості» дійсно втраченими? Звісно, ні. Не можна втратити того, чого ніколи не було. Чомусь перед так званим «розпадом СРСР» кожен українець погоджувався, що повстати Українська держава практично не має на чому. Окрім жмень-

ки письменників, націоналістичних спогадів про українські змагання, та затаєної ворожості до Москаля на Заході серед простих людей ще існували релігійні утиски, які не дозволяли людям забувати про те, що ними керують *зайди*. Оце і все. На якій основі могла би повстати Українська держава. Перерахуємо:

- 1) особиста жертовність Проводу;
- 2) дисциплінована нелегальна організація;
- 3) контрольований нею націоналістичний капітал;
- 4) твереза оцінка можливостей і ризику.

Втім, що стосується пунктів 2) і 3), коментарі зайві. Особливо щодо дисциплінованості. Цікаво, натомість, виглядають пункти 1) і 4) в ширшому пляні історичної перспективи. Ось як поводи́ла себе українська еліта в деяких критичних митях української історії.

У 1618^{му} році Петро Сагайдачний не наважився спалити Москву (Київ зівстав зруйнований старшим братом і залитий українською кров'ю двічі – 8^{го} березня 1169^{го} року і 9^{го} лютого 1918^{го} року). У 1648^{му} році Богдан Хмельницький не наважився взяти безборонну Варшаву. У ніч 30^{го} жовтня 1918^{го} року українка-телеграфістка випадково перехоплює наказ польської Ліквідаційної комісії про

свободи виявиться доконечною передумовою такої толерантної структурованої єдності Церкви.

По-друге, українська релігійна свідомість все ще не сприймає Україну як місце зустрічі трьох головних гілок християнства – православ'я, католицизму й протестантизму. Якщо роль православ'я у формуванні релігійного світогляду українця очевидна, то роль католицизму і протестантизму часом применшується. Вплив двох останніх гілок християнства часто трактується як наслідок «насильницького і підступного прозелітизму». Відповідно, ідеальною ситуацією в очах таких християн мало б бути «очищення» їхньої землі від сторонніх (в цьому контексті – «шкідливих») впливів. Методологічно така позиція відбиває радше російську, ніж українську релігійну ідентичність, оскільки саме Москва взяла на себе функції «захисниці чистоти православ'я», в той час як Київ (у ті періоди історії, коли він міг визначитися самостійно) був радше прихильником об'єднання розсварених гілок християнства. Втім, це поки що лише умовляюча схема, оскільки на практиці православна Україна, повторюю, поділяє загальноправославну упередженість щодо католицизму.

Оцінити вплив протестантизму на релігійну ідентичність українців завжди було складно. На відміну від раннього протестантизму в Західній Європі, в Україні ні ранній, ні пізній протестантизм не мав у своїй основі принципу «чия держава, того й релігія», який так прислужився національно-визвольним рухам у Західній Європі XVI століття. Протестантизм в Україні, як правило, стояв осторонь проблем українського національного самовизначення, будучи, на думку дослідника протестантизму Вікторії Любаченко¹², здебільшого культурно-просвітницьким чинником. Ось чому, на відміну від Православної чи Греко-Католицької Церков, українські гілки протестантизму традиційно не розглядалися як *національні* Церкви українського народу. Разом із цим, з такого твердження зовсім не випливає, що місцеві протестанти не мали кумулятивного впливу на українську релігійну свідомість, а значить і на українську релігійну ідентичність.

По-третє, не можна оминати також на перший погляд парадоксальне питання: чи правильно говорити в нинішній Україні про проблему *збереження* релігійної ідентичності? Чи не правильніше буде вести мову про її *пошук*? Перебуваючи упродовж трива-

захоплення влади у Галичині – і лише оця фатальна загроза штовхає сотника Вітовського на Листопадовий чин, – коли глядіти вглиб, – то фактично всупереч упертим легітимістським маренням Української Народної Ради. Українська еліта Галичини не бажала ні ризику, ні справжньої боротьби. Вона була до всього цього клопоту втягнена силою становища. Як результат – 7^{го} червня 1919^{го} року під час блискавичного Чортківського наступу Українській Галицькій Армії раптом забракло боеприпасів; 75 тисяч добровольців були відіслані додому. У 1990^{му} році Народна Рада не знайшла в собі мужності покинути приміщення Верховної Ради, оголосити про захоплення влади і на хвилі антикомуністичних гасел звернутися за підтримкою до народу. У 2000^{му} році так вчинила прокучмівська «більшість», до якої 26^{го} квітня 2001^{го} року приєдналися комуністи. 15^{го} жовтня 1990^{го} року українські демократи відмовили зреволюціонізований народ від штурму Верховної Ради. 9^{го} березня 2001^{го} року народу прийшло жменька. В листопаді 1987^{го} року один дійсно шанований патріот і відомий письменник перед студентами в аудиторії №311 Львівського університету категорично заявив, що «ніхто не дозволить нам спорудити пам'ятник Шевчен-

кові поруч з пам'ятником Ленінові». Згодом, керований порядністю, він напише: «Ми нічого про підготовку студентської акції не знали, молодь боялася нас, заражених страхом і контрольованих надмірною обережністю. На студентські спроби... дивилися поблажливо і з певною обережністю – щоб чого необачного не учворила. Старше покоління... забуло, що кабінетними дискусіями ніхто ще не розрубав політичних вузлів». Нині ота *молодь* вже сама є «старшим поколінням». І що ж? Спробуйте розгадати загадку: перекуплена, розчарована, настрахана, чи *навчена* назадикуватості отим самим попереднім «старшим поколінням»? Мені не залежить на вказуванні конкретних імен, оскільки це може з рівним успіхом бути ім'я практично кожного з відомих українських діячів – від редактора українського часопису, аж до депутата від української нацменшини.

Повищі цитати не повинні викликати у Читача жодних гарячково-десперацьких інтелектуальних зусиль на тему психологічного портрету української еліти. Страх кожному властивий. Ходить виключно про *кваліфікацію*. Про вміння бачити мить, коли ворог ослаб. І про вміння не пхатися на рожен, коли ворог чекає в засідці. І про дар відкинути пристойність, коли ти бачиш, що ворог ще корчиться.

лого історичного часу в силовому полі російського православ'я, яке з надзвичайною пильністю використовувало будь-яку національну і релігійну самобутність українців, християнські традиції в Україні не могли не зазнати спотворення. Стверджуючи це, я зовсім не хочу заперечити природність впливів московського православ'я на релігійний світогляд українців. Однак є велика різниця між природними впливами російського православ'я, які залишаться надовго, якщо не навечно, і силовим «обтесуванням» київського благочестя під «єдино правильну» московську матрицю. Тому втрата чи розмивання офіційної релігійної ідентичності українців в умовах релігійної свободи може не бути однозначно негативним явищем, а навпаки, виявитись першим кроком до розчищення історичних намулів та решток чужих історіографій і, тим самим, до пошуку свого власного християнського обличчя.

Втім, з точки зору західнохристиянської ментальності, такі пошуки етнічної прив'язки християнських традицій не завжди мають євангельську санкцію. На початку XXI століття, з його невпинною міграцією населення, зростанням інтенсивності світових комуні-

кацій, інформаційною революцією тощо, напевно чи мають майбутнє такі характеристики, як «росіянин – православний», «поляк – католик», «англієць – протестант» і, відповідно, «українець – православний». І все ж, якщо для Заходу Європи відповідь на це запитання однозначно негативна, то для посткомуністичного простору, в якому здебільшого діють Східні Церкви, однозначної відповіді все ще не знайдено. Здається, такі поняття, як Грузинська, Вірменська, Румунська, Російська Церкви будуть існувати завжди, а відтак не можна знайти обґрунтованої причини, чому в такому праві треба відмовити Церкві Українській. Інша річ, спроби зберегти чистоту етнічно обумовлених релігійних характеристик часто пов'язані з проявами фундаменталізму, шовінізму чи націоналізму й порушенням прав людини. Тому найближче десятиліття засвідчить, чи вдасться українському суспільству з його поліетнічним і поліконфесійним характером зберегти переважно східний характер свого церковного життя, разом із тим унеможливаючи розвиток фундаменталістських тенденцій.

207



МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ПСИХОЛОГІЯ НЕТЕРПЛЯЧОСТИ

Як тільки заходить мова про *перспективи*, одразу починаються скавуління на тему «останньої можливості». Не дай Боже втратити «останній шанс», і так далі. Наче Росія колись перестане загрожувати українській нації. На що сподіваються люди, які закликають нині натужитись, щоб завтра жити в безпеці? Хіба не сподіваються знищити всіх немовлят і стерилізувати всіх дорослих осіб *раси червоних комісарів*? Чи може вони сподіваються на *перевиховання* нащадків диявола? Смертельна загроза існуватиме *вічно*, і з нею слід навчитися жити. Так, як лицар учиться походів і турнірів, солдат – свисту куль, як український козак бере до плуга меч, як американський погонич (ковбой) носить в чересі кріс.

Як тільки пробуєш пояснити людям, що *Змій* живий і дихає вогнем, вони впадають у зневіру і починають шукати якогось *виходу*. Під «виходом» чомусь розуміють *паначею*, щось подібне до миттєвого ліку. Якщо нині ми щось придумуємо, якийсь знаменитий «хід конем» на чергових виборах до червоного совету, то завтра наступить рай. Більшої невитриманості годі шукати. Автору сих рядків не потрібен ні вихід, ні надія, ні сподівання. Чому ми по-

винні протиставляти свою долю і долю етносу? Наче етнос, це щось поза нами. Я мислю, що доля української ідеї не залежить від запаху смальцю на пузі певної кількості zdegradovanoї «інтелігенції». І не залежить од смороду кацапських онуч. Тому, що українська ідея – це просто *Я сам*. Нема питання, чи вона житиме. Бо якщо комусь би вдалося її вииняти з мене, – то це би означало, що миттю швидше умерло би *Я*. Насправді, єдине питання, яке мало би хвилювати нормального українця, – чи на Божім Суді він матиме щось відповісти, коли Бозя спитає: «А що за життя ти встиг учинити на погибель кацапу?» Так що, готуймося.

З точки зору расової ситуації, в Україні становище починає наближатись до передвоєнного. *Русскоязычная* «меншина» – це не є щось таке, що йому досить забезпечити громадянські та людські права. І що воно з часом асимілюється (як українці асимілюються всюди у світі, навіть у рідному краї). Ні! Це – *правляча меншина сильної раси*. В її руках зосереджені фінансові та владні важелі. І вона навіть у найкумедніших снах не бачить ніякої *української* України. Їй не тільки це непотрібне, але навіть думка про подібну перспективу *ображає її до глибини душі*. З другого боку, коли виділимо в цьомуправлячому класі підвид

Особливості державно-церковних стосунків в Україні

Закон України про свободу совісті й релігійні організації від 1991 року можна було вважати ледь не зразковим щодо гарантування релігійних свобод. Однак, під тиском тих, хто вважав цей Закон надто ліберальним, Верховна Рада прийняла у 1993 році поправки до нього, які, з точки зору міжнародних стандартів прав людини, частково обмежували релігійну свободу закордонних релігійних місій. Місцеві (головним чином Православні) Церкви України домагалися створення захисного екрану, який оберігав би їх від «нашестья» західних місіонерів. Основними аргументами на користь такого захисту були:

(а) багатотисялітні традиції державно-церковних стосунків на Слов'янщині і

(б) штучна ослабленість місцевих Церков, які в період комуністичного безбожництва зазнали переслідувань з боку держави, а відтак сьогодні неспроможні відразу вступити в рівноправну конкуренцію із Західними Церквами.

Звичайно ж, в цих аргументах міститься частка істини, оскільки ні культурні особливості, ні комуніс-

тичну травму не можна ліквідувати в одну мить. Однак, не менш справедливим є й контраргумент, що такий «захист» із певної точки зору рівнозначний консервації за давних недуг. В середовищі «історичних» Церков України багато говориться про втрати, яких зазнало суспільство від діяльності західних місіонерів. Проте, ніхто досі не проаналізував позитивні аспекти такої діяльності, зокрема значення для місцевого духовенства того факту, що конкуренція з місіонерами спонукає його шукати нові сучасні шляхи впливу на свою паству.

Згадана готовність «традиційних» Церков звернутися за захистом до держави виявляє цікавий парадокс. З одного боку, на запитання, чи довіряють люди державним чиновникам і чи розуміються останні на релігійних процесах, мало хто з духовенства чи вірних дасть ствердну відповідь. З іншого боку, вони все-таки вважають, що оті «необтяжені» нашою довірою чиновники *повинні* регулювати церковні процеси, коли мова йде про іноземних місіонерів. Так масова церковна свідомість впускає через вікно ту саму «державу», яку ще кілька років тому завзято виганяла через двері.

червоних комісарів, то зрозуміємо, що утвердження української України для них таїть прекрасно усвідомлену *загрозу життю*. Навіть найтолерантніший суд найліберальнішого суспільства у найдемократичнішій державі не подарує їм кривавих злочинів проти людства. Хоча би тільки розходилося про конфіскацію майна. А без майна та привілеїв – пощо здалися подвиги червоних предків? Є лиш один суд, який *подарує* ті злочини. Суд *Російської* України. Тому Змії спить, лиш допоки йому нічого не загрожує.

ПЕРСПЕКТИВИ

Українські масові визвольні змагання ніколи не були чисто *релігійними в етнічному сенсі* (коли релігія є *раса*). Завжди вони мали економічне підґрунтя. Завжди правлячим класом багатів, класом кровопивць, був клас чужого етносу і чужої правди.

Щось подібного маємо і нині. Інтер не допустив формування українського дрібного власника. Інтер не допустив формування українського урбаністичного середовища. Тим самим він ізолював себе, як клас *паразитуючий і чужинецький*. Висловлюючись мовою науки, клас *анти-соціальний*. Клас поза законом.

В перспективі можемо прогнозувати відновлення діяльності УВО. Якщо Україна залишиться неподіленою, якщо *раса червоних комісарів* залишиться керувати в іпостасі чужорідної плутократії, і якщо злиття з потугою Російської імперії відбудеться з деяким запізненням, – тоді перед цим злиттям спостерігатиметься невеликий відстріл антиукраїнських політиків та пограбування банків з російським капіталом. Думаю, що цим разом подібна діяльність матиме чисто прагматичний характер і не реклямуватиметься як *патріотична*, на відміну від передвоєнної. Після приєднання до Росії українці помандрують далі освоювати Сибір. Справа в тім, що Росія не може існувати як демократична держава. Можлива лише тоталітарна Росія, або ніяка. Нагадаємо, що *небольшевицька Росія* теж була жандармською державою. Насправді, думаю, росіяни хочуть просто продовжити експеримент націонал-соціалістичної Німеччини, розвинути якому завадила поразка у другій світовій війні. Якщо Україну встигнуть розподілити, тоді діяльність УВО обмежиться Галичиною (включаючи Лемківщину, Західну Галичину, Закерзоння, одним словом, етнічні землі. Можливо, і землі нових поселень, куди українці були вивезені, і де вони замешкують компактно, скажімо,



МІРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

Роль держави активно обговорюється сьогодні й у зв'язку зі спробами об'єднати існуючі Православні Церкви в одне «сильне православ'я». Нинішній розкол сприймається православною свідомістю, зокрема, як наслідок слабкості Української держави. Із свого боку, державні структури теж не проти були б мати справу з однією Православною Церквою замість трьох існуючих — московська модель тісної співпраці між Президентом і Патріархом багатьом українським чиновникам служить за простий і зрозумілий зразок. Разом із тим усі спроби об'єднати існуючі Православні Церкви наштовхуються на опір, оскільки передбачають таке об'єднання довкола якогось одного з існуючих «ядер» із поглинанням усіх інших. Так, зусилля адміністрації Президента Л.Кравчука у 1992-93 рр. об'єднати православних довкола новоствореного Київського патріархату викликали опір духовенства й вірних Української Православної Церкви, що перебуває під юрисдикцією Московського патріархату. Зусилля адміністрації Президента Л.Кучми зробити 1994-95 рр. те саме довкола «ядра» вірних Московського патріархату закінчилися невдачею через опір «національних» Церков України. Впродовж 2000 року ак-

тивізувалися спроби українського уряду залучити до об'єднання українського православ'я Константинопольський патріархат, що викликало рішучий спротив Московського патріархату. Можна припустити, що в майбутньому виникнуть нові варіанти об'єднання.

Інші Церкви та церковні об'єднання України офіційно не виступають проти очікуваного об'єднання Православних Церков, розуміючи, що стан розколу не має євангельської легітимації. Разом із тим, активізація ролі держави в релігійних процесах становить для них потенційну загрозу, яка поки що обговорюється в церковних колах лише кулуарно.

На нашу думку, одна з найважливіших причин, чому й понині, всупереч численним еклезіальним, політичним і національним мотиваціям, нікому так і не вдалося об'єднати українське православ'я, полягає в тому, що в основу такого об'єднання досі не покладено принцип толерантного й неруйнівного визнання особливостей кожної із Церков. Приблизний паритет сил між «промосковською» й «національною» гілками українського православ'я стоїть на перешкоді утвердженню такої моделі «сильного православ'я», яка передбачала б інструменталізацію Цер-

Білий Бір). Але тоді проти українців стоятиме не польська дефензива, як перед війною, а вся потуга НАТО. Якщо Словаччині, всупереч її захопленню російським капіталом, вдасться вступити до НАТО і, відповідно, послабшає контроль польсько-словацької границі, не виключено, що діяльність УВО вдасться поширити на Пряшівщину. У всякому разі, Росія матиме з українцями спокій, а про ту Україну, яку наші батьки називали материковою, або великою, прийдеться забути.

АВТОНОМІЯ

Два слова про перспективи так званої автономії Галичини. Не дуже зрозумілими є вигоди від такої автономії. Якщо прихильники автономії думають, що хтось їм дозволить скасувати людські права кацапів у такій автономії, то вони помиляються. Якщо йдеться про милостинню з бюджету, то якимось чином такі аргументи прихильникам ринкових стосунків. Коли ж йдеться про відрахування з місцевих підприємств, контроль за потоками капіталу, то в країні суцільного рекету для контролю потрібна не Конституція Автономії, а розвинута Коза Ностра (по-італійськи — «наша справа», по-українськи — «свій до свого із

чужим»). І контролюйте собі на здоров'ячко без усякої автономії. З другого боку, коли російська мафія контролює нині багато чого в тій-же Італії, — чим їй завадить автономія Галичини? Ми знаємо багато *зовсім не автономних* областей в Україні, де розкривати рота представникові україномовної меншини не дуже безпечно. Якщо в Галичині до цього часу *русскаяязычных* на руках носять (і чим далі тим сердечніше), то справа, мабуть, не в автономії, а в тому, що галичанин нічого не любить робити власними руками. Навіть, щоб розмовляти рідною мовою, — подавай йому закон. Закон є. Багато хто розмовляє? Тепер подавай, щоби Президент розмовляв. Як може Президент наговорити за кілька мільйонів галичан? Навіть якби Президент співав соловейком — ніщо не змусить галицького чиновника припинити лизати халяви *русскаяязычного* рекетора-мільйонера, або кагебістського прокурора. В Одесі свого часу міський голова виконав дану ще Микитою Хрущевим обіцянку: нинішнє покоління їздитиме у трамваях «на шаро». Одеса не має статусу автономії. У Львові, натомисть, хочуть взагалі зліквідувати трамваї. Забрати єдине, що в ньому було хорошого. Бо Стрийський парк за десять років уже встигли автономно спаскудити. Неавтоном-

кви в руках влади чи надмірне зрощення з нею. Неможливість використання ситуації на користь якоїсь одної Церкви стає відтак «цінністю в собі», спонукуючи людей (і державу!) шукати більш толерантні та «інклюзивні» засоби для об'єднання.

Існує ще один аспект державно-церковних стосунків в Україні, який значною мірою обтяжує суспільні процеси посткомуністичної трансформації. Три-чотири десятиліття підлегли перебування українського православ'я в лоні православ'я російського не могло не позначитися на нинішньому ставленні православних до самої ідеї державної незалежності України. Остання викликає або неприйняття, або схвалення – в обох випадках, на жаль, ідеологічно забарвлене чи емоційно надмірне (з точки зору християнської «норми»).

Так, з одного боку, єрархія й духовенство Української Православної Церкви, що підпорядкована Московському патріархату, незмінно виступає за відновлення ССРСР, називаючи державну незалежність України «трагічною помилкою». Особливо така пропаганда активізувалася 2000 року у зв'язку з обговоренням питання канонізації російського імператора

Ніколая II. Для прикладу можна процитувати Архімандрита Української Православної Церкви Тита з Одеси: «Цар Ніколай II – святий, а отже, державний устрій до нещасного 1917 року був благодатним, Боговстановленим, а отже, тільки така державність нам і потрібна»¹³. Проімперська позиція УПЦ, як це не дивно, робить її союзницею комуністів: на тогорічних виборах Президента України православні промосковської орієнтації офіційно виступили на підтримку кандидата від комуністів Петра Симоненка. У підпорядкованій цій Церкві пресі ведеться постійна агітація за розрив партнерства із Заходом, НАТО, Європейським Союзом.

З іншого боку, українські Православні Церкви, що перебувають на автокефальному статусі, виступають на підтримку державної незалежності України. Так, для прикладу, Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко), що є першоєрархом Української Православної Церкви – Київський Патріархат, нещодавно заявив: «Наша Церква підтримує українських патріотів, які твердо стоять на державницьких позиціях, ведуть боротьбу за утвердження української держави»¹⁴. Духовенство цієї Церкви орієнтується, в ос-

на Одеса не захотіла терміналу – і Президент десять років не міг собі з нею дати ради. Неавтономний Суркіс захотів львівського водоканалу – і вже має. Про що ми говоримо, панове!

Часом натякають про незалежну західноукраїнську державу. То це би мала бути нова Спарта чи Македонія? А де взяти спартанців? Александра Македонського вже маємо? Віддати львівські кам'яниці попереднім власникам у Незалежній Галичині, звичайно буде простіше. В цьому випадку київській бюрократії буде зась. Правда, я сумніваюся, чи Незалежну Галичину приймуть до НАТО. А от що Львівська наукова бібліотека на другий день зробить закладом Осолінських – не сумніваюсь. Сумніваюсь, чи в Незалежній Галичині модно буде розмовляти на вулиці та у громадському транспорті українською мовою. Особисто я скористаю. Матиму змогу уживати свій австріяцький географічний атлас від 1893^{го} року. Правда, доведеться вивчити німецьку мову. Але мови я люблю. Українець має особливий дар до розмовляння чужими мовами. Не те, що кацап. По кацапові одразу видно, що він сам свій. По українцеві – ні. Мої родичі, як розмовляли польською, то жаден поляк не мав їх за чужих. А німець-

кою батько як огризнувся до шваба, то мало не дістав оловом межі очі.

ВІРА

В безнадійній ситуації, змалюваній вище, хочеться знов «шукати виходу». Не потрібно цього робити. На землі кожна тваринка плодиться і живе. Мільйони видів існують і не думають про «вихід». Чому одні не зжерли інших? Бо кожен вид підсвідомо знає правду. *Тільки свою правду*. Кожен вид вміє упізнати ворога і упізнати поживу. Стійкість проти чужої правди. Твердість у вірності своєму виду. Ненависть до чужої «справедливості», яка прирікає бути погноєм. Крім богів, нації ще знають *дияволів*. Диявол української нації виліз із московського болота сотні років тому в пункті 38° східної довготи і 56° північної широти. Якщо цю єдину заповідь засвоїть кожне українське немовля ще перед Першим Причастям – його батьки не горітимуть в пеклі за зраду крові і гріхи нащадків. Оце і є «останній шанс» і «остання надія».

Н Е З Л И М Т И Х И М . . .

новному, на політичні структури правого або ультраправого (як наприклад УНА-УНСО) спрямування.

На думку оглядачів, «греко-католики у порівнянні з православними виявляють більшу політичну активність на виборах, підтримують політичні структури правої (часом навіть ультраправої) орієнтації»¹⁵. Вони теж майже однотайно виступають на підтримку державної незалежності України. Як засвідчує відомий критик націоналістичних обертонів у позиції цієї Церкви сестра Софія Сенік, «the UGCC has absorbed the view that in a national state the Church too must be national»¹⁶.

Римо-католицьким і протестантським спільнотам, як правило, властива стриманість (якщо не цілковите заперечення) щодо патріотично-націоналістичної риторики. Однак така нейтральність часом стає в очах національно заангажованих християн свідченням браку лояльності щодо української державності загалом.

Ті чи інші політичні позиції українських Церков, без сумніву, справляють великий вплив на паству, задаючи їм певні ідеологічні координати. Однак, знову ж таки, в цьому випадку Церкви є джерелом радше

ідеологічного протистояння, ніж примирення. Розмитість етнічної, політичної й релігійної ідентичності, напруга вибору перспективного шляху розвитку – все це проблеми надто складні, щоб було інакше.

Ізоляціоністські тенденції та вплив стосунків між Сходом і Заходом

Упродовж 90-х років православ'я, або, в ширшому сенсі, всі Східні Церкви в Україні, опинилися перед двома сильними, модернізованими формами християнства – римо-католицизмом і протестантизмом, – в той час як самі вони, здається, неспроможні внести зміни (або принаймні легко внести їх) у свою найвищу цінність – традицію. Це створює значний «цивілізаційний відрив» між західним і східним християнством (особливо православ'ям), в результаті якого православ'я, що у своїх нахилах та орієнтації виявляє тенденцію до архаїчності, зазнає великого тиску в напрямку модернізації. Вважається, що і протестантські, і римо-католицькі місіонери є більш конкурентоспроможними, ніж місцеві православні¹⁷. Не дивно, що в православ'ї (й до певної міри в настроях греко-католиків) за останнє десятиліття посилюються ізоляціо-



<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

А н д р і й о к а р а на захист російської мови

© а н д р і й о к а р а , 2 0 0 1

полтавський «суржик»
та духовне плебейство

Здається, ніде у світі не знуцаються так над російською мовою, як у Полтаві. Хіба що в Кременчуці, Миргороді та Лубнах. Правда, у Харкові, Києві, Дніпропетровську, Луганську чи Одесі російська мова не набагато краща і також дуже далека до справжньої російської – мови Пушкіна, Толстого, Єсеніна та Андрія Платонова. Виявилось, що русифікація українців, яка мала місце упродовж кількох останніх століть, дорого обійшлася перш за все самій російській мові.

Але якщо у Полтаві та в Україні взагалі російська деградує, то українська – просто зникає (особливо з розмовної практики): через не дуже тривалий час від неї можуть залишитися лише спомини та томи літературної спадщини, яку ніхто не буде читати, її носіями зараз є переважно люди старшого віку, які, зрозуміло, не вічні, а також «професійні українці», гуманітарна інтелігенція – вчителі, викладачі, письменники, журналісти, музейники, політичні активісти, останнім часом ще й представники влади.

нітські тенденції. Цей ізоляціонізм виявляється, зокрема, у небажанні вступати у прямі конкурентні стосунки з іншими Церквами, в упередженості щодо партнерського богословського діалогу, у схильності відносити будь-які власні втрати на рахунок прозелітизму.

Зрозуміло, що такий ізоляціонізм опосередковано впливає на бажання й можливості Церков сприяти модернізації суспільства, переорієнтуванню його на міжнародні (в очах духовенства — прозахідні) стандарти. Ба більше, наприкінці 90-х років традиційні українські Церкви стали радше консервативним елементом суспільства, ніж активним чинником перетворень.

Втім, ця проблема має й інші грані. Слід визнати, що християнський досвід слов'янського Сходу, так довго притлумлюваний комуністами, все ще не засвоєно сучасним світом. Ізоляціоністські тенденції частини східних християн до певної міри є реакцією на погляди численних західних місіонерів (особливо характерних їм на початку 90-х років), що посткомуністична територія є чистим аркушем, приреченим бути заповненим Західними Церквами. Ситуацію погіршувала прихована конкуренція між самими західними місіонерами. Елемент конкуренції був настільки сильним, що місіонери

не помічали духовної й культурної травми, якої вони завдавали місцевим християнам. У свою чергу, намагання захиститися у випадку останніх було настільки сильним, що вони не вважали за необхідне особливо рахуватися з принципами демократії та діалогу.

Рівень суспільної видимості Церкви

Незважаючи на те, що у всіх громадських опитуваннях Церква як інституція незмінно втішається найбільшою довірою населення, суспільна видимість Церкви (а відтак і її роль у трансформації посткомуністичного суспільства) не вважається в Україні достатньою. Причинами цього є не тільки очевидні історичні обставини — наприклад, непросте завдання відновити суспільні функції Церкви, так ретельно й методично обмежувані комуністами. Не менш важливими є ті чинники, які випливають з особливостей східного християнства й українського менталітету. Нижче розглянемо коротко найважливіші з них.

По-перше, це надмірна концентрація на літургійному чиннику. Ця небезпека загрожувала Східній Церкві завжди — саме в результаті того, що вона таку значну увагу приділяє релігійній Традиції. Однак, об-

Стан як російської, так і української мов на Східній Україні — це два різних образи смерті: українська — вмираюча (дійшло до того, що вона вироджується вже навіть на селі!), російська — мертва. Але мертва не в тому розумінні, що вона скоро зникне, а в тому, що не має органічного життя та органічного середовища існування, не має коріння в природному мовленні, не має народних діалектів. Розпад ССРСР, спільного совєцького культурного простору та відповідних інфраструктур значно посилює деградацію російської.

Тому й сучасний стан української мови на Східній Україні хвилює та непокоїть, а стан російської — дратує. М'яка вимова, нестерпне для російського вуха «гекання», відсутність редукції ненаголошених голосних, притаманні усім без винятку мешканцям України, додають в їхніх вустах українській мові чарівності та мелодійності, а російській — неохайности та жлобського відтінку.

Слід зауважити, що Полтава та Полтавщина мають для України й української етнонаціональної ідентичности провіденційне значення як місце, де

народилися найвидатніші діячі національної культури, як репрезентативний український ландшафт, як культурний «Heartland» — «серединна земля», як, врешті-решт, камертон української літературної мови. Як відомо, після «Енеїди» та «Наталки Полтавки» Котляревського саме мова, заснована на полтавських діалектах, стала основою нової літературної норми — згодом її було прищеплено (можна сказати, нав'язано через культуру, художню літературу та систему освіти) в якості загальнонаціонального носія усіх українських діалектів, перш за все — Західній Україні. (Щоби пересвідчитися в цьому, досить лише перегорнути твори Василя Стефаника, Марка Черемшини чи навіть Івана Франка, які орієнтувалися на свої рідні автохтонні діалекти: наскільки ж їхня мова відрізняється від мови сучасного Львова чи Івано-Франківська!) І не побоїмося сказати, що автохтонна полтавська українська мова красивіша, соковитіша та (хай не ображаються!) природніша за мову галичан чи канадсько-американської діаспори.

Якщо у деяких місцевостях (на Півдні, в Слобожанщині та Донбасі) суржик можна пояснити при-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ ОКАРА
НА ЗАХИСТ
РОСІЙСЬКОЇ
МОВИ.
ПОЛТАВСЬКИЙ
«СУРЖИК»
ТА ДУХОВНЕ
ПЛЕБЕЙСТВО

ставини посткомуністичного суспільства й потреба нової евангелізації настійно вимагають доповнення літургійного благочестя благочестям євангельським. Літургійне життя традиційних українських Церков поки що недостатньо доповнене «літургією після літургії», тобто соціальною місією Церкви.

По-друге, це недостатня розробленість соціальної доктрини Східної Церкви. Можна припускати, що ситуація в цьому плані поволи буде мінятися. З одного боку, недавнє проголошення Російською Православною Церквою своєї соціальної доктрини, без сумніву, вплине на засвоєння її тими українськими православними, які перебувають у сфері впливу патріаршої Москви, або обговорення її православними автокефального статусу, католиками чи протестантами. З іншого боку, перед українськими християнами стоїть завдання ознайомитись із соціальною доктриною Католицької Церкви. Надто довго українське суспільство знало про Марксів *Маніфест* більше, ніж про енцикліку *Rerum novarum*; надто довго тут проголошувалось, що єдиними захисниками соціальних прав людини є комуністи!

Потенційно важливу роль можуть відіграти українські греко-католики. Перебуваючи у сфері впливу Риму,

вони можуть «легітимно» послугуватися його соціальною доктриною. У той же час, будучи Східною Церквою, Українська Греко-Католицька Церква має можливість узгодити це вчення з особливостями східного богослов'я та еклезіології. Рівно ж важливу роль у посткомуністичному суспільстві можуть відіграти протестантські Церкви та спільноти, які мають традиційно багатий досвід соціального служіння людям у потребі. Діючи у конкурентному середовищі, вони мимоволі зосереджують увагу суспільства на соціальних проблемах.

Звичайно, масштабне розгортання соціальної роботи українськими Церквами потребує відповідного матеріального забезпечення, якого сьогодні з різних причин у них ще немає. Проте аналіз логіки переходу віруючих до протестантів засвідчує, що часом не брак матеріальної допомоги спонукав людину покинути свою традиційну Церкву, а брак теплого приязного слова у складну для людини хвилину, що й створює в душі людини почуття покинутості. Отож, природно, соціальну роботу Церкви не можна звести виключно до гуманітарної допомоги.

По-третє, це цілий комплекс проблем, пов'язаних із осмисленням комуністичного минулого. Тут і пев-

213



МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сутністю росіян та дифузією російського й українського етносів, витворенням нового українського субетносу – «новоросів», які, залежно від політичних та культурних умов, можуть вважати себе або росіянами, або українцями (адже на Харківщині справжні росіяни живуть аж із XVII століття, в Донбасі – з XVIII століття; сюди слід ще додати також численних російських мігрантів совєцьких часів), то на Полтавщині – один з найвищих на Сході України відсоток етнічних українців (понад 85% за переписом 1989 року).

І ще так чи інакше можна зрозуміти тих російськомовних полтавців, хто вчився або довго працював у Росії, у кого дружина або чоловік – росіяни. Але як ставитись до тих, хто ніколи в житті нікуди далі свого Миргорода, Кременчука чи Полтави й носа не поткнув, а однаково ж, аби виглядати «культурною людиною», намагається отим своїм жлобським «есперанто» ще повчати інших: «Ты шо, па-русски гаварить не можеш, га?».

Є певна, хоча й не завжди помітна різниця між полтавським (ширше – українським) суржигом та

«полтавским русским» (ширше – «украинским русским»): в суржику українська лексика все ж таки займає певне місце – залежно від тієї чи іншої домінації можна казати про суржик на українській чи російській основі. Носії «украинского русского», як правило, почувають свою зверхність щодо україномовного та суржикомовного населення, байдужість, а то й щире відразу до української мови та культури, що не так властиво носіям суржику.

Але фонологічна система і суржику, і «украинского русского» близька до української і далека від літературної російської, хоча інколи виникає схожість із південноросійськими варіантами мовлення (кубанським, ростовсько-донським, курським, белгородським, воронезьким), що, в свою чергу, пояснюється українським етнічним та мовно-культурним впливом на регіони Південної Росії.

Особисто автора цих рядків мало що так драгує у Полтаві та на Східній Україні взагалі, як знуцання місцевого населення над російською мовою. (І тут немає й близько ніякого авторського снобізму: автор народився та все життя прожив у Москві.

ний синдром тріумфалізму з приводу перемоги над комуністичною ідеологією, і самозаспокоєне применшування небезпеки її рецидивів. Сталося так, що марксистські теорії занепали в нашому просторі раніше, ніж наші Церкви встигли самокритично осмислити причини зародження цих теорій. Це призводить до певного спрощення історії та світоглядної сліпоти. Так, у нинішній масовій церковній свідомості України якось приглушено той очевидний факт, що реалії і в Католицькій Церкві напередодні Французької революції, і в Російській Православній Церкві напередодні Російської революції значною мірою «прислужилися» радикалізації соціальних домагань.

По-четверте, це традиційна нерозвиненість мирянського руху в Україні, яка, без сумніву, корелює з нерозвиненістю громадянського суспільства загалом. З одного боку, у ХХ столітті мирянські осередки України виявили велику жертвність, гідну найкращих зразків сповідництва християнської віри, і здобули той духовний досвід, якого набувають тільки в умовах переслідувань і нищення. Греко-католицькому отцеві Івану Музичці належать слушні слова, що чітко окреслюють роль мирянських організацій того періоду:

З Полтавщини та Полтави, де він періодично буває, походять його предки: Окарі – це хутір за Опішнею. Але цей текст, як і багато інших, написано саме українською.) Якщо від полтавської української зігріветься душа, то від суржику чи «полтавського русского» вуха в'януть! Хіба ж то мова? То каліка нещасна, а не мова!

Мова та мовлення – найперші характеристики людини, її соціального стану та внутрішньої природи, мова констатує належність особистості до тієї чи іншої касты. (Розподіл суспільства на касты відбувається аж ніяк не за соціальною, професійною чи майновою ознакою; кастова належність – це притаманна від народження «якість духу», «якість волі» людини, це її душевний, духовний та інтелектуальний вимір. Індоевропейському суспільству властиві чотири касты: брахмани (жерці), кшатрії (воїни), вайш'ї (підприємці, виробники, селяни, купці), шудри (пролетарі, «голота»).

Будь-яке шляхетство передбачає певну форму, стиль – такий собі внутрішній стрижень людини, що має на меті самозаглиблення духу, спрямова-

«Хто був Церквою протягом перших трагічних літ повоєнної руйни? Миряни!»¹⁸. З іншого боку, ця роль була і є дуже суперечливим явищем, оскільки несе в собі ознаки одночасно активності та слабкості, впевненості та значних вагань. Така мирянська активність є радше бунтарською, ніж унормованою; вона з'являється як результат радше відчаю чи героїзму, ніж щоденного, «рутинного» обов'язку.

3. ВИСНОВКИ

1. Демократичні перетворення в Україні далеко не завжди знаходять підтримку українських Церков, оскільки саме ставлення останніх до принципів демократії є неоднозначним. Кажучи загалом, українське духовенство вбачає свою місію не стільки в підтримуванні індивідуальної свободи, що є однією із засад ліберальної демократії, скільки в підвищенні духовності українського народу (тут під духовністю народом розуміється фактично його воцерковлення). По-голова більшість українського духовенства з підозрою ставиться до ліберальних моделей демократії, вважаючи, що вони не тільки не є нейтральними щодо різних вір і переконань, а навпаки – сприяють одній

ність на метафізичні реалії, а також слідування нормам моралі, права, соціальної поведінки. Отже, невід'ємною ознакою шляхетності є й орієнтація в побутовому мовленні на нормативи літературної мови (чи то української, чи то російської, чи то ще якоїсь).

Жлобу навпаки – стиль органічно не притаманний, характерна риса жлоба – аморфність, естетичний прагматизм, нехтування формою (формою як метафізичною категорією!), навіть повна відсутність форми. Суржик в принципі неможливо унормувати, неможливо скласти його граматику – він такий же безформний, як і сутність жлобської натури. Звідси й чисто плебейське – прагматичне та функціоналістичне – уявлення про мову як виключно засіб комунікації і ніщо більше.

Такі категорії, як краса, мелодійність, естетична довершеність, трансцендентна надмірність, стиль, внутрішня форма слова та інші для представників нижчих каст не існують. Якось один жлоб з Донбасу наприкінці 1980-х, ще за горбачовської «перестройки», сказав, що українська мова його заціка-

конкретній системі переконань, а саме: секуляризмові.

2. Суспільну вагу Церков в Україні та їхні можливості впливати на суспільні процеси занижують стан розколу православ'я й міжцерковні конфлікти. Впродовж останнього десятиліття демократизація в Україні, з одного боку, призвела до глобальних зрушень у дотеперішньому балансі міжцерковних впливів, що був «заморожений» комуністичним режимом далеко не у природному для України стані. Тому переорієнтація вірних і великі суспільні деформації були неминучими. З іншого боку, внаслідок таких трансформацій українські Церкви були радше конфліктогенними, ніж гармонізуючими чинниками, що не могло не позначитися на темпі демократичних перетворень.

3. Демократичні процеси в Україні уможливили не тільки відновлення впливів тих релігійних груп, які були комуністичним режимом проскрибовані, а й створили сприятливі передумови для знаходження Україною власної відповіді на виклики часу, яких вона давно вже не мала. Релігійна свобода й інші засади демократії, які сьогодні багатьма християнами сприймаються як перешкоди для відновлення *втрачених* релігій-

них ідентичностей, насправді можуть виявитися найголовнішою передумовою для знаходження *нової* інтегральної релігійної ідентичності, що буде властивою модерній українській нації.

4. Інерція традиції підпорядкування Церкви сильній державі є все ще достатньо значною, щоб повною мірою «розкріпачити» соціальні функції українських Церков. У той сам час ситуація церковного розколу й паритету сил парадоксальним чином сприяє формуванню нового типу державно-церковних стосунків, у якому Церква вимушена опонувати державі, а відтак формувати свій незалежний голос.

5. Нинішні тенденції до ізоляціонізму й консерватизму спричинені, зокрема, тим, що виклик з боку Західних Церков місцеві Церкви змушені прийняти, але не можуть на нього відразу відповісти. Отож, згадані тенденції є фактично *реакцією* християнського Сходу, а не його осмисленою *відповіддю* на цивілізаційний подразник Заходу. Вдаючись до обережного оптимізму, можна передбачити, що як тільки слов'янські Церкви знайдуть і сформулюють цю відповідь у належних богословських і суспільних категоріях, то їхня суспільна видимість і впливовість буде зростати.

215



МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
РОЛЬ ЦЕРКОВ
У БУДІВНИЦТВІ
ПОСТ-
КОМУНІСТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вить лише в тому разі, коли од неї буде більше ковбаси. Оскільки це прозвучало на показовій зустрічі самого Горбачева «з громадськістю», вислів було розтиражовано і порівняння стало крилатим.

Є велика різниця між сучасним суржиком або близьким до нього «полтавским русским» та російською мовою у дореволюційній Полтаві – тоді вона була мовою порівняно невеликого соціального прошарку – службовців, дворянства, частини різночинної інтелігенції та євреїв; ця мова була підкреслено літературною та безбарвною. Той самий Володимир Короленко став відомим російським письменником, живучи у Полтаві (проте його власне місце в російській літературі другорядне).

Тепер становище принципово інше – російська стала мовою маси: зараз її вважають рідною не менш як 60% населення України. В історичній ретроспективі абсолютна більшість із них – це свого роду лінгвонеофіти: російська витиснула українську зовсім нещодавно – лише одне-два покоління тому. (Отже, ще не втрачена можливість на зворотній рух!) Сучасна культурна ситуація Сходу та Півдня

України напрочуд точно ілюструє роздуми іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета, автора «*Навали мас*», про масове суспільство: людський дух вироджується та безлика маса панує над творчим началом, над духовно розвинутою особистістю (що сьогодні бачимо на прикладі маскульту та політичної свідомості). Тож «украинский русский» – це ніяк не «великий и могучий», а убоге аргі південно- та східноукраїнських технополісів – воно панує над українською, яка давно вже має ознаки елітарної мови. Як це не дивно, але саме російська мова зараз є носієм цінностей так званого Нового Світового Ладу – космополітичних настроїв, відповідного спрямування культури, уявлень про онтологічну однорідність людства та земної поверхні. Саме російська виконує в українському суспільстві роль англійської в неанглосаксонському світі, роль Росії у наві'язуванні Україні деяких культурних стандартів інколи нагадує роль США у відношенні до іншого світу: ледве не в усіх центральних російських газетах із мазохістським самозахопленням пишуть про «разрушение общего культурного простран-

¹ Треба мати на увазі, що велика кількість протестантських громад не відповідає пропорційно такій же великій кількості самих віруючих. Протестантські громади часто налічують небагато членів, тоді як православні чи греко-католицькі парохії можуть налічувати тисячі вірних. Тому за кількістю вірних протестантизм стоїть лише на третьому місці після православ'я і католицизму.

² *Людина і Світ*. — Травень 2000. — С.48.

³ *Людина і Світ*. — Квітень 2000. — С.9.

⁴ Samuel P. Huntington, «Religion and the Third Wave,» *The National Interest*, No.24, Summer 1991.

⁵ John Witte, Jr. Introduction. «*Christianity and Democracy in Global Context*», edited by John Witte, Jr., Westview Press, 1993.

⁶ *Успенська вежа*. — Березень 1998.

⁷ *Мета*. — №1 (132). — 14 жовтня. — 1999.

⁸ Митр. Смоленский и Калининградский Кирилл, «Норма веры как норма жизни» // *Независимая газета*. — 16-17 февраля. — 2000. Цитується за: Бюлетень релігійної інформації. — №3/2000. — С.56-57.

⁹ Harold Berman. «Religious Rights in Russia at a Time of Tumultuous Transition: A Historical Theory» in *Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspective*. Edited by Johan D. van der Vyver and John Witte, Jr., Martinus Nijhoff Publishers, 1996.

¹⁰ *Троїцький вісник*. — №3 (67). — 24 березня. — 2000.

¹¹ Комюніке було підписане єрархами обидвох Церков 3 липня 1998 року у Відні.

¹² Див.: Любащенко В. *Історія протестантизму в Україні: курс лекцій* // Львів: Просвіта, 1995.

¹³ *Справедливість*. — №3 (19). — 2000.

¹⁴ *Українська газета*. — 25 лютого. — 2000.

¹⁵ *Поступ*. — 8 квітня. — 2000.

¹⁶ Sophia Senyk, «A Victim to Nationalism: The Ukrainian Greek-Catholic Church In Its Own Words» // *Het Christeljk Oosten*, No3-4, December 1999. (Відзначу від себе, що суттєвою хибкою цього загалом ретельного аналізу є те, що наведені в ньому цитати не подаються в контексті зустрічної пропаганди з боку Московського патріархату — М.М.).

¹⁷ Визнаючи загалом більший динамізм західних християн, все ж треба обачно ставитися до полемічного перебільшення впливовості західних місіонерів на місцевих християн. Часом таке перебільшення служить лише мотивацією для апелювання до держави з метою змусити її втрутитися в релігійні процеси й захистити місцеві Церкви.

¹⁸ о.І.Музичка. Вагомість мирянського руху в діяльності мирян в Україні // *Патріархат*. — Грудень. — 1995. — С.17.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ства», про «насильственную українізацію» (де вона, хто її бачив, наприклад, у Полтаві чи в Кременчуці?), про «угрозу для існування російського мовного середовища в російськомовних областях України». Такі досить цинічні, якщо дивитися на проблему з самої України, заяви робляться або некомпетентними, або ангажованими людьми.

Ніде так яскраво не викривається полтавський провінціалізм, комплекс «молодшого брата», хуторянська другорядність (чи навіть третьорядність), як у ставленні багатьох полтавців до української мови. Полтавський суржик — це не якесь особливе та унікальне явище (як, приміром, американська англійська), бо ніякої «нової якості» суржик не створює, ніякого синтезу мов та культур у ньому не відбувається. Суржик — це не взаємозбагачення, а взаємообкрадання, взаємозабруднення мов.

Суржикова «неповномовність» — це найвищий ступінь духовного плебейства, це відсутність стилю, відсутність внутрішнього вертикального, організуючого начала. Суржик — це мова для духовно бідних, квінтесенція душевного устрою «одновимір-

ної людини», метафізична модель жлобської душі. Це, врешті-решт, відповідь на тему — чому Україну як державу не дуже шанують у світі, чому забобонно ставляться до українців та українського начала в Росії.

Мешканцю Росії — носієві літературної російської мови — слухати полтавські намагання розмовляти «по-грамотному» аж ніяк неможливо! «Полтавський російський» порушує норми російської літературної інтонації мовлення, російської стилістики, лексики та синтаксису. Якщо з двома першими можна змиритися — адже інтонація мовлення залежить од середовища і вплинути на неї ніхто не в силах (хай вже буде, яка є!), то жахлива лексика — це просто вияв низького рівня культури, жлобського начала, відсутності форми та стилю.

Отже, в російській мові немає й близько таких слів: *шо, чи, та, отож, отак, тю, не* (у значенні: *нет*), *щас, позычить, скупиться* (у значенні: *накупить*), *ложу, покласть, словить, споймать, покупаться* (у значенні: *искупаться*), *розбуваться, ляж* (правильно: *ляг*). Надзвичайним порушенням норм російської грама-

АНДРІЙ ОКАРА
НА ЗАХИСТ
РОСІЙСЬКОЇ
МОВИ.
ПОЛТАВСЬКИЙ
«СУРЖИК»
ТА ДУХОВНЕ
ПЛЕБЕЙСТВО

о а о в а и т е , т а в е т а в

п о х о в а й т е , т а в с т а в а й т е ,

а и д е ш ь

к а й д а н и п о р в і т е

п о р в і т е .

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тики та синтаксису є також подібні перлини: «*та я за него говорю*» (замість «да я о нём»), «*я с него смеюсь*» (замість «над ним») або «он приехал с Киева» (замість «из Киева»), «он поехал у Харьков» (замість «в Харьков»). (Про жахливо неймовірно для російського вуха наголоси в перекручених українцями російських словах мови просто не ведемо!)

Тому, потрапляючи до Росії, великої шани такі люди, як правило, не знаходять. А за що шанувати? За те, що не вмієш правильно говорити російською, та й свою мову знаєш на рівні «Ти ж мене підманула, ти ж мене підвела»? Чи не тому в тій самій Москві *украинец* в останні роки вживається як синонім дешевої робочої сили (приблизно таким шляхом у російській мові з'явилося слово «*швейцар*»).

В офіційній, державно-репрезентативній сфері українська мова може зберегтися й надалі – полтавське обласне радіо і через 50 років, дасть Бог, віщатиме українською. Але повноцінно будь-яка мова існує лише тоді, коли люди нею користуються у побуті, коли нею думають. Сучасна ситуація не дає підстав для оптимізму – що станеться, коли стар-

ше покоління – носії української мови та традиційної культури – відійде?

«Ваш язык неперспективен – он умрет вместе с вашими бабушками и дедушками», – колись почув автор цих рядків від одного свого московського знайомого про українську мову. І дійсно – мовне розмежування на Східній Україні проходить зараз перш за все між поколіннями. «Розрив часів», втрата українською мовою нових поколінь українців відбулася десь наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років. Мало хто з полтавських двадцяти-тридцятирічних може невимушено розмовляти мовою предків хоча би упродовж п'яти хвилин (за виключенням хіба що нечисленних інтелектуалів-гуманітаріїв).

У сучасної молоді знання української мови найчастіше обмежується українськими жартами, простеньким віршиком зі шкільних часів, парою цитат з пісень Ірини Білик чи «*Уоллів Уідоплясова*» та бурлескно-травестійними анекдотами про «хахла». І якщо раніше, у 1970-1980-х, міська полтавська молодь розмовляти українською здебільшого соромилася, то тепер – найчастіше просто не вміє.

И мене

і мене . . .

ГОГОЛЬ

за СТОЛОМ

1 На СТОЛІ

маркіян філевич

© маркіян філевич, 2001

Часто бувало так, що ті, хто спершу читав, а вже потім бачив його на власні очі, шукали в Гоголі зовнішньо-му за гротеском, сатирою схованої злісти. Мабуть, не знаходили того, тому витворювали його особу самі. Він справжній був звичайним. Звичайним лівобережним. Може тому таким фантастичним: незвичайним для інших пітерян, римлян, московитян.

Мої споглядання Гоголя почалися зі споглядань себе. Як то сталося, що поступово я перейшов майже виключно на Гоголя? Не знаю, бо ж «себе» – набагато манливіший, цікавіший предмет споглядання, аніж якийсь там Гоголь. Може надто часто муляв очі своєю з'явою, з'явою своїх книжок, з'явою пошановувачів його книжок... Усіма цими з'явами.

У тих споглядань Гоголя я не маю наміру заглиблюватися у його потаємний світ, не маю наміру скрупульозно вивчати його листи, щоденникові записи, спогади інших про нього. Не хочу цього. І сказати по правді – це мені гидко. Справжній голий Гоголь бридкий. Тому й обмежую себе популярними знаннями про нього. Не хочу занурю-

Українська для цієї молоді має статус «другої рідної», бо йдеться саме про пасивне володіння нею.

Частенько буваючи на Східній Україні, авторів цих рядків, як це не дивно, досить складно знайти україномовного співрозмовника приблизно свого віку (народження кінця 1960-х – першої половини 1970-х років). І йдеться навіть не про інтелектуально насичені філософські дискусії, а хоча б про житейські та побутові балачки! А коли розмова повертається на теми літератури та мистецтва, важко пригадати, щоб полтавські співрозмовники свій низький інтерес до української словесності не пояснювали б приблизно так: *«Та, понимаешь, у нас так ужасно преподавали украинский язык и литературу – каждый год новый учитель! Та и на этих уроках нас не столько литературе учили, сколько политической бдительности»*, – (або щось подібне). Причому мовиться це так, ніби йдеться не про близьку до російської українську, а щонайменше про китайську чи про фарсі!

Абсолютна більшість сучасних полтавців та кременчузьців – це нащадки вихідців із полтавських

сіл, що переїхали до міст у 1930-1970-ті роки, це мігранти у другому-третьому поколінні. І тепер (о жахи!) на батьківщині діалекту, що став основою української літературної мови, у Полтаві (а не в Києві, Харкові чи Луганську!), ці люди навіть не вміють підтримати розмови зі своїми дідусями та бабусями однією мовою! Навіть українофільство, патріотичні почуття до України, любов до свого народу останнім часом аж ніяк не обов'язково пов'язують зі знанням чи навіть повагою до української мови.

Пристрасне осмислення російськомовної літератури України (як сучасної, так і минулих віків) ще раз доводить, що мова – то щось більше, як просто засіб комунікації, мова – явище містичне й визначається не лише середовищем, але й на рівні генетичної пам'яті. Мова не вкладається у рамки формальної логіки, буденної свідомості та вузівської граматики. Масштаби мови – ніяк не менші космічних.

Будь-якою мовою можна оволодіти досконало, на всі сто відсотків. Але щоби писати художні твори (а не просто розважальну белетристику), ще

АНДРІЙ ОКАРА
НА ЗАХИСТ
РОСІЙСЬКОЇ
МОВИ.
ПОЛТАВСЬКИЙ
«СУРЖИК»
ТА ДУХОВНЕ
ПЛЕБЕЙСТВО

218

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ватися у деталі, в його деталях легко згубитися. Навіщо у них занурюватися? Ці деталі заразливі, а я не хочу захворіти проказою на ім'я «гоголь». Тоді чому ж усе це пишу?

Бо просто не можу байдуже пройти повз цю римську сценку – Гоголь, що об'їдається найрізноманітнішими стравами у невеликій траптарії поблизу пляцу Іспанії. І ця єдина бачена мною сцена з життя класика, штовхає мене на усю подальшу банальну писанину про образ *генія*^{*}.

Якби я не бачив його *там*, якби він *там*^{**} ніколи не був, ці рядки звичайно б не з'явилися, а Гоголь продовжував би маскуватися у нетрях монографій, серед чагарників антологій.

Зрештою, Гоголь любив ховатися, не треба на те великого знавця душ, аби побачити – Гоголь безуспішно

* Гарненко затерте, засмальзоване кліше «образ генія», пора його вже знову повернути до життя, лиш як? Поп-артово, палимпсестово, чи ще якимось...

** *Там* звучить у цьому місці немов якесь блудилище, або циркова палатка для садистських забав. Але ні. То була звичайна траптарія із запахом смердячого сиру. Сонця і людей було не багато, і може саме через це там був Гоголь.

ховав свою таємницю. Вона, та таємниця, була надто великою, аби її сховати. Надто розгалужена. Щупальця її обвили усі закутки гоголевого життя. Може тому він так гротескно виставляє свою таємницю напоказ, нутрощами назовні, ніби оголошує – це вже не моя таємниця!

Таємниця одна, нам всім відома, нами всіма захищена. Це страх.

Страх своєї малоросійської минувшини вивертається назовні «*Миргородом*» і Рудим Паньком. Страх демонічно хоче розбити об списані ним чортячі пики. Страх жіноцтва ховає у таких прісних любощах якихось декораційних героїв. Герої ж головні завжди самотні, карикатурні і до близьких стосунків далекі, бо ж страх... Що далі, то гірше. Боятися, та ні, гидує московитянами, і це почуття хоче розбити об свій ультра-патріотизм, своє деклароване слов'янофільство, пізніше об «*Мертві душі*». Чи вдалося? Мабуть, що ні. Свій найбільший страх, страх Бога, розбиває об своє життя. Не сподобився повірити. Ну що ж? Треба було сховатися в алкоголізм, патріотизм, або ж поміщицьке життя. А він – ні, не прийняв того. Помер, ще раз вперто доводячи, що він класик.

219



МАРКІЯН
ФІЛЕВИЧ
ГОГОЛЬ
ЗА СТОЛОМ
І НА СТОЛІ

недостатньо досконало володіти цією мовою. Гоголь, який володів російською літературною мовою не дуже добре, – рідкісне виключення: своє невміння він (зовсім у бароковому дусі!) перетворив на «прийом», на засіб художньої виразності. Повторити його успіх нікому з українців більше не вдавалося.

Українським російськомовним авторам доводиться дорікати не за незнання російської мови та не за наявність у текстах українців (це має місце у розмовній практиці), а якраз за відсутність живого струменя, за штами, шаблонність мислення. Щоби повноцінно писати російською, треба, вочевидь, народитися з почуттям енергетики російської мови, треба генетично нести у собі будову російського мовлення. Треба, врешті-решт, хоча б якусь частину свого життя прожити в Росії, в природному ареалі російської мови. Щодо українських російськомовних, то серед них можна помітити певні відмінності: у росіян виходить краще, ніж у етнічних українців, досить природно в Україні пишуть російською євреї – згадати хоча б «*одесскую школу*» (хоча в євреїв своя особливість – вони створюють не стільки

російську чи українську російськомовну культуру, скільки свою, єврейську, де «одесский русский» замінив забутий єврейсько-ашкеназі їдиш). Мова повинна дихати, жити, мова – це організм, вона, як і ангели, має «тонке тіло» та метафізичний вимір. Мова – це щось таке незрозуміле, якась «музика сфер» (за Платоном), «гармонія космосу» (за Піфагором).

Усі без виключення східноукраїнські письменники XIX століття, які писали двома мовами, свої найкращі твори написали саме українською. Не випадково ж російська література так і не наважилася занести до своїх анналів російськомовну спадщину Євгена Гребінки (тому в Росії цигансько-ресторанний романс на його вірш «*Очи черные*» й досі вважається анонімним), Григорія Квітки-Основ'яненка, Олекси Стороженка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова, Михайла Старицького, Марка Вовчка та й самого Тараса Шевченка.

І досі незрозуміло, як ставитись до написаного російською мовою в Україні: чи це українська російськомовна культура? Чи це частина загальної російськомовної метакультури? Чи це російська діа-

Помер, заснув, чи що він там ще зробив, аби дістатися до заповітної труни, навіки сховатися від них усіх.

Та темна, порожня тратторія в Римі була репетицією смерті, адже там він також ховався. Хотів ховатися якось поважно, з легким натяком на неможливість співіснування із сучасниками, ховатися так, як вмирати. Але замість того – об'їдався, знову вже вкотре, глумився над смертю, не хочаючи того робити, бо ж таки боявся її.

Бочкувата, смажена з любов'ю, птиця, оточена дрібними мищинками підливою, немовби пузатих ад'ютантів, піца одна за другою, кожна представляючи своєю поверхнею краєвиди римських околиць, і риба з великими очима, великим писком і якимось фруктом, що застряг помежи зубами, наштовхує на думку – варто її з'їсти, бо якщо ні, то вона з'їсть тебе...

Мені бракує, бракує кулінарського хисту, бракує гурманського натхнення, щоб описати той обід. Він схожий на ліліпутське військо, що вишикувалося на столі зі своїми катапультами, військовими слонами і галерами. Воно очікує наказів свого головнокомандуючого Миколи... Ні, не першого, не Романова, але Гоголя. Він, загорнувшись у сотню серветок, здіймає над столом свій палаш-ніж і тризубець-вилку, він, останній глдіа-

тор. У місті, котре ніколи не належало йому, над кулінарним військом, за котре потім доведеться платити пузатому власнику тратторії...

Гладіатор, останній романтичний вояка, співець нечесних баталій, добитий запорожець, перестрашений дячок. Які ще титули? Які величання? Російський Гомер! Гоголь, такий слабкий, такий нещасний, такий сліпий у своїх інших, нелітературних думках – так, він Гомер. Але попри уся античність, романтизм, комізм, він ще й гоголь. Це якась така своєрідна порода чи то птахи, чи то людини.

Мені кортить його назвати землячком, хоча я напівзгаличаний. Ну що ж... він зкацапчений, я – здохлячений. Але існують якісь інші частини нас. Чи може лиш хочемо вірити, що в середині нас є інші ми. Ті, котрих ховаємо лише для себе. Той простір степів, ту навіженість Бульби, ту химерність дніпрового бароко. Це ті ми, котрих хочемо й не хочемо у нас. Життедайні і такі чужі усьому іншому, що зветься «ми».

Може ми з ним одне? Та ні, спаси Господи.

Я не хочу бути тим нещасним вмираючим фанатиком. Так, я не Микола Васильович. Але... Може то я з породи пташок-гоголів. У «Бульбі» пташка-гоголь літі-

спорна локальна культура в «Новому Зарубіжжі»? Тут самі питання, на які російськомовні інтелектуали України шукають відповідей. Поки що безрезультатно.

Можна казати про глобальну, майже метафізичну невідповідність поміж будовою російської літературної мови (в її післяпушкінському варіанті, за виключенням мови творів Гоголя) та будовою української душі, українським поглядом на світ (до речі, перекладати російською українську художню літературу складно саме через цю невідповідність).

Українці інакше ніж росіяни відчують російську мову: одна справа, коли мова закорінена в уся тисячолітню історію, зростала й визрівала разом із народом, і зовсім інша – коли вона прийшла вже в «готовому» вигляді. (При цьому аж ніяк не заперечується вплив українських інтелектуалів, вчених-філологів та письменників XVI-XIX століть на сучасний стан російської мови.)

Російськомовна *художня література* України (розважальна белетристика – то окрема розмова) за своєю естетичною вартістю на порядок нижча

як у порівнянні з російською літературою в Росії, так і з україномовною в Україні: Гоголі двічі не народжуються.

«Ковбасні» потреби можна без проблем задовольнити й російською мовою, «кока-кольні» – англійською. Українська, принаймні на сьогодні, – це для духу. Без мови і сама людина, і увесь народ випадають з космічного порядку, перетворюються на «населення», «споживачів», на безглузду сукупність «автономних індивідів», адже мова, як казав німецький мислитель Вільгельм фон Гумбольдт, то є дух народу. А якщо українська мова вимре у Полтаві, що тоді можна чекати од Харкова, Сум, Чернігова, а тим більше од Луганська чи Донецька? І вже зовсім смішно у тому разі щось казати про «відродження» Криму та етнічно українських регіонів Росії та Білорусі (Кубані, Стародубщини, частин Курщини, Белгородщини, Берестейщини).

Але російська мова у Полтаві також потребує негайного захисту! Зрозуміло, що ніхто не може заборонити людині розмовляти, як вона схоче, ніхто не позбавить права знущатися над російською,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ ОКАРА
НА ЗАХИСТ
РОСІЙСЬКОЇ
МОВИ.
ПОЛТАВСЬКИЙ
«СУРЖИК»
ТА ДУХОВНЕ
ПЛЕБЕЙСТВО

ла до середини Дніпра... Але чи перелетіла? Дніпро широкий. Як Стікс. А він, той нещасний з Миргорода, Сорочинців, Диканьки, чи ще звідкись... Він народився «по той бік»! Залишилося лише взнати по який бік Стіксу-Дніпра. Де я, і де він? Хто помежи мертвих, а хто помежи живих? І тут на допомогу прилітає ще один землячок. Котляревський-Вергілій-Еней. Отой живий між мертвими. Він вирішує всі проблеми Стіксу, він безтурботно мандрує у місті живих і в місті мертвих, він змішує усі карти, усі правила гри. Це через нього наш театр під назвою «потьомкінські села», збаламутився і ми не знаємо вже нічого. Не знаємо, де сцена, і де глядачі. Хто має вмирати у першій дії, а хто в останній? А ще до того всього, Еней прийшов зі своєю латиною, ота вульгата змішала останні збережені залишки потьомкінського театру. Все. Вавилон почався.

І тут, мовби якась передвавилонська химера, на обрії з'явився Гоголь. Він комічно намагається повернути довавилонські часи – але його мови нема вже, а може й не було. І він таки її уживає. Іноді вона звучить штучно, іноді смішно. Але це його мова, мова театральної химери, мова актора у масці Гоголя, чи гоголя у масці Гоголя, чи Бульби у масці гоголя.

Цікаво, якою то він мовою спілкувався з господарем тратторії – що то була за італійська? З якимись малоросійськими вкрапленнями також... Він співець потьомкінських сіл. Його «мертві душі» – це продовження грішкіної театро-країни. Потьомкін повів свою німкеню-царицю до такого собі малоросійського театру величиною з країну. Простору тут, простору ж тут скільки! Ти, Катря, маєш у себе на Невському той балаганчик, таки балаганчик, бо ж воно таке маленьке, затиснене помежи стін каналів. А тут! Дивися, які у мене декорації! Дивися, які чубаті актори, які пишні прими! Твої столичні кістляві німці нехай сховаються.

Мій римський об'єкт спостережень народився саме в тому театрі Потьомкіна. Не знаю, чи за кулісами, чи на сцені, але він наскрізь театральний. Це почалося в Миргороді, чи де там він був у школі. Там писав п'єси, грав у них. А що далі, то більше. Писав уже п'єсу для цілої країни. Але грати у ній було не під силу. Тому й опинився тут, у Римі. Ось, виходить. Наїджений. Обережно тягне своє черево. Живий класик! Не часто таких побачиш навіть тут, де кардиналів не менше, ніж давніх статуй.

Так, він все ще живий... Живий, бо ще не зіграв своєї долі. П'єса готова, але його роль... Єдина трагічна у всій

221



МАРКІАН
ФІЛЕВИЧ
ГОГОЛЬ
ЗА СТОЛОМ
І НА СТОЛІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

калічити її. Тож ідея відомого сучасного письменника-постмодерніста Едички Лімонова (Савенка) стягати з України та українських громадян мито за користування російською мовою виглядає, на жаль, фантазмагоричною й епатажною. (Можна було б додати: а за псування та перекручення мови – подвійний тариф!)

Отже, звертаючись до полтавців і кременчузьців, та й взагалі – до всіх так званих «російськомовних» українців Східної України, мимоволі задаюся питанням: чи не час виживати із себе жлоба? Чи не досить мучити й паплюжити російську? Чи не пора згадувати українську – хай це і вимагає від кожного внутрішніх вольових зусиль? Адже без української мови українці втрачають свою загадковість та неповторність, а Україна – нехтує своїм історичним призначенням. І залишається щось ні се й ні те – отак заговориш до когось у Полтаві чидесь у Кременчуці на вулиці українською, а у відповідь – роздратування: мовляв, «ну ты шо ваще, рускаво языка не понимаешь, чи шо?»

Москва

Мегабудов
Незаметно

цій комедії. Може він ще того не знає? Та ні, про смерть здогадуються ще на самих її початках...

А саме тому він все ще в Римі. Хороше уплітає обіди. Не багато їх залишилося. Ну що ж, най поїсть-потішитися.

Поки я отак патякав про те і про се, об'єкт балачок моїх замішався помежи монументальних римлянок та птахоподібних римлян і зник десь серед вузьких несвіт-лих вулиць вічного міста.

І вартувало би, мабуть, отут поставити крапку, зіжмакати папір, забути написане. Але ні, стається по-іншому. Подзьобаний літерами папір лежить у шухляді, обростає спогадами, фантазіями і несподіваними зв'язками-продовженнями.

Хтось, довідавшись про гоголівський кінець, пригадав монолог, що він його уважав за свій діалог з Гоголем, чи якоюсь іншою особою, схожою на Гоголя, або й зовсім не схожою. Малоймовірно, що Гоголь міг озвучити ці слова, бо надто вони сокровенні, чи надто п'яні... Але навіть якщо монолог не належить Миколі Васильовичу, то належить він комусь іншому з тої породи пташок-гоголів.

Коли мене запитують про професію мою, я пере-

воджу розмову на іншу тему, а потім, пересвідчившись, що ніхто з моїх співрозмовників не має жодного відношення до будівництва, я врочисто-скромно повідомляю: «Я — архітектор». Так, я архітектор, але, на жаль, моя архітектура дуже відрізняється від тої професії, що її звичайно означають словом «архітектура». Я архітектор так само, як спілий кобзар є вчителем граматики або дослідником історії. Тобто, кажучи по-іншому, по-людському — я фальшивий архітектор. Моїм роботодавцем міг би бути хіба покійний Потьомкін. Я будував би йому найнеймовірніші міста і села. Я причарував би цією брехнею Катерину й вона б залишила свій зимний Пітер задля цієї розкішної Малоросії. Потьомкін страчував би мене за цю надто вабливу брехню. Але мій вік не вісімнадцятий. Тодішній архітектор будував досить-таки недолугі села. Катерина впізнавала брехню, але навіть ж засмучувати милого Григорія? Вдавала з себе жінку, що її звикли бачити слов'янські очі. Потьомкін забув — вона німкеня. Вона бачить трохи по-іншому, ніж ти, дурак Грішка!

Радше за все, ці, вище друковані слова були вигадані особою, яка мені їх переповідала. Таке собі розширене продовження «Ночі перед Різдом». Зрештою, цих до-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

з л о ю к р о в ' ю . . .

з л о ю к р о в ' ю

володимир цибулько

рефлексії

ювілейні

і просто так

національний хребет Господь розібрав
по хребцеві й роздав у провінцію
бо вся ця столична людинокаша
заквакує чужину і сама себе — так собака
ловить себе за хвоста і заковтує всього себе
аж доки не
вивернеться як рукавичка —
оцей вивернутий собака уже пообідав
а перевивернутий заодно й повечеряв

столиця не здатна народжувати геніїв
всі пуповини закопані у провінції
і свячені ножі також

всі столичні плачі завжди під провінційним соусом
як відбивна під грибовим
столиця висмоктує із провінції стільки умів і тіл
що здається це нація придурків і виродків

думок до гоголевих писань чимало. Хармс, складаючи свої абсурдні історії, був хіба що переписувачем Гоголя. Він, а відтак Абрам Терц, дописали *«Мертві душі»*.

У Римі ж ходив інший анекдот про *«Душі»*. Згідно з традицією, його приписували жінці, котра жила навпроти того будинку, де винаймав свої кімнати Гоголь. Випадково визираючи з вікон свого поверху, глипнула вона у вікна Гоголя і побачила, як то він, розмістившись посеред кімнати, розклав навколо себе дерев'яні ляльки, ніби готуючи їх до театральної вистави. Жінці не випадало так довго визирати зі своїх вікон, але, тим не менше, вона додумала історію про лялькову виставу з грандіозним сюжетом і божевільною публікою.

Чи та вистава відбулася, – не знаю. Знаю, що публіки не було, і також знаю, що вистава була не за сюжетом з класики латинської (як то вважала жінка, можливе джерело анекдоту), але з класики гоголівської. Микола Васильович ставив *«Мертві душі»* – бо це ніщо інше, як п'єса для лялькового театру. Усі герої *«Душ»* на людей зовсім не схожі. Та й автор, описуючи своїх персонажів, майже не вживає «людських» порівнянь – у нього все або дерев'яне, або металеве, або ще якесь, але аж ніяк не живе. Він написав п'єсу для своїх ляльок. Але... пере-

страшився. Страх, це ж одне з його улюблених часопродень. То ж він перестрашився, що хтось дізнається про його ляльковий театр. Піднімуть на сміх (о, він добре знав ціну і наслідки сміху). Отож, боячись за свою репутацію класика («бо як то, класик і в ляльки бавиться!»), Гоголь маскує свою п'єсу – надає їй ніби «живих» рис, наближує її до «життя», випикує зі свого *«Листування з друзями»* кілька моралізаторських цитат і все, – поема готова! А потім чутки усілякі пустити, друзям почитати фрагменти і вже п'єса-поема прийнята як центральний, найважливіший витвір класика. А витвір сей народився зі страху, що хтось та й знає таки про ляльки...

Він і їсти при друзях встидався, маю на увазі – об'їдатися до напівсмерти. Все якогось аскета з себе корчив... Ну так, класик має бути духовним батьком також. Отак не поїсть, не поїсть, а потім в тракторії за мисочки, тарілочки, м'яся і рибки, макарони, піци. Усе в незліченній кількості. Усе зникає, як в прірві. А сам – суцільний, невеличкий – хто би сказав, що то через нього вже порожньо в кухні!

І знову страх. Страх, що пізнають, що побачать, що розкажуть про його дволичність. (Ні він, ані хтось інший не запитували – чи було це власне дволичністю?)

223



МАРКІАН
ФІЛЕВИЧ
ГОГОЛЬ
ЗА СТОЛОМ
І НА СТОЛІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

провінція це завжди рух на місці але
в правильному напрямку

банальна присутність харчування часом
терміти ми зужиті мовою як запобіжники
наріжного каменя недоречні наріжники
культ прекрасної дами
законсервованій сублимат
але ця сука-мова повинна плодити й плодитися
її вік не цнотливий а побут суцільнобезплідний
ні – це гірше ця мова безробітний кат
тільки не так уже й безробітний тс-с!
(не для податкової!)
вироки виконуються на аматорських умовах
а на життя заробляється деінде

мова вижила з нас батьківщину
як одна сука іншу із буди

ти думав що знайшов це так завжди
знайшовши більше втрачаєш

тільки розумієш потім
найбільша знахідка почати з чистого аркуша

біле стає білим а не дебілим
а синє без гусячої шкіри
національні діди – герої
національні отці – героїни
а поряд – надія батьківщини –
великої і малої

для кожної воші батьківщина це там де можна
кровожерти
велика – де багато крові мала – мало

політика – дар Божий
повернула нам незбагненну ніким батьківщину